सर्वतन्त्रस्वतन्त्रश्रीधर्मदत्तझाविरचितः
व्याप्तिपञ्चकविवृत्यपराभिधानः

गूढार्थतत्त्वालोकः

विभागः – ५

॥ अभिनवसंस्कृतव्याख्या ॥
यशोलता

॥ नूतनगुर्जरविवरणम् ॥
विनम्रा

यशोलता

विभाग - ५

ततः प्रारम्भोऽस्य

यत्प्राप्य प्रश्राम्यन्ति

पण्डिता अपि ।

तर्क की परिसीमा

गूढार्थतत्त्वालोक

જ્યાં પહોંચતા તો હાંફી જવાય છે,
ત્યાંથી અહીં શરૂઆત થાય છે...

વિનમ્ર

LONGEST NARRATION IN THE WORLD OF **SANSKRIT SCRIPTURE**

◈	Name of The Original Scripture	: GUDHARTHA TATVALOKA
◈	Author of the Original Scripture	: SHRI DHARMADATT ZHA
◈	Name Of the New Text	: YASHOLATA
◈	Author of the New Text	: Jain Ascetic SHRI **BHAKTIYASHVIJAYJI** (Disciple of His Holiness Jain Acharya Shri **YASHOVIJAYSURIJI**)
◈	Subject	: Logic
◈	Language	: Sanskrit
◈	Name Of the Gujarati Text	: Vinamra
◈	Author of the Gujarati Text	: SHRI BHAKTIYASHVIJAYJI
◈	Total volumes	: 14
◈	Edition	: 1st, 2018 A.D.
◈	Price	: ₹10,000 For The Whole Set (Volume 1 To 14)
◈	Publisher	: SHRI DIVYADARSHAN TRUST DHOLKA, Dist. Ahmedabad, Gujarat
◈	Type Setting	: Bharat Graphics, M. 9925020106
◈	Printers	: Parshwa Offset, Veraval, M. 9428702617

Distributers

Manojbhai Shah
CREATIVE PRAKASHAN
New & Old Book Center
"Vikram", M.G. Road,
VERAVAL-362 265
Ph.: 02876 222617
Mo. +91-94287 02617

Vikrambhai Shah
'VINAY', 2/5 Jaganath Corner,
Nr. Nandwana Brahmin Boarding,
Opp. Ramkrishna Ashram Temple,
RAJKOT - 360 001
Ph. : 0281 2461980
Mo. +91-94269 72609

Abhaybhai Shah
8, Sukita Appartment,
Nr. Ankur School,
B/h. Dipti Petrol Pump,
Fatehpura, Paldi,
Ahmedabad - 380007.
Mo. +91-94287 02794
Email: creativeprakashan@gmail.com

ISBN
978-93-8201967-1

© Divyadarshan Trust
Creative Prakashan

अभिनवसंस्कृतव्याख्यायशोलता-
नूतनगुर्जरविवरणविनम्रासुशोभितः
सर्वतंत्रस्वतंत्र
श्रीधर्मदत्तझाप्रणीतः

व्याप्तिपञ्चकविवृत्त्यपराभिधानः

गूढार्थतत्त्वालोकः

— अभिनव सर्जन सर्वस्व —

परम पूज्य विद्वत्कुलावतंस न्यायतीर्थ
आचार्यवर्य श्री **यशोविजयसूरीश्वरजी** महाराज

— अभिनव सर्जन सर्जक —

जैनमुनि**भक्तियशविजय**

— संशोधक —

परम पूज्य सूक्ष्मशेमुषीसंपन्न
पंन्यासप्रवर श्री **रत्नबोधिविजयजी** महाराज

— प्रकाशक —

श्री दिव्यदर्शन ट्रस्ट

— मुख्य विक्रेता —

Creative Prakashan
www.creativeprakashan.com

શ્રુત સ્મરણ

दिव्याशिष

परम पूज्य सिद्धांतमहोदधि आचार्य भगवंत
श्री प्रेमसूरीश्वरजी महाराजा
परम पूज्य सकलसंघहितचिंतक आचार्यभगवंत
श्री भुवनभानुसूरीश्वरजी महाराजा

शुभाशिष

परम पूज्य सिद्धांतदिवाकर सुविशालगच्छाधिपति
श्री जयघोषसूरीश्वरजी महाराजा

परम पूज्य पूना जिल्ला उद्धारक आचार्य भगवंत
श्री विश्वकल्याणसूरीश्वरजी महाराजा

परम पूज्य भवोदधितारक गुरुदेव आचार्य भगवंत
श्री यशोविजयसूरीश्वरजी महाराजा

આર્થિક સૌજન્ય

જેમની સખાવતોમાં દરિયાવદિલી અને દૂરંદેશિતા
સદા આંખે ઊડીને વળગે છે તે

શ્રી ઉમરા શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, સુરત

ધન્ય શ્રુતભક્તિ !
અદ્ભુત શ્રુતપ્રીતિ !
અનુમોદના !

सूरिप्रेम स्वर्गारोहण अर्ध शताब्दी त्याग-ब्रह्म वर्ष

अशोक मलिक
ASHOK MALIK
राष्ट्रपति के प्रेस सचिव
Press Secretary to the President

राष्ट्रपति सचिवालय,
राष्ट्रपति भवन,
नई दिल्ली -110004.
PRESIDENT'S SECRETARIAT,
RASHTRAPATI BHAVAN,
NEW DELHI -110004.

सत्यमेव जयते

राष्ट्रपति
भारत गणतंत्र
PRESIDENT
REPUBLIC OF INDIA

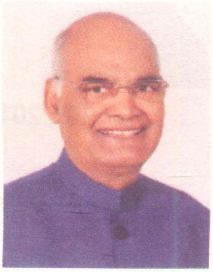

संदेश

भारत के राष्ट्रपति, श्री राम नाथ कोविन्द को यह जानकर प्रसन्नता हुई है कि मुनि श्री भक्तियशविजयजी द्वारा ''यशोलता'' नामक नूतन संस्कृत व्याख्या ग्रंथ का प्रकाशन किया जा रहा है। आशा है कि ग्रंथ में संकलित सामग्री पाठकों को एक नई दिशा एवं ऊर्जा प्रदान करेगी।

राष्ट्रपति जी, ग्रंथ के सफल प्रकाशन के लिए अपनी शुभकामनाएं प्रेषित करते हैं।

राष्ट्रपति के प्रेस सचिव

Tel. : +91-11-23016535 (Direct), 23015321 Extn 4322, Fax 23794498
E-mail-press.secy@rb.nic.in, malik.ashok@rb.nic.in

सत्यमेव जयते

भारत के उपराष्ट्रपति

VICE-PRESIDENT OF INDIA

19 अप्रैल, 2018

प्रिय श्री जैनाचार्य श्री यशोविजयसूरीश्वर जी,

प्राचीन काल से समूचे विश्व में भारतीय संस्कृति विद्याक्षेत्र में अग्रेसर रही है। जो आज भी प्रबुद्ध वर्ग के लिए आश्चर्यकारी है। भारतीय प्रजा सांप्रदायिक सहिष्णुता की वजह से ही विभिन्न दर्शनों को अपने में पनपा रही है। न्यायविद्या तो तर्कशास्त्र की अप्रतिम प्रस्तुति है ... उस न्याय विद्या के सिरमौर ग्रंथ - पंडितवर्य श्री धर्मदत्तझाविरचित व्याप्तिपंचकविवृति, अपर नाम - गूढार्थतत्वालोक के ऊपर जैनाचार्य श्री यशोविजयजीसूरिजी के शिष्य मुनि श्री भक्तियशविजयजी के द्वारा 90,000 श्लोक प्रमाण महिष्ठ वृति का सृजन किया है, जो सचमुच में ही एक आश्चर्य है।

मुझे गर्व है इस भारतवर्ष पर, कि जहाँ अनवरत ऐसे विद्यापुरुष होते ही रहे हैं। मैं ऐसे संतपुरुष और विद्यापुरुष के चरणों में सादर नतमस्तक हूँ।

सद्भावनाओं सहित,

(एम. वेंकैया नायडु)

श्री जैनाचार्य श्री यशोविजयसूरीश्वर जी,
द्वारा महेन्द्रभाई झवेरी, एच. भेडा एंड कं.,
705, प्रशाम, कस्तूरबा गांधी मार्ग,
राजकोट-360001 मोबाइल: 98251 68834
ई-मेल : bbrjk_ad1@yahoo.in

सत्यमेव जयते

प्रधान मंत्री

Prime Minister

संदेश

यह जानकर प्रसन्नता हुई है कि **'गूढार्थतत्त्वालोक'** के व्याख्या ग्रंथ का विमोचन किया जा रहा है। श्री दिव्यदर्शन ट्रस्ट द्वारा प्रकाशित इस व्याख्या ग्रंथ में गूढार्थतत्त्वालोक की सरल विवेचना सराहनीय है।

श्री भक्तियशविजय जी द्वारा रचित यह ग्रन्थावली जीवन मूल्यों और आदर्शों से अवगत होने का अवसर दे और प्रेरणास्रोत के रूप में अपनी उपयोगिता सिद्ध करे, इसी आशा के साथ ग्रन्थावली के सफल प्रकाशन हेतु हार्दिक शुभकामनाएं।

(नरेन्द्र मोदी)

नई दिल्ली
23 अप्रैल, 2018

श्री यशोविजयसूरीश्वर जी
C/o- श्री महेन्द्रभाई झवेरी
एच. भेडा ऐंड कंपनी
705, प्रशम, कस्तूरबा गांधी रोड
राजकोट
गुजरात- 360001

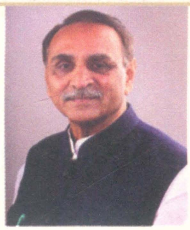

सत्यमेव जयते

વિજય રૂપાણી

મુખ્યમંત્રી, ગુજરાત રાજ્ય

apro/ug/2018/03/28/dt

તા. ૨૮-૦૩-૨૦૧૮

પરમ આદરણીય શ્રી યશોવિજય સૂરીશ્વરજી સાહેબ,

સપ્રેમ નમસ્કાર.

આપના પત્રપુષ્પ થકી મુનિ શ્રી ભક્તિયશવિજયજી રચિત **"યશોલતા"** નામના બૃહદગ્રંથના પ્રકાશન અંગે જાણી આનંદની લાગણી અનુભવું છું.

સંસ્કૃતને દેવોની ભાષા માનવામાં આવે છે. ભારતમાં સંસ્કૃત વિદ્યાપીઠો સિવાય સંસ્કૃત ગ્રંથોની જો કોઇએ જાળવણી કરી હોય તો તે જૈન સંપ્રદાય છે. સંસ્કૃતના માધ્યમથી ઉતરી આવેલા જ્ઞાનના આ મહાસાગરની જાળવણી, જતન અને તેની પુન:પ્રસ્તુતિ અભિનંદનીય ગણાય. કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના સમયથી જ ગુજરાત વિદ્યાસંપદાનું પ્રમુખ કેન્દ્ર રહ્યું છે. ભારતવર્ષીય પ્રાચીન વિદ્યાસંપદા અને સંસ્કૃતસંપદાની સુરક્ષામાં ગુજરાત જાગૃત અને અગ્રેસર રહ્યું છે.

તર્કશાસ્ત્રના કઠિન, ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોકને વ્યાખ્યાયિત કરવાની ક્ષમતા ધરાવતા જૂજ વિદ્વાનો બચ્યા છે, એવા સમયે **"યશોલતા"** જેવી અત્યંત સરળ અને વિશ્વની સૌથી વિશાળ સંસ્કૃત વ્યાખ્યાનું સર્જન **મુનિ શ્રીભક્તિ યશવિજયજી**ના હસ્તે થયું જે ગુજરાત માટે ગૌરવપૂર્ણ ઘટના છે. આ વિરલ પ્રસંગે મહારાજશ્રીની વિદ્યાસાધનાને નમન કરતાં અંત:કરણપૂર્વક શુભેચ્છાઓ પાઠવું છું.

આપનો,

(વિજય રૂપાણી)

To,
Shree Yashovijayasooreeshwarajee Maharaj, *Author.*
C/o Mahendrabhai Zaveri,
H. Bheda & Company, 705, Prasham,
Kasturba Gandhi Road, Rajkot - 360001
Email: bbrjk_ad1@yahoo.in

સમર્પણ

પૂજ્ય

સકલસંઘહિતચિંતક

શ્રી ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી

મહારાજાને

જે મારા માટે ઉચ્ચ આલંબન છે.

આ અહીં મળશે...

	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧	**Preface**	11
૨	**મીઠો આવકાર** પૂજ્યપાદ સિદ્ધાંતદિવાકર ગચ્છાધિપતિ શ્રી જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજા	13
૩	**અંતરનો રણકાર, ઉષ્માભર્યો આવકાર** પૂજ્યપાદ પરમારાધ્યપાદ આચાર્યભગવંત શ્રી યશોવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજ	16
૪	**शुभाशंसनम्** प्रो. वशिष्ठ त्रिपाठीजी (राष्ट्रपति सन्मानित)	21
૫	**अनुशंसा** प्रो. महेशजी झा (लब्धस्वर्णपद्रक)	22
૬	**शुभेच्छा** आचार्य नरसिंह कट्टी	23
૭	**शुभाशंसनम्** प्रो. एस.आर. भट्ट	24
૮	**कृतज्ञताज्ञापन** डो. नरेशजी झा	25
૯	**પ્રકાશકીય પ્રાક્કથન**	26
૧૦	**સંશોધકીય વક્તવ્ય**	27
૧૧	**ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોકની યશોભક્તિ (પ્રસ્તાવના)** પરમ પૂજ્ય મહાશતાવધાની - અર્ધસહસ્રાવધાની મુનિપુંગવ શ્રી અજિતચંદ્રસાગરજી મહારાજ	40
૧૨	**સાગરનો સાર ગાગરમાં (પંચમ વિભાગનો સંક્ષિપ્ત સાર)** પરમ પૂજ્ય સંશોધકવર્ય પંન્યાસ પ્રવર શ્રી રત્નબોધિવિજયજી મહારાજા	56
૧૩	**अथातो विषयजिज्ञासा**	67
૧૪	**ગ્રંથારંભ**	૧૩૯૭

Preface

ROUND ABOUT THE UNIQUE WORK

For ages, Indian Civilization has gifted the world in the various fields of literature with remarkable and unique piece of work. Amongst the various fields, the subject of "logic" has proved to be the most difficult to comprehend for anyone.

One of the most challenging and complicated scripture named **"GUDHARTHA TATVALOKA"** in the field of logic was innovated by Shri Dharmadatta Zha around 100 years back. The text originally written in Sanskrit language consisting of only 28,800 alphabets has remained unchallenged by majority of scholars. Even at present, there are probably no more than five people in this world who can understand the text and explain it to others.

As we all know, Albert Einstein has gifted the world with his "Theory of Relativity". However, it was so complicated that most scientists found it a difficult task to explain it to others.

From time to time history repeats itself.ln the field of Scripture the same comparison could be made for the Sanskrit text mentioned above in terms of its complexity with that of Einstein's theory. Jain Monk named Shri **Bhaktiyashvijayji** has done an outstanding job in writing the longest new narration of the Sanskrit Scripture in Sanskrit. The length, depth and the altitude of the text will leave readers astonished. Mysteries revealed in the text are simply incomparable to any. The long journey of segregating this great piece of literature began at only a young age of 21. The compilation was completed only within a year and a half, consisting of 28,80,000 alphabets, one of the **LONGEST** narrations of any Scripture at present. The new text has been named **"YASHOLATA"**, dedicated and devoted to his guru, Jain Acharya Shri **Yashovijaysuriji**.

The sharp intellect of this young scholar has opened gateways in the field of logic for others to study with very lucid explanation of mysteries buried deep in the original text.

The future generation will always be in debt and grateful, to have been privileged, to cherish the largest narration published in 14 volumes in Sanskrit, along with Gujarati narration.

In Sanskrit literature, scripture is measured in form of verses. 32 alphabets make a verse. The original "GUDHARTHA TATVALOKA" has 900 verses, thus consisting **28,800** alphabets.

To explain the same very lucidly, the Jain Monk has simplified his new narration text **"YASHOLATA"** with **90,000** verses i.e. **28,80,000** alphabets. Thus the new text named **"YASHOLATA"** is the "Longest Narration in the World of Sanskrit Scripture."

"મુનિરાજ શ્રી ભક્તિદેશવિજયજીએ જ્ઞાનક્ષેત્રે પોતાનું આ જે ઉત્તમ યોગદાન આપ્યું એ માટે મારા એમને અંતરના આશિષ
છે કે — એમના સંયમરૂપી સુવર્ણજીવનમાં વિદ્યા-
સ્વાધ્યાયની સુગંધ સદા ઉછળતી જ રહે અને શ્રી સંઘ
સમુદાય શાસન અને રાષ્ટ્રનું ગૌરવ વધારતા રહે
પોતાના ગુરુની જેમ ઉજ્જ્વલયશસ્વી બને

આ. વિજય જયઘોષસૂરિ"

મીઠો આવકાર

પૂજ્યપાદ સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ
સિદ્ધાંતદિવાકર આચાર્યદેવેશ
શ્રીમદ્ વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી
મહારાજા

પૂજ્યપાદ ગચ્છાધિપતિશ્રી બે-બે પેઢીથી ગુરુવર્યોના વિશ્વાસધામ બન્યા છે. અને આજે સર્વ સમુદાયોમાં એમની સૈદ્ધાંતિક વિદ્વત્તા સુપ્રસિદ્ધ અને સુમાન્ય છે. સ્વગુરુદત્ત '**સિદ્ધાંતદિવાકર**' બિરુદ એમની સાચી ઓળખ છે. ૫૫૫ થી અધિક શ્રમણોના વિશાળ પરિવારના એકાતપત્રી સામ્રાજ્યના ધણી એ મહાપુરુષમાં નાના-નાના શ્રમણોના સત્કાર્ય પ્રત્યે જે હૂંફ અને લાગણી છે તે એમના શુભાશિષમાં પડઘાય છે.

મીઠો આવકાર

અનેકાન્તવાદ જૈનદર્શનનો પાયાનો પ્રમુખ સિદ્ધાંત છે. આ સિદ્ધાંતને પચાવી જાણનાર સ્હેજે વૈચારિક સમભાવ, સિદ્ધાન્ત-સમન્વય અને ધાર્મિક સહિષ્ણુતાને ધરાવતો થઈ જાય છે. બાહ્ય વેશ અને દૈહિક આચારથી ઉપર ઊઠી એની દૃષ્ટિ મૂળભૂત તત્ત્વને – મર્મને પકડતી થઈ જાય છે. એની દૃષ્ટિને આંતરિક ઔદાર્યનો ઓપ મળતો જાય છે. કદાચ આ જ કારણે જૈન શ્રમણોએ કોઈ પણ વિષયને પોતાની સર્જકતાથી પ્રાયઃ અસ્પૃશ્ય રહેવા દીધો નથી. જૈનાચાર્યોની પ્રજ્ઞાશક્તિ, પ્રેક્ષાશક્તિ, પરિશીલનશક્તિની વિચક્ષણતા કોઈ દર્શનના વિષયમાં અછતી નથી.

'ન્યાય' એ પણ એવો જ વિષય છે, જે જૈન શ્રમણોના હાથે ચિરંજીવિતાને પામ્યો છે. અન્ય ધર્મના તાર્કિક પરાકાષ્ઠા સમા ગ્રંથને ખોલવા માટે કેવળ તીવ્ર બૌદ્ધિકતાની જ નહિ, આંતરિક ઔદાર્યની, વિચક્ષણ પ્રકૃતિની પણ જરૂર પડે છે. સ્યાદ્વાદી વિના આવું ઔદાર્ય જવલ્લે જ જોવા મળવાનું.

મને ગૌરવ સાથે આનંદ છે કે અમારા સમુદાયના એક યુવાન શ્રમણ, મુનિશ્રી ભક્તિયશવિજયજીએ (વય – ૨૫ વર્ષ, દીક્ષાપર્યાય – ૧૨ વર્ષ) ગુરુકુલવાસ, વિદ્યાવ્યાસંગ અને સૂક્ષ્મબોધનિષ્ઠાના જોરે એક અદ્ભુત નવ્યન્યાય વ્યાખ્યાનું સર્જન કર્યું છે. મારા એમને અંતરના આશિષ છે કે 'એમના સંયમરૂપી સુવર્ણજીવનમાં વિદ્યા-સ્વાધ્યાયની સુગંધ સદા ઉભરાતી જ રહે અને શ્રીસંઘ-સમુદાય-શાસન અને રાષ્ટ્રનું ગૌરવ વધારતા રહે, પોતાના ગુરુની જેમ ઉજ્જ્વળ યશસ્વી બને.'

આ. વિજય જયઘોષસૂરિ

નમ્રતા - સરળતા - પવિત્રતાદિ આત્મિક ગુણસમૃદ્ધિના
શિખરે આરૂઢ થઈ જલ્દી પરમપદને સાધે એવી
અરિહંતને અંતરથી અભ્યર્થના

યશોવિજયસૂરિ

અંતરનો રણકાર,
ઉષ્માભર્યો આવકાર

પરમ પૂજ્ય ન્યાયવિદ્યાનિધિ ષડ્દર્શનનિષ્ણાત આચાર્ય ભગવંત
ગુરુદેવ **શ્રીયશોવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજા**

જેમના આશિષ મારી જીવનમૂડી છે,

જેમનું સાંન્નિધ્ય આ સર્જનને સાકાર કરનાર છે,

જેમના અનલ્પ પરિશ્રમથી હું કંઈક વિદ્યાને પામી શક્યો છું,

જેઓ સ્વયં વિરાટ વૃત્તિઓના સર્જક છે,

દાર્શનિક વિદ્યાના શ્રેષ્ઠ વિદ્વાન છે,

અંતર્મુખતા જેમના જીવનમાં છે,

અધ્યાત્મ જેમના હૈયામાં છે,

એકાંતને જેઓ કાયમ ઝંખે છે,

એવા વિદ્વત્તા અને સાધકતાના સુમેળ સમા પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી અહીં સંતોષ વ્યક્ત કરી રહ્યા છે.

અંતરનો રણકાર
ઉષ્માભર્યો આવકાર

– પરમ પૂજ્ય વિદ્યાલંકાર સાધનાતીર્થ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીયશોવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજા

આજે અંતઃકરણમાં આનંદની અવધિ નથી, અપાર–અગાધ આનંદની છોળો અંદર ઉછળી રહેલ છે. કારણ કે મારા વિદ્વાન અને વિનયી શિષ્ય મુનિરાજ શ્રી ભક્તિયશવિજયજીએ ૯૦,૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ સંસ્કૃત વ્યાખ્યા '**યશોલતા**' અને વિશદ ગુજરાતી વ્યાખ્યા '**વિનમ્રા**' - બન્નેનું સર્જન કરી તેનાથી '**વ્યાપ્તિપંચકગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક**'ને સુશોભિત કરીને વિદ્વત્સમાજ સમક્ષ રજૂ કરેલ છે, જે આપના કરકમલને અત્યારે શણગારી રહેલ છે.

આજથી આશરે ૧૫૦ વર્ષ પૂર્વે થયેલ મૈથિલ પંડિત શિરોમણિ ધર્મદત્ત ઝાના (ઉપનામ : બચ્ચા ઝા) મસ્તક/મગજના રિસર્ચ માટે અંગ્રેજ સરકારે તેની ખોપરીની માંગણી તેમના સ્વજનો સમક્ષ કરી હતી. સર્વ દર્શનોમાં તેમની સર્વત્ર અવ્યાહત પ્રજ્ઞા - બહુમુખી પ્રતિભાના લીધે '**સર્વતન્ત્રસ્વતન્ત્ર**' નું બિરુદ તેમને આપવામાં આવેલ છે. તેમણે રચેલા અનેક વિવરણ ગ્રંથોમાં એક અતિ જટિલ ગ્રંથ એટલે 'વ્યાપ્તિપંચક ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક'. આ ગ્રંથની પ્રત્યેક પંક્તિ એવી ગૂઢ છે કે ભલભલા વિદ્વાનોને પણ તે મૂઢ બનાવી દે છે. તેથી જ આ ગ્રંથને ઉકેલવા માટે પ્રતિવર્ષ બનારસ વગેરે સ્થળે સેમિનારો યોજાય છે. દિગ્ગજ પંડિતો પોતાની પંડિતાઇનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરે તો પણ પૂરેપૂરો ન ખૂલે એવો રહસ્યમય આ ગ્રંથ છે.

વ્યુત્પત્તિવાદ, પ્રામાણ્યવાદ વગેરે નવ્યન્યાયગ્રંથોના તલસ્પર્શી

અધ્યયન બાદ, પોતાની પ્રેક્ષા-પ્રજ્ઞા-પ્રતિભાનો પ્રકર્ષ થતાં 'વ્યાપ્તિપંચક ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક' ગ્રંથની જટિલ પંક્તિઓને સંસ્કૃત-ગુજરાતી ભાષાના માધ્યમે ખોલવાનો, સ્પષ્ટ કરવાનો દૃઢ સંકલ્પ મુનિશ્રી ભક્તિયશવિજયજીએ કર્યો.

વર્ષો સુધી બુદ્ધિના અત્યંત અટપટા આટાપાટા ખેલવાથી પણ જે ગ્રંથ ખોલી ન શકાય તેવા અતિકર્કશ-સૂક્ષ્મબુદ્ધિગમ્ય ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ગ્રંથને મુનિશ્રી ભક્તિયશવિજયજીએ માત્ર બે વર્ષના અતિ ટૂંકા સમયગાળામાં સંસ્કૃત + ગુજરાતી બબ્બે ભાષામાં વિશાળ અને વિશદ વિવેચન દ્વારા અતિસ્પષ્ટ કર્યો છે. મૂળ ગ્રંથ સંસ્કૃત ભાષામાં અને નવ્યન્યાયની પરિભાષામાં તર્ક-વ્યાપ્તિ-નિયમ સંબંધી છે. જે ગ્રંથની એક-એક પંક્તિનું વિવેચન કરવા જતાં એકાદ શબ્દ આઘો - પાછો થાય, ઓછો - વત્તો થાય તો અર્થ-પદાર્થ-ઐદમ્પર્યાર્થ-ભાવાર્થ બદલાઇ જતાં વાર ન લાગે, અર્થનો અનર્થ સર્જાતા વિલંબ ન થાય, એવી સૂક્ષ્મમતિગમ્ય ગૂઢ-અતિગૂઢ પંક્તિઓ, ભલ-ભલા દિગ્ગજ પંડિતોને પણ મૂઢ-અતિમૂઢ બનાવતા વાર ન લગાડે તેવી પંક્તિઓ ઉપર સંસ્કૃત ભાષામાં અને નવ્યન્યાયની પરિભાષામાં કલમ ચલાવવી અને તે પણ માત્ર ૨૦વર્ષની ઉંમરે, દીક્ષા જીવનના સાતમા વર્ષે ! 'કમાલ ! કમાલ ! કમાલ !' શબ્દો મોઢામાંથી નીકળ્યા વિના ન જ રહે. તેમાં પણ માત્ર બે જ વર્ષની અતિ અલ્પ સમયાવધિમાં સંસ્કૃત + ગુજરાતી બન્ને વ્યાખ્યાનું નિર્માણ થયેલ છે. આ પણ નાનો સૂનો ચમત્કાર નથી. પરમગુરુ અને સદ્ગુરુની મહતી કૃપા વિના આ શક્ય જ નથી. ૪૨ પાનાના મૂળગ્રંથને ૪૫૦૦ પૃષ્ઠના વિશાળ ફલક ઉપર સંસ્કૃત-ગુજરાતી બન્ને વ્યાખ્યા દ્વારા સ્પષ્ટ કરવો, એ પણ રસાળ અને સરળ પદ્ધતિથી, અહો આશ્ચર્યમ્ ! ૧૪ વોલ્યુમમાં પ્રકાશિત થતા આ ગ્રંથરત્ન દ્વારા વ્યાખ્યા સાહિત્યની દુનિયામાં સીમાચિહ્ન સમાન શકવર્તી મહાભારત કાર્યની ભેટ મુનિશ્રી ભક્તિયશવિજયજીએ આપી છે તેને વિદ્વાનો કદાપિ ભૂલી નહિ શકે.

મુનિશ્રી ભક્તિયશવિજયજીએ પોતાના ભગીરથ પુરુષાર્થ દ્વારા

જ્ઞાનભાગીરથીને આ અવનીતલ ઉપર લાવવાનું કાર્ય કરેલ છે, જેમાં નિમજ્જન કરીને વિદ્વજ્જનો અવશ્ય પાવન-પવિત્ર-પુનિત થશે. આમાં કોઇ શંકાને સ્થાન નથી. વિદ્વાનો આ મહાત્માના પરિશ્રમની કદર કરી, અધ્યયન-અધ્યાપનના ક્ષેત્રમાંથી ચિરકાળથી બહાર રહેલા આ ગ્રંથમાં નિહિત અમૃતનું રસપાન કરશે જ એવો વિશ્વાસ હવે અસ્થાને નહિ ગણાય.

'विद्वानेव विजानाति, विद्वज्जनपरिश्रमम्' આ પંક્તિ અનાયાસે અહીં યાદ આવી જાય છે.

જૈન આગમવિદ્યા અને આન્વીક્ષિકીવિદ્યાના ક્ષીરસમુદ્રમાં સતત નિમજ્જન કરનારા ગુણીયલ પ્રકૃતિના સ્વામી મુનિરાજ **શ્રીભક્તિયશવિજયજી** મહારાજના માધ્યમે હજુ એક-એકથી ચડિયાતા નૂતન ગ્રંથરત્નોની તથા અભિનવઉન્મેષશાલી વ્યાખ્યાગ્રંથોની ભેટ વિદ્યાવિશ્વને મળતી જ રહે અને તેમના ઉપર પરમગુરુની, સદ્‌ગુરુની, શારદામાતાની અમીનજર સતત ઠરતી જ રહે તેમ જ નમ્રતા-સરળતા-પવિત્રતાદિ આત્મિકગુણસમૃદ્ધિના શિખરે આરૂઢ થઇ ઝડપથી પરમપદને સાધે એવી અરિહંતને અંતરથી અભ્યર્થના..

લિ.

પૂનાજિલ્લાઉદ્ધારક

શ્રીવિશ્વકલ્યાણસૂરીશ્વરનો શિષ્યાણુ

યશોવિજયસૂરિ

शुभाशंसनम्

न्यायशास्त्रे व्याप्तिस्वरूपप्रतिपादकेष्वनेकेषु ग्रन्थेषु अन्यतमः प्रथमसोपानरूपोपपन्नः व्याप्तिपञ्चकाख्यः ग्रन्थोऽस्ति । यद्यपि तमनुसृत्य अनेकटीकाग्रन्थाः सम्प्रति समुपलब्धाः । तथापि तेष्वन्यतमा न्यायाध्वपान्थानां पाथेयभूता स्वनामधन्या गूढार्थतत्त्वालोकव्याख्या प्रथितचरैः विद्वत्तल्लजैः धर्मदत्तझामहोदयैः (बच्चा झा) प्रणीता ।

तत्त्वालोकविचारे दरीदृश्यमाने शेमुषीश्रमे अवगत-शास्त्ररीतीनां निरस्तन्यायाध्वध्वान्तानां शास्त्रेषु कृतभूरिपरिश्रमाणां विदुषां साक्ष्येव प्रमाणं । ईदृशस्य तत्त्वालोकस्य अध्ययनमेव दुष्करम्, अध्यापनं तु सुतराम्, किमुत व्याख्यानम् ।

तदाधारीकृत्य मन्दामन्दोपकारिणी अनास्वादित-न्यायपरिष्काररसानामप्यास्वाद्या भाववेदने चन्द्रिकायिता **यशोलता**नाम्नी सुविस्तृता व्याख्या, सदाचारनिष्ठैः शास्त्रेषु कृतभूरिपरिश्रमैः श्रीमद्भिः **मुनिभक्तियशविजयमहाशयैः** रचितेति अवलोक्य चित्तम् मोमुदीति ।

अनया शास्त्रसेवया सन्तोषितमस्मदुपास्यं श्रीकाशी-विश्वनाथम्, 'इतोप्यधिकं नैकग्रन्थव्याख्यानसामर्थ्यप्रदानेन एतान् समनुगृह्णन्तु' इति आशास्महे ।

महामहोपाध्याय राष्ट्रपतिसम्मानित

वशिष्ठत्रिपाठी

प्रो. वशिष्ठत्रिपाठी

अनुशंसा

आसीन्मिथिलामान्यो
गङ्गेशो नाम विश्रुतो विद्वान् ।
नव्यन्यायसुशास्त्रं
चिन्तामणिनामाऽकरोद्दिव्यम् ।।१।।
रघुनाथो विख्यात–
स्तदुपरि दीधितिमातनोदनुपमाम् ।
जगदीशेन च तस्या–
ष्टीका जागदीशी रचिता ।।२।।
धर्मदत्तरचितो यो
गम्भीरार्थप्रकाशको ग्रन्थः ।
तदुपरि विश्रुतकीर्तिः
गूढार्थतत्त्वालोकाख्यः ।।३।।
जैनश्रमणस्तरुणः
स्वल्पे वयसि तदीयदिव्यटीकाम् ।
यशोलतां विख्यातां
भक्तियशविजयोऽयं तनुते ।।४।।
पञ्चलक्षणीमूला
भूयाद् भव्या यशोलता ख्याता ।
धर्मदत्तविवृतेर्या
गूढार्थं सम्प्रकाशयताम् ।।५।।
अद्भुतविशालकाया
श्रीयशोविजयसूरिशिष्यकृता ।
गुरु–शिष्ययशोऽनल्पं
स्वल्पे काले भृशं कुर्यात् ।।६।।
नव्यन्यायनयाब्धौ
गम्भीरेऽवगाहने कृतयत्नः ।
सफलो मुनिश्रीभक्ति –
यशविजयो वर्धतां यशसा ।।७।।

शुभेच्छा

।। श्रीः ।।

विद्वद्वर्यसमादृता क्षितितले यद्व्याप्तिसत्पञ्चक- ।
व्याख्याऽऽस्ते जगदीशभट्टरचिताऽवश्या च विद्यार्थिनाम् ।। १ ।।

तस्या भावविबोधनाय जगतां यद्धर्मदत्ताभिधैः ।
बच्चाझेत्युपनामभिर्विरचिता गूढार्थतत्त्वप्रभा ।। २ ।।

(गूढार्थतत्त्वप्रभा इत्यस्य गूढार्थतत्त्वालोक इत्यर्थः ।)

छात्राणामुपयोगिनी विरचिता गूढार्थतत्त्वप्रभा- ।
बोधार्थं मुनिभक्तिकीर्त्तिविजयैरानन्दसंवर्धिनी ।। ३ ।।

वाक्यं वाक्यमतिस्फुटं प्रतिपदं प्रत्यक्षरं विश्रुता ।
विद्यावत्सु विवृण्वती विजयतामाचन्द्रतारं भुवि ।। ४ ।।

(मुनिभक्तिकीर्तिविजयैः इत्यस्य मुनिभक्तियशोविजयैः इत्यर्थः ।)

व्याख्या **यशोलता**नाम्नी विबुधानन्दवर्धिनी ।
मन्दान्नन्दयतान्नित्यं अत्यपूर्वा धरातले ।। ५ ।।

यशोलतायशोलताऽभिवर्धतां विवर्धताम् ।
जगत्सु दिक्षु दिक्षु च प्रवर्धतां प्रवर्धताम् ।। ६ ।।

('यशोलतायशोलता' - इत्यस्य यशोलता इति या व्याख्या तस्याः कीर्तिरूपा लता इत्यर्थः ।)

विद्यासिंहाचार्यशिष्यो नृसिंहाचार्यनामभाक् ।
आशास्ते शुभमाशास्ते ग्रन्थकर्तुर्मुहुर्मुहुः ।। ७ ।।

इति
नरसिंहाचार्य कट्टि (दृङ्ङ्ळेश्वर)

भारतीय दार्शनिक अनुसंधान परिषद्
(भारत सरकार, मानव संसाधन विकास मंत्रालय)
INDIAN COUNCIL OF PHILOSOPHICAL RESEARCH
(Government of India, Ministry of Human Resource Development)

प्रोफेसर एस० आर० भट्ट
अध्यक्ष
Professor S. R. Bhatt
Chairman

20 अप्रैल, 2018

माननीय निदेशक,

श्री जागनाथ श्वेतांबर मूर्तिपूजक जैन संघ

राजकोट

श्रीमान,

आपके द्वारा पंडितवर्य श्री धर्मदत्त झा विरचित जागदीशी पंचलक्षणी गूढार्थतत्त्वालोक की पूज्य सिद्धान्त निष्ठ आचार्य भगवंत श्री यशोविजय सूरिश्वरजी महाराज साहेब के शिष्य रत्न मुनि श्री भक्तियश विजयजी महाराज साहेब द्वारा विरचित यशोलता नाम विशद 14 भागों में निर्मित विपुल व्याख्या के विमोचन के अवसर पर मुझे आमंत्रित किया गया इसके लिये हृदय से आभार व्यक्त करता हूँ। कार्याधिक्य के कारण उपस्थित नहीं हो पाउँगा पर महाराजा श्री के श्री चरणों में अपनी प्रशंसा व्यक्त करना चाहूँगा। वर्तमान में ऐसी उत्कृष्ट रचना दुर्लभ है। नव्य न्याय के दुरूह ग्रन्थों पर व्याख्या करना गहन पांडित्य का द्योतक है। स्वयं बच्चा झा अद्वितीय कोटि के विद्वान थे जिन्होंने गंगेश, रघुनाथ, मथुरानाथ, आदि नव्य नैयायिको के क्रम में न्याय परंपरा में नूतन योगदान दिया है।

आशा है कि विद्वान मुनिश्री ऐसे अनेकों ग्रन्थों की रचना कर दर्शन साहित्य को समृद्ध करेगें।

SRBhatt
भवदीय
प्रोफेसर सिद्धेश्वर रामेश्वर भट्ट

E-mail : srbhatt39@gmail.com Website : http://www.icpr.in

मुख्य कार्यालय : दर्शन भवन, 36 तुगलकाबाद इन्स्टिट्यूशनल एरिया, महरौली बदरपुर रोड, नई दिल्ली – 110062 दूरभाष : +91-11-29901516, 29901527 टेलिफैक्स : 2996475
Head Office : Darshan Bhawan, 36, Tughlakabad Institutional Area, M.B. Road, New Delhi-110062 Tel.: +91-11-29901516, 29901527 Telefax: 29964750
लखनऊ कार्यालय : 3/9, विपुल खण्ड, गोमती नगर, लखनऊ – 226010 टेलिफैक्स : +91-522-2392636 E-mail : centre@icpr.in, icprlkw@gmail.com

JAN SHIKSHAN SANSTHAN, GAYA
(Institute of People's Education)

Sponsored by the Ministry of Human Resource Development, Govt. of India.

Central Office : *Near- D.M. Residence , Gaya - 823001 (Bihar) Tel./Fax : 0631-2227505*

e-mail: jss_palit@yahoo.com Website- www.jssgaya.org

Dr. Naresh Jha
Director

दिनांक : 16.04.2018

।।कृतज्ञता – ज्ञापन।।

मुझे यह जानकर सुखद् आश्चर्य हो रहा है कि ज्ञान-वृद्ध युवा जैन मुनि आचार्य श्री भक्तियशविजयजी महाराज ने मेरे प्रातःस्मरणीय प्रपितामह सर्वतन्त्र - स्वतन्त्र धर्मदत्त (बच्चा) झा महाभाग के सुप्रसिद्ध टीका ग्रन्थ "व्याप्तिपंचक गूढ़ार्थतत्वालोक को सरलाता से समझने योग्य बनाने का अथक प्रयास किया है। आज के परिपेक्ष्य में सर्वतन्त्र स्वतन्त्र के उक्त दुरूह कार्य को इतना सरल बनाना यद्यपि आश्चर्यजनक लगता है तथापि आचार्य जैन मुनि ने 'यशोलता' नाम से चौदह खण्डों में प्रकाशित अपने ग्रन्थ में गम्भीर ग्रन्थियाँ खोली होंगी ऐसी आशा है। उनकी सारस्वत साधना को सादर नमन्।

"कीर्तियस्य स जीवति"

विनयावनत

16/04/2018

(नरेश झा)

પ્રકાશકીય પ્રાક્કથન

પૂજ્ય સિદ્ધાંતમહોદધિ આચાર્ય ભગવંત **શ્રીપ્રેમસૂરીશ્વરજી** મહારાજનું **સ્વર્ગારોહણ અર્ધશતાબ્દી વર્ષ,**

પૂજ્ય સકલસંઘહિતચિંતક આચાર્ય ભગવંત **શ્રીભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી** મહારાજનું **સ્વર્ગારોહણ રજત વર્ષ**

પૂજ્ય સિદ્ધાંતદિવાકર સુવિશાલગચ્છાધિપતિ **શ્રીજયઘોષસૂરીશ્વરજી** મહારાજનું **સામ્રાજ્ય રજતવર્ષ....**

આ ત્રિવેણી સંગમના અવસરે સંઘ-શાસન-સમુદાય-રાષ્ટ્ર માટે ગૌરવરૂપ ગ્રંથનું પ્રકાશન કરતા આજે અમે અત્યંત આનંદિત છીએ...

શ્રી દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટના માધ્યમે દર વર્ષે વિશિષ્ટ ગ્રંથરત્નોનું પ્રકાશન થતું જ રહે છે. એ શ્રેણિમાં આજે એક એવા જ વિશિષ્ટ ગ્રંથરત્નનો પ્રવેશ થઈ રહ્યો છે. એ પૂજ્ય ગુરુદેવ **શ્રીભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી** મહારાજની દેન છે કે **શ્રી પ્રેમ-ભુવનભાનુસૂરિ સમુદાય**માં નવ્યન્યાયનું અધ્યયન વિપુલ પ્રમાણમાં થાય છે. અને એ જ કારણ છે કે આજે નવ્યન્યાયના શિરમોર ગ્રંથ **ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક**નું અભિનવ સંસ્કૃત વ્યાખ્યા - **યશોલતા** અને નૂતન ગુજરાતી વિવેચન - **વિનમ્રા** સાથે ચૌદ ભાગમાં પ્રકાશન થવા જઈ રહ્યું છે. બંને નૂતન વ્યાખ્યાના સર્જક છે મુનિરાજ શ્રી ભક્તિયશવિજયજી કે જેઓ અપ્રતિમ વિદ્વાન પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંત **શ્રીયશોવિજયસૂરીશ્વરજી** મહારાજના શિષ્ય છે. પૂજ્ય યશોવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજા વિશાળકાય ગ્રંથોની શ્રેણિ સફળતાપૂર્વક સર્જી ચૂક્યા છે, જ્યારે તેમના જ એક જીવંત સર્જને એમના જ પંથે પગલા પાડ્યા છે, ત્યારે હૃદયમાં આશા અને વિશ્વાસ છે કે હજુ વધુ ને વધુ તેમના અણમોલ ગ્રંથોના પ્રકાશનનો લાભ અમને મળતો જ રહેશે...

શ્રી ઉમરા શ્વે. મૂ. જૈન સંઘ, સુરત ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે, જેણે આવી અદ્‌ભુત શ્રુતભક્તિ દાખવી છે. અન્ય પણ નામી-અનામી સહુ સહાયકોને અંતરથી અભિનંદન...

એ જ લિ. શ્રી દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ વતી,
શ્રી કુમારપાળભાઈ વી. શાહ

"ગ્રન્થસર્જન અને ગ્રન્થપઠનનું
ખરું ફળ તો અધ્યાત્મમાં ઊંડા
ઊતરવું અને સમતામાં
લીન બનવું એ છે.
પં. રત્નબોધિ વિજય"

સંશોધકીય વક્તવ્ય :
ગાગરમાંથી સાગર

– પરમ પૂજ્ય ધીધનસંપન્ન તપસ્વી પંન્યાસપ્રવર
શ્રી રત્નબોધિવિજયજી મહારાજા

આ ગ્રંથ ઉપર જેમનો અનંતો ઉપકાર છે,
જેમના હસ્તાક્ષર વિના આ
ગ્રંથ પ્રકાશિત થવો શક્ય ન હતો તેવા સંશોધકશ્રીના
ઉદ્‌ગાર અહીં પ્રસ્તુત છે.
આ ગ્રંથને સાદ્યંત સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી સંશોધિત
કરનાર પૂજ્યશ્રીએ લખેલા વચનો
આ ગ્રંથ માટે ખરેખર પ્રમાણપત્ર છે.
વિરાટ સંશોધનકાર્ય જેમણે કુશળતાથી પાર પાડ્યું છે,
જેમની સૂક્ષ્મ પ્રજ્ઞાનો મને વારંવાર અનુભવ થયો છે
તે ગુણગણસમૃદ્ધ સંશોધકવર્યશ્રીની
પાવન કલમનો સ્પર્શ કરવા પધારો.

ગાગરમાંથી સાગર

- પરમ પૂજ્ય વિદ્વત્કુલાવતંસ પંન્યાસપ્રવર

શ્રી રત્નબોધિવિજયજી મહારાજા

સંશોધકીય વક્તવ્ય

એક શિષ્યએ એક કલાક મહેનત કરીને પાંચ શ્લોકોનો અભ્યાસ કર્યો. તે ખુશ થયો. તેણે ગુરુજી પાસે જઈને પોતે કરેલા અભ્યાસની વાત કરી. ગુરુજીએ તેની પ્રશંસા કરીને હિતશિક્ષા આપતા કહ્યું,

'તેં એક કલાકમાં પાંચ શ્લોકોનો અભ્યાસ કર્યો છે, તેનો મને ખૂબ આનંદ છે. પણ તું જ્યારે પાંચ કલાકમાં એક શ્લોકનો અભ્યાસ કરીશ ત્યારે મને તેનાથી પણ વધુ આનંદ થશે.'

શિષ્ય ગુરુજીના કહેવાનો ભાવ સમજી ગયો અને અભ્યાસમાં મચી પડ્યો.

એક કલાકમાં પાંચ શ્લોકનો અભ્યાસ કરવો હજી સહેલો છે, પણ પાંચ કલાકમાં એક શ્લોકનો અભ્યાસ કરવો ઘણો અઘરો છે. કેમકે તેની માટે તે શ્લોક ઉપર ખૂબ ઊંડું ચિંતન કરવું પડે, તેને બધી રીતે વિચારવો પડે, તેના શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ-રહસ્યાર્થ જાણવા પડે. આ બધા માટે બુદ્ધિની સૂક્ષ્મતા જરૂરી છે. સરાણ ઉપર ચપ્પુને ઘસવાથી ચપ્પુ ધારદાર બને છે તેમ ચિંતન-મનનાદિની સરાણ દ્વારા બુદ્ધિને પરિકર્મિત કરવાથી બુદ્ધિ સૂક્ષ્મ બને છે.

નેટપ્રેક્ટીસ કરીને ક્રિકેટ રમનાર સેન્ચ્યુરી મારી શકે છે.

ત્રણમાસિક, છમાસિક, નવમાસિક પરીક્ષાઓમાં પાસ થનાર ફાઈનલ પરીક્ષામાં સારા ટકાએ પાસ થાય છે.

હોજરીને પરિકર્મિત કરનાર ભારે ખાદ્યપદાર્થોને પચાવી શકે છે.

તેમ પરિકર્મિત થયેલી બુદ્ધિથી શાસ્ત્રોના રહસ્યાર્થો સમજાય છે અને આરાધનાના સાચા માર્ગે આગળ વધાય છે.

ન્યાયના અભ્યાસ દ્વારા બુદ્ધિ પરિકર્મિત થાય છે.

એક વાતનો ખ્યાલ રાખવો કે **તર્કસંગ્રહ, મુક્તાવલી, વ્યાપ્તિપંચક** વગેરે ન્યાયગ્રંથો એ સાધનગ્રંથો છે, સાધ્યગ્રંથો નથી. એટલે એ સાધનગ્રંથોના અભ્યાસમાત્રથી કૃતકૃત્ય થઈ જવાતું નથી. તે સાધનગ્રંથો દ્વારા બુદ્ધિને ઘડવાની છે, તે ઘડાયેલી બુદ્ધિ દ્વારા શાસ્ત્રોના મર્મને સમજવાના છે અને તેમને જીવનમાં ઉતારવાના છે.

બુદ્ધિને ઘડવાના ઘણા પ્રકારો છે. તેમાંથી એક પ્રકાર એ છે કે વસ્તુનું દોષરહિત લક્ષણ બનાવવું.

કોઇ પણ વસ્તુતની વ્યાખ્યાને લક્ષણ કહેવાય. જેનું લક્ષણ કરાય તેને લક્ષ્ય કહેવાય. લક્ષણ એવું હોવું જોઇએ કે બધા લક્ષ્યોમાં હોય. જો અમુક લક્ષ્યોમાં લક્ષણ રહે અને અમુક લક્ષ્યોમાં ન રહે તો એ લક્ષણ અવ્યાપ્તિ દોષવાળું કહેવાય. જો લક્ષણ લક્ષ્ય સિવાય અલક્ષ્યમાં પણ રહે તો એ લક્ષણ અતિવ્યાપ્તિ દોષવાળું કહેવાય. જો લક્ષણ એકે'ય લક્ષ્યમાં ન રહે તો તે લક્ષણ અસંભવ દોષવાળું કહેવાય. આ ત્રણે દોષથી રહિત લક્ષણ સાચું કહેવાય.

ન્યાયગ્રંથોમાં અનેક લક્ષ્યોના આવા દોષરહિત લક્ષણો બનાવવાની ચર્ચાઓ કરીને બુદ્ધિને ઘડવાના પ્રયત્નો કરાયા છે.

જ્યાં જ્યાં ધૂમાડો હોય ત્યાં ત્યાં અગ્નિ હોય.

જ્યાં જ્યાં અગ્નિ ન હોય ત્યાં ત્યાં ધૂમાડો ન હોય.

આને વ્યાપ્તિ કહેવાય. આ વ્યાપ્તિનું એક ઉદાહરણ છે. આવી ઘણી વ્યાપ્તિઓ બનાવી શકાય.

વ્યાપ્તિપંચક, વ્યધિકરણ, સિદ્ધાંતલક્ષણ વગેરે ગ્રંથોમાં વ્યાપ્તિના સાચા લક્ષણને બનાવવાના પ્રયાસો થયા છે. તે લક્ષણોમાં પ્રશ્ન કરનાર દોષો ઊભા કરે છે. ગ્રન્થકાર તેમના સમાધાનો આપવા લક્ષણમાં ઉમેરા કરે છે, જેને પરિષ્કાર કહેવાય છે. અથવા તો ગ્રન્થકાર લક્ષણ બદલી નાંખે છે.

ગ્રન્થકારે બનાવેલ લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિ વગેરે દોષો બતાવવા માટે બુદ્ધિને ઘણી કસરત આપવી પડે છે. પ્રશ્ન કરનારે બતાવેલા દોષોને દૂર કરવા પરિષ્કારો કરવા અને નવા લક્ષણો બનાવવા માટે પણ પ્રજ્ઞાને પુષ્કળ વ્યાયામ આપવો પડે છે. આ કસરત દ્વારા બુદ્ધિ ઘડાય છે.

શ્રી ગંગેશ ઉપાધ્યાયજીએ **તત્ત્વચિંતામણિ** નામનો ગ્રંથ રચ્યો છે. તેની ઉપર **શ્રી રઘુનાથ શિરોમણિજી**એ **દીધિતિ** નામની ટીકા લખી છે. **તત્ત્વચિંતામણિ**માં આવતા વ્યાપ્તિના પાંચ લક્ષણો ઉપરની દીધિતિ ટીકા ઉપર **શ્રી જગદીશ તર્કાલંકારજી**એ **જાગદીશી** લખી છે. તેની ઉપર શ્રી **બચ્ચા ઝા (ધર્મદત્ત ઝા)**જીએ **ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક (વ્યાપ્તિપંચકવિવૃતિ)** નામની ટીકા લખી છે.

આ ટીકાઓમાં લક્ષણો બનાવવાના માધ્યમે બુદ્ધિને કસરત અપાઈ છે.

ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ખૂબ જ ગૂઢ ટીકા છે. ટીકાકારે તેમાં ખૂબ જ સૂક્ષ્મ અનુપ્રેક્ષા કરી છે. ઘણા ઊહાપોહ અને ચિંતન-મનન દ્વારા તેમને પ્રાપ્ત થયેલું નવનીત તેમણે તે ગ્રન્થમાં ખૂબ જ ટૂંકાણમાં પીરસ્યું છે. જેમ સારભૂત ખાદ્યપદાર્થો પચવા મુશ્કેલ હોય છે તેમ સારભૂત આ ગ્રન્થ સમજવો ખૂબ જ મુશ્કેલ છે. ગ્રન્થકારે આ ગ્રન્થમાં પદાર્થો ખૂબ ઠાંસી ઠાંસીને ભર્યા છે. તેમણે પદાર્થો ઉપર લાંબું વિવેચન કર્યું નથી, ટૂંકમાં પદાર્થોનું નિરૂપણ કર્યું છે. જેમ થેલીમાં ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલી વસ્તુઓ કાઢવી મુશ્કેલ હોય છે તેમ આ ગ્રન્થમાં ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલા પદાર્થો સમજવા બહુ અઘરા છે. તેથી સામાન્યથી અભ્યાસીઓ દીધિતિ, જાગદીશી, માથુરી વગેરે ટીકાઓનો અભ્યાસ કરે છે. બહુ ઓછા અભ્યાસીઓ ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોકમાં ડૂબકી લગાવે છે.

વિદ્વદ્વર્ય મુનિરાજશ્રી ભક્તિયશવિજયજી મહારાજે ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ઉપર ખૂબ જ સરળ અને સુંદર ટીકા તથા તેના અનુવાદ લખ્યા છે. આ બન્ને દ્વારા ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોકની ઉપાદેયતા વધશે. આ બન્ને દ્વારા ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોકના મર્મને સમજવો ખૂબ સરળ બનશે. મા જેમ સાકર સાથે બાળકના ગળે કડવી દવા ઉતારી દે છે તેમ મુનિરાજશ્રીએ એકદમ અઘરા પદાર્થો સાવ સાદી-સરળ-સુગમ ભાષામાં રજૂ કરી ટીકાને સમજવી સહેલી બનાવી છે. મુનિરાજશ્રીનો આ પ્રયાસ ખૂબ જ અનુમોદનીય છે.

યશોલતા ટીકા અને વિનમ્રા વ્યાખ્યામાં તેમણે પદાર્થોનો ભાવાર્થ સમજાવીને પછી શબ્દાર્થ સમજાવ્યો છે. તેથી પંક્તિઓનો અર્થ એકદમ સરળતાપૂર્વક અને બરાબર બેસી જાય છે. પદાર્થોને તેમણે ખૂબ ખોલ્યા છે, એકદમ સ્પષ્ટ કર્યા છે, વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે. એકદમ સહેલાઈથી પદાર્થો મગજમાં બરાબર ફીટ થઈ જાય તેવી તેમની શૈલી છે. એક-એક શબ્દ ઉપર ઊંડું ચિંતન-મનન કરીને તેમના રહસ્યાર્થો તેમણે બહાર કાઢ્યા છે. ક્યાંક-ક્યાંક તો તેમણે ચાર લીટી ઉપર ૫૦૦-૮૦૦ પાનાનું વિવેચન કર્યું છે. આનાથી તેમની ઊંડી અનુપ્રેક્ષાશક્તિ વ્યક્ત થાય છે.

વ્યાપ્તિપંચક ઉપરની ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ટીકા ૪૧ પાનાની છે. તેમાંથી ૧૮ પાનાની ટીકાનું મુનિરાજશ્રીએ ૪૫૦૦ થી વધુ પાનામાં વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું છે. ૧૮ પાનાની ટીકા દ્વારા પરિકર્મિત બુદ્ધિવાળા જીવો માટે બાકીની ટીકા સમજવી સહેલી હોવાથી તેમણે બાકીની ટીકાનું વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું નથી.

ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ટીકા ૯૦૦ શ્લોકપ્રમાણ છે. તેમાંથી શરૂઆતના લગભગ ૪૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા ઉપર મુનિરાજશ્રીએ ૯૦,૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા રચી છે, તે તેમના બુદ્ધિકૌશલ્યને આભારી છે.

અનેક સ્થળોએ નવા-નવા પ્રશ્નો ઉઠાવી તેના સમાધાન કરી તેમણે પદાર્થોને સ્પષ્ટ કર્યા છે. એકલી ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ટીકા વાંચો તો ખબર જ ન પડે કે 'કયો પ્રશ્ન છે અને કયો જવાબ છે ? કયો પ્રશ્ન ક્યાં શરૂ થયો અને ક્યાં પૂરો

થયો ? વચ્ચે કયા કયા પ્રશ્ન-જવાબ આવ્યાં ? એમાં પણ કયો જવાબ કયાં શરૂ થયો અને ક્યાં પૂરો થયો ? વચ્ચે કેટલા અને કયા કયા શંકા-સમાધાન આવ્યા?' મુનિરાજશ્રીએ બધું છૂટું છૂટું કરીને એકદમ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. પ્રશ્ન-જવાબના પ્રારંભ-અંત, વચ્ચે આવતા પ્રશ્ન-જવાબ વગેરે એકદમ વિશદ રીતે સમજાવ્યા છે. તેથી વાર્તા વાંચતા હોઈએ તેમ આ ગ્રંથ વાંચવામાં રસ પડે છે અને સુગમ બોધ થાય છે.

આ સંપૂર્ણ ગ્રંથ ૧૪ વિભાગોમાં પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે. યશોલતા ટીકા અને વિનમ્રા વ્યાખ્યાના તેમણે નવ વિભાગો કર્યા છે. એક-એક વિભાગને દીધિતિ એવું નામ આપ્યું છે. આ ગ્રન્થ નવ દીધિતિઓમાં ગૂંથાયેલ છે.

સંસ્કૃત ટીકાનું નામ **યશોલતા** રાખ્યું છે અને ગુજરાતી વ્યાખ્યાનું નામ **વિનમ્રા** રાખ્યું છે. આ નામો મુનિરાજશ્રીની કૃતજ્ઞતાને સૂચવે છે. પોતાના ગુરુદેવ **પૂજ્ય વિદ્વત્‌શિરોમણિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય યશોવિજયસૂરીશ્વરજી** મહારાજના નામ પરથી તેમણે ટીકાનું નામ યશોલતા રાખ્યું છે. પોતાના દીક્ષિત પિતાશ્રી **મુનિરાજ શ્રી નમ્રયશવિજયજી** મહારાજના નામ પરથી તેમણે ગુજરાતી વ્યાખ્યાનું નામ વિનમ્રા રાખ્યું છે.

નાની ઉંમરમાં અને માત્ર નવ વર્ષના સંયમપર્યાયમાં તેમણે ખૂબ જ સુંદર શ્રુતઅર્જન અને અદ્વિતીય શ્રુતસર્જન કર્યું છે. આ વારસો તેમને તેમના ગુરુદેવશ્રી પાસેથી મળ્યો છે. તેમના ગુરુદેવશ્રી ખૂબ સારા વિદ્વાન, ટીકાકાર, ચિંતક અને લેખક છે. તેઓ પણ તેમના ગુરુદેવશ્રીના માર્ગે જ આગળ વધી રહ્યા છે. તેમના સર્જનો દ્વારા તેમણે તેમના ગુરુદેવશ્રીનું નામ ઉજ્જ્વળ કર્યું છે, તેમની પાટ દીપાવી છે. તેમના ગુરુદેવશ્રીએ માત્ર સાત વર્ષના સંયમપર્યાયમાં તેમની પ્રથમ ટીકા ભાષારહસ્ય ગ્રન્થ ઉપર રચી હતી.

ટીકામાં ઘણા સ્થળોએ તેમણે લક્ષણમાં આવતા પદોને રાખવા - ન રાખવાથી થનારા ભાંગા બતાવ્યા છે. તે ભાંગાઓમાંથી એક ભાંગો શુદ્ધ હોય અને બાકીના ભાંગા અશુદ્ધ-દોષગ્રસ્ત હોય. અશુદ્ધ ભાંગાઓમાં કયા સ્થળમાં કયો

દોષ કેવી રીતે આવે છે ? તે તેમણે ખૂબ વિસ્તારથી અને ખૂબ જ સ્પષ્ટતાપૂર્વક સમજાવ્યું છે. શુદ્ધ લક્ષણનો સત્સ્થળમાં સમન્વય શી રીતે થાય ? તે પણ તેમણે ઠેકઠેકાણે ચોકસાઈથી સમજાવ્યું છે. ઘણા ઠેકાણે સરખી વાતનું થોડા ફેરફારપૂર્વક પુનરાવર્તન થતું હોવા છતાં તેમણે લગભગ અતિદેશ કર્યો નથી, પણ એ જ પદાર્થો વારંવાર સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યા છે. તેથી વાચકને પદાર્થો બરાબર સમજાઈ જાય અને તેને જાતે બહુ મહેનત કરવી ન પડે. તેથી આગળ વાંચનમાં તેને રસ પડે અને અસ્ખલિત પ્રવાહે તેનો અભ્યાસ આગળ વધે. ઘણા સ્થળોએ તેમણે મૂળગ્રન્થની એક પંક્તિ ઉપર ખૂબ ઊંડું ચિંતન કરીને આનુષંગિક અનેક પદાર્થો પણ સમજાવ્યા છે. લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિ, અતિવ્યાપ્તિ વગેરે દોષો કેવી રીતે આપવા ? તેની માટેનું સ્થળ શોધવું, તે દોષો ટાળવા લક્ષણમાં કયો પરિષ્કાર કરવો ? તેનાથી લક્ષણનો સમન્વય કઈ રીતે થાય ? વગેરે બાબતોનું સૂક્ષ્મતમ નિરૂપણ તેમણે કર્યું છે. લક્ષણના, મૂળ ગ્રંથમાં નહીં બતાવેલા, પદકૃત્યો પણ તેમણે ખૂબ જ ઝીણવટથી સમજાવ્યા છે. તેથી લક્ષણનો સાંગોપાંગ બોધ થાય છે અને લક્ષણના તે તે પદો બાબત કોઈ શંકા રહેતી નથી. દરેક બાબત તેમણે માત્ર ઉપર ઉપરથી સમજાવી નથી, પણ ખૂબ જ ઊંડાણથી સમજાવી છે. ઘણા સ્થળોએ પદાર્થને પુષ્ટ કરવા અને સિદ્ધ કરવા તેમણે અન્ય ગ્રંથોના સાક્ષીપાઠો મૂકીને ગ્રંથને સુશોભિત કર્યો છે. આનાથી તેમની બહુશ્રુતતા વ્યક્ત થાય છે.

ન્યાયગ્રન્થો સમજવા પણ અઘરા હોય છે અને બીજાને સમજાવવા તો તેથી વધુ અઘરા હોય છે. પોતાને ગ્રન્થ બરાબર સમજાઈ ગયો હોય, બધા પદાર્થો સ્પષ્ટ થઈ ગયા હોય તો જ બીજાને તે સમજાવી શકાય. વળી, બીજાને બરાબર સમજાવવા માટે તેની કક્ષાએ ઊતરીને સમજાવવું પડે, તેના મનમાં ઊઠતી શંકાઓના સચોટ સમાધાન કરવા પડે, તેના મનમાં ઊઠનારી શંકાઓને સ્વયં વિચારીને તેના નિરાકરણ આપવા પડે. આ બધું કાર્ય ખૂબ ભારે હોય છે અને ખૂબ ખંત માગી લે તેવું હોય છે. છતાં મુનિરાજશ્રીએ નિષ્ઠાપૂર્વક, આ બધું કાર્ય પાર પાડ્યું છે.

એમ કહેવું હોય તો કહી શકાય કે બચ્ચા ઝાજીએ પોતાની અદ્વિતીય

બુદ્ધિપ્રતિભા વડે સાગરને ગાગરમાં સમાવી દીધો છે. બહુ જ ઓછા શબ્દોમાં તેમણે અતિગહન પદાર્થોનું નિરૂપણ કર્યું છે. ટીકાકાર મુનિરાજશ્રીએ પોતાના અજોડ પ્રજ્ઞાપાટવ વડે ગાગરમાંથી સાગર કાઢ્યો છે. તેમણે શબ્દોનો છૂટથી પ્રયોગ કરીને અતિસંક્ષિપ્ત પદાર્થોને ખૂબ વિસ્તૃત રીતે સમજાવ્યા છે. તે તે પદાર્થો પાછળનું અગમ્ય રહસ્ય તેમણે સ્વબુદ્ધિથી ઉકેલીને પ્રગટ કર્યું છે.

વર્ષો પૂર્વે સંસારી અવસ્થામાં કે. લાલ જાદુગરના જાદુના ખેલ જોયેલા. તેમાં તે એક ગાગરમાંથી 'Water Of India' ના નામે અઢળક પાણી બહાર કાઢતા, છતાં ગાગર ખાલી થતી નહીં. અહીં પણ એવી સરખામણી કરી શકાય કે મુનિરાજશ્રીએ ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોકરૂપી ગાગરમાંથી વિવેચનરૂપી અઢળક પાણી આ ગ્રન્થમાં ઉલેચ્યું છે, છતાં હજી એ મૂળગ્રન્થ - ગાગરમાં ઘણા ગૂઢ પદાર્થો અણઉકેલ્યા (અણઉલેચ્યા) પડ્યા છે. આશા છે મુનિરાજશ્રી એ અણઉકેલ્યા ગૂઢપદાર્થોને પણ ધીમે ધીમે ઉકેલી નવા નવા ગ્રન્થોનું સર્જન કરશે.

પૂજ્યોની કૃપાથી મને આ ગ્રંથના સંશોધનનો લાભ મળ્યો છે. વિ.સં. ૨૦૬૯ માં મારું ચોમાસુ પિંડવાડા હતું. ચોમાસાના અંતે મારી ઉપર પૂજ્ય વિદ્વત્શિરોમણિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય યશોવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજનો પત્ર આવ્યો. તેમાં તેમણે લખ્યું હતું કે, 'બચ્ચા ઝા. રચિત ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ઉપર લગભગ ૩૪૦૦ ફૂલસ્કેપ જેટલી સંસ્કૃત ટીકા અને ૧૬૦૦ ફૂલસ્કેપ જેટલું ગુજરાતી વિવેચન તૈયાર થયું છે. તે તમે સંશોધન કરી આપશો ?' હું સમજ્યો કે આ ટીકા-વિવેચન પૂજ્ય આચાર્યશ્રીના સર્જન છે. મેં જવાબ લખ્યો, 'આપશ્રીની વિદ્વત્તા સામે મારો ક્ષયોપશમ અતિઅલ્પ છે. એટલે આ ટીકા-વિવેચનના સંશોધનની મારી કોઈ યોગ્યતા નથી. છતાં આપની ઈચ્છા હોય તો હું પ્રયત્ન કરી જોઈશ. વળી સંશોધનકાર્ય પૂરું કરવામાં સમયમર્યાદા ન રાખશો.' પૂજ્ય આચાર્યશ્રીએ મારી પાસે જ સંશોધનનો આગ્રહ રાખ્યો અને મારી વિનંતિ સ્વીકારી. તેઓ મને બીજું પ્રૂફ મોકલવાના હતા, જેથી વાંચવામાં સરળતા રહે. લગભગ દોઢ વર્ષ પછી વિ.સં. ૨૦૭૧ ના વૈશાખ મહિનામાં ગિરનાર તળેટીમાં પૂજ્ય આચાર્યશ્રીને રૂબરૂ મળવાનું થયું. બધી વાત થઈ. ત્યારે ખબર પડી કે આ

નૂતન સર્જનના કર્તા વિદ્વદ્વર્ય મુનિરાજશ્રી ભક્તિયશવિજયજી મહારાજ છે. તેમની કલમ પણ તેમના ગુરુદેવ જેવી જ છે. જો મેટરમાં ટીકાકાર તરીકે તેમનું નામ ન લખ્યું હોત અને રૂબરૂ વાતમાં આ બાબતનો ખુલાસો ન થયો હોત તો હું તો એમ જ સમજત કે આ ટીકા એ પૂજ્ય આચાર્યશ્રીનું સર્જન છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આ ટીકાની ગરિમા ઘણી ઊંચી છે.

ગિરનાર તીર્થમાં તેમના તરફથી મેટર મળ્યું. મારા ગુરુદેવશ્રીની અનુમતિ લઈને અન્ય કાર્યોની વ્યસ્તતા વચ્ચે સમય કાઢીને આ ગ્રંથનું સંશોધન કરતો ગયો. જો કે નવ્યન્યાયનો એવો તલસ્પર્શી અભ્યાસ મેં કર્યો નથી, છતાં મારા ક્ષયોપશમ અનુસાર સંશોધનકાર્ય શરૂ થયું અને આગળ વધ્યું. મુનિરાજશ્રી પાસેથી મેટર કટકે કટકે આવતું હોવાથી સંશોધનમાં સરળતા રહી, બહુ બોજારૂપ ન લાગ્યું. હકીકતમાં આ સંશોધન દ્વારા મેં મુનિરાજશ્રી ઉપર કોઈ ઉપકાર કર્યો નથી. ઊલટું, મુનિરાજશ્રીએ મને આ ગ્રંથના સંશોધનનો લાભ આપી મારી ઉપર ઉપકાર કર્યો છે.

જો આ સંશોધનકાર્ય ન આવ્યું હોત તો હું મારા જીવનમાં ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક વાંચવાનો ન હતો અને કદાચ વાંચત તો મને કેટલું સમજાત ? એ પ્રશ્ન હતો. પણ સંશોધનના બહાને મને આ એક નવા ગ્રંથનો અભ્યાસ કરવાનો લાભ થયો. આ સંશોધન દ્વારા મને ઘણું ઘણું નવું જાણવાનું મળ્યું છે. ન્યાયગ્રંથનું સંશોધનકાર્ય એક જટિલ અને કંટાળાજનક કાર્ય હોય છે. પણ મુનિરાજશ્રીની નિરૂપણશૈલી એટલી બધી સુગમ અને સરળ છે કે સંપૂર્ણ સંશોધનકાર્ય દરમિયાન મને ક્યારેય કંટાળો કે અણગમો થયો નથી. સંશોધનકાર્યમાં મને આનંદ આવતો. જેમ જેમ સંશોધન કરતો ગયો તેમ તેમ મારો રસ વધતો ગયો. પૂજ્ય આચાર્યશ્રીએ અને મુનિરાજશ્રીએ આ કાર્ય માટે મારી પસંદગી કરી મને આ કાર્ય સોંપીને મારી ઉપર ઘણો ઘણો ઉપકાર કર્યો છે. હું સદા તેમનો ઋણી રહીશ.

મુનિરાજશ્રીનો મને બહુ પરિચય નથી, કેમ કે અત્યાર સુધી અમે બે જ

વાર અલપઝલપ મળ્યા છીએ. પણ ગ્રન્થસંશોધન અને તેની માટેના પરસ્પર પત્રવ્યવહાર દ્વારા તેમનો પરોક્ષ રીતે વિશેષ પરિચય થયો છે, તેમની ગુણસૌરભને માણવાનું થયું છે અને તેમની સાથેની આત્મીયતા વધી છે.

વાચકોને વિનંતિ કરીશ કે જે ભાવનાથી મુનિરાજશ્રીએ આ ગ્રંથ રચ્યો છે તે ભાવનાને આ ગ્રન્થના સાંગોપાંગ અભ્યાસ દ્વારા તેઓ પૂર્ણ કરે. જેમ મુનિરાજશ્રીએ આ ગ્રન્થના સર્જન માટે ઘણી મહેનત કરી છે તેમ વાચકો પણ આ ગ્રન્થના પઠન માટે ખૂબ મહેનત કરે. જેમ મુનિરાજશ્રીએ આ ગ્રન્થ સમજાવવા માટે ખૂબ ખંત અને ધીરજ ધારણ કર્યા છે તેમ વાચકો પણ આ ગ્રન્થને સમજવા માટે અત્યંત ખંત અને ધીરજને ધારણ કરે. આ ગ્રન્થના સમ્યગ્ અભ્યાસથી પરિકર્મિત થયેલી બુદ્ધિ દ્વારા વાચકો અન્ય સાધનગ્રન્થો અને સાધ્યગ્રન્થોનો સ્વયં અભ્યાસ કરતા થાય, તે ગ્રન્થોના પદાર્થોને આત્મસાત્ કરે અને શીઘ્ર મુક્તિગામી બને એ જ શુભેચ્છા.

મુનિરાજશ્રીની ખૂબ ખૂબ અનુમોદના કરું છું અને તેમને ખૂબ ખૂબ ધન્યવાદ આપું છું. તેમણે એક ભગીરથ કાર્ય પૂર્ણ કર્યું છે. સામાન્ય વ્યક્તિ માટે લગભગ અશક્ય કહી શકાય એવી અજોડ શ્રુતસેવા તેમણે કરી છે. તેમણે કોઈ ચીલાચાલુ કાર્ય કર્યું નથી. પણ ઘણું ઉમદા અને ઊંચું કાર્ય કર્યું છે. સામાન્ય માણસ કદાચ એમના આ શ્રુતસર્જનનું મૂલ્ય સમજી નહીં શકે, પણ વિદ્વાનો અવશ્ય તેમના આ શ્રુતસર્જનનું મૂલ્યાંકન કરી શકશે.

પૂજ્ય આચાર્યશ્રીની પણ ખૂબ ખૂબ અનુમોદના કરું છું કે તેમણે પોતાના જેવા એક વિદ્વાન શિષ્યરત્નને તૈયાર કર્યો છે. તેમણે મુનિરાજશ્રીને ખૂબ સુંદર રીતે ઘડ્યા છે. તેમણે એક કુશળ માળી અને કુશળ શિલ્પીનું કાર્ય કર્યું છે. તેમના પીઠબળ, પ્રેરણા, હુંફ અને માર્ગદર્શનના બળે જ મુનિરાજશ્રી આ અતિકષ્ટસાધ્ય કાર્ય સહેલાઈથી પાર પાડી શક્યા છે.

મુનિરાજશ્રીના સહવર્તી મુનિવરોની પણ ખૂબ ખૂબ અનુમોદના કે જેમણે સહાય કરીને મુનિરાજશ્રીને આ ગ્રન્થસર્જન માટે બધી રીતની અનુકૂળતા કરી

આપી. તેઓ ઈર્ષ્યાથી ગ્રસ્ત ન થયા, પણ પ્રમોદભાવનાથી ભાવિત થઈને તેમણે મુનિરાજશ્રીને પ્રોત્સાહન આપ્યું, એ તેમની ઉત્તમતા છે.

મુનિરાજશ્રી સમક્ષ મારી અંતરની ભાવના વ્યક્ત કરું છું. આ ગ્રન્થની જેમ ન્યાયના અન્ય જટિલ ગ્રન્થો ઉપર પણ તેઓ પોતાની કલમ ચલાવી આવી સરળ ટીકાઓ લખે તો મધ્યમ બુદ્ધિવાળા જીવોને ન્યાયગ્રન્થો ભણવાનો રસ જાગે અને તેઓ તે ગ્રન્થો ભણી શકે. બીજી વાત, ન્યાયગ્રન્થો તો સાધનગ્રન્થો છે. સાધ્યગ્રન્થો તો આપણા આગમશાસ્ત્રો અને આગમેતર શાસ્ત્રો છે. તે ગ્રન્થો ઉપર આવું સૂક્ષ્મચિંતન કરીને તેઓ આવી સરળ ટીકાઓ લખે તો શાસ્ત્રો ભણવાની જીવોને રુચિ જાગે અને તેમને તેમનો સુગમ બોધ થાય. ઘણીવાર એવું બનતું હોય છે કે મધ્યમ કે મંદ ક્ષયોપશમવાળા જીવો ગ્રન્થ વાંચવાની શરૂઆત કરે છે. પણ અમુક પંક્તિઓ તેમને સમજાતી નથી, તે પંક્તિ સમજાવનાર કોઈ હોતું નથી, ત્યારે તેમનો અભ્યાસ અટકી જાય છે. વારંવાર આવતી આવી પંક્તિઓને લીધે વારંવાર અટકવાનું થવાથી તેમનો અભ્યાસ કરવાનો ઉત્સાહ ઘટી જાય છે. ધીમે ધીમે તેઓ સ્વાધ્યાય છોડી દે છે અથવા સહેલા ગ્રન્થો કે ગુજરાતી પુસ્તકો વાંચતા થઈ જાય છે. જો મુનિરાજશ્રી અઘરા શાસ્ત્રો પર આવી સરળ ટીકાઓ રચે તો અનેક જીવો માટે તે આધારભૂત બને. જેમ પાંગળો માણસ લાકડીના ટેકાથી પર્વત ઉપર ચડી જાય છે તેમ મુનિરાજશ્રી દ્વારા રચિત સરળ ટીકાઓ રૂપી લાકડીના સહારે અલ્પ ક્ષયોપશમવાળા જીવો અઘરા ગ્રન્થો રૂપી પર્વતોને સર કરી શકશે. શાસ્ત્રગ્રન્થો ઉપર રચાયેલી આવી સરળ ટીકાઓ દ્વારા જીવો ઉપર તાત્ત્વિક અને અનેકગણો ઉપકાર થશે. આશા છે મુનિરાજશ્રી મારી ભાવના સફળ કરવા અવશ્ય પ્રયત્નશીલ બનશે.

હું એવું કંઈ ભણ્યો નથી કે મારો એવો ક્ષયોપશમ પણ નથી. છતાં પુણ્યોદયે લોકોમાં મારી વિદ્વાન તરીકેની છાપ પડી ગઈ છે. તેથી જ આવા સંશોધનાદિના કાર્યો મને સોંપાય છે. સહજ છે કે મારા મંદ ક્ષયોપશમ અને પ્રમાદના કારણે આ સંશોધનકાર્યમાં ક્ષતિઓ રહી ગઈ હોય. તે બદલ હું ત્રિવિધે ત્રિવિધે ક્ષમા યાચું છું. આ સંશોધનકાર્યમાં અને આ વક્તવ્યમાં જિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ

કંઈ પણ નિરૂપણ થયું હોય તો તેની ક્ષમા યાચું છું અને બહુશ્રુત વિદ્વાનોને તે સુધારવાની ભલામણ કરું છું.

પરમ પૂજ્ય સિદ્ધાંતમહોદધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય **પ્રેમસૂરીશ્વરજી** મહારાજા, પરમ પૂજ્ય ન્યાયવિશારદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય **ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી** મહારાજા, પરમ પૂજ્ય સમતાસાગર પંન્યાસપ્રવર શ્રી **પદ્મવિજયજી** મહારાજા, પરમ પૂજ્ય સિદ્ધાંત દિવાકર વર્તમાનગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય **જયઘોષસૂરીશ્વરજી** મહારાજા, પરમ પૂજ્ય વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ ગુરુદેવશ્રી આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય **હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજા - આ ગુરુદેવોની અને પરમાત્માની કૃપાથી જ હું આ સંશોધનકાર્ય કરી શક્યો છું. આ કાર્યનો સંપૂર્ણ શ્રેય તેમને જાય છે. આ કાર્યની ક્ષતિઓનો ભાગી હું છું. તે પૂજ્યોના ચરણોમાં આ અવસરે કૃતજ્ઞભાવે વંદન કરું છું.

આ ગ્રન્થના લેખકને અને પાઠકોને ખાસ ભલામણ કે ગ્રન્થસર્જન અને ગ્રન્થપઠનનું ખરું ફળ તો અધ્યાત્મમાં ઊંડા ઊતરવું અને સમતામાં લીન બનવું એ છે. ગ્રન્થસર્જન અને ગ્રન્થપઠન દ્વારા આ લક્ષ્ય સિદ્ધ ન થતું હોય તો એ ગ્રન્થસર્જન અને ગ્રન્થપઠન વ્યર્થ છે. માટે એ લક્ષ્યપૂર્વક જ ગ્રન્થસર્જન અને ગ્રન્થપઠન કરવું તથા ગ્રન્થસર્જન અને ગ્રન્થપઠન બાદ એ લક્ષ્યને સિદ્ધ કરવા પ્રયત્નશીલ બનવું. માત્ર ગ્રન્થસર્જન અને ગ્રન્થપઠન કરીને પોતાની જાતને કૃતકૃત્ય ન માનવી.

પ્રાંતે, આ ગ્રન્થરત્ન ખૂબ પ્રસિદ્ધિને પામે, ખૂબ ઉપાદેય બને અને યાવચ્ચન્દ્રદિવાકરૌ વંચાતો રહે એ જ શુભેચ્છા. પાઠક, લેખક, વાચક વગેરે સહુ શીઘ્ર પરમપદને પામે એ જ પવિત્ર ભાવના.

વિ.સં. ૨૦૭૪, ચૈત્ર સુદ ૧૫
(પુંડરીકસ્વામી આદિ ૫ કરોડ
મુનિવરોનો નિર્વાણ દિન)
શનિવાર, ગાંધીનગર

પરમ પૂજ્ય વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્વિજય **હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજાનો
શિષ્યાણુ
પંન્યાસ રત્નબોધિ વિજય

"

પ્રમાણમાં ઘણોનાનો -(વિસ્તારમાં ઘણોમોટો) સમજવામાં ઘણો કઠિન
અને ન્યાયના તત્ત્વો સમજવામાં ઘણો ગૂઢ આ ગ્રંથ ભણાવવા
પૂનાની કોઈ સંસ્કૃત પાઠશાળાના પંડિતો કે યુનિવર્સિટીના પ્રોફેસરો
પણ તૈયાર ન થયા.

મહાશતાવધાની - અર્ધસહસ્રાવધાની
મુનિશ્રી અજિતચંદ્રસાગરજી મ.સા.

"

ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોકની યશોભક્તિ

- પરમ પૂજ્ય મહાશતાવધાની - અર્ધસહસ્રાવધાની

મુનિપુંગવ શ્રી અજિતચંદ્રસાગરજી મહારાજ

પરમ પૂજ્ય શાસનપ્રભાવક આચાર્યભગવંત

શ્રી નયચંદ્રસાગરજી મહારાજા,

જેમણે શતાવધાનીઓની એક જબરજસ્ત શૃંખલા
સર્જી છે. તેઓશ્રીના શિષ્યરત્ન અને ૫૦૦-૫૦૦
અવધાનના સફળ પ્રયોગ દ્વારા તહેલકો
મચાવનારા પૂજ્યશ્રી
આજે આપણને વાંચવા મળશે,
એ આપણું સૌભાગ્ય છે.
સંન્નિષ્ઠતા સાથે ગ્રંથનું સાંગોપાંગ અવલોકન કર્યા
પછી તેમણે કલમ ઉપાડી, ખરી કદર કરી છે એમણે
આ પ્રયાસની. એમની સાથે ગ્રંથ ઉપવનમાં
સહેલગાહ કરતા આનંદ આવે એવું છે...
પધારો...

ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોકની
યશોભક્તિ

ભૂમિકા

મુનિ શ્રી અજિતચંદ્રસાગરજી મહારાજ
- પરમ પૂજ્ય મહાશતાવધાની - અર્ધસહસ્રાવધાની -

વાદળ હંમેશા વરસાદના જ એંધાણ આપે એવું જરૂરી નથી. પરંતુ ધુમાડો તો હંમેશા આગની જ ચેતવણી આપતો હોય છે. અને કદાચ આથી જ ન્યાયશૈલીમાં વૃષ્ટિ કરતાં વહ્નિનું પ્રાધાન્ય રહ્યું હશે. પ્રસ્તુત કૃતિનું અવલોકન કરતાં ચોક્કસપણે એમ જણાય છે કે મુનિશ્રી ભક્તિયશ-વિજયજી મહારાજ આ વહ્નિ પરીક્ષામાં (અગ્નિ પરીક્ષામાં) સફળ ઉત્તીર્ણ બન્યા છે.

આ પ્રકારની અગ્નિ પરીક્ષાઓથી શું લાભ થાય ? એ પ્રશ્નનો ઉહાપોહ કરતાં સહજપણે ઉત્તર મળે છે કે ન્યાયસભર ગ્રંથોના અધ્યયનથી અભ્યાસુ-વર્ગને ચાર મહત્ત્વના લાભ થાય છે.

(૧) આન્વીક્ષિકી બુદ્ધિનો વિકાસ થાય છે.

(૨) પ્રજ્ઞાના નવા-નવા ઉન્મેષોમાં વધારો થાય છે.

(૩) પ્રતિવાદી કૃત પૂર્વપક્ષને જાણવાની શક્તિ તથા તેને અપાસ્ત કરવાની ક્ષમતા પ્રાપ્ત થાય છે.

(૪) સત્યાસત્યની વિવેકબુદ્ધિ પ્રગટ થાય છે.

પ્રસ્તુત દળદાર ગ્રંથ જોઈને પ્રશ્ન થાય કે એક જૈન મુનિભગવંતને ન્યાયશૈલી ભરપૂર ગ્રંથ ઉપર આટલું બહોળું ખેડાણ કરવાનું પ્રયોજન શું ? આ પ્રકારના સવાલો ઉદ્ભવવા તે સાહજિક છે. કારણ કે સામાન્યતયા વિદ્વાન્ વર્ગમાં એક એવી માન્યતા છે કે

જ્યારે શ્રી **ગૌતમઋષિજી** તથા **અક્ષપાદઋષિજી**એ ન્યાયસૂત્રોની રચના કરી ત્યારથી ન્યાયશૈલીની શરૂઆત થઈ. પરંતુ આ અંગે થોડો ઉહાપોહ થવો ઘટે. અને ત્યાર બાદ જ સમજાય કે મુનિશ્રી ભક્તિયશવિજયજી મ.સા.નો પ્રયાસ સાચી દિશામાં છે કે કેમ ?

ભારત દેશમાં પૂર્વકાળથી જ ન્યાય 'હેતુવિદ્યા' અથવા 'આન્વીક્ષિકી' એવા ઉપનામથી જાણીતો હતો. [૧]**મનુસ્મૃતિ,** [૨]**મહાભારત,** [૩]**રામાયણ** અને [૪]**કૌટિલીય** અર્થશાસ્ત્રમાં તો તેના ઉલ્લેખો પણ મળી રહ્યા છે.

એટલું જ નહીં, પરંતુ ન્યાયસૂત્રોની રચના પૂર્વે પણ વૈદિક ન્યાયવિચારકોમાં **અષ્ટાવક્રજી, દત્તાત્રેયજી, પુનર્વસુજી, આત્રેયજી, વિદુષી સુલભા** આદિના નામો પણ જાણીતા છે.[૫] આ અંગે એટલું માની શકાય કે ન્યાયને પદ્ધતિબદ્ધ કરનારા સર્વપ્રથમ **ગૌતમઋષિજી** હશે.[૬]

આટલી પૂર્વભૂમિકા જાણતાં સહજ પ્રશ્ન ઉઠે કે જો ન્યાય સૂત્રોની રચના પૂર્વે પણ ન્યાય વિચારણા આટલી સઘન હતી તો તે સમયની નૈયાયિક વિચારણામાં જૈન નૈયાયિકોનું યોગદાન કેટલું ? અને તેઓએ ઉપયોગમાં લીધેલ ન્યાયશૈલીના પુરાવા મળે કે નહીં ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરો મળે તો સમજાઈ જાય કે તે સમયથી જૈન

---

૧. त्रैविद्येभ्यस्त्रयीं विद्यां, दंडनीतिं च शाश्वतीम्।
आन्वीक्षिकीं चात्मविद्यां वार्तारम्भाश्चलोकतः ॥ (૭.૪૩. મનુસ્મૃતિ)

૨. अहमासं पंडितको, हैतुको वेदनिंदकः ।
आन्वीक्षिकीं तर्कविद्यामनुरक्तो निरर्थकाम् ॥ (મહાભારત - શાંતિપર્વ - ૧૮૦.૪૭)

૩. धर्मशास्त्रेषु मुख्येषु, विद्यमानेषु दुर्बुधाः ।
बुद्धिमान्वीक्षिकीं प्राप्य, प्रवदन्ति ते ॥ (રામાયણ - અયોધ્યાકાંડ - ૧૭૦.૩૦૯)

૪. प्रदीपः सर्वविद्यानामुपायः सर्वकर्मणाम् ।
आश्रयः सर्वधर्माणां शश्वदान्वीक्षिकी मता ॥ (કૌટિલીય અર્થશાસ્ત્ર)

૫. જુઓ History of Indian Logic PP 17

૬. જુઓ - મહાકવિ**ભાસ** રચિત **'પ્રતિમા'** નાટક અંક-૫, પૃ. ૭૯

ન્યાયશૈલી કેટલી વિકસિત હશે.

આ અંગે પ્રાચીન જૈન નૈયાયિકોની ન્યાયવિચારણાના કેટલાંક અંશો પુરાવા રૂપે અહીં પ્રસ્તુત કર્યા છે.

(૧) **વાત્સ્યાયન ઋષિ** કે જેઓએ ન્યાયસૂત્ર ઉપર ભાષ્ય લખ્યું છે, તેઓ પંચાવયવી વાક્ય અંગે જણાવે છે કે ગૌતમ ઋષિજીએ જે પંચાવયવી વાક્યનું નિરૂપણ કર્યું છે તે કેટલાંક નૈયાયિકો દશાવયવી વાક્યનું નિરૂપણ કરે છે તે સંદર્ભમાં છે.[૧] જેનો અર્થ એ થયો કે ગૌતમ ઋષિજી પૂર્વે કેટલાંક નૈયાયિકો દશાવયવી વાક્યપ્રયોગ કરતા હતા અને આ દશાવયવી વાક્ય પ્રયોગ કરનાર હતા **શ્રુતકેવલી શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી ભગવંત.** તેઓએ નિર્યુક્તિ ગ્રંથમાં દશાવયવી વાક્ય પ્રયોગ કર્યા છે.[૨] **સંશોધક ડૉ. દાસગુપ્તના** મતાનુસાર ભાષ્યકાર શ્રી વાત્સ્યાયન ઋષિએ જે 'દશાવયવી વાક્યપ્રયોગ કરનાર કેટલાંક...' ઈત્યાદિ ઉલ્લેખ કર્યો છે તે ભદ્રબાહુસ્વામી ભગવંતના વાક્યપ્રયોગના આધારે જ કર્યો છે.[૩] આથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે જૈન દર્શનનું ન્યાયના ક્ષેત્રમાં ઘણું મોટું પ્રદાન છે.

(૨) **સૂયગડાંગ નિર્યુક્તિ**માં જે રીતે તેઓએ દશાવયવી વાક્યનું નિરૂપણ કર્યું છે તે જ રીતે પંચાવયવી વાક્યનું પણ નિરૂપણ કર્યું છે.[૪] આથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે કે શ્રી ગૌતમઋષિજી પૂર્વે પણ જૈનન્યાય ઘણો જ વિકસિત હતો.

(૩) સૂયગડાંગ સૂત્રની નિર્યુક્તિ ગાથા ૯૨ થી ૧૩૬ સુધીમાં તો તેઓએ ન્યાયશાસ્ત્રની ગહરાઈ જણાવી છે. જેમાં તેઓએ પ્રતિજ્ઞાશુદ્ધિ આદિ અન્ય પાંચ અવયવો ઉમેરીને અન્ય રીતે દશાવયવી વાક્યપ્રયોગ કરી બતાવ્યો છે. તો વળી હેતુના

---

૧. दशावयवानेके वाक्ये संचक्षते... વાત્સ્યાયન ન્યાયભાષ્ય ૧-૧-૩૨

૨. ते उ पइन्न विभत्ति, हेउ विभत्ति पक्ख पडिसेहो ।
दिट्ठंतो आसंका तप्पडिसेहो निगमणं च ॥ (સૂયગડાંગ નિર્યુક્તિ ગા. ૧૩૭)

૩. જુઓ History of Indian Phylosophy (૧૮૦ અને ૨૮૦ ટિપ્પણ)

૪. कत्थइ पंचावयवं, दसहा सव्वहा न पडिसिद्धं ।
न य पुण सव्वं भणणइ, हंदि सविचारमक्खायं ॥ (સૂયગડાંગ નિર્યુક્તિ ગા. ૫૦)

વ્યાપક, સ્થાપક, વ્યંસક અને લૂષક એવા ચાર ભેદો પણ ઉદાહરણ સહિત જણાવ્યા છે. ઉદાહરણના પણ ચરિત અને કલ્પિત એમ બે ભેદ કરી બંનેના આહરણ, તદ્દેશ, તદ્દોષ અને ઉપન્યાસ એવા ચાર પ્રકારો પણ જણાવ્યા છે.

(૪) ન્યાયસૂત્ર અંગે ઐતિહાસિક સંશોધકોનો મત એવો છે કે શ્રી ગૌતમ ઋષિજીએ પ્રમાણ, પ્રમેય અને વાદ ઉપર લખાણ કર્યું હશે. અને ત્યાર બાદ સમયાંતરે **શ્રી અક્ષપાદઋષિજી**એ અવયવ અને અન્ય મત પરીક્ષાનો વિષય ઉમેર્યો હશે[૧]. **ગૌતમઋષિજી**નો સમય ઈતિહાસ વેત્તાઓ ઈ.સ. પૂર્વે ૪૦૦ ની આસપાસ માની રહ્યા છે. જ્યારે જૈન આગમોનો સમયનો ઈ.સ. પૂર્વે ૫૫૦ નો છે. અને તેમાં પણ અનેક ઠેકાણે પ્રમાણ આદિની વિસ્તૃત-સુંદર-સચોટ રજૂઆત થઈ છે.

ઠાણાંગ સૂત્રમાં તો પ્રમાણને હેતુ રૂપે જ જણાવ્યા છે[૨]. ન્યાયસૂત્ર કરતાં પણ સૂક્ષ્મપણે પ્રમાણ ઉપરાંત નય-નિક્ષેપ ઈત્યાદિનું વર્ણન **અનુયોગદ્વાર સૂત્ર**માં જોવા મળે છે. તેમાં સૂત્ર ૧૩૦ થી માંડી આગમના અંત સુધી ન્યાયશાસ્ત્રનો જ વિષય છે, જે જિજ્ઞાસુ યોગવાહી મુનિભગવંતે અવશ્ય અવગાહન કરવા યોગ્ય છે. આથી એક વાત તો સ્પષ્ટ છે કે શ્રી ગૌતમઋષિ પૂર્વેથી જ જૈનઆગમોમાં ન્યાયની વાતો-ગહન પદાર્થો મૌલિકપણે સમાયેલા જ છે.

(૫) જૈનન્યાયની શૈલી આગમિક સાહિત્ય ઉપરાંત પ્રાકરણિક ગ્રંથોમાં પણ રૂઢ થઈ. શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરસૂરિ ભગવંતે (પ્રાપ્ત થતાં સાહિત્ય મુજબ) સર્વપ્રથમવાર ન્યાયપૂર્ણ પ્રાકરણિક ગ્રંથોની રચના કરી. જેમાં **'ન્યાયાવતાર'** તથા **'સન્મતિતર્ક'** આદિ અનેક ગ્રંથો તેઓએ રચ્યા. વળી ન્યાયાવતાર ગ્રંથમાં તો તેઓશ્રીએ પ્રમાણ આદિ વ્યવસ્થાને અનાદિ કહી છે.[૩] **સમ્રાટ્ વિક્રમ** પ્રતિબોધક **શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકરસૂરિ** ભગવંત વિક્રમના સમકાલીન છે. આવી વધુ નહીં તો પણ

---

૧. જુઓ History of Indian Logic PP 49-50

૨. अहवा हेउ चउव्विहे पण्णत्ते । तं जहा - पच्चक्खे, अणुमाणे, ओवम्मे, आगमे । (સૂ. ૩૩૮)

૩. प्रमाणादिव्यवस्थेयमनादिनिधनात्मिका ।
सर्वसंव्यवहर्तृणां, प्रसिद्धापि प्रकीर्तिता ॥ ३२ (ન્યાયાવતાર)

જૈનન્યાય વ્યવસ્થિત રીતે ૨૦૦૦ થી વધુ વર્ષ પૂર્વેથી જ ગ્રંથસ્થ થઈ ચૂક્યો હતો એ સ્પષ્ટ છે.

(૬) **શ્રી મલ્લવાદીસૂરિજી**નો **દ્વાદશાર નયચક્ર**, **શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકરસૂરિજી**નો **ન્યાયાવતાર** તથા **સન્મતિતર્ક પ્રકરણ**, **શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી**નો **શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય** તથા **અનેકાંત જયપતાકા** આદિ, **શ્રી વાદીદેવસૂરિ કૃત પ્રમાણનયતત્ત્વાલોકાલંકાર ગ્રંથ** અને તેની **'સ્યાદ્વાદ રત્નાકર'** નામે સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ, **શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય** ભગવંતનો **પ્રમાણમીમાંસા** ગ્રંથ **સટીક**, **શ્રી મલ્લીષેણસૂરિજી** કૃત **સ્યાદ્વાદમંજરી**, **શ્રી જિનેશ્વરસૂરિ** કૃત **પ્રમાલક્ષ્મ** અને **શ્રી મહોપાધ્યાય ભગવંત** વિરચિત અનેક **નવ્યન્યાયસભર** કૃતિઓનું અવલોકન કરતાં સ્પષ્ટ જણાય છે કે સમયે-સમયે થનારા જૈન નૈયાયિકોએ ન્યાયશૈલીને નવો પ્રાણ આપ્યો છે.

ઉપરોક્ત બાબતોથી એટલી વાત સ્પષ્ટપણે સમજાય છે કે જૈન નૈયાયિકોનું ન્યાયના ક્ષેત્રે નોંધપાત્ર યોગદાન રહ્યું છે. યદ્યપિ ઉપરોક્ત સૂચિમાં પૂ. મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી ભગવંત સિવાયના સર્વે સૂરિપુંગવોનું સાહિત્ય 'પ્રાચીન ન્યાયની પરિભાષામાં સમાવેશ પામે છે. પ્રાચીન ન્યાય ઘણો વિશદ અને ગંભીર હોવા છતાંય વિદ્વાનો અને અભ્યાસુવર્ગના અનુભવ મુજબ નવ્યન્યાય ઘણો જટીલ અને કઠીન છે. સામાન્ય પદાર્થ નિરૂપણને પણ (બૌદ્ધિક વૈભવ દર્શાવવા) નવ્યન્યાય શૈલી વિસ્તૃત અને અટપટુ બનાવી દે છે. પ્રાચીન ન્યાયમાં ઘટભિન્નપટ: રૂપે બોલાતા આ વાક્યને- રૂઢિપ્રયોગને જ્યારે નવ્યન્યાય શૈલીમાં મૂકવું હોય તો આ રીતે મૂકાય -

"तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्न-घटत्वधर्मावच्छिन्न-घटनिष्ठप्रतियोगितानिरू-पकाऽन्योन्याभावत्वावच्छिन्न-स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नान्योन्याभावनिष्ठाधेयता-निरूपितपटत्वधर्मावच्छिन्नाधिकरणतावान् पटः ।"

આ પ્રકારની નવ્યન્યાય શૈલીને જિનશાસનમાં સ્થાન આપનાર પૂ. મહો. યશોવિજયજી ભગવંત છે. તેઓશ્રી પૂર્વે નવ્યન્યાય સભર કૃતિ અન્ય કોઈ જૈન મુનિ ભગવંતની મળતી હોય તે જણાતું નથી.

ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ગ્રંથનું ઉદ્‌ભવ સ્થાનઃ-

નવ્યન્યાય શૈલીના ગ્રંથોમાં **વ્યાપ્તિપંચકગ્રંથ** ઘણો મહત્ત્વનો છે. જેના ઉપર તર્કાલંકાર **શ્રી જગદીશજીએ 'જાગદીશી'** વૃત્તિ લખી છે. તે વૃત્તિના સૂક્ષ્મતમ પદાર્થોને ખોલતી બે વૃત્તિઓ વર્તમાનમાં ઉપલબ્ધ થાય છે. (૧) **શ્રી વામાચરણ ભટ્ટાચાર્યજી** કૃત **વિવૃત્તિ** (૨) **શ્રી ધર્મદત્તજી ઝા** કૃત **વિવૃતિ.** આ બીજી વિવૃત્તિને જ 'ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક'ના અપર નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

શ્રી વામાચરણ ભટ્ટાચાર્યજી કૃત વૃત્તિ કરતાં શ્રી ધર્મદત્તજી ઝા કૃત વિવૃત્તિ પ્રમાણમાં ઘણી કઠીન-અતિગૂઢ-ન્યાયશૈલીથી ભરપૂર અને દેશી ભાષામાં કહીએ તો 'મગજનું દહીં કરી નાંખે તેવી' છે. છતાંય પદાર્થોની સૂક્ષ્મતા સુધી પહોંચવામાં, બુદ્ધિને તીક્ષ્ણ-ધારદાર બનાવવામાં આ વિવૃત્તિ (ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક) ઘણી ઉપયોગી સાબિત થાય એમ છે.

ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ગ્રંથની વિશેષતા એ છે કે આ ગ્રંથ પૂર્ણ રૂપે ધારાબદ્ધ ચાલતો હોય એમ જણાતું નથી. કારણ કે તેમાં ખાસ કરી જાગદીશી વૃત્તિની મધ્યગત પંક્તિઓ ઉપરાંત શ્રી ગંગેશોપાધ્યાયજી કૃત તત્ત્વચિંતામણિગ્રંથ અને શ્રી રઘુનાથ શિરોમણિ કૃત દીધિતિ વૃત્તિની પણ ગહન પંક્તિઓને મધ્ય ભાગથી ઉઠાવી તેનું આગવી શૈલીમાં વિશ્લેષણ કર્યું છે. આથી વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ તો પ્રસ્તુત ગ્રંથ 'વિષમ પદ વ્યાખ્યા' જેવો બની ગયો છે.

આમ, ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ગ્રંથ માત્ર વ્યાપ્તિપંચકમાંથી ઉદ્‌ભવ્યો હોય એમ જણાતું નથી. કિંતુ તત્ત્વચિંતામણિ, દીધિતિવૃત્તિ અને મુખ્યત્વે વ્યાપ્તિપંચકવૃત્તિ (જાગદીશી) આ ગ્રંથના ઉદ્‌ગમ સ્થાન છે.

યદ્યપિ સાધક જે રીતે સાધના પૂર્વે સંકલ્પ કરે તે રીતે ગ્રંથકારશ્રીએ ગ્રંથના પ્રારંભિક પદ્યમાં જ સંકલ્પ કર્યો છે -

जगदीशकृतव्याप्तिव्याख्याग्रंथावलम्बिनी ।

विवृतिर्धर्मदत्तेन, मैथिलेन वितन्यते ।।

ઉપરોક્ત પદ્યથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે ''વ્યાપ્તિપંચક ગ્રંથની જાગદીશી વ્યાખ્યાને અનુસરનારી વિવૃત્તિની રચના હું કરીશ'' - આ સંકલ્પ ગ્રંથકારશ્રીનો છે. વળી આ જ સંકલ્પને તેઓ અંતિમ પંક્તિ સુધી વળગી રહ્યા છે. (પરંતુ જાગદીશી વૃત્તિ કે વ્યાપ્તિપંચક અંતે તો તત્ત્વચિંતામણિ ગ્રંથ અને દીધિતિવૃત્તિને આધારિત હોવાથી જાગદીશી વૃત્તિના ગહન પદોના વિવેચન સમયે તત્ત્વચિંતામણિ તથા દીધિતિવૃત્તિની ગહન પંક્તિઓ તેઓશ્રીએ સ્પષ્ટ કરી છે.)

ઉપર જણાવેલ પ્રારંભિક પદ્યથી ત્રણ વાતો સ્પષ્ટ થાય છે કે (૧) ગ્રંથકારશ્રીનું નામ ધર્મદત્તજી ઝા છે. (૨) તેઓશ્રી મૈથિલ પંડિત છે. (૩) જાગદીશી વૃત્તિ ઉપર તેઓ વિવેચન લખવાના છે.

ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ગ્રંથના સાંગોપાંગ અવલોકનથી એક વાત સ્પષ્ટ છે કે ગ્રંથકારશ્રીએ સ્વયં પ્રારંભમાં કે પ્રશસ્તિમાં ક્યાંય પણ પ્રસ્તુત ગ્રંથનું નામ 'ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક' જણાવ્યું નથી. આથી એમ સમજાય છે કે સમયાંતરે થનારા વિદ્વાનોએ પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં રહેલ ન્યાયદર્શનના ગૂઢ તત્ત્વોને જાણીને પ્રસ્તુત કૃતિનું નામ 'ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક' ઘોષિત કર્યું હશે.

નવ્યન્યાયશાસ્ત્રના ગૂઢ અભ્યાસુ કે ચિંતકોએ એક વાત યાદ રાખવા જેવી છે કે કલાકનો કાંટો અવાજ કરે તેને ટકોરો કહેવાય, જ્યારે સેકંડનો કાંટો અવાજ કરે તેને ટક-ટક કહેવાય. પ્રસ્તુત ગ્રંથની ભાષાશૈલી અતિ કઠીન હોવાથી તેની પ્રત્યેક પંક્તિઓ વારંવાર ટક-ટકનો અહેસાસ કરાવે છે. પરંતુ આ ટક-ટક ઉપર જે ટકી જાય તે અભ્યાસુ ટકોરાના મહાનાદ સુધી પહોંચી શકતો હોય છે.

નવ્યન્યાયની ભાષાશૈલી કેટલી કઠિન છે એ અંગેની માહિતી તો ન્યાયના પ્રત્યેક અભ્યાસુને હશે જ. પરંતુ ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ગ્રંથ કેટલો જટીલ છે એ જાણવા તો એક વાર આ ગ્રંથનું અવગાહન કરવું રહ્યું. કારણ કે ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ગ્રંથની ભાષાશૈલી જેમ જટીલ છે તેમ અદ્‌ભુત પણ છે.

નવ્યન્યાય હંમેશા વિસ્તારવાદી રહ્યો છે. નાની વાતને વિસ્તૃત કરવાની (તથા સ્પષ્ટ કરવાની) એની વિશેષતા છે. છતાંય નવ્યન્યાય સભર પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં

ક્યાંય પણ વિસ્તાર થયો નથી. જો કે પંડિતવર્યશ્રી માટે કદાચ તે બિનજરૂરી હશે. કિંતુ વિદ્યાર્થીવર્ગ માટે તે ઉપયોગી થાત. શ્રી ધર્મદત્તજી ઝાએ જે વાતોને સ્પષ્ટ રૂપે પણ સંક્ષેપમાં જણાવી છે તે જ વાતોનું મુનિશ્રીએ સમજાય તેવી શૈલીમાં જરૂર પૂરતું વિવેચન કર્યું ત્યારે તે વિવેચન કેટલું લાંબું થયું એ જાણવું હોય તો એટલું જ જાણવું પૂરતું છે કે - ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ગ્રંથમાં પ્રથમ પરિષ્કાર પાના નં. ૭ થી પાના નં. ૧૮ સુધી છે. જેનું સરળ શૈલીમાં મુનિશ્રીએ સંસ્કૃત ભાષામાં વિવેચન + ગુજરાતીમાં ભાષાંતર કર્યું ત્યારે પોણા ચાર હજાર પાના થયા !!! અર્થાત્ ૧૧ પાનાનું જરૂર પૂરતું વિવેચન કરવામાં ૩૭૫૦ (સાડત્રીસો પચાસ) જેટલાં પાના થયાં.

આ ગ્રંથના અધ્યયન બાદ ચોક્કસપણે એમ જણાય છે કે બંને વિદ્વાનો ધન્યવાદને પાત્ર છે. (૧) શ્રી ધર્મદત્તજી ઝા, કે જેઓ પોતાની અદ્વિતીય વિદ્વત્તાને કારણે ન્યાયના ગૂઢ તત્ત્વોને ઓછામાં ઓછા શબ્દો દ્વારા જણાવી શકે છે તથા (૨) મુનિ શ્રી ભક્તિયશવિજયજી મ.સા. વિશેષ ધન્યવાદ પાત્ર છે કે જેઓએ આ પ્રકારની ગહન શૈલીને સમજી તેને સરળ શૈલીમાં ઢાળ્યા છે.

મુનિશ્રી દ્વારા પ્રસ્તુત વિભાગમાં (યશોલતા - ભા. ૫) કેટલીક સૂક્ષ્મ વિચારણાઓ કરવામાં આવી છે. જે ઘણી જ આકર્ષક અને સચોટ છે.

- જેમ કે પ્રારંભમાં જ પ્રશ્નોત્તર થાય છે. 'पर्वतो वह्निमान् धूमात् ।' આ જ્ઞાન થતાં પૂર્વે જ એક મનોગત પ્રક્રિયા પણ થાય છે. यत्र यत्र धूमः तत्र तत्र वह्निः यथा महानसम् । (આને જ વ્યાપ્તિ કહે છે.) આ વ્યાપ્તિ બોધમાં જ ગ્રંથકારશ્રી પ્રશ્ન ઉદ્ભાવિત કરે છે કે પર્વતો વહ્નિમાન્ બોધમાં પ્રચ્છન્ન રૂપે તો પર્વતો મહાનસીય વહ્નિમાન્ બોધ છૂપાયેલો છે. નહીં કે ''તાર્ણ (તૃણજન્ય) વહ્નિમાન્'' ત્યાર બાદ આ દોષને દૂર કરવા પૂર્વપક્ષ અને ઉત્તરપક્ષની સુદીર્ઘ શૃંખલા ચાલે છે.

- વ્યાપ્તિના લક્ષણમાં આવતો અવ્યાપ્તિદોષ દૂર કરવા ઉત્તરપક્ષ નવું લક્ષણ આપે છે. 'साध्यताअवच्छेदकविशिष्टअन्यअवच्छेदकतानिरूपित-प्रतियोगितानिरूपकअभावअधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः ।' આ પ્રકારની વ્યાપ્તિ (નું લક્ષણ) બનાવતાં ઉપરોક્ત દોષ રહેતો નથી. કિંતુ અન્ય-અન્ય દોષો પુનઃ

ઉદ્‌ભવે છે.

- પ્રસ્તુત વિભાગમાં વ્યાપ્તિઓના નવા-નવા પરિષ્કારો તથા સંબંધો અવનવી રીતે રજૂ કરવામાં આવ્યા છે. જેથી વ્યાપ્તિના નવા-નવા લક્ષણો બન્યા જ કરે છે. કિંતુ ક્યાંક ને ક્યાંક અવ્યાપ્તિદોષ પુનઃ પુનઃ નડે છે. આથી પ્રસ્તુત વિભાગમાં અવ્યાપ્તિને દૂર કરવા ચાર પ્રકારના સંબંધોની પુનઃ પુનઃ વિચારણા થઈ છે. (૧) સ્વસામાનાધિકરણ્ય, (૨) સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ, (૩) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, (૪) સ્વવૃત્તિત્વ.

ઉપરોક્ત ચારેય સંબંધો મૂકવા છતાંય અન્ય-અન્ય રીતે અવ્યાપ્તિ દોષ તો આવે જ છે. યદ્યપિ ઉપલક દૃષ્ટિએ જોતાં તો આ સંબંધથી નિર્મિત થતી વ્યાપ્તિ નિર્દોષ જ જણાય છે.. કિંતુ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચારતા એમાં પણ દોષ જણાય છે. જે પ્રસ્તુત કૃતિની વિશેષતા છે.

વ્યાપ્તિ કેવી હોવી ઘટે ? એનું નિર્દોષ લક્ષણ કેવું હોવું ઘટે ? આ અંગે પ્રસ્તુત વિભાગમાં અનેક ઠેકાણે ૧૬-૧૬ ભાંગાઓ પણ કરી બતાવ્યા છે (અને એ ૧૬ ભાંગા ૧૬ લક્ષણો હોય છે.) જુઓ પાના નં. ૧૫૫૬/૫૭ તથા ૧૬૬૫/૬૬. જેમાં વ્યાપ્તિનું લક્ષણ બનાવતા (૧) સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નત્વ પ્રવેશ, (૨) તદુત્તરપર્યાપ્તિપ્રવેશ, (૩) સ્વઅવચ્છેદકતાત્વ નિવેશ, (૪) તદુત્તરપર્યાપ્તિ પ્રવેશ - આ ચાર પદોનો વ્યાપ્તિમાં પ્રવેશ છે. આ રીતે પ્રવેશ કરાવતાં કુલ ૧૬ ભાંગા થાય છે. પરંતુ એમાં પણ પ્રથમ ભાંગા સિવાયના બાકીના પંદર લક્ષણો અવ્યાપ્તિગ્રસ્ત બની જાય છે.

ઉપરોક્ત સામાન્ય-સંક્ષિપ્ત સમજૂતીથી સહજપણે સમજાઈ જાય છે કે પ્રસ્તુત ગ્રંથ તથા તેનો પાંચમો ભાગ કેટલી ગહન વિચારણાઓથી ભરપૂર છે. વળી આ પ્રકારના ગહન જ્ઞાનનું અવગાહન કરવું પણ કેટલું કઠિન છે ?

ઉદાત્ત હેતુ :-

આ પ્રકારના ન્યાયદર્શનના ગહન ગ્રંથો ઉપર આટલો બધો પરિશ્રમ

ઉઠાવવાનું કારણ શું ? એ પણ જાણવા જેવું છે. જૈનાચાર્ય ભગવંતોએ જ્યારથી આગમિક વૃત્તિઓ લખવાનો પ્રારંભ કર્યો ત્યારથી જ તે - તે વૃત્તિઓમાં નિર્યુક્તિ-ભાષ્ય-ચૂર્ણિના પદાર્થોનો ઉપયોગ તો કર્યો જ છે. સાથે-સાથે નવા-નવા હેતુઓ અને તર્કો દ્વારા પદાર્થોને પુષ્ટ પણ કર્યા છે. આથી જ આગમિક વૃત્તિઓમાં પણ તત્કાલીન પ્રાચીન ન્યાયશૈલી જોવા મળે છે. પક્ષ-સાધ્ય અને હેતુ ઉપરની એક જ વાક્ય અંગેની ચર્ચા દ્વારા પૂર્વપક્ષ તથા ઉત્તરપક્ષ દ્વારા કરાતા પ્રશ્નોત્તરોથી શિષ્યવર્ગની બૌદ્ધિક ક્ષમતા પરિકર્મિત થાય છે.

સૈન્યમાં ભરતી થનારો યુદ્ધના મોરચે ગયા પહેલાં પ્રતિદિન તાલીમ મેળવે છે અને પ્રતિદિન કવાયત પણ કરે છે. એકંદરે તાલીમ કે કવાયત રોજેરોજ જરૂરી નથી. છતાં યુદ્ધના દિવસે ધાર્યું પરિણામ લાવવું હોય તો પ્રતિદિન તાલીમ અને કવાયત અનિવાર્ય છે.

બસ ! તે જ રીતે આગમિક અભ્યાસ માટે ન્યાય શાસ્ત્રનો અથવા નવ્યન્યાય શાસ્ત્રનો અભ્યાસ વિશેષ મહત્ત્વનો નથી. કારણ કે ત્યાં સંસ્કાર - શ્રદ્ધાનું પ્રાધાન્ય છે. પરંતુ જ્યારે પરદર્શનની સામે આગમિક પદાર્થોની સચોટતા અને અલૌકિકતા પ્રદર્શિત કરવી હોય ત્યારે ન્યાયશૈલી અદ્‌ભુત સહાયક બને છે. વળી ન્યાય શાસ્ત્રથી પરિકર્મિત થયેલ મતિથી ક્વચિત્ આગમોના પણ ઘણા રહસ્યાર્થ પામી શકાય છે.

મુનિશ્રી ભક્તિયશવિજયજી મહારાજનો પણ આ જ ઉદાત્ત હેતુ છે કે આ પ્રકારના ગહન ગ્રંથોના અધ્યયનથી સાધુવર્ગમાં વધુને વધુ બૌદ્ધિક પ્રતિભાનો વિકાસ થાય. તેથી તેઓ આગમોમાં તત્ત્વોને પામી શકે. (ન્યાયશાસ્ત્રના અધ્યયનથી બૌદ્ધિક તીક્ષ્ણતા વધે, કિંતુ આ સાથે જો યોગ્ય ગુરુગમ હોય તો મોહનીયનો પણ ક્ષયોપશમ સુંદર થાય. અને તેથી આગમના રહસ્યાર્થ સુધી જઈ શકાય. આ વાત પણ દરેક અભ્યાસુએ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે.)

મુનિશ્રીનો સ્તુત્ય પ્રયાસ :

એક જૈનમુનિ ભગવંત દ્વારા અન્ય દર્શનના કે અન્ય મતના ગ્રંથ ઉપર આ રીતે

વૃત્તિ રચાય ? આ પ્રશ્ન જરૂર ઉદ્ભવી શકે. કારણ કે મુનિશ્રીનો આ સફળ પ્રયાસ પણ તે જ દિશામાં છે. આ અંગે વધુ વિચાર-વિમર્શ કે ઉહાપોહ ન કરતાં ઈતિહાસ જાણી લઈએ - પૂ.આ. **શ્રી હરિભદ્રસૂરિ** ભગવંતે બૌદ્ધવાદી પંડિત **દિઙ્નાગના 'ન્યાય પ્રવેશ'** ગ્રંથ ઉપર વૃત્તિ રચ્યાના ઉલ્લેખો મળે છે.[1] **શ્રી મલ્લવાદીસૂરિ** ભગવંતે બૌદ્ધન્યાયગ્રંથ **ન્યાયબિંદુ ટીકા** ઉપર **ટીપ્પનક** રચ્યું હતું. (મારા અભ્યાસ અનુસાર આ મલ્લવાદીજી બીજા હોવા જોઈએ. કારણ કે શ્રી ધર્મોત્તરે જે ન્યાયબિંદુ ટીકા રચી છે તેનો સમય ૮૪૭ની આસપાસ જણાય છે.) પૂજ્ય મહોપાધ્યાય **શ્રી યશોવિજયજી** ભગવંતે **'અષ્ટસહસ્રી વિવરણ'** રચ્યું તે અષ્ટસહસ્રી ગ્રંથ દિગમ્બર મતનો છે. માત્ર ન્યાયના વિષયમાં જ આવી અનેક કૃતિઓ જોવા મળશે, જે અન્ય દર્શનગ્રંથો ઉપર અન્ય દર્શનના અનુયાયીઓ વિવરણ લખે. આથી એક વાત તો સ્પષ્ટ છે કે આ દિશામાં થયેલ મુનિ ભગવંતનો પુરુષાર્થ યથોચિત છે.

જિનશાસન પ્રશંસા કરવાની ના કહે છે. પરંતુ અનુમોદનાનું આગ્રહી છે. મુનિશ્રીના આ ભગીરથ સત્કાર્યની અનુમોદના રૂપે પ્રસ્તુત વિભાગની કેટલીક જાણવા જેવી વાતો -

ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોકની કઠિનતા વિશે જાણવું હોય તો એટલું જ જાણવું બસ છે કે આ ગ્રંથની ગૂઢ પંક્તિઓ તથા પદાર્થોને પ્રગટ કરવા અનેક વિદ્વાનો ભેગા મળી સંગોષ્ઠી કરતાં, અને છતાંય તેના પરમાર્થ સુધી પહોંચી શકતા નહીં. આ પ્રકારની વાત વિદ્વન્મૂર્ધન્ય પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંત **શ્રી યશોવિજયસૂરીશ્વરજી** મહારાજ પાસે આવેલ કોઈક બ્રાહ્મણ પંડિત મહોદયે કરી. સહજતાથી જ વિચારોના આદાન-પ્રદાન રૂપે થયેલ આ વાતને મુનિશ્રીએ સાંભળી. સાંભળ્યા બાદ કલમ ઉઠાવી, કમ્મર કસી અને જે કામ અનેક વિદ્વાનો ભેગા મળીને પણ ન્હોતા કરી શકતા તે કામ તેઓએ કરી બતાવ્યું.

આ પ્રકારના વિદ્વદ્ભોગ્ય ગહન ગ્રંથને વિદ્યાર્થીભોગ્ય સરલ ગ્રંથ બનાવવામાં મુનિશ્રીએ જે પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે તે સહૃદય અનુમોદનીય છે. આ

---

૧. ન્યાયપ્રવેશ ઉપરની હારિભદ્રીવૃત્તિ ગાયકવાડ ઓરીયન્ટલ સીરીઝમાં પ્રાયઃ મુદ્રિત પણ થયેલ છે.

પ્રકારના જટીલ અને ન્યાયસભર ગ્રંથને સંક્ષેપમાં સરલ બનાવવા છતાંય ગ્રંથ ઘણો વિસ્તૃત બની ગયો છે. આ ગ્રંથની વિશાળતા જાણવા અને મુખ્યત્વે મુનિશ્રીનો સ્તુત્યપ્રયાસ તથા ઉત્તમ ક્ષયોપશમ જાણવા કેટલીક વાતો જાણી લઈએ -

ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ગ્રંથ માત્ર એકતાલીસ પાનાનો છે. પરંતુ મુનિશ્રીએ જ્યારે તેને સુગમ સંસ્કૃત તથા સંક્ષિપ્ત ગુજરાતી વિવેચનમાં ઢાળ્યો ત્યારે તેનો વિસ્તાર ૪૫૦૦ પાનામાં સમાયો. માત્ર ૪૧ પાનાની આ રીતે વિસ્તૃત કરવાની મુનિશ્રીની વિરલ ક્ષમતા સાનંદ આશ્ચર્ય ઉપજાવે છે.

ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ગ્રંથમાં પાના નં. ૮ ના મધ્યભાગથી 'ननु...' થી પૂર્વપક્ષની શરૂઆત થાય છે. જે પાના નં. ૯ ના અંત ભાગે 'अव्याप्तिआपत्तेः' । સુધી ચાલે છે. પંક્તિઓના હિસાબે જોઈએ તો માત્ર ૪૮/૪૯ પંક્તિઓમાં આ પૂર્વપક્ષ પથરાયો છે. કિંતુ આ પંક્તિઓનું વિદ્યાર્થીગમ્ય ભાષામાં પદાર્થવિવેચન કરતાં મુનિશ્રીને ૧૦૯૧ થી ૧૫૩૩ પાના સુધી આ વિવેચન વિસ્તારવું પડ્યું. અર્થાત્ ૪૮/૪૯ પંક્તિઓનો વિસ્તાર ૪૪૨ પાના જેટલો થયો છે.

પંચમ દીધિતિમાં વિશાળકાય પૂર્વપક્ષની સ્થાપના કરી છે. વળી આ પૂર્વપક્ષની સ્થાપના દરમ્યાન પણ અનેક વાર અવાંતર ઉત્તરપક્ષો સમાધાન આપતા જાય છે. પરંતુ તેમ છતાં અવ્યાપ્તિ દુર્વાર જ રહે છે. જ્યારે પ્રસ્તુત વિભાગનો (ભા. ૫ નો) ઘણો મોટો હિસ્સો પૂર્ણ થતાં (પાના નં. ૧૫૩૭ સુધી) પંચમ દીધિતિમાં ઉત્તરપક્ષ વક્તવ્યતાનો પ્રારંભ થાય છે. જે પૂર્વપક્ષના સચોટ અને સંતોષકારક ઉત્તર આપે છે. આમ પૂર્વપક્ષની વિશાળતા જોતા પણ એ વાત સહજ સમજાય છે કે આ ગ્રંથમાં પૂર્વપક્ષ તથા ઉત્તરપક્ષ કેટલા બળવાન છે. વળી તેનું નિરૂપણ મુનિશ્રીએ બને તેટલી સરલ શૈલીમાં કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.

ઉપર જણાવેલ બાબતો તો ઘણી સ્થૂલ છે. અને સહજતાથી જ નજરે ચઢે તેવી છે. આ ઉપરાંત આવી તો અનેક વિશેષતાઓ પ્રસ્તુત વિભાગમાં સમાવેશ પામી છે.

માત્ર બાર વર્ષના સંયમપર્યાયમાં અને ૨૫મા વર્ષના જીવનપર્યાયે એક યુવામુનિએ જ્ઞાનશક્તિનું જીવંત ઉદાહરણ આપ્યું છે. માત્ર ૧૯ વર્ષની વયે તો તેઓએ આ ગહન ગ્રંથનો અભ્યાસ કરવાની શરૂઆત કરી. આ ગ્રંથ પણ એટલો કઠીન અને જટીલ કે 'ભૂવલયમાલા' ગ્રંથને સમજવા જેમ ભારતના અનેક વિદ્વાનો મથામણ કરે છે - સેમિનારો ભરે છે. તે જ રીતે આ ગ્રંથને સમજવા પણ વિદ્વાનો ભેગા મળતાં - વિચારોનું-સમજણનું આદાન-પ્રદાન કરતાં. છતાં આ ગ્રંથનો પંક્તિબોધ કરવો કઠીન પડતો. પરંતુ મુનિ શ્રી ભક્તિયશવિજયજીએ બીડું ઝડપ્યું. સંકલ્પ કર્યો કે કઠીન ગ્રંથને પણ સરલ બનાવવો. અને તેઓ સફળ બન્યા. આ છે તેઓશ્રીની સફળતાના ચિહ્નો :-

- માત્ર ૧।। વર્ષના ગાળામાં યશોલતા સંસ્કૃત વૃત્તિ અને વિનમ્રા-ગુજરાતી વૃત્તિનું અદ્‌ભુત સર્જન કર્યું.
- માત્ર ૪૧ પાનાના ગ્રંથને ૪૫૦૦ પાનામાં વિસ્તૃત કર્યો.
- માત્ર ૪૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ગ્રંથને ૯૦,૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણમાં વિસ્તૃત કર્યો.
- સરલ કરવા છતાંય ન સમજાય તેવી બાબતોને સમજાવવા ક્વચિત્ કોષ્ટકો પણ બનાવ્યા તો ક્વચિત્ વિશેષસમજૂતીનો સહારો લીધો.

આ રીતે ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ગ્રંથ જેમ આદરણીય - ઉપાદેય છે તે જ રીતે મુનિશ્રીનો પ્રયાસ પ્રશંસનીય-અનુમોદનીય છે. જીવનના ચઢતા પહોરે તેઓશ્રીએ આ ભવ્ય પુરુષાર્થ આદર્યો છે. વળી આ ગ્રંથના સાંગોપાંગ અવલોકનથી એ પણ સમજી શકાય છે કે એક સાધુભગવંત મન લગાવીને - પગ જમાવીને બેસી જાય તો એના કેવા મીઠા ફળ આવનારી પેઢીને મળી શકે છે ? એક સાધુભગવંત ચાર દીવાલ વચ્ચે બેસીને પણ જ્ઞાનની કેવી ઉચ્ચ કોટિની સાધના કરી શકે છે ?

પ્રસ્તુત ગ્રંથનું સહુ કોઈ અધ્યયન કરે તથા સહુ કોઈ મુનિ શ્રી ભક્તિયશવિજયજી મહારાજની જેમ જ પોતાની ભીતર રહેલ સુષુપ્ત

જ્ઞાનશક્તિને, પ્રભુની કરુણા, ગુરુદેવની કૃપા તથા સ્વયંના દઢ નિર્ધારપૂર્વકના અથાક પુરુષાર્થથી જાગૃત કરે અને આ ગ્રંથના અધ્યયનથી પ્રેરણા મેળવી અન્ય ગ્રંથ માટે વિદ્યાર્થીગણ આવો જ પુરુષાર્થ આદરે એ જ પ્રભુપ્રાર્થના.

- મહાશતાવધાની - અર્ધસહસ્રાવધાની

મુનિ શ્રી અજિતચંદ્રસાગરજી મ.સા.

મુનિરાજશ્રીએ ઘણો પરિશ્રમ કરીને આ અતિકઠિન ગ્રંથ વાચકોમાં
અતિસરળ બનાવી દીધો છે. માટે, આ ગ્રંથનું નામ, વિષય, પ્રમાણ
જોઈને ગભરાઈ ન જવું. જેમ જેમ આ ગ્રંથ વાંચતા જશો તેમ તેમ
પદાર્થો સહેલાઈથી બેસતા જશે, પદાર્થો બેસાડવા માટે તમારે કોઈ મહેનત
કરવી નહીં પડે.

પં. રત્નબોધિ વિજય

સાગરનો સાર ગાગરમાં

વિભાગ – ૫
સંક્ષિપ્તસાર

– પરમ પૂજ્ય સૂક્ષ્મપ્રજ્ઞ પંન્યાસપ્રવર **શ્રી રત્નબોધિવિજયજી મહારાજા**

વિરાટ વ્યાખ્યાદ્વયનું સંશોધનકાર્ય એકલા હાથે પાર પાડવું, પછી સંશોધકીય વક્તવ્ય લખી આપવું, તે પછી'ય ચૌદે ભાગનો સંક્ષિપ્તસાર લખી આપવો - આટલું કર્યા પછી પણ આટલું કાર્ય સોંપનારને ધન્યવાદ આપવા, તેનો ઉપકાર માનવો.... ઘડીભર ભ્રમણા થઈ આવે : સત્‌યુગમાં તો નથી આવી ચડ્યો ને !

કમાલ છે એમની ધીરજ, ધારણા શક્તિ અને ધીમત્તા ! સલામ છે એમની સદ્‌ભાવનાને ! સહૃદયતાને ! અને સહાયકતાને !

પૂજ્યશ્રીના ચરણોમાં નાનકડી પ્રાર્થના : આપની ઉપકારવર્ષાનું આ તો મંગલાચરણ હો !

સાગરનો સાર ગાગરમાં

(સંક્ષિપ્ત સાર)

માણસ કાર્યક્રમની **રૂપરેખા** જાણીને તેમાં involve થાય છે.

ફરવા જતા પહેલા માણસ **guidebook** નો અભ્યાસ કરી લે છે.

પુસ્તકની **summary** વાંચીને માણસ પુસ્તકવાંચનમાં પ્રવેશ કરે છે.

મુસાફર **નકશો** જાણીને પછી મંઝિલ તરફ પ્રયાણ કરે છે.

મેચ રમાયા પછી તેના મુખ્ય દૃશ્યો **highlights** માં બતાડાય છે.

ગ્રંથ વાંચ્યા પછી વિદ્યાર્થી તેના **મુદ્દાઓ** નોંધી લે છે.

વિદ્વદ્વર્ય મુનિરાજશ્રી ભક્તિયશવિજયજી મહારાજે આ મહાકાય ગ્રંથનું સર્જન કર્યું છે.

'સાગરનો સાર ગાગરમાં' માં આ વિશાળકાય ગ્રંથનો સંક્ષિપ્ત સાર લખવાનો મેં પ્રયત્ન કરેલ છે. મુનિરાજશ્રીએ સાગર જેવો ગ્રંથ રચ્યો છે. મેં ગાગર જેવા આ લેખમાં તેનો સાર ભરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.

આ સાર એ આ ગ્રંથની **રૂપરેખા** છે,
આ ગ્રંથની **guidebook** છે,
આ ગ્રંથની **summary** છે,
આ ગ્રંથનો **નકશો** છે,
આ ગ્રંથ વાંચ્યા પછીની **highlights** છે,
આ ગ્રંથ વાંચ્યા પછી નોંધેલા **મુદ્દા** છે.

આ સારમાં મેં કશું નવું લખ્યું નથી. મુનિરાજશ્રીએ બનાવેલ ગ્રંથ-બગીચામાંથી શબ્દ-પુષ્પોને ચૂંટીને મેં આ સાર-માળામાં ગોઠવ્યા છે.

આ ગ્રંથ નવ દીધિતિઓ (વિભાગો)માં રચાયેલો છે. આ સારમાં દરેક દીધિતિના પદાર્થોની ટૂંકનોંધ કરી છે.

ચાલો, આ લેખના માધ્યમે આ ગ્રંથની એક ઊડતી મુલાકાત લઇ લઇએ.

(ચોથી દીધિતિના અવશિષ્ટ ભાગનું વિષયનિરૂપણ અત્ર, ગયા વિભાગના અનુસંધાનમાં, આગળ ધપાવવામાં આવે છે. ગયા ભાગમાં ૧૧ સુધીના મુદ્દા જોયા પછી હવે આગળ -)

(૧૨) **મુખ્ય પૂર્વપક્ષ** - 'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' (= મહાનસીયવહ્નિ અહીંયા છે) - આવું જ્ઞાન વિષયિતાસંબંધથી મહાનસીયવહ્નિથી વિશિષ્ટ છે, કારણ કે તેમાં તજ્જ્ઞાનત્વ રહેલું છે. જ્યાં જ્યાં તજ્જ્ઞાનત્વ રહેલું હોય ત્યાં ત્યાં વિષયિતાસંબંધથી મહાનસીયવહ્નિ હોય. આ રીતે જે અનુમાનપ્રયોગ કરવામાં આવે છે તે સત્સ્થલ છે. તમારા લક્ષણ મુજબ આ સત્સ્થલમાં વહ્નિઅભાવ લક્ષણઘટક બની શકે છે. અને આ વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક વહ્નિઅભાવનું અધિકરણ છે તજ્જ્ઞાન = 'મહાનસીયવહ્નિ અહીંયા છે' - આવું જ્ઞાન. આ જ્ઞાનમાં તજ્જ્ઞાનત્વ ધર્મ રહેલો હોવાથી લક્ષણસમન્વય નહીં થાય. તેથી અવ્યાપ્તિ આવશે.

(યશોલતામાં વચ્ચે વચ્ચે વિષયિતાસંબંધથી સાધ્ય કેમ લીધું ? અનેક પરિષ્કારો, અનેક લક્ષણો વગેરે બાબતોની ચર્ચાઓ કરી છે.)

આમ ચોથી તથા પાંચમી દીધિતિમાં પૂર્વપક્ષવક્તવ્યતામાં નીચેની બાબતો જોવાઇ -

(૧) સૌ પ્રથમ મુખ્ય પૂર્વપક્ષે પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ - આ સ્થલમાં મહાનસીય-વહ્નિઅભાવને લઇને અવ્યાપ્તિ આપી.

(૨) અવાંતર પૂર્વપક્ષે પૂર્વોક્ત ચાર સંબંધોથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિ-યોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ - આવું લક્ષણ બનાવીને તે અવ્યાપ્તિ દૂર કરી.

(૩) લક્ષણઘટક ચાર સંબંધોનું પદકૃત્ય કર્યું.

(૪) ઘટઃ प्रमेयवद्वान् सत्त्वात् - આ સ્થલમાં પ્રમેયભિન્ન અપ્રસિદ્ધ હોવાથી આવતી અવ્યાપ્તિને દૂર કરવા સાધ્યતાઅવચ્છેદકઇતરધર્મઅનવચ્છિન્નત્વનો

પ્રવેશ છોડી પૂર્વોક્ત પરિષ્કારનો સ્વીકાર.

(૫) મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક છે - એમ સાબિત કરી મુખ્ય પૂર્વપક્ષે પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઇને ફરી અવ્યાપ્તિ આપી.

(૬) અવાંતર પૂર્વપક્ષે મહાનસીયત્વ જાતિસ્વરૂપ નથી - એ માન્યતા મુજબ પોતાના લક્ષણમાં આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર કરી.

(૭) મુખ્ય પૂર્વપક્ષે તાર્ણવહ્નિઅભાવને લઇને ફરી પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ આ સ્થલમાં અવ્યાપ્તિ બતાવી.

(૮) અવાંતર પૂર્વપક્ષે 'મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન છે' - આવું સાબિત કરી અવ્યાપ્તિ દૂર કરી.

(૯) વચ્ચે પ્રતિબધ્ય-પ્રતિબંધકભાવની ચર્ચા.

(૧૦) છેલ્લે મુખ્ય પૂર્વપક્ષે 'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - આ અનુમાનપ્રયોગમાં વહ્નિઅભાવને લઇને અવ્યાપ્તિ આપી.

<u>પાંચમી દીધિતિ</u>

(ઉત્તરપક્ષવક્તવ્યતા)

(૧) આ દીધિતિના પૂર્વાર્દ્ધમાં પૂર્વપક્ષ જોયો. આ દીધિતિના ઉત્તરાર્દ્ધમાં ઉત્તરપક્ષ આવશે. સાથે પૂર્વપક્ષે બતાવેલી અવ્યાપ્તિઓ અને પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઇને અવ્યાપ્તિ - આ બધુ ઉત્તરપક્ષ દૂર કરશે. ઉત્તરપક્ષ બતાવતાં ગ્રંથકાર સૌ પ્રથમ પોતાને સમ્મત લક્ષણ ન બતાવતા અન્ય વિદ્વાનોનું લક્ષણ બતાવે છે -

(૨) **ઉત્તરપક્ષ** - કેટલાક લોકો આ પ્રમાણે કહે છે કે - સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિતા એ જ સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવ-

ચ્છિન્નત્વપદનો અર્થ વિવક્ષણીય છે. તથા રૂપવૃત્તિત્વ સ્વઅવચ્છેદકતાત્વ અવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સમજવું.

એટલે હવે લક્ષણ આવું બનશે -

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ. રૂપવૃત્તિતા સ્વઅવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી.

(યશોલતામાં આ લક્ષણના બધા પદોનું પદકૃત્ય કર્યું છે. સાધ્યતાવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્નત્વ, તેની પછી પર્યાપ્તિ, સંબંધકોટિમાં સ્વાવચ્છેદકતાત્વાવચ્છિન્નત્વ, તેની પછી પર્યાપ્તિ - આ ચારના પ્રવેશ - અપ્રવેશથી થતા લક્ષણના ૧૬ ભાંગા, તેમાંથી પ્રથમ ભાંગાનું લક્ષણ નિર્દોષ છે, બાકીના ૧૫ ભાંગાના લક્ષણો દોષયુક્ત છે વગેરે બાબતો પણ યશોલતામાં વિસ્તારથી સમજાવાઇ છે.)

ઉપર પ્રમાણે લક્ષણની વિવક્ષા કરવાથી મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસી-યત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ એક અવચ્છેદકતા માનો કે જે વ્યાસજ્યવૃત્તિ હોય (વ્યાસજ્યવૃત્તિ એટલે બે કે તેથી વધુમાં રહેનાર. જો મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - આ બન્નેમાં રહેલી અવચ્છેદકતા એક હોય તો તે વ્યાસજ્યવૃત્તિ થાય જ. કારણ કે એક જ અવચ્છેદકતા બે માં રહે છે.) અથવા તો ભિન્ન ભિન્ન અવ-ચ્છેદકતા માનો. પણ, જ્યારે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેકતાત્વઅવચ્છિન્ન કહીએ = તમામે તમામ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા લેવાની કહીએ ત્યારે બે ધર્મમાં રહેલી જ = વ્યાસજ્યવૃત્તિ જ અવચ્છેદકતા ગૃહીત થશે. પછી તે એક હોય કે ભિન્ન-ભિન્ન હોય. બન્ને રીતે તે અવચ્છેદકતા વ્યાસજ્યવૃત્તિ જ થશે. (=બે ધર્મમાં રહે તે વ્યાસજ્યવૃત્તિ. જ્યારે તમામે તમામ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા લઇએ ત્યારે મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વ - આ બેમાં રહેતી જ = વ્યાસજ્યવૃત્તિ જ અવચ્છેદકતા ગૃહીત થાય. કારણ કે મહાનસીયત્વનિષ્ઠ કે વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા નથી લીધી, કિંતુ ઉભયમાં રહેલી અવચ્છેદકતા લીધી છે.) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા

વ્યાસજ્યવૃત્તિ હોવાથી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા (= તત્) નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપક જે પર્યાપ્તિસંબંધથી અનુયોગિતા (પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા રહેનાર છે, વહ્નિત્વાદિ રાખનાર છે. માટે તાદશપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં પ્રતિયોગિતા આવે, વહ્નિત્વાદિમાં અનુયોગિતા આવે તે પરસ્પર નિરૂપ્ય-નિરૂપકભાવઆપન્ન હોય.) તે અનુયોગિતાનું અવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ જ આવશે. માટે સ્વઅવચ્છેદક-તાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી (= तेन सम्बन्धेन) તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા (=તત્પ્રતિયોગિતા) સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવહ્નિત્વગત-એકત્વમાં રહેલી ન હોવાથી તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લક્ષણઅઘટક બનતા પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિ-અભાવને લઇને અવ્યાપ્તિ નહીં આવે. (महानसीयवह्निअभावस्य આ પદનો અન્વય लक्षणाऽघटकत्वात् - આ પદની સાથે છે.)

તથા 'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीय-वह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - આ સ્થલમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યા-પ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ જે મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ - આ દ્વિત્વમાં અવ્યાપ્તિઆપાદક વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી વૃત્તિ ન હોવાથી તાદશવહ્નિઅભાવ (= તદભાવ) લક્ષણઅઘટક બનતા ઉપરોક્ત સ્થલમાં વિષયિતાસંબંધઅવ-ચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક વહ્નિઅભાવને લઇને આવતી અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

(૩) તાદશઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નત્વ = સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નત્વ અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નત્વ એટલે કે નિરૂપિતત્વસંબંધઅવ-ચ્છિન્નસાધ્યતાપ્રતિયોગિતા (આદિ શબ્દથી પ્રતિયોગિતા ગ્રહણ કરવી) નિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન તથા અવચ્છેદકતાનિષ્ઠ = સાધ્યતાઅવચ્છેકતા-ત્વનિષ્ઠ અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન એવી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિતત્વ.

ગ્રંથકારે બે પરિષ્કાર સાધ્યત્વ-પ્રતિયોગિત્વ વગેરે શબ્દોનો ઉપયોગ ટાળવાપૂર્વક એક જ વારમાં દર્શાવી દીધા છે.

માટે, આનો અર્થ એ થશે કે -

(૧) સંબંધકોટિમાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ છે. (પ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે) તેનો અર્થ 'નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિ-યોગિતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન - પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ-નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ' - આ પ્રમાણે સમજવો.

(૨) તથા જે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નત્વનો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે પ્રવેશ કરાવેલ છે તેનો અર્થ નિરૂપિતત્વસંબંધ-અવચ્છિન્નસાધ્યતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-સાધ્યતાઅવચ્છેદ-કતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિ-તત્વ - આ પ્રમાણે સમજવો.

તેથી આખું લક્ષણ આ પ્રમાણે થાય -

(૧) સ્વનિષ્ઠનિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વ-સંબંધથી

(૨) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નસાધ્યતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-ભિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ-વૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

(અહીં યશોલતામાં ઉપરોક્ત લક્ષણમાં આવનારા સાધ્યતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-વચ્છેદકતાભિન્નત્વ, તદવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાભિન્નત્વ, સંબંધકોટિમાં પ્રતિયોગિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાભિન્નત્વ, તદવચ્છેદક-

તાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાવચ્છેદકતાભિન્નત્વ - આ ચારના પ્રવેશ - અપ્રવેશથી થનારા ૧૬ ભાંગા, તેમાંથી પહેલા ભાંગાનું લક્ષણ નિર્દોષ છે, બાકીના ૧૫ ભાંગાના લક્ષણો દોષયુક્ત છે વગેરે બાબતો વિસ્તારથી સમજાવાઇ છે.)

આ રીતે બે પરિષ્કાર દ્વારા પરિષ્કૃત લક્ષણ થયું. આ પરિષ્કાર કરવાનું પ્રયોજન ગ્રંથકાર બતાવે છે -

પરિષ્કાર (૨) કરવાથી પૂર્વોક્ત લક્ષણ પ્રમાણે મહાનસીયવહ્નિત્વ-અવચ્છિન્નસાધ્યતાનિરૂપિત (=નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયવહ્નિત્વ-અવચ્છિન્નસાધ્યતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત) વહ્નિત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા (= વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યઅવચ્છિન્નસાધ્યતાઅવ-ચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપક) પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં વહ્નિઅભાવની પ્રતિયોગિતા વૃત્તિ હોવાં છતાં પણ ક્ષતિ = અવ્યાપ્તિ નહીં આવે. 'वह्निअभावप्रतियोगित्व' પદનો 'वृत्तित्वेऽपि न क्षतिः' - આ પદ સાથે અન્વય છે.

અને પરિષ્કાર (૧) કરવાથી પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ આ સ્થલમાં વહ્નિત્વ-અવચ્છિન્ન જે સાધ્યતા તેની (જે) અવચ્છેદકતા (તન્નિરૂપિત) પર્યાપ્તિઅનુયો-ગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વગતએકત્વમાં (પ્રતિયોગિતા =) સ્વનિરૂપિતવહ્નિત્વ-નિષ્ઠઅવચ્છેદકતાપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી મહાનસીયવહ્નિ-અભાવીયપ્રતિયોગિતા વૃત્તિ હોવા છતાં પણ અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

(૪) **પૂર્વપક્ષ** - 'એક વહ્નિત્વ મહાનસીયવહ્નિત્વઅવચ્છિન્નસાધ્યતાનું કે પ્રતિયોગિતાનું અવચ્છેદક છે' - આવા પ્રકારની પ્રતીતિ ન થવાથી મહાનસીયવહ્નિત્વઅવ-ચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાની પર્યાપ્તિસંબંધથી અનુયોગિતાની અવચ્છેદકતા વહ્નિત્વગતએકત્વમાં ન હો ! આદિ શબ્દ દ્વારા સાધ્યતાનું ગ્રહણ થાય છે. તેને લઇને ઉક્ત વાક્ય જ ફરીથી પુનરાવર્તિત કરો તો .... તાદશ પ્રતીતિ ન થવાથી મહાનસીયવહ્નિત્વઅવચ્છિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વરૂપે મહાનસીયવહ્નિત્વ-અવચ્છિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાની (=તત્) પર્યાપ્તિસંબંધથી જે અનુયોગિતા

છે તેની અવચ્છેદકતા વહ્નિત્વગતએકત્વમાં ન હો !

પરંતુ 'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આવી પ્રતીતિને જો તમે પ્રામાણિક માનતા હો તો આ પ્રતીતિમાં ભાસમાન વહ્નિત્વમાં રહેનારી જે અવચ્છેદકતા તેમાં જે પ્રતિયોગિતા આવે છે તે માત્ર અવચ્છેકતાત્વથી જ અવચ્છિન્ન હોવાથી અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નતાદૃશપ્રતિયોગિતા નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત થઇ જશે. આ વિવક્ષિત અનિરૂપિતત્વવિશિષ્ટ-અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નતાદૃશપ્રતિયોગિતા અનુયોગિતાથી નિરૂપિત તો છે જ. આમ યથાવિવક્ષિતઅનિરૂપિતત્વવિશિષ્ટઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકીભૂત જે પર્યાપ્તિસંબંધથી અનુયોગિતા તે માત્ર વહ્નિત્વમાં જ રહેલી હોવાથી તાદૃશઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વગતએકત્વમાં મળી જશે. આથી, અવ્યાપ્તિ જેવી ને તેવી ઊભી જ છે.

(૫) **ઉત્તરપક્ષ** - આ અવ્યાપ્તિને ટાળવા સાધ્યતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વનું પણ ગ્રહણ કરવું. મતલબ કે, લક્ષણમાં (નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન) સાધ્યતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ પણ પ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે મૂકવું.

એટલે હવે લક્ષણ આવું થશે -

[૧]સ્વનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાભિન્ન[૨]અવચ્છેદક-તાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત(અભિપ્રેતઅભાવીય)-[૩]પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાનિરૂપિત-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી [૪]સાધ્યતાનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નઅવચ્છેદકતાભિન્ન-[૫]અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠ-અવચ્છેદક્તાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-[૬]સાધ્યતાનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધ-અવચ્છિન્નઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવ-ચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

આ લક્ષણ છ પરિષ્કારોથી પરિષ્કૃત છે.

આ લક્ષણમાં સંબંધકોટિમાં (૧) પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નત્વ (૨) અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નત્વ (૩) પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ અને સાધ્યતાકોટિમાં (૪) સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્નત્વ (૫) અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નત્વ (૬) સાધ્યતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ ના પ્રવેશ - અપ્રવેશથી થતા લક્ષણના ૬૪ ભાંગા, તેમાંના પ્રથમ ભાંગાનું લક્ષણ નિર્દોષ છે અને બાકીના ૬૩ ભાંગાના લક્ષણો દોષયુક્ત વગેરે બાબતોનું દિશાસૂચન વિનમ્રા વ્યાખ્યામાં કર્યું છે.)

*

વિ.સં. ૨૦૭૪
ચૈ.વ. દ્વિ.૧૦
(નમિનાથ મોક્ષકલ્યાણક દિન,
વીસ વિહરમાન જિન જન્મકલ્યાણક દિન)
ગાંધીનગર

- પરમ પૂજ્ય વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ
આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય
હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજનો
શિષ્યાણુ
પં. રત્નબોધિવિજય

॥ अथातो विषयजिज्ञासा ॥

(विभाग - ५ विषयानुक्रमः)

विषय	पृष्ठ
अवान्तरपूर्वपक्षखण्डनं मुख्यपूर्वपक्षवक्तव्यता च	१३९८
विषयितासम्बन्धेन साध्यत्वम्	१३९९
વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ	
प्रथमसम्बन्धविचारः	१४००
महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वमङ्गीकृत्याऽपि विचारः	१४०१
तृतीयसम्बन्धेन भवति विशिष्टा	१४०२
सम्बन्धचतुष्टयेन न विशिष्टा	१४०३
वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतामाश्रित्य विचारः	१४०४
तृतीय-चतुर्थसम्बन्धयोः विमर्शः	१४०५
महानसीयवह्निसाध्यकस्थले वह्न्यभावग्रहणम्	१४०६
વિષયિતા સંબંધ સુધી જવાની શી જરૂરત ?	
विषयितासम्बन्धेन साध्यत्वं किमर्थम् ?	१४०७
नीलत्वविशिष्टसाध्यकस्थलम्	१४०८
નીલત્વવિશિષ્ટાભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ	
नीलत्वविशिष्टाभावग्रहणम्	१४०९
समवाय-कालिकोभयेन नीलत्वविशिष्टस्याऽभावः	१४१०
सम्बन्धैः वैशिष्ट्यविचारः	१४११
भवति नीलत्वविशिष्टाभावमादायाऽव्याप्तिः	१४१२
પરિષ્કારપરિહાર્ય અવ્યાપ્તિ	
अव्याप्तिवारणसम्भवः	१४१३
प्रतियोगितावच्छेदकताभेदः	१४१४
समवायाऽवच्छिन्नावच्छेदकता नास्ति विशिष्टा	१४१५
नास्त्येव तादृशनीलत्वविशिष्टाभावमादायाऽव्याप्तिः	१४१६
स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वप्रवेशः	१४१७
कालिकेन नीलत्वविशिष्टस्य समवायेनाऽभावः	१४१८
नूतनाऽव्याप्तिसम्भवाऽऽशङ्का	१४१९
પુનઃ નૂતનસ્થલ વિમર્શ	
रक्तत्ववत्साध्यकस्थलम्	१४२०
રક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ	
रक्तत्वविशिष्टस्यैवाऽभावो गृह्यते	१४२१
परिष्कृतद्वितीयसम्बन्धेनाऽपि वैशिष्ट्यसम्भवः	१४२२
रक्तत्वविशिष्टाभावो धर्तुं शक्यते	१४२३
एकावच्छेदकताङ्गीकारेऽपि भवत्यव्याप्तिः	१४२४
तादृशाऽभावमादायाऽव्याप्तिः नैव सम्भवति : शङ्का	१४२५
नीलरूपानुयोगिककालिकसम्बन्धग्रहणम्	१४२६
तादृशाऽभावीयाऽवच्छेदकता नास्ति विशिष्टा	१४२७
नीलरूपानुयोगिककालिकग्रहणेऽपि नास्त्यव्याप्तिः	१४२८
'विशिष्टं शुद्धान्नातिरिच्यते' इति न्यायाद् भवेदव्याप्तिः	१४२९
પરિષ્કારથી તે અવ્યાપ્તિનો પરિહાર	
परिष्कारादव्याप्तिपरिहारः	१४३०
चतुर्थसम्बन्धे सम्बन्धद्वयम्	१४३१
तत्तत्सम्बन्धेन वैशिष्ट्यविचारः	१४३२
વિષયિતાથી વહ્નિનો અભાવ લઈ અવ્યાપ્તિ વજ્રલેપ	
चतुर्थसम्बन्धेन नैव स्याद् विशिष्टा	१४३३
सम्बन्धचतुष्टयेन विशिष्टा नैव कथ्यते	१४३४
कालिक-नीलानुयोगिककालिकयोरैक्यम्	१४३५
प्रश्नकृदुत्थानम्	१४३६
મહાનસીયત્વને જાતિ ન માનતા અવ્યાપ્તિઅભાવ	

विषय	पृष्ठ
अव्याप्तितादवस्थ्यप्रकाशनम्	१४३७
साध्यतावच्छेदकता भिन्ना भिन्ना	१४३८
कालिकावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकताविचारः	१४३९
सम्बन्धपञ्चकेन वैशिष्ट्यविचारः	१४४०
अव्याप्तिः परिष्काराऽपरिहार्या	१४४१
वैशिष्ट्यविचारः	१४४२
सम्बन्धचतुष्टयेन वैशिष्ट्याऽसम्भवादव्याप्तिविरहः	१४४३
महानसीयत्वस्य जातित्वे भवत्यव्याप्तिः	१४४४
તાર્ણવહ્નિસાધ્યક સ્થલે અવ્યાપ્તિ	
तार्णवह्निसाध्यकस्थलेऽपि भवत्यव्याप्तिः	१४४५
वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताग्रहणम्	१४४६
सम्बन्धचतुष्टयेनाऽपि भवति सा विशिष्टा	१४४७
तादृशाऽव्याप्तेरपि परिष्कारपरिहार्यत्वम्	१४४८
समाधानप्रकारकल्पनम्	१४४९
रक्तत्ववत्साध्यकस्थलीयाऽव्याप्तिविचारः	१४५०
महानसीयवह्निसाधकस्थलग्रहणप्रयोजनम्	१४५१
સંબંધચતુષ્ટયઘટિત લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિ દુર્નિવાર	
वह्निसाध्यकस्थले महानसीयवह्न्यभावग्रहणप्रयासः	१४५२
વહ્નિસાધ્યકસ્થલે અવ્યાપ્તિ કેમ ન બતાવી ? પ્રશ્નનો ઉત્તર	
विषयितासम्बन्धेन साध्यताकस्थलम्	१४५३
एका प्रतियोगितावच्छेदकता भवति विशिष्टा	१४५४
अपरावच्छेदकतामादाय विमर्शः	१४५५
द्वितीयसम्बन्धमाश्रित्य विचारः	१४५६
चतुर्थसम्बन्धेनाऽपि भवेद् विशिष्टा	१४५७
महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वे वैशिष्ट्यविचारः	१४५८
મહાનસીયત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અવિશિષ્ટ	
द्वितीयसम्बन्धेन नास्ति विशिष्टा	१४५९
तृतीयसम्बन्धेनाऽपि नाऽभवद् विशिष्टा	१४६०
સામાનાધિકરણ્ય સંબંધથી અવિશિષ્ટ	
चतुर्थसम्बन्धेन तु भवति विशिष्टा	१४६१
महानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता न भवति विशिष्टा	१४६२
મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને વિમર્શ	
प्रतियोगितावच्छेदकतैक्ये वैशिष्ट्यविचारः	१४६३
स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वेन न भवति विशिष्टा	१४६४
द्वितीय-तृतीय-चतुर्थसम्बन्धैः भवति विशिष्टा	१४६५
સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વના પ્રવેશ માત્રથી અવ્યાપ્તિનિવારણ	
नैव सम्भवति महानसीयवह्न्यभावग्रहणम्	१४६६
अवच्छेदकतैक्ये महानसीयत्वस्योपाधित्वे च वैशिष्ट्यविचारः	१४६७
सम्बन्धत्रितयेन नास्ति विशिष्टा	१४६८
न गृह्यते महानसीयवह्न्यभावः कथमपि	१४६९
વહ્નિસાધ્યક સ્થલે અવ્યાપ્તિઆપાદન અશક્ય	
फलितं लक्षणमवान्तरपूर्वपक्षस्य	१४७०
वह्न्यभावमादायाऽव्याप्तेर्वारणप्रयासः	१४७१
મહાનસીયવહ્નિસાધ્યક સ્થલે અવ્યાપ્તિ દૂર કે નહીં ?	
प्रथम-द्वितीयसम्बन्धाभ्यां भवति विशिष्टा	१४७२
तृतीयसम्बन्धेनाऽपि भवति विशिष्टा	१४७३
चतुर्थसम्बन्धस्य विचारणा	१४७४
વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ વધતાં અવ્યાપ્તિ દૂર	
स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वप्रवेशः	१४७५
नैव भवति विशिष्टा चतुर्थसम्बन्धेन	१४७६
નૂતન લક્ષણમાં કુલ છ સંબંધ	
परिष्कारो विफलः	१४७७
પરિષ્કારપરિહાર્યઅવ્યાપ્તિપ્રદર્શન શા માટે ? પ્રશ્નોત્તર	

विषय	पृष्ठ
साध्यतावच्छेदकता भिन्ना भिन्ना	१४७८
वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतया विशिष्टत्वं किं सम्भवति ?	१४७९
सम्बन्धचतुष्टयेनाऽपि भवति विशिष्टा	१४८०
परिष्कारादरेऽपि अव्याप्तिः दुर्निवारा	१४८१
वह्निमहानसीयाऽभावमादायाऽव्याप्तिः	१४८२
વહ્નિમહાનસીયઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ	
प्रतियोगितावच्छेदकताया अपि द्वैविध्यम्	१४८३
द्वितीयसम्बन्धेनाऽपि भवति विशिष्टा	१४८४
વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વિચાર	
महानसीयत्वस्योपाधित्वेऽपि भवत्येव विशिष्टा	१४८५
तृतीयसम्बन्धेनाऽपि विशिष्टा जायते	१४८६
महानसीयत्वस्योपाधित्वे महानसीयत्वत्वमवच्छेदकम्	१४८७
चतुर्थसम्बन्धेन वैशिष्ट्यविचारः	१४८८
सम्बन्धचतुष्टयेनाऽपि विशिष्टा सञ्जाता	१४८९
વહ્નિત્વનિષ્ઠ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું ગ્રહણ	
अनेकाऽवच्छेदकताङ्गीकर्तृमतेऽपि भवति अव्याप्तिः	१४९०
साध्यता-प्रतियोगितावच्छेदकतानां द्वैविध्यम्	१४९१
प्रथमादिसम्बन्धैः विचारः	१४९२
चतुर्थसम्बन्धेनाऽस्ति विशिष्टा	१४९३
वह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतावैशिष्ट्यविमर्शः	१४९४
सम्बन्धचतुष्टयेनाऽपि विशिष्टत्वं सञ्जायते	१४९५
મહાનસીયત્વ નિષ્ઠ પ્ર.અ.ને લઈને વિમર્શ	
वह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता कथ्यते विशिष्टा	१४९६
महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताग्रहणम्	१४९७
चतुर्थसम्बन्धं गृहीत्वा विमर्शः	१४९८
वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावैशिष्ट्यं नास्ति	१४९९
महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताग्रहणम्	१५००
વૃત્તિત્વસંબંધથી વૈશિષ્ટ્ય વિચાર	
तृतीयसम्बन्धेन विशिष्टताविचारः	१५०१
चतुर्थसम्बन्धमाश्रित्य सम्भवति वैशिष्ट्यम्	१५०२
વહ્નિમહાનસીયાભાવની અવ્યાપ્તિ વજ્રલેપ	
वह्निमहानसीयाभावग्रहणं शक्यम्	१५०३
परिष्कारेणाऽव्याप्तिवारणप्रयासः	१५०४
वह्न्यभाववारणम्	१५०५
અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા વ્યર્થ મથામણ	
वह्निमहानसीयाऽभावस्याऽपि वारणम्	१५०६
परिष्कारः अनर्थकारी	१५०७
लक्षणसमन्वायकाऽभावस्याऽप्यग्राह्यत्वाऽऽपत्तिः	१५०८
અનિષ્ટનું વારણ કરતા ઈષ્ટ પણ રવાના	
त्याज्यमेव सम्बन्धषट्कघटितं लक्षणम्	१५०९
सम्बन्धचतुष्टयघटितं लक्षणम्	१५१०
અવાંતર પૂર્વપક્ષનું પરિષ્કૃત લક્ષણ	
अवान्तरपूर्वपक्षखण्डनम्	१५११
સાગર જેવો અર્થ, ગાગર જેવા શબ્દોમાં	
प्रकृतदीधितिपदार्थसङ्ग्रहः	१५१२
પ્રકરણનો સાર - સંક્ષેપ	
अवान्तरपूर्वपक्षीयलक्षणविकासक्रमः	१५१३
प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावविचारक्रमः	१५१४
सम्बन्धचतुष्टयलक्षणखण्डनम्	१५१५
प्रकरणोपसंहारः	१५१६
નૂતન લક્ષણ પ્રદર્શક પ્રકરણ પ્રારંભ	१५१७
अभिनवदीधित्यारम्भः	१५१८
પયાપ્તિઘટિત નવું લક્ષણ	
पर्याप्तिघटितपरिष्कारस्य पूर्वभूमिका	१५१९
पर्याप्तिघटितलक्षणानुसारेण समन्वयः	१५२०
લક્ષણસમન્વયપ્રદર્શન	

विषय	पृष्ठ
महानसीयवह्न्यभावमाश्रित्य विचारः	**१५२१**
મહાનસીયવહ્નિઅભાવનું વારણ	
प्रतियोगितावच्छेदकतैक्यमभ्युपगम्य विचारः	**१५२२**
અવચ્છેદકતાભેદ માનતા પણ આપત્તિનિવારણ	
प्रतियोगितावच्छेदकताभेदेऽपि तादृशी एव गतिः	**१५२३**
महानसीयवह्न्यभावो धर्तुं न शक्यते	**१५२४**
तार्णवह्न्यभावमादाय विचारणा	**१५२५**
तार्णवह्न्यभावमादायाऽव्याप्त्यसम्भवः	**१५२६**
महानसीयवह्निसाध्यकस्थलेऽव्याप्तिवारणम्	**१५२७**
तार्णवह्निसाध्यकस्थलेऽपि न सम्भवत्यव्याप्तिः	**१५२८**
परिष्कारप्रविष्टपदप्रयोजनप्रदर्शनप्रारम्भः	**१५२९**
લક્ષણગત પદોની સાર્થકતા	
સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ શા માટે ?	
साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वविरहितं लक्षणम्	**१५३०**
तार्णवह्न्यभावमादायाऽपि नास्त्यव्याप्तिः	**१५३१**
विषयितासम्बन्धेन साध्यतास्थले दुर्वाराऽव्याप्तिः	**१५३२**
વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ	
साध्यतावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठा एव गृहीता	**१५३३**
वह्न्यभावो धर्तुं शक्यते	**१५३४**
साध्यतावच्छेदकतैक्येऽव्याप्तिविरहशङ्का	**१५३५**
तार्णवह्निसाध्यकस्थलेऽपि अव्याप्त्यतिदेशः	**१५३६**
તત્પ્રવેશે અવ્યાપ્તિ નિવારણ	
साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वप्रवेशे नास्त्यव्याप्तिः	**१५३७**
महानसीयवह्न्यभावो निवार्यते परिष्कारेण	**१५३८**
पर्याप्तिनिवेशरहितं लक्षणम्	**१५३९**
તેનો પ્રવેશ જરૂરી ઇતિ સિદ્ધમ્	
પર્યાપ્તિ પ્રવેશ પ્રયોજન પ્રદર્શન	
महानसीयवह्निसाध्यकस्थलेऽव्याप्त्यापादनम्	**१५४०**
तार्णवह्निसाध्यकेऽपि अव्याप्तिः दुर्वारा	**१५४१**
પર્યાપ્તિનો પ્રવેશ ન કરતા વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ	
पर्याप्तिनिवेशे भवत्यव्याप्तिवारणम्	**१५४२**
प्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वप्रवेशप्रयोजनम्	**१५४३**
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નત્વ શીદને ?	
महानसीयवह्निसाध्यकस्थले तु नास्त्यव्याप्तिः	**१५४४**
वह्निसाध्यकस्थले भवत्यव्याप्तिः	**१५४५**
મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આપત્તિ	
महानसीय-तार्णादिवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः	**१५४६**
स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वप्रवेशेऽव्याप्तिविलयः	**१५४७**
તત્પ્રવેશે અવ્યાપ્તિનિવારણ	
अतिरिक्तवृत्तिधर्मस्य नाऽवच्छेदकत्वम्	**१५४८**
वह्न्यभावमादाय स्यादेव लक्षणसमन्वयः	**१५४९**
सम्बन्धकोटौ पर्याप्तिप्रवेशरहितं लक्षणम्	**१५५०**
સંબંધકોટિમાં પર્યાપ્તિપ્રવેશપ્રયોજન	
महानसीयवह्न्यभावमादाय त्रौकतेऽव्याप्तिः	**१५५१**
तार्णवह्न्यभावमादायाऽपि अव्याप्तिसम्भवः	**१५५२**
મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ	
पर्याप्तिप्रवेशे महानसीयवह्न्यभाववारणम्	**१५५३**
પર્યાપ્તિપ્રવેશે તન્નિવારણ	
महानसीयवह्न्यभावमादाय न स्यादव्याप्तिः	**१५५४**
तार्णवह्न्यभावमादायाऽपि अव्याप्तिः न स्यात्	**१५५५**
भङ्गकरचनयाऽनुवेधपूर्वं पदकृत्यप्रदर्शनम्	**१५५६**
ભાંગા દ્વારા વિસ્તૃત પદકૃત્ય	
षोडश भङ्गाः	**१५५७**

विषय	पृष्ठ
પ્રથમ ભંગને છોડી સર્વ ભંગ દુષ્ટ	
द्वितीय-तृतीयभङ्गसत्कलक्षणप्रदर्शनम्	१५५८
चतुर्थ-पञ्चमभङ्गविचारः	१५५९
षष्ठभङ्गे दोषः	१५६०
सप्तमभङ्गेऽपि न निस्तारः	१५६१
अष्टमभङ्गे अव्याप्तिः दुर्वारा एव	१५६२
नवम-दशमभङ्गयोरपि सदोषत्वम्	१५६३
एकादशभङ्गीयलक्षणम्	१५६४
द्वादश-त्रयोदशभङ्गयोरपि अव्याप्तिः	१५६५
चतुर्दश-पञ्चदशभङ्गयोः सदोषत्वविचारः	१५६६
प्रथमभङ्गवर्तिलक्षणमेव निर्दुष्टम्	१५६७
પ્રથમ ભાંગાનું લક્ષણ નિર્દુષ્ટ	
वह्निसाध्यकस्थले न सम्भवति घटाभावग्रहणम्	१५६८
घटानुयोगिककालिकेन वह्नित्वविशिष्टाभावोऽग्राह्यः	१५६९
ઘટાનુયોગિકકાલિક સંબંધની વિચારણા	
न सम्भवति वह्नित्ववत्साध्यकस्थलेऽव्याप्तिः	१५७०
वक्ष्यमाणपरिष्कारेणाऽपि अव्याप्तिनिर्गमनम्	१५७१
અપેક્ષા બુદ્ધિની વિષયતા સ્વરૂપ સંખ્યા	
सङ्ख्याऽपेक्षाबुद्धिविशेषविषयतारूपा	१५७२
અપેક્ષાબુદ્ધિભેદે સંખ્યાભેદ	
वह्नित्वगतैकत्वमपि भिन्नं भिन्नं भवति	१५७३
સાક્ષાત્-પરંપરાસાધારણઅવચ્છેદકતાગ્રહણ	
विद्वद्भिः सम्यग् विभावनीयः समाधानप्रकारः	१५७४
सम्बन्ध-धर्मादीनां परम्परया धर्मकोटौ समावेशः	१५७५
ઘટાભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિનું વારણ	
તાદૃશજાતિઅવચ્છિન્નઅભાવનું વારણ	
महानसीयवह्निवृत्तिताविशिष्टजात्यवच्छिन्नाभावोऽग्राह्यः	१५७६
अव्याप्तितादवस्थ्याऽऽशङ्का	१५७७
साक्षात्परम्परासाधारणाऽवच्छेदकतामादायाऽव्याप्तिवारणम्	१५७८
નીલાભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિનું વારણ	
रूपत्वन्यूनवृत्तिजातिमत्साध्यकस्थलविमर्शः	१५७९
नीलाभावमादाय न स्यादेवाऽव्याप्तिः	१५८०
પ્રમેયવત્સાધ્યક સ્થલે અપ્રસિદ્ધિ વારણ	
समवायेन प्रमेयवत्साध्यकस्थलविमर्शः	१५८१
अप्रसिद्धिनिवारणम्	१५८२
તાર્ણવહ્નિઅભાવને લઈને પણ અવ્યાપ્તિ વિરહ	
नीलत्वविशिष्टाभावस्य विमर्शः	१५८३
નીલત્વવત્સાધ્યક સ્થલે વિચારણા	
अपेक्षाबुद्धिविषयतारूपसङ्ख्याभेदः	१५८४
અપેક્ષાબુદ્ધિવિષયતા સ્વરૂપ સંખ્યા ભેદ	
साक्षात्परम्परया चाऽवच्छेदकताग्रहणम्	१५८५
સાક્ષાત્ + પરંપર - અવચ્છેદકતાનું ગ્રહણ	
कालिकेन रक्तत्वविशिष्टस्याऽभावः अग्राह्यः	१५८६
કાલિકથી રક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવનું ગ્રહણ અશક્ય	
नीलत्वमपि भिद्यते सम्बन्धभेदेन	१५८७
તત્તત્સંબંધઅવચ્છિન્ન નીલત્વ વચ્ચે ભેદ	
रक्तत्वविशिष्टाभावः एव धर्तव्यः	१५८८
રક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિવારણ	
विषयितासम्बन्धेन साध्यतास्थले विचारः	१५८९
વહ્નિમહાનસીયઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિવારણ	
महानसीयवह्निसाध्यकस्थलम्	१५९०
वह्निमहानसीयाऽभावो धर्तुं न शक्यते	१५९१
पर्याप्तिकल्पस्य केषाञ्चन मतरूपेणोपन्यासः	१५९२

विषय	पृष्ठ
પંક્તિનું શબ્દશઃ અર્થઘટન	
रूपवृत्तितानियामकसम्बन्धप्रदर्शनम्	१५९३
यथा च नाऽव्याप्तिः तथाऽऽह	१५९४
નૂતન લક્ષણથી અવ્યાપ્તિનિવારણ	
प्रतियोगितावच्छेदकता व्यासज्यवृत्तिः	१५९५
नैव धर्तुं शक्यते महानसीयवह्नि-वह्न्यभावः	१५९६
नूतनपरिष्काराद् भवत्यव्याप्तिविलयः	१५९७
મહત્ત્વપૂર્ણ ખુલાસો	
नूतनलक्षणं दूषयितुम् उपक्रमः	१५९८
નૂતન લક્ષણને દૂષિત કરવા મથામણ	
महानसीयवह्निसाध्यकस्थले वह्न्यभावादानम्	१५९९
वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकताग्रहणम्	१६००
प्रतियोगिताऽनतिरिक्तवृत्तिधर्माः प्रतियोगितावच्छेदकाः	१६०१
વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય પણ અવચ્છેદક	
वह्न्यभावः धर्तुं शक्यो जातः	१६०२
तार्णवह्निसाध्यकस्थलेऽपि आपत्तिः	१६०३
वह्निसाध्यकस्थले विचारणा	१६०४
વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ તદવસ્થ	
महानसीयवह्न्यभावः तदा धर्तुं शक्यते यदा...	१६०५
મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને પણ અવ્યાપ્તિ	
वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकताग्रहणम्	१६०६
महानसीयवह्न्यभाववारणं न शक्यम्	१६०७
વહ્નિત્વવૃત્તિપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું ગ્રહણ	
महानसीयवह्न्यभावमादाय स्यादेवाऽव्याप्तिः	१६०८
उभयरूपयोरैक्यम्	१६०९
तार्णवह्न्यभावमादाय विचारणा	१६१०
વહ્નિસાધ્યક સ્થલે પણ અવ્યાપ્તિ દુર્વાર	
उभयत्र अनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वम्	१६११
नूतनलक्षणे भवन्ति नैकाः अव्याप्तयः	१६१२
પરિષ્કાર કરવા પ્રયાસ	
परिष्कारेण अव्याप्तिपरिहारप्रयासः	१६१३
महानसीयवह्निसाध्यकस्थले परिष्कारसमन्वयः	१६१४
અવ્યાપ્તિનિવારણ સંભવિત	
साध्यतावच्छेदकतात्वभिन्नानवच्छिन्नत्वनिवेशः	१६१५
वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टावच्छेदकताऽग्राह्या	१६१६
केवलसाध्यताद्यवच्छेदकतात्वेनैवावच्छिन्ना ग्राह्या	१६१७
માત્ર સા.અ.તાત્વથી અવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા જ ગ્રાહ્ય	
अनुयोगितावच्छेदकरूपयोः भेदः	१६१८
वह्न्यभावमादाय न सम्भवति अव्याप्तिः	१६१९
महानसीयवह्न्यभावमादाय सम्भवति समन्वयः	१६२०
तार्णवह्निसाध्यकस्थलेऽपि समाना गतिः	१६२१
મહાનસીયવહ્નિઅભાવની અટકાયત	
अनुयोगितावच्छेदकरूपं नास्ति एकम्	१६२२
साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नावच्छेदकताग्रहणम्	१६२३
સંબંધકોટિમાં પરિષ્કારથી અવ્યાપ્તિ દૂર	
नैव धर्तुं शक्यते वह्नेरभावः	१६२४
नास्त्येवाऽव्याप्तिः परिष्कारानन्तरम्	१६२५
वह्निसाध्यकस्थलेऽपि न क्षतिः	१६२६
महानसीयवह्न्यभावो धर्तुं नैव शक्यते	१६२७
अनुयोगितावच्छेदकरूपं पृथगेव	१६२८
वह्न्यभाव एव ग्राह्यः लक्षणसमन्वयार्थम्	१६२९
तार्णवह्न्यभावमादायाऽपि नास्ति अव्याप्तिसम्भवः	१६३०
प्रतियोगिताकाटौ अनुयोगितावच्छेदकं रूपं भिन्नम्	१६३१
वह्न्यभावः एव धर्तुं शक्यते	१६३२
उभयत्राऽनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वम्	१६३३

विषय	पृष्ठ
બન્ને પ્રકારની અવ્યાપ્તિનું નિવારણ પરિષ્કારથી	
तथा च परिष्कारेण सर्वाऽव्याप्तिनिरासः	१६३४
नूतनपरिष्कारदूषणप्रदर्शनम्	१६३५
प्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धेन अवच्छेदिका	१६३६
તાદૃશ લક્ષણ અસંભવિત	
प्रतियोगिताद्वितयं भिन्नं भिन्नम्	१६३७
નૂતન લક્ષણ પ્રમાણે ઇષ્ટઅભાવની પણ અપ્રાપ્તિ	
अप्रसिद्धिनिबन्धनो दोषो दुर्निवारः	१६३८
साध्यतादीतरत्वस्याऽपि परिष्कारे निवेशः	१६३९
સાધ્યત્વાદિ ધર્મોથી તાદૃશપ્રતિયોગિતા અવચ્છિન્ન	
પુનઃ પરિષ્કાર, અવ્યાપ્તિ દૂર	
नूतनपरिष्कारानुसारेण लक्षणसमन्वयः	१६४०
મહાનસીયવહ્નિસાધ્યક સ્થલે લક્ષણસમન્વય	
वह्न्यभावमादाय लक्षणं समन्वेति	१६४१
वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वमात्रवृत्तिः	१६४२
महानसीयवह्न्यभावस्तु नैव ध्रियते	१६४३
વહ્નિત્વવૃત્તિ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અગ્રાહ્ય	
धर्मद्वयाऽतिरिक्तं वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यम्	१६४४
વહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય	
धर्मद्वयातिरिक्ताऽनवच्छिन्ना प्रतियोगिता एव ग्राह्या	१६४५
महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव अनुयोगितावच्छेदकम्	१६४६
મહાનસીયવહ્નિઅભાવના વારણ માટે પરિષ્કાર	
साध्यताकोटौ अवच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वम्	१६४७
બે પરિષ્કારથી પરિષ્કૃત લક્ષણ	
साध्यतावच्छेदकतापर्याप्तिः केवलवह्नित्वे	१६४८
વિશિષ્ટ અવચ્છેદકતા અગ્રાહ્ય	
अनुयोगितावच्छेदकरूपयोः भिन्नत्वम्	१६४९
महानसीयवह्न्यभाववारणं सहजम्	१६५०
શુદ્ધ અવચ્છેદકતા લેતા અવ્યાપ્તિ દૂર	
तार्णवह्न्यभावेऽपि सदृश्येव गतिः	१६५१
પરિષ્કૃત - શુદ્ધ - વિસ્તૃત લક્ષણ	
वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टावच्छेदकता न ग्राह्या	१६५२
तार्णवह्न्यभावग्रहणे रूपैक्यं न सम्भवति	१६५३
वह्न्यभावग्रहणसम्भवः	१६५४
महानसीयवह्निसाध्यकस्थले समन्वयप्रदर्शनम्	१६५५
धर्मद्वयेनैवाऽवच्छिन्ना प्रतियोगिता ग्राह्या	१६५६
साध्यताकोटौ अवच्छेदकरूपं द्वित्वमेव स्यात्	१६५७
वह्न्यभावीयप्रतियोगिताकोटौ अवच्छेदकरूपम् एकत्वमेव	१६५८
महानसीयवह्न्यभाव एव ग्राह्यः	१६५९
भवत्येवं हि लक्षणसमन्वयः	१६६०
तार्णवह्निसाध्यकस्थले तादृशी एव गतिः	१६६१
केवलवह्नेरभावः नैवोपादीयते	१६६२
तार्णवह्नेरभाव एव उपादेयः	१६६३
तार्णवह्निसाध्यकस्थलेऽपि भवति समन्वयः	१६६४
नूतनलक्षणे पदकृत्यप्रदर्शनम्	१६६५
भङ्गषोडशकप्रदर्शनम्	१६६६
चतुर्थ-पञ्चमभङ्गयोः दोषजालः	१६६७
षष्ठ-सप्तमभङ्गौ अपि न निर्दुष्टौ	१६६८
अष्टम-नवमयोरपि सदोषत्वम्	१६६९
दशमैकादशभङ्गपार्श्वं न मुञ्चति दोषराक्षसी	१६७०
द्वादशभङ्गोऽपि दोषग्रहगृहीतः	१६७१
त्रयोदशे भङ्गे अव्याप्तिः त्रौकते एव	१६७२
अन्तिमभङ्गत्रयमपि अव्याप्तिव्याधिग्रस्तम्	१६७३

विषय	पृष्ठ
प्रथमभङ्गवर्तिलक्षणमेव निर्दुष्टम्	१६७४
વિસ્તૃત ભાવાર્થ સંક્ષિપ્ત શબ્દોમાં	
ग्रन्थकृता प्रदर्शितः परिष्कारः	१६७५
वह्नित्ववृत्त्यवच्छेदकताव्यवच्छेदफलः परिष्कारः	१६७६
परिष्कारेण सर्वं दोषजालं विनाश्यते	१६७७
પરિષ્કાર પ્રયોજન પ્રદર્શન	
नास्ति क्षतिः नूतनपरिष्कारानुसारेण	१६७८
पुनः पूर्वपक्षाक्रमणम्	१६७९
અવ્યાપ્તિ સર્વસ્વ	
પુનઃ અવ્યાપ્તિઆપાદન	
स्थलं गृहीतम् - वह्निसाध्यकम्	१६८०
महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतापर्याप्तिः न वह्नित्व	१६८१
વહ્નિસાધ્યક સ્થલે અવ્યાપ્તિ આપવા માટે મથામણ	
प्रतीतिबलादवच्छेदकताधिकरणनिश्चयः	१६८२
'एकं वह्नित्वम् अवच्छेदकम्' - इति प्रतीतिः	१६८३
तादृशप्रतीतेः प्रमात्वाऽप्रमात्वविचारः	१६८४
केवलावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितां परिचिनोतु	१६८५
કેવલ અવચ્છેદકતાનું ગ્રહણ	
तादृशाऽवच्छेदकतापर्याप्तिः वह्नित्वे	१६८६
એક નોંધપાત્ર ફેરફાર	
महानसीयवह्न्यभावो जातो ग्राह्यः	१६८७
तार्णवह्न्यभावस्याऽपि उपादानं शक्यम्	१६८८
શુદ્ધ અવચ્છેદકતાનું ગ્રહણ સંભવિત - પૂર્વપક્ષ	
तार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगिताकोटौ अपि एकत्वस्य प्राप्तिः	१६८९
अनुयोगितावच्छेदकरूपैक्यम्	१६९०
વહ્નિસાધ્યક સ્થલે અવ્યાપ્તિ દુર્વાર	
तार्णवह्नेरभावोऽपि आदीयते	१६९१
महानसीयवह्निसाध्यकस्थलेऽपि अव्याप्तिः आक्रमते	१६९२
મહાનસીયવહ્નિસાધ્યક સ્થલે અવ્યાપ્તિ	
स्वरसवाही प्रतीतिः एव प्रमाणम्	१६९३
तदभाववति तत्प्रकारकज्ञानमेवाऽप्रमा	१६९४
वह्नित्वे पर्याप्ता तादृशावच्छेदकता	१६९५
કેવલઅવચ્છેદકતાનું ગ્રહણ	
तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता ग्रहीतुं शक्यते	१६९६
अनुयोगितावच्छेदकयोरैक्यं सम्भवि	१६९७
તાદૃશઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતા ગ્રાહ્ય	
वह्नेरभावः उपादातुं शक्यः	१६९८
महानसीयवह्निसाध्यके स्यादेवाऽव्याप्तिः	१६९९
तार्णवह्निसाध्यकस्थलेऽपि अव्याप्तिध्रौव्यम्	१७००
परिष्कारान्वितमपि लक्षणं न दोषमुक्तम्	१७०१
लक्षणस्य दुष्टत्वं भावयति	१७०२
શબ્દાનુપાતી અર્થ	
'एकं वह्नित्वम्' - इत्यादिप्रतीतेः प्रामाणिकत्वम्	१७०३
भवदेवाऽव्याप्तितादवस्थ्यम्	१७०४
लक्षणदोषपरिहाराय प्रयत्नः	१७०५
સાધ્યતાદિઅવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ	
पुनः परिष्कारः	१७०६
साध्यत्वेनाऽवच्छिन्नत्वमपि अपेक्षितम्	१७०७
તત્તત્સ્થલે તત્તત્સાધ્યતા જ ગ્રાહ્ય	
साध्यताया उल्लेखानुल्लेखाभ्यां प्रमात्वनिर्णयः	१७०८
'एकं वह्नित्वं साध्यतावच्छेदकम्' इति प्रतीतिरप्रमा	१७०९
મહાનસીયવહ્ન્યભાવ ગ્રાહ્ય નહીં થાય	
वह्न्यभावो यदि ग्राह्यः तदा...	१७१०

विषय	पृष्ठ
अनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव	१७११
घटभिन्नाऽभावे घट-पटोभयभिन्नाभावोऽवश्यंभावी	१७१२
કેવલઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાનું વારણ	
अवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता निवारिता	१७१३
પરિણામે અવ્યાપ્તિ પણ દૂર	
प्रतियोगितोल्लेखे तदवच्छिन्नत्वसम्भवः	१७१४
માત્ર સાધ્યતાનો પરિષ્કાર અધૂરો	
वह्न्यभावो नैव धर्तव्यः	१७१५
महानसीयवह्न्यभाव एव आदेयः	१७१६
अनुयोगितावच्छेदकं रूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव	१७१७
महानसीयवह्न्यभावग्रहणे नास्ति कापि क्षतिः	१७१८
માત્ર સાધ્યતાનો પરિષ્કાર અધૂરો	
अनेकत्र तादृशपरिष्काराश्रयणं व्यर्थमित्याशङ्का	१७१९
सम्बन्धकोटौ परिष्काराऽकरणेऽपि समन्वयः	१७२०
सम्बन्धकोटौ अपि परिष्कारोऽवश्यं प्रवेश्यः	१७२१
'महानसीयत्व-वह्नित्वोभयमवच्छेदकम्' इति प्रतीतिविमर्शः	१७२२
तादृशाऽवच्छेदकतावारणाय परिष्कार आवश्यकः	१७२३
प्रतीतेः प्रामाणिकत्वाऽप्रमाणिकत्वव्यवस्था	१७२४
नास्ति महानसीयत्वं वह्न्यभावप्रतियोगितावच्छेदकम्	१७२५
महानसीयवह्न्यभावमुपादाय समन्वयः	१७२६
સંપૂર્ણ વિસ્તૃત લક્ષણ	
वह्निसाध्यकस्थलेऽपि नास्ति काचित् क्षतिः	१७२७
सम्बन्धकोटौ अवच्छेदकरूपम् द्वित्वमेव	१७२८
બે રૂપ એક થાય તો અવ્યાપ્તિ આવે	
वह्नित्वं नास्ति महानसीयवह्न्यभावप्रतियोगितावच्छेदकम्	१७२९
उक्तप्रतीतिरेव मिथ्या	१७३०
महानसीयत्व-वह्नित्वोभयमेव अवच्छेदकम्	१७३१
महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव लब्धम्	१७३२
મહાનીયવહ્ન્યભાવ ગ્રાહ્ય ન રહેતા અવ્યાપ્તિ દૂર	
साध्यतावच्छेदकता एकवह्नित्वे पर्याप्ता	१७३३
'एकं वह्नित्वं साध्यतावच्छेदकम्' इति प्रतीतिविमर्शः	१७३४
અવ્યાપ્તિનિવારણહૃદય	
तादृशप्रतीतीयावच्छेदकताग्रहणसम्भवः	१७३५
अवच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव	१७३६
नैव धर्तव्यः महानसीयवह्न्यभावः	१७३७
धर्त्तव्यः खलु वह्न्यभावः	१७३८
વહ્નિઅભાવનું ગ્રહણ શક્ય	
उभयत्र रूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव	१७३९
भवत्येव लक्षणसमन्वयः	१७४०
सम्बन्धकोटौ नेष्यते परिष्कारस्तदा	१७४१
सम्बन्धकोटावपि परिष्करणे नाऽव्याप्तिः	१७४२
साध्यताकोटौ परिष्कारानादरः	१७४३
भवेदेव वह्निसाध्यकेऽव्याप्तिः	१७४४
विकल्पद्वयोपदर्शनम्	१७४५
द्वितीयविकल्पसम्भवोपदर्शनम्	१७४६
उभयत्र महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वप्राप्तिः	१७४७
परिष्कारादरे सम्भवति अव्याप्तिवारणम्	१७४८
विकल्पद्वयाऽसम्भवप्रदर्शनम्	१७४९
उभयं नास्ति साध्यतावच्छेदकम्	१७५०
एकं वह्नित्वमेव साध्यतावच्छेदकम्	१७५१
नास्ति रूपद्वितयैक्यम्	१७५२
वह्न्यभावमादाय समन्वय एव	१७५३

विषय	पृष्ठ
महानसीयवह्निसाध्यकेऽपि आपत्तिविमर्शः	१७५४
કુલ છ પરિષ્કારોથી ઘટિત લક્ષણ	
भङ्गकरचनापद्धतिः	१७५५
ભાંગા બનાવવાની પદ્ધતિ - સરળ + સીધી	
वह्निसाध्यके तु वर्तते एवाऽव्याप्तिः	१७५६
अर्धपरिष्कृतलक्षणाभ्युपगमः	१७५७
६४ ભાંગા અને તેના લક્ષણો	
नास्ति अव्याप्तिवारणसम्भवः	१७५८
તૃતીય ભાંગો અસંભવગ્રસ્ત	
ચોથા ભાંગાનું લક્ષણ પણ તદ્દન અસંભવિત	
वह्नि-महानसीयवह्निसाध्यकेऽव्याप्तिः	१७५९
પાંચમો ભાંગો - વદતો વ્યાઘાત	
६४ એ ६४ ભાંગાનો દિશાનિર્દેશ	
उभयत्र परिष्काराऽनभ्युपगमः	१७६०
નિરૂપિતત્વસંબંધનો પ્રવેશ શા માટે ?	
सुतरामव्याप्तिसम्भवः	१७६१
વૃત્તિઅનિયામકનું સ્પષ્ટીકરણ જરૂરી	
महानसीयवह्निसाध्यकेऽपि अव्याप्तिः	१७६२
શબ્દોનો ભાવ, ભાવાર્થ પછીના શબ્દાર્થમાં	
सम्पूर्णपरिष्कारोपदर्शनम्	१७६३
प्रतियोगितावच्छेदकतोल्लेखप्रयोजनम्	१७६४
આદિપદથી પ્રતિયોગિતાનું ગ્રહણ	
सम्पूर्णपरिष्कारकलितं लक्षणम्	१७६५

● ● ●

अधुना मुख्यपूर्वपक्षः अवान्तरपूर्वपक्षप्रदर्शितलक्षणं दूषयितुं पराक्रमते - **यदि चेति विभाव्यते तदापीत्याद्युक्त्या** । तस्यायमाशयः - ननु भवता यदि इत्थं सूक्ष्मधिया विभाव्यते तदा मास्तु भवल्लक्षणं 'पर्वतो वह्निमान्, धूमाद्' - इत्यत्र तार्णवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिग्रस्तम्, तथापि तत् सर्वथा निर्दुष्टं नैव सिध्येत्, अव्याप्तिसद्भावात् । तथा हि -

भवतोक्तम् - तार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता यदि भिन्ना भिन्ना अङ्गीक्रियते तदा स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरण-निरूपितवृत्तित्वाभावः - इत्येवं लक्षणम्, यदा च अभिन्ना अभ्युपगम्यते तदा स्वानधिकरणावृत्तित्व -स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः - इत्येवं लक्षणम् - इति, एवमुभयथाऽपि लक्षणमङ्गीक्रियताम्, तथापि 'महानसीयवह्निविषयको बोधः, महानसीयवह्निमान्, तज्ज्ञानत्वाद्' - इत्यत्र वह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः दुर्वारा एव ।

अयमाशयः - 'अत्र महानसीयवह्निः वर्तते', 'अयं महानसीयवह्निः....' इत्यादिज्ञानेषु महानसीयवह्निः विषयः भवति, तथा च महानसीयवह्नौ विषयता भवति, तद्विषयकतादृशज्ञाने विषयिता च, विषयतानिरूपिता च विषयिता भवतीति स्वनिष्ठविषयतानिरूपकविषयितासम्बन्धेन = सङ्क्षेपतः विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निः तादृशज्ञाने वर्तते, अतः तादृशं ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत् स्यात्, यतः तादृशज्ञाने तज्ज्ञानत्वं विद्यते, तज्ज्ञानत्वं = तदेव ज्ञानं यत् पक्षतयाभिप्रेतं तन्निष्ठं तत्त्वम्, यत्र यत्र च तज्ज्ञानत्वं विद्यते तत्र तत्र विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निः स्यादेव, यथा तज्ज्ञानत्वम् 'अयं महानसीयवह्निः - इत्याकारकज्ञाने विद्यते

●

❀ મુખ્ય પૂર્વપક્ષ ભેદાનમાં ❀

મુખ્ય પૂર્વપક્ષ :- જો તમારી આવી ઉત્પ્રેક્ષા હોય - વિભાવના હોય તો **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં તાર્ણવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ ભલે ન આવે. પણ, **महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે. 'મહાનસીયવહ્નિ મહાનસમાં રહેલો છે' - આવા જ્ઞાનમાં મહાનસીયવહ્નિ વિષયિતાસંબંધથી = સ્વનિષ્ઠવિષયતાનિરૂપિતવિષયિતા-સંબંધથી રહી જશે. માટે, **'महानसे महानसीयवह्निः अस्ति' इत्येतज्ज्ञानम् विषयितासम्बन्धेन**

तत्र विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निः विद्यते एव, तज्ज्ञानत्वम् 'अत्र घटः'... इत्यादिज्ञानेषु न विद्यते, तत्र विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निः न विद्यते एव, तथा च व्याप्तिः व्यवस्थितेति सत्स्थलमिदम् ।

अत्रेदमवधेयम् - 'अयं महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञाने महानसीयवह्निरेव विषयितासम्बन्धेन भवेत्, न वह्निः, न वा वह्निमहानसीयः । 'अयं वह्निः', 'अयं वह्निमहानसीयः' - इत्यादिज्ञानेभ्यः 'अयं महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानस्य भिन्नत्वात् । तथा च संयोगेन यत्र महानसीयवह्निः भवेत्, तत्र वह्निः भवेदेव, किन्तु विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निः यत्र विद्यते तत्र वह्निः स्यादेवेति न नियमः, तथा च 'अयं महानसीयवह्निः' - इत्यादिज्ञाने विषयितासम्बन्धेन वह्न्यभावः प्राप्यते एव । अतः प्रकृते विषयितासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकः वह्न्यभावः एव गृह्यते ।

इत्थञ्च प्रकृते – साध्यम् - महानसीयवह्निः ।

– साध्यतावच्छेदकः धर्मः - महानसीयत्वम्, वह्नित्वञ्च ।

– साध्यतावच्छेदकः सम्बन्धः - विषयितासम्बन्धः ।

– साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकः धर्मः - महानसीयत्वस्य जातित्वे न कोऽपि, महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वे महानसीयत्वत्वम्, नान्यः कश्चित् ।

– साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः - महानसीयत्वस्य जातित्वे समवायः एव । महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वे समवायोऽपि, स्वरूपसम्बन्धोऽपि च ।

●

महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - આ રીતે અનુમાન પ્રયોગ ફલિત થશે. જ્યાં જ્યાં તજ્જ્ઞાનત્વ = 'મહાનસમાં મહાનસીયવહ્નિ છે' - આવા જ્ઞાનમાં રહેલ જ્ઞાનત્વ ધર્મ હોય ત્યાં ત્યાં વિષયિતાસંબંધથી મહાનસીયવહ્નિ હોય જ. આમ, આ સ્થલ સત્સ્થલ છે. હવે, જોઈએ કે આ સ્થલમાં લક્ષણસમન્વય થાય છે કે નહીં ?

આ સ્થલમાં આપણે વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકવહ્નિઅભાવ લઈશું. અહીં એક વસ્તુ ધ્યાનમાં રાખવી કે વાસ્તવમાં મહાનસમાં મહાનસીયવહ્નિ હોય એટલે વહ્નિ પણ હોય જ. મહાનસીયવહ્નિના અધિકરણમાં વહ્નિઅભાવ ન લઈ શકાય. કિંતુ, જે જ્ઞાનમાં મહાનસીયવહ્નિ વિષય બને તે જ્ઞાનમાં વહ્નિ વિષય બની જ જાય - એવું ન જ કહી શકાય. માટે, 'મહાનસમાં મહાનસીયવહ્નિ વિદ્યમાન છે' - આવા જ્ઞાનમાં વિષયિતાસંબંધથી માત્ર મહાનસીયવહ્નિ જ રહે. વહ્નિ પણ ન રહે કે વહ્નિમહાનસીય પણ ન રહે. એક શબ્દ પણ

यशोलता विनम्रा

तथा यः वह्न्यभावः गृहीतः,

– तत्प्रतियोगी - वह्निः ।

– प्रतियोगितावच्छेदकः धर्मः - वह्नित्वम् ।

– प्रतियोगितावच्छेदकः सम्बन्धः - विषयितासम्बन्धः ।

– प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकः धर्मः - न कोऽपि ।

– प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः - समवायः ।

पूर्वोक्तरीत्या तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वप्रवेशप्रयुक्तगौरवपरिहाराय नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एकावच्छेदकत्वस्यानङ्गीकार्यत्वेन महानसीयत्वनिष्ठा वह्नित्वनिष्ठा च साध्यतावच्छेदकता भिन्ना भिन्ना एव स्यात् । भवता यल्लक्षणं प्रदर्शितं तदनुसारेण यदि वह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेत्, वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा वा भवेत् तदा वह्न्यभावः धर्तुं शक्यते इति आदौ वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्त्यते -

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणं महानसीयत्वमेव, न वह्नित्वम्, न वाऽन्यत् किमपि । तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता च वह्नित्वे एव वर्तते, नान्यत्र

●

આગળ-પાછળ કરવામાં આવે તો તે શબ્દ જ્ઞાનનો વિષય ન બનતો હોવાથી અર્થતઃ એક હોવા છતાં પણ વિષયિતાસંબંધથી તે જ્ઞાનમાં ન રહે.

આમ, '**महानसे महानसीयवह्निः वर्तते**' - આવા જ્ઞાનમાં વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક વહ્નિઅભાવ લઈ શકાશે. હવે જોઈએ કે - ઉક્તસંબંધચતુષ્ટયથી આ વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે કે નહીં ?

·ઃ· વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ ·ઃ·

(૧) પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વસામાનાધિકરણ્ય.

પ્રસ્તુતમાં '**महानसे महानसीयवह्निः विद्यते** - આ જ્ઞાનમાં મહાનસીયવહ્નિ વિષયિતાસંબંધથી રહેલ છે, કારણ કે આ જ્ઞાનમાં તજ્જ્ઞાનત્વ રહેલું છે' - આ અનુમાનપ્રયોગમાં -

→ સાધ્ય - મહાનસીયવહ્નિ.

य शो ल ता वि ज्ञा

कुत्रचिदिति महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणमहानसीयत्ववृत्तित्वस्य तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायामसत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् ।

यदि स्वसामानाधिकरण्यस्थाने स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वं निवेश्यते तदाऽपि महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणमहानसीयत्वभिन्नवह्नित्ववृत्तित्वस्य तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वात् स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वसम्बन्धेनाऽपि तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् ।

(२) स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् ।

महानसीयत्वस्य जातित्वे महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता समवायसम्बन्धेनावच्छिन्ना भवेत्, महानसीयत्वस्य समवायेन वृत्तेः । तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि वह्नित्वे वर्तमानत्वेन समवायसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्ना वर्तते इति तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेत् ।

●

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદક સંબંધ - વિષયિતાસંબંધ.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદક ધર્મ - મહાનસીયત્વ, વહ્નિત્વ.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ -

(૧) જો મહાનસીયત્વ જાતિ હોય તો માત્ર સમવાય.

(૨) જો મહાનસીયત્વને સખંડ ઉપાધિ સ્વરૂપ માનતા હો તો સમવાય ₹ સ્વરૂપ.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ -

(૧) જો મહાનસીયત્વને જાતિ માનતા હો તો કોઈ નહિ.

(૨) જો મહાનસીયત્વને સખંડ ઉપાધિ માનતા હો તો મહાનસીયત્વત્વ.

આપણે જે વહ્નિઅભાવ લઈએ છીએ તેમાં

→ પ્રતિયોગી - વહ્નિ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ - વહ્નિત્વ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ - વિષયિતા.

महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वे महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः स्वरूपसम्बन्धः भवेत्, महानसीयत्वस्य स्वरूपेण वृत्तेः । तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता च पूर्वोक्तरीत्या समवायसम्बन्धावच्छिन्ना वर्तते इति तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकस्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नत्वविरहात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवति ।

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

अत्र महानसीयत्वस्य जातित्वे तस्य शब्दतः अनुल्लेखाद् महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता न केनाऽपि धर्मेणाऽवच्छिन्ना भवेदिति सर्वेऽपि धर्माः महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकाः एव भवेयुः । वह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि शब्दतः अनुल्लिख्यमानवह्नित्वनिष्ठत्वेन सर्वैरपि धर्मैरनवच्छिन्ना इति तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेत् ।

●

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - કોઈ નથી.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાય.

હવે જે નિરૂપણ આવશે તે મહાનસીયત્વ એ જાતિ છે તે માન્યતાના આધારે કરવામાં આવશે. જો મહાનસીયત્વ જાતિ ન હોય તો કેવી રીતે અવ્યાપ્તિ આવશે ? તે વાત અમે પછી જણાવીશું.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ છે મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ. આમાંથી વહ્નિત્વમાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા રહેલી છે. આ રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ એવા વહ્નિત્વમાં વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વૃત્તિ હોવાથી સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

(૨) દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદક મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ જાતિસ્વરૂપ હોવાથી મહાનસીયવહ્નિરૂપ સાધ્યમાં સમવાયસંબંધથી રહે છે. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ સમવાયસંબંધ

यशोलता विवेचनम्

महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वे महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता महानसीयत्वत्वेनावच्छिन्ना भवेत्, महानसीयत्वत्वातिरिक्ताः सर्वेऽपि धर्माः साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकाः एव भवेयुः । वह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तु सर्वैरपि धर्मैरनवच्छिन्ना इति महानसीयत्वत्वातिरिक्तधर्मैरनवच्छिन्ना एव भवेत्, तथा च तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकमहानसीयत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगिता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव भवेत् ।

(४) स्ववृत्तित्वम् ।

महानसीयत्वस्य जातित्वे महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता सर्वैरपि धर्मैरनवच्छिन्ना एव भवेदिति तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वस्य महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायां सत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेवेति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वे महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता महानसीयत्वत्वेनावच्छिन्ना भवेत्, तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः सर्वैरपि धर्मैरनवच्छिन्नत्वाद् महानसीयत्वत्वं तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकमेव भवेत् । तथा च महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायां तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वविरहात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः नैव भवेदिति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीय-

●

થશે. પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વ પણ જાતિસ્વરૂપ હોવાથી પ્રતિયોગી એવા વહ્નિમાં સમવાયસંબંધથી રહેશે. આ રીતે વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન થશે. એટલે કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ તાદૃશ-વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સંબંધથી તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થશે.

प्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेन्नैव ।

इत्थञ्च महानसीयत्वस्य जातित्वे तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, किन्तु स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता विशिष्टा नैव भवेत् । महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वे तु तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेनैव महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेत्, स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् । ततश्च महानसीयत्वस्य जातित्वमस्तु सखण्डोपाधित्वं वा किन्तु स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकाऽनवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वं तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां नैवाऽस्ति ।

●

(૩) તૃતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ સ્વરૂપ જાતિમાં રહેતી હોવાથી કોઈ પણ ધર્મથી અવચ્છિન્ન નહીં બને. પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન વહ્નિત્વસ્વરૂપ જાતિમાં રહેતી હોવાથી કોઈ પણ ધર્મથી અવચ્છિન્ન નહીં થાય. આ રીતે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન હોવાને કારણે સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

(૪) ચતુર્થસંબંધછે-સ્વવૃત્તિત્વ. (વૃત્તિતાનિયામકસંબંધ-સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.)

અમે હમણાં જ બતાવ્યું તેમ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ સ્વરૂપ જાતિમાં વૃત્તિ હોવાથી દુનિયાના કોઈ પણ ધર્મથી અવચ્છિન્ન નથી. એ જ રીતે તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિસ્વરૂપ વહ્નિત્વમાં વૃત્તિ હોવાથી દુનિયાના કોઈ પણ ધર્મ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-અવચ્છેદક નહીં બને. આ રીતે તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થઈ જશે. પરિણામે સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયો-

य शो ल ता वि ज्ञा

अधुना वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वं तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायामस्ति न वा ? तच्चिन्त्यते -

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽपि वह्नित्वे एव वर्तते, तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि वह्नित्वे एव वर्तते । तथा च तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणवृत्तित्वसत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

यदि च स्वसामानाधिकरण्यस्थाने स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वं निवेश्यते तदाऽपि तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः वह्नित्वातिरिक्ताधिकरणे अवृत्तित्वात् स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वसम्बन्धेनाऽपि तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव भवेत् ।

(२) स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् ।

वह्नित्वस्य समवायेन वृत्तेः वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः अवच्छेदकः सम्बन्धः समवायः, तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि समवायेनैवाऽवच्छिन्ना वर्तते इति तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

साध्यतावच्छेदकतायाः शब्दतः अनुल्लिख्यमानवह्नित्वजातिनिष्ठायाः ग्रहणात् वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकाः एव सन्ति सर्वेऽपि धर्माः । तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताधिकरणवह्नित्वजातेरपि शब्दतः अनुल्लेखेन वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि

●

ગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય જ.

આ રીતે વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા (૧) સ્વસામાનાધિકરણ્ય, (૨) સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ, (૩) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને (૪) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદક-

सर्वैरपि धर्मैरनवच्छिन्ना एव भवेदिति तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां वह्नित्वनिष्ठ-साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृश-वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

(४) स्ववृत्तित्वम् ।

तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वस्य वह्नित्वनिष्ठसाध्यता-वच्छेदकतायां सत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेवेति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेनाऽपि तादृशवह्न्यभावीयप्रति-योगितावच्छेदकता तादृशवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेत् ।

इत्थञ्च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्ति-त्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता-विशिष्टा एव भवेत्, तथा च महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि वह्नित्वनिष्ठ-साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव कथ्यते, न तु अविशिष्टा, वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकतासामान्यतः अनतिरेकात्, न हि विशेषसत्त्वे सामान्याभावः सम्भवतीति ।

तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगिता तु वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपिता एव, नान्य-निरूपिता, तादृशप्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेन तादृशवह्न्यभावीयप्रति-योगितावच्छेदकतानिरूपिता तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगिता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकता-ऽनिरूपिता एव स्यादिति उक्तलक्षणानुसारेण तादृशो वह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणं

●

અનવચ્છિન્નત્વ)-આ ચાર સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે. વિષયિતાસંબંધ-અવચ્છિન્નવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક જે વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે તે તો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ ગઈ. આ સિવાયની અન્ય કોઈ પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા છે જ નહીં. આમ, તમારા લક્ષણ મુજબ જે અભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા વિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદ-કતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત હોય તે અભાવ સાધ્યાભાવ તરીકે લઈ શકાતો હોવાથી તથા તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટવહ્નિત્વ-

यशोलता

विनम्रा

'अत्र महानसीयवह्निः', 'अयं महानसीयवह्निः' - इत्याकारकज्ञानानि, तत्र विषयितासम्बन्धेन वह्नेरसत्त्वात्, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोः वृत्तित्वेन लक्षणाऽसमन्वयाद् अव्याप्तिः दुर्वारा एव । न हि एषा अव्याप्तिः भवताऽभ्युपगतसम्बन्धचतुष्टयघटितलक्षणेन कथमपि निवारयितुं शक्या इति त्याज्यमेव स्याद् भवल्लक्षणम्, ततश्च 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादाय अव्याप्तिः तदवस्था एव जाता खलु ? इति ।

एवमवान्तरपूर्वपक्षप्रदर्शितलक्षणं दूषयित्वा महानसीयवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः तदवस्था साधिता मुख्यपूर्वपक्षेण इति मुख्यपूर्वपक्षस्य कर्तव्यं सम्पूर्णम्, अतः मुख्यपूर्वपक्षोऽपि एतावता स्ववक्तव्यं पूर्णीकरोति । तत्पूर्वं ग्रन्थकृताऽनुक्तमपि किञ्चिद् विचारणीयमत्र विचार्यते -

ननु विषयितासम्बन्धः वृत्त्यनियामकः, वृत्त्यनियामकसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावविषयकविवादः न्यायजगति सुप्रसिद्धः, तथा च तादृशं विवादास्पदं स्थलं किमर्थमव्याप्तिप्रदानाय प्रदर्शितम् ? यदि अवान्तरपूर्वपक्षलक्षणे अव्याप्तिरेव दर्शनीया, तदा ततोऽपि सुलभं स्थलं वर्तते एव । तथा हि -

●

નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત હોવાથી તાદૃશવહ્નિઅભાવ લઈ શકાશે. તેનું અધિકરણ 'મહાનસમાં મહાનસીયવહ્નિ છે' - આવા પ્રકારનું, વિષયિતા-સંબંધથી મહાનસીયવહ્નિમાન્ જે જ્ઞાન તેમાં તજ્જ્ઞાનત્વ રૂપ હેતુ વૃત્તિ હોવાથી લક્ષણ-સમન્વય નહીં થાય, અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે.

એક સાંધો ત્યાં તેર તૂટે ! આવી હાલત છે તમારી ! મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા ગયા ને આ અવ્યાપ્તિ આવી ગઈ.

વિષયિતા સંબંધ સુધી જવાની શી જરૂરત ?

(**પ્રશ્ન :-** અરે ભાઈ ! અવાંતર પૂર્વપક્ષના લક્ષણમાં જો મુખ્ય પૂર્વપક્ષને અવ્યાપ્તિ જ આપવી હતી તો પછી છેક વિષયિતાસંબંધથી મહાનસીયવહ્નિને સાધ્ય બનાવી અવ્યાપ્તિ આપવાની જરૂરત શી છે ? તે સિવાય પણ બીજા સ્થળે અવ્યાપ્તિ આવી જ શકે છે. જુઓ --

સ્થળ :- **रक्तघटः समवायेन नीलत्ववद्वान् घटत्वात्** ।

ઉપલક દૃષ્ટિએ સ્થળ વિરોધી દેખાય છે, બાધદોષ (= સાધ્યાભાવવત્પક્ષ) ગ્રસ્ત દેખાય છે. છતાં આ સ્થળ સાચું છે. વાસ્તવમાં રક્તઘટમાં સમવાયસંબંધથી રક્તરૂપ હોય,

स्थलम् - अयं घटः नीलत्ववद्वान्, उत्पन्नघटत्वात् ।

सर्वाण्यपि जन्यरूपाणि समवायेन नीलत्वविशिष्टानि नैव भवेयुः, किन्तु कालिकसम्बन्धेन तु नीलत्वविशिष्टानि भवेयुरेव, सर्वेऽपि उत्पन्नघटाः रूपविशिष्टाः एव भवेयुः, उत्पद्यमान-घटः = उत्पत्तिप्रथमसमयवर्तिघटः रूपशून्यः वर्तते इति तद्व्यवच्छेदाय उत्पन्नत्वविशेषणम्, तथा च द्वितीयादिसमयेषु घटः नियमाद् रूपविशिष्टः । सर्वाणि च जन्यरूपाणि नियमाद् नीलत्वविशिष्टानि, तथा च उत्पन्नघटेषु कालिकेन नीलत्वविशिष्टं यत् तत् समवायेन भवेदेव, यदा सः घटः रक्तः स्यात् तदा कालिकेन नीलत्वविशिष्टं यद् रक्तरूपम्, तत् समवायेन तादृशरक्तघटे स्यात्, सः घटः यदि पीतः तदा कालिकेन नीलत्वविशिष्टं यत् पीतरूपं तत् समवायेन स्यात् । तथा च यत्र यत्र उत्पन्नघटत्वं तत्र तत्र कालिकेन नीलत्वविशिष्टं यत् तत् समवायेन स्यादेवेति व्याप्तिः सिध्यति, उत्पन्नघटत्वं नाम अतीतोत्पत्तिकघटनिष्ठघटत्वम् । इत्थञ्च उक्तस्थलं सत्स्थलम् ।

ततश्च प्रकृते – साध्यम् - नीलत्वविशिष्टम् ।

●

નીલરૂપ નહીં. એટલે કે રક્તત્વવાન્ હોય, નીલત્વવાન્ નહીં. કિંતુ પ્રસ્તુતમાં નીલત્વનું અધિકરણ સમવાયથી નથી લેવું, કાલિકથી લેવું છે. સમવાયસંબંધથી નીલત્વવિશિષ્ટ નીલરૂપ જ થાય. તે સમવાયસંબંધથી રક્તઘટમાં ન રહે. કિંતુ કાલિકસંબંધથી નીલત્વ તો રક્તરૂપ, પીતરૂપ વગેરે બધાં રૂપમાં રહી શકે છે. તેમાંથી રક્તઘટમાં રક્તરૂપ (= કાલિકસંબંધથી નીલત્વવિશિષ્ટ) સમવાયસંબંધથી રહેશે જ. જ્યાં જ્યાં ઘટત્વ હોય ત્યાં ત્યાં રૂપ તો હોય જ. કારણ કે ઘટ પાર્થિવ છે. અને પૃથ્વીમાં રૂપ હોય, હોય ને હોય જ !

આમ, 'જ્યાં જ્યાં ઘટત્વ હોય ત્યાં ત્યાં કાલિકસંબંધથી નીલત્વવિશિષ્ટ સમવાયસંબંધથી હોય જ' - આ પ્રમાણે વ્યાપ્તિ ફલિત થશે. માટે, આ અનુમાનપ્રયોગ સત્સ્થલ સાબિત થશે. ટૂંકમાં, પ્રસ્તુત સ્થલે

સાધ્ય → નીલત્વવિશિષ્ટ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદક સંબંધ → સમવાયસંબંધ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદક ધર્મ → નીલત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ → કાલિકસંબંધ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ → નીલત્વત્વ.

य शो ल ता वि न श्री

– साध्यतावच्छेदकः धर्मः - नीलत्वम् ।

– साध्यतावच्छेदकः सम्बन्धः - समवायः ।

– साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकः धर्मः - नीलत्वत्वम् ।

– साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः - कालिकः ।

अत्राऽभावो गृह्यते समवाय-कालिकोभयसम्बन्धेन नीलत्वविशिष्टस्य समवायेन । समवाय-कालिकोभयसम्बन्धेन नीलत्वं नीलरूपे एव स्यात्, सर्वेषां जन्यरूपाणां कालिकेन नीलत्वविशिष्टत्वेऽपि समवायेन नीलत्वविशिष्टत्वस्य नीलरूपे एव वर्तमानत्वात् । तथा च रक्तघटे अयमभावः धर्तुं शक्यते, तत्र च उत्पन्नघटत्वं विद्यते । किन्तु अयमभावः तदैव धर्तुं शक्यते यदा तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेत् । तत्रादौ प्रकृताऽभावपरिचयः – प्रतियोगी - नीलत्वविशिष्टम् ।

– प्रतियोगितावच्छेदकः धर्मः - नीलत्वम् ।

– प्रतियोगितावच्छेदकः सम्बन्धः - समवायः ।

– प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकः धर्मः - नीलत्वत्वम् ।

●

❋ નીલત્વવિશિષ્ટાભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ ❋

અહીં અભાવ લેવો છે -

સમવાય + કાલિક - ઉભયસંબંધથી નીલત્વવિશિષ્ટનો સમવાયસંબંધથી અભાવ. કાલિકસંબંધથી નીલત્વવિશિષ્ટ કોઈ પણ રૂપાદિ અનિત્ય પદાર્થો બની શકે. જ્યારે, સમવાયસંબંધથી નીલત્વવિશિષ્ટ માત્ર નીલરૂપ જ બને. હા ! નીલરૂપમાં નીલત્વ કાલિકસંબંધથી પણ રહે. આ રીતે, સમવાય-કાલિક ઉભયસંબંધથી નીલત્વવિશિષ્ટ માત્ર નીલરૂપ ! તેનો સમવાયસંબંધથી અભાવ રક્તઘટમાં મળી જશે. આ અભાવમાં

→ પ્રતિયોગી - નીલત્વવિશિષ્ટ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ - નીલત્વ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાય.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - નીલત્વત્વ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાય-કાલિક.

– प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः - समवायः कालिकश्च ।

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

साध्यतावच्छेदकता नीलत्वे वर्तते, तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि नीलत्वे एव वर्तते इति तादृशनीलत्वविशिष्टाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकताधिकरणनीलत्ववृत्तित्वसत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

यदि स्वसामानाधिकरण्यस्थाने स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वं प्रवेश्यते तदापि तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकतायाश्च नीलत्वे एव वर्तमानत्वात् तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकताधिकरणनीलत्वभिन्नाऽवृत्तित्वं वर्तते एवेति *स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता* साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

(२) स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् ।

नीलत्वस्य कालिकेन वृत्तेः विवक्षितत्वाद् नीलत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता कालिकसम्बन्धेनाव-

●

હવે, લક્ષણસમન્વય થાય છે કે નહીં ? તે જોઈએ ?

તાદશનીલત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જો ઉક્ત સંબંધચતુષ્ટયથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય તો ઉક્ત નીલત્વવિશિષ્ટઅભાવ લઈ શકાશે. વૈશિષ્ટ્યનિયામક સંબંધોમાં -

પ્રથમ સંબંધ છે - (૧) સ્વસામાનાધિકરણ્ય.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ નીલત્વ છે અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ પણ નીલત્વ જ છે. આ રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણીભૂત નીલત્વમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા વૃત્તિ હોવાથી સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી તાદશનીલત્વવિશિષ્ટ-અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

દ્વિતીય સંબંધ છે - (૨) સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદક નીલત્વ નીલત્વવિશિષ્ટરૂપ સાધ્યમાં કાલિકસંબંધથી રહે છે. માટે,

य शो ल ता वि न श्री

च्छिन्ना भवेत्, तथा च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः कालिकसम्बन्धः । तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकस्य नीलत्वस्य कालिक-समवायोभयसम्बन्धेन वृत्तेः विवक्षितत्वात् तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धेनाऽपि अवच्छिन्ना भवेत्, कालिक-सम्बन्धेनाऽपि अवच्छिन्ना भवेत् । तथा च तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदककालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव भवेत् ।

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

साध्यतावच्छेदकीभूतनीलत्वस्य जातित्वेऽपि तस्य शब्दतः उल्लेखेन नीलत्वं न स्वरूपतः भासते, किन्तु नीलत्वत्वेन इति नीलत्वत्वं नीलत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः अवच्छेदकम्, तदतिरिक्ताः सर्वेऽपि धर्माः साध्यतावंच्छेदकतानवच्छेदकाः । तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकनीलत्वस्यापि शब्दतः उल्लेखात् तन्निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता नीलत्वत्वेनावच्छिन्ना भवति, नीलत्वत्वातिरिक्तैः सर्वैरपि धर्मैरनवच्छिन्ना एव । तथा च तादृशनीलत्वविशिष्टा-

●

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ કાલિક છે. આ જ રીતે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાય અને કાલિક - આ બે સંબંધથી અવચ્છિન્ન છે. એટલે કે તાદશનીલત્વવિશિષ્ટ-અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ તો છે જ. ઉપરાંતમાં, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ પણ રહેલું છે. આમ, તાદશ-નીલત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકકાલિક-સંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહેલું હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશનીલત્વ-વિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

તૃતીય સંબંધ છે - (૩) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદક નીલત્વ જાતિ શબ્દતઃ ઉલ્લિખ્યમાન હોવાને કારણે નીલત્વત્વરૂપે જણાય છે. ફલતઃ નીલત્વત્વ એ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક બને છે. નીલત્વત્વ સિવાયના દુનિયાના તમામ ધર્મો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક જ છે ! આ રીતે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક નીલત્વ શબ્દતઃ ઉલ્લિખ્યમાન જાતિ સ્વરૂપ હોવાથી નીલત્વત્વ રૂપે નીલત્વનું ભાન થશે. તેથી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા નીલત્વત્વથી અવચ્છિન્ન થશે. નીલત્વત્વ સિવાયના દુનિયાના તમામ ધર્મો નીલત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના

भावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकनीलत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

(४) स्ववृत्तित्वम् ।

उक्तरीत्या साध्यतावच्छेदकत्व-तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकत्वयोः नीलत्वत्वाऽतिरिक्तधर्मैरनवच्छिन्नत्वेन साध्यतावच्छेदकतायामपि तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकनीलत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेवेति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

इत्थञ्च तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेन तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्याऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यादेव, तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितानिरूपकनीलत्वनिष्ठावच्छेदकतायाः

●

અનવચ્છેદક જ બનશે. આ રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકનીલત્વત્વભિન્ન સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદકઘટત્વાદિધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ નીલત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશનીલત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

ચતુર્થ સંબંધ છે - (૪) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.)

પૂર્વે જોઈ ગયા કે નીલત્વત્વ સિવાયના ઘટત્વ વગેરે તમામ ધર્મો ન તો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક છે, ન તો પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક છે. આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકનીલત્વત્વભિન્ન પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદકઘટત્વાદિધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ રહેતું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશનીલત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થઈ જશે. ફલતઃ સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદશનીલત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात्, तदितराऽवच्छेदकतयाऽनिरूपितत्वाच्च । ततश्च अवान्तरपूर्वपक्ष-प्रदर्शितलक्षणानुसारेण तादृशनीलत्वविशिष्टाभावो धर्तुं शक्यते, तदधिकरणं रक्तघटः, तत्रोत्पन्नघट-त्वलक्षणहेतुः विद्यते एवेति लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

तथा च यदि एवमेवाऽव्याप्तिप्रदानं सम्भवति तर्हि किमर्थं विषयितासम्बन्धघटितस्थलपर्यन्त-मनुधावनम् ? ऋजुरीत्या सिध्यतोऽर्थस्य वक्रेण साधनाऽयोगा*दिति चेद् ?*

न, अव्याप्त्यभावात्, वारयितुं शक्यत्वाच्च । तथा हि - 'एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वम्' - इति नियमानुसारेण तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयप्रतियो-गितावच्छेदकता न एका एव, किन्तु भिन्ना भिन्ना, यतः तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगिता-वच्छेदकं नीलत्वं कालिकसम्बन्धेनाऽपि भासते, समवायसम्बन्धेनाऽपि भासते इति नानासम्बन्धेन भासमाने नीलत्वे न एकावच्छेदकत्वं सम्भवति, तथा च समवायसम्बन्धावच्छिन्ननीलत्वनिष्ठप्रति-योगितावच्छेदकता भिन्ना, कालिकसम्बन्धावच्छिन्ननीलत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च भिन्ना,

●

આમ,

તાદશનીલત્વવિશિષ્ટઅભાવીયનીલત્વવિશિષ્ટનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપક જે નીલત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે. આ સિવાયની અન્ય કોઈ પણ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી તાદશનીલત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતા નિરૂપિત ન હોવાથી તાદશનીલત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-વિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ રહી જશે. આ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિ-રૂપિત જે પ્રતિયોગિતા તેનો નિરૂપક તાદશનીલત્વવિશિષ્ટઅભાવ સાધ્યાભાવ તરીકે લઈ શકાશે. તેનું અધિકરણ રક્તઘટ. ઘટત્વ હેતુ ત્યાં વૃત્તિ છે. આ રીતે લક્ષણસમન્વય ન થવાને કારણે અવ્યાપ્તિ સ્પષ્ટ છે. આમ, અવાંતર પૂર્વપક્ષે દર્શાવેલા લક્ષણની તો ઉક્ત સ્થલે પણ અવ્યાપ્તિ સંભવતી હોવાથી શા કારણે ગ્રંથકાર વિષયિતાસંબંધથી જેમાં સાધ્ય હોય તેવા સ્થલને પકડવા ગયા ?

❁ પરિષ્કારપરિહાર્ય અવ્યાપ્તિ ❁

ઉત્તર :- તમારી વાત સાચી છે કે ઉક્ત સ્થલમાં તમે જે રીતે બતાવ્યું તે રીતે અવાંતર પૂર્વપક્ષના લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિ આવી જ શકે છે. પણ, અવાંતર પૂર્વપક્ષ આ અવ્યાપ્તિ થોડો

ततश्च तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयं वर्तते । अवान्तरपूर्वपक्षप्रदर्शित-लक्षणानुसारेण यदि एतत् प्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयमपि साध्यतावच्छेदकताविशिष्टं भवेत् तदैव तादृशनीलत्वविशिष्टाभावो धर्तुं शक्यते । अतः आदौ कालिकसम्बन्धावच्छिन्ननीलत्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्त्यते -

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

पूर्वोक्तरीत्या तादृशसाध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणं नीलत्वमेव, तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीय-कालिकसम्बन्धावच्छिन्ननीलत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि नीलत्वे वर्तते इति तादृशकालिकसम्ब-न्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकताधिकरणनीलत्ववृत्तित्वसत्त्वात् स्वसामानाधिक-रण्यसम्बन्धेन तादृशनीलत्वनिष्ठकालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकता-विशिष्टा एव भवेत् ।

स्वसामानाधिकरण्यस्थाने यदि स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वं निवेश्यते तदापि तादृशकालिकसम्बन्धा-वच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकताऽधिकरणनीलत्वभिन्नवृत्तित्वाऽसत्त्वात् स्वानधि-करणाऽवृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशकालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकता-विशिष्टा एव भवेत् ।

(२) स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् ।

पूर्वोक्तरीत्या साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धः कालिकसम्बन्धः वर्तते, प्रकृते कालिकसम्ब-न्धेनाऽवच्छिन्नायाः एव प्रतियोगितावच्छेदकतायाः ग्रहणेन तादृशप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यता-वच्छेदकतावच्छेदककालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वं स्यादेवेति तादृशकालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिता-वच्छेदकता स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

पूर्वोक्तरीत्या साध्यतावच्छेदकतायाः नीलत्वत्वातिरिक्तसर्वधर्मैः अनवच्छिन्नत्वेन नीलत्वत्वाति-

●

પરિષ્કાર કરી દૂર કરી શકે તેમ છે. ગ્રંથકારને અત્યારે એવી અવ્યાપ્તિ આપવી છે કે જે અવ્યાપ્તિ દ્વારા અવાંતર પૂર્વપક્ષને પોતાનું લક્ષણ છોડવું જ પડે ! જુઓ, અવાંતર પૂર્વપક્ષ પોતાનું લક્ષણ આ રીતે બનાવે કે -

य शो ल ता वि न

रिक्ताः सर्वेऽपि धर्माः साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकाः, तादृशकालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अपि नीलत्वत्वातिरिक्तैः सर्वैरपि धर्मैरनवच्छिन्नत्वेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकनीलत्वत्वातिरिक्तसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगिताऽवच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

(४) स्ववृत्तित्वम् ।

पूर्वोक्तरीत्या तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयकालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकनीलत्वत्वभिन्नैः सर्वैरपि धर्मैः साध्यतावच्छेदकतायाः अनवच्छिन्नत्वेन स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयकालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदिति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशकालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेवेति ।

य शो ल ता

तथा च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नतादृशप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति । अधुना समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्त्यते -

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयसमवायसम्बन्धावच्छिन्ननीलत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकताधिकरणनीलत्ववृत्तित्वसत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयसमवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति ।

स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वनिवेशेऽपि तादृशसमवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकताधिकरणनीलत्वभिन्नाऽवृत्तित्वसत्त्वात् स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशकालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

(२) स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् ।

तादृशसमवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकता प्रकृते गृहीता, अतः सा प्रतियोगिता-

वच्छेदकता समवायसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्ना भवेत्, साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धः कालिकः वर्तते, न तु समवायः इति तादृशसमवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदककालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविरहात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशसमवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् ।

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

तादृशसमवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकनीलत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशसमवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवत्येव ।

(४) स्ववृत्तित्वम् ।

साध्यतावच्छेदकतायां तादृशसमवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकनीलत्वत्वभिन्नसर्वधर्मैः अनवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकाऽनवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशसमवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेवेति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशसमवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

इत्थञ्च तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयसमवायसम्बन्धावच्छिन्ननीलत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, किन्तु स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन नैव साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, ततश्च सम्बन्धचतुष्टयेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया तादृशप्रतियोगितावच्छेदकता नैव ग्रहीतुं शक्यते ।

तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितायां समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वञ्च विद्येते, तत्र समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, अतः तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि वर्तते, साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि विद्यते । ततश्चाऽवान्तरपूर्वपक्षप्रदर्शितलक्षणानुसारेण यदभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्याऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यात् तादृशोऽभावः एव

धर्तुं शक्यते । अतः तादृशनीलत्वविशिष्टाभावो धर्तुं न शक्यते । ततः कुतः तमादायाऽव्याप्त्याशङ्काऽपि ? एवं तादृशनीलत्वविशिष्टाभावमादायाऽव्याप्तेरसम्भवादेव अस्माभिः तत्राऽव्याप्तिः न दर्शिता, किन्तु विषयितासम्बन्धघटितस्थले दर्शिता इति विभावनीयम् ।

तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वप्रवेशपरिहाराय एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वम्, नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु नैकावच्छेदकत्वमिति नियमः अङ्गीकर्तव्यः एवेति न भवतोक्तरीत्याऽव्याप्तिः सम्भवतीति दृढतरमवधेयम् ।

किञ्च, यदि नानासम्बन्धेन भासमानधर्मेषु अपि एकावच्छेदकत्वमिति अभ्युपगम्यते तदापि नोक्ताऽव्याप्तिः सम्भवति । ***यद्यपि*** यथाश्रुतलक्षणाऽनुसारेण भवता यथा अव्याप्तिः दर्शिता तथा भवति ***तथापि*** तादृशाऽव्याप्तिः परिष्कारपरिहार्या, स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्थाने स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वप्रवेशेन तन्निवारणसम्भवात् ।

तथा चैवं लक्षणम् - स्वसामानाधिकरण्य-स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति । एतल्लक्षणानुसारेण 'घटः नीलत्वविशिष्टवान्, उत्पन्नघटत्वाद्' - इत्येवं स्थले नीलत्वविशिष्टाभावः धर्तुं न शक्यते, यः भवता गृहीतः, यतः तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता ***यद्यपि*** पूर्वोक्तरीत्या स्वसामानाधिकरण्य -स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति ***तथापि***

●

(૧) સ્વસામાનાધિકરણ્ય, (૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ, (૩) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, (૪) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ) - આ ચાર સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

તો આ લક્ષણ મુજબ તમે જે રીતે અવ્યાપ્તિ આપી તે રીતે અવ્યાપ્તિ ન આપી શકાય. તદ્યથા -

સ્થલ લીધું હતું - રક્તઘટઃ નીલત્વવદ્વાન્ ઘટત્વાત્ ।

અભાવ લીધો હતો - નીલત્વવિશિષ્ટઅભાવ.

નીલત્વવિશિષ્ટઅભાવીયનીલત્વવિશિષ્ટનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપક નીલત્વનિષ્ઠ એકમાત્ર પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ઉક્ત સંબંધચતુષ્ટયમાંથી

तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धेनाऽपि अवच्छिन्ना वर्तते, कालिकसम्बन्धेनाऽपि अवच्छिन्ना वर्तते, तत्र साध्यतावच्छेदकता कालिकसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्ना वर्तते, समवायसम्बन्धेन नैव इति तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदककालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वमपि वर्तते, साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वमपि वर्तते । तथा च तत्र साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वविरहात् स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता नैव साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवितुमर्हति ।

ततश्च स्वसामानाधिकरण्य-स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकतारूपेण तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं नैव शक्यते इति न तादृशनीलत्वविशिष्टाभावमादायाऽव्याप्तिः भवेत् ।

किन्तु प्रकृते कालिकसम्बन्धेन नीलत्वविशिष्टस्य समवायेनैवाऽभावः ग्राह्यः । तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, यतः तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकताधिकरणनीलत्ववृत्तित्वसत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन, साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकनीलत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन, साध्यतावच्छेदकतायां तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकनीलत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन च तादृशनीलत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वं वर्तते । तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च केवलकालिकसम्बन्धेनै-

●

(૧) સ્વસામાનાધિકરણ્ય,
(૨) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને
(૩) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ)

- આ ત્રણ સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જ જાય છે. કારણ કે પૂર્વોક્ત રીતે (૧) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા નીલત્વ નામના એક જ ધર્મમાં રહે છે. (૨) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકનીલત્વત્વભિન્ન ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદશનીલત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહે છે અને (૩) તાદશનીલત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકનીલત્વત્વભિન્ન ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું છે.

वाऽवच्छिन्नत्वात्, तदितरेणाऽनवच्छिन्नत्वात्, साध्यतावच्छेदकतायाः अपि कालिकसम्बन्धेनाऽवच्छिन्नत्वाच्च तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदककालिकसम्बन्धभिन्नाऽनवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव भवेत् ।

तथा च तादृशाऽभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्याऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वसद्भावात् तादृशोऽभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणं सामान्यादि, तत्र कालिकेन नीलत्वविशिष्टस्य जन्यसामान्यस्य समवायेन अवृत्तेः, तत्र उत्पन्नघटत्वहेतुः अवृत्तिरेवेति लक्षणसमन्वयात् कुतः अव्याप्तिः । एवं प्रस्तुताऽव्याप्तेः सुवार्यत्वमाकलय्यैव ग्रन्थकृता एतादृशाऽव्याप्तिमदत्त्वा वज्रलेपायिता विषयितासम्बन्धघटितस्थलीयाऽव्याप्तिरेव प्रदर्शिता इति ग्रन्थकृता यदुक्तं युक्तमेव तत् ।

●

કિંતુ આપણે જેમાં પરિષ્કાર કર્યો તે સંબંધથી તાદશનીલત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય. તે આ પ્રમાણે →

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ માત્ર કાલિક છે, સમવાય નહીં. જ્યારે, પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ માત્ર કાલિક જ નથી, કિંતુ કાલિકભિન્ન સમવાય પણ છે. આ રીતે, તાદશનીલત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકકાલિકસંબંધભિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદકસમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્નત્વ રહેલું છે, અનવચ્છિન્નત્વ નહીં. માટે, સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશનીલત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થઈ શકે.

આ રીતે, સ્વસામાનાધિકરણ્ય વગેરે ચાર સંબંધથી જે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તદ્ભિન્નનીલત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત જે નીલત્વવિશિષ્ટનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા તેનો નિરૂપક નીલત્વવિશિષ્ટઅભાવ લઈ નહીં શકાય. લક્ષણ સમન્વય કરવા માટે કાલિકસંબંધથી નીલત્વવિશિષ્ટનો સમવાયસંબંધથી અભાવ લેવો પડે. તેનું અધિકરણ સામાન્ય, વિશેષ, સમવાય વગેરે. ત્યાં ઘટત્વ અવૃત્તિ હોવાથી લક્ષણસમન્વય થઈ જશે. અવ્યાપ્તિ નહીં આવે. આ રીતે અવાંતર પૂર્વપક્ષ તમે બતાવેલી આપત્તિને બહુ સરળતાથી દૂર કરી દે. જ્યારે ગ્રંથકારે જે આપત્તિ આપી છે તેનું નિવારણ અવાંતર પૂર્વપક્ષ કરી શકવા સમર્થ નથી.

ननु 'अयं घटः नीलत्ववद्वान् घटत्वाद्' - इत्यत्र मास्तु अव्याप्तिप्रदर्शनस्य युक्तत्वम्, स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वप्रवेशेन तस्य परिहार्यत्वात्, तथापि अन्या अव्याप्तिः सम्भवति, न हि अवान्तरपूर्वपक्षप्रदर्शितलक्षणदूषणाय तादृशविषयितासम्बन्धघटितस्थलपर्यन्तमनुधावनमुचितम् । अव्याप्तिः एवम् -

स्थलं गृह्यते - 'रक्तघटः रक्तत्ववद्वान् रक्तघटत्वाद्' - इत्याकारकम् । रक्तघटे रक्तत्वविशिष्टं रक्तरूपं समवायेन स्यादेवेति यत्र यत्र रक्तघटत्वं तत्र तत्र रक्तत्वविशिष्टमिति व्याप्तेः सुसिद्धतया सत्स्थलमिदम् । नवरमत्र रक्तत्वविशिष्टं रक्तरूपं न केवलसमवायसम्बन्धेनैव ग्राह्यम्, अपि तु कालिकेनाऽपि । तथा च समवाय-कालिकोभयसम्बन्धेन रक्तत्वविशिष्टं यद्रक्तरूपं तद्विशिष्टः रक्तघटः स्यादेव, रक्तरूपस्य समवाय-कालिकोभयसम्बन्धेन रक्तत्वविशिष्टत्वात् ।

ततश्च प्रकृते – साध्यम् - रक्तत्वविशिष्टम् ।

– साध्यतावच्छेदकः धर्मः - रक्तत्वम् ।

– साध्यतावच्छेदकः सम्बन्धः - समवायः ।

– साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकः धर्मः - रक्तत्वत्वम् ।

– साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः - समवायः कालिकश्च ।

●

❋ પુનઃ નૂતનસ્થલ વિમર્શ ❋

પ્રશ્ન :- સારું ! **रक्तघटः नीलत्ववद्वान् घटत्वात्** - આ સ્થલે અમે દર્શાવેલ પદ્ધતિ મુજબ અવ્યાપ્તિ અવાંતર પૂર્વપક્ષે સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ કરાવી દૂર કરી દીધી. છતાં હજુ પણ અન્ય સ્થલે અવ્યાપ્તિ આપી શકાય છે. ગ્રંથકાર માટે વિષયિતાસંબંધ સુધી જવું નિરર્થક જ છે. આ વખતે સ્થલ લઈશું -

रक्तघटः रक्तत्ववद्वान् रक्तघटत्वात् ।

સ્પષ્ટ છે કે રક્ત ઘડામાં રક્તત્વવિશિષ્ટ રક્તરૂપ સમવાયસંબંધથી હોય જ. માટે, જ્યાં જ્યાં લાલ ઘડામાં રહેલ ઘટત્વ હોય ત્યાં ત્યાં રક્તરૂપ હોય જ - આવી વ્યાપ્તિ હોવાથી આ સ્થલ સત્સ્થલ સાબિત થશે. ફક્ત અહીં નોંધપાત્ર એ છે કે સમવાય અને કાલિક - ઉભયસંબંધથી રક્તત્વનું અધિકરણ વિવક્ષિત છે. સમવાય અને કાલિક ઉભયસંબંધથી રક્તત્વવિશિષ્ટ રક્તરૂપ જ થશે. તેનું સમવાયસંબંધથી અધિકરણ રક્તઘટ ! આમ, પ્રસ્તુત સ્થલમાં

य शो ल ता वि न श्री

अत्राऽभावः गृह्यते - कालिकेन रक्तत्वविशिष्टं यन्नीलरूपं तस्य समवायेनाऽभावः, रक्तत्वं कालिकेन नीलरूपे वर्तते एव, तादृशनीलरूपस्य च समवायेनाऽभावः रक्तघटत्वाधिकरणे रक्तघटे प्राप्यते एव । ततश्च प्रकृते - प्रतियोगी - रक्तत्वविशिष्टम् ।

– प्रतियोगितावच्छेदकः धर्मः - रक्तत्वम् ।

– प्रतियोगितावच्छेदकः सम्बन्धः - समवायः ।

– प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकः धर्मः - रक्तत्वत्वम् ।

– प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः - कालिकः ।

एषः अभावः तदैव धर्तुं शक्यते यदा तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेत्, अत्र एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानरक्तत्वे एका एव प्रतियोगितावच्छेदकता वर्तते इति यदि सा प्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति

→ સાધ્ય - રક્તત્વવિશિષ્ટ.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાયસંબંધ.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદક ધર્મ - રક્તત્વ.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - કાલિક + સમવાય.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - રક્તત્વત્વ.

રક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ

આ સ્થલમાં અભાવ લઈશું, કાલિકસંબંધથી રક્તત્વવિશિષ્ટ જે નીલરૂપ તેનો સમવાયસંબંધથી અભાવ. સ્પષ્ટ છે કે કાલિકસંબંધથી રક્તત્વવિશિષ્ટ નીલરૂપ તો સમવાયસંબંધથી રક્તઘટમાં ન જ રહે. આ અભાવમાં

→ પ્રતિયોગી - રક્તત્વવિશિષ્ટ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાય.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ - રક્તત્વ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - માત્ર કાલિક.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - રક્તત્વત્વ.

હવે જોઈએ આ રક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે કે નહીં ?

तदा तादृशोऽभावः धर्तुं शक्यते । अतः तदेव चिन्त्यते -

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणं रक्तत्वम्, तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि रक्तत्वे एव वर्तते इति तादृशाऽभावीयरक्तत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकताधिकरण-रक्तत्ववृत्तित्वसत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यता-वच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वप्रवेशेऽपि तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छे-दकताधिकरणरक्तत्वभिन्नावृत्तित्वात् स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वसम्बन्धेनाऽपि तादृशरक्तत्वविशिष्टा-भावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

(२) स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वम् ।

साध्यतावच्छेदकस्य रक्तत्वस्य साध्ये कालिक-समवायोभयसम्बन्धेन वृत्तेरभिप्रेतत्वात् साध्यता-वच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया कालिकश्च समवायश्चोभयमपि प्राप्यते । तादृशरक्तत्वविशिष्टा-भावीयप्रतियोगितावच्छेदकस्य रक्तत्वस्य नीलरूपे कालिकेन वृत्तेः प्रतियोगितावच्छेदकता कालिक-सम्बन्धेनैव अवच्छिन्ना भवति, कालिकातिरिक्तेन न केनाऽपि सम्बन्धेन तथा च तादृशाऽभावीय-

●

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વસામાનાધિકરણ્ય.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ રક્તત્વ અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ પણ રક્તત્વ. આ રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ એવા રક્તત્વમાં તાદશરક્તત્વ-વિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વૃત્તિ હોવાથી સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી તાદશ-રક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ છે કાલિક અને સમવાય. પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ છે કાલિક. આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકકાલિક-સમવાયભિન્ન તાદાત્મ્ય-સંયોગાદિસંબંધોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદશરક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશ-રક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

प्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवाय-कालिकोभयसम्बन्धभिन्नाऽनवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशरक्तत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

अत्रेदमवधेयम् - यद्यपि मूलकृता स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वनिर्देशः एव कृतः, स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वप्रवेशः न दर्शितः, अत्राऽस्माभिः दर्शितः, तथापि स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वं गृहीत्वैव लक्षणसमन्वयः दर्शयिष्यते, स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन विशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतायाः ग्रहणेऽपि इष्टसिद्धेः, स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन वैशिष्ट्यनिर्णयः तदनुसारेण सुकरः इति ।

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

साध्यतावच्छेदकतायाः रक्तत्वजातौ वर्तमानत्वेऽपि रक्तत्वस्य शब्दतः उल्लेखेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकः धर्मः रक्तत्वत्वम् अस्ति, तदतिरिक्ताः सर्वेऽपि धर्माः साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकाः एव । तादृशरक्तत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अपि शब्दतः उल्लिख्यमानरक्तत्वजातिवृत्तित्वेन रक्तत्वत्वेनैवाऽवच्छिन्नत्वम्, नेतरेणेति तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकरक्तत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशरक्तत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

●

તૃતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદક રક્તત્વ શબ્દતઃ ઉલ્લિખ્યમાન જાતિસ્વરૂપ હોવાથી તેનું રક્તત્વત્વરૂપે ભાન થાય. તેથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક રક્તત્વત્વ થાય. રક્તત્વત્વ સિવાયના દુનિયાના તમામ ધર્મો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક જ થશે. તાદશરક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન રક્તત્વ જાતિમાં વૃત્તિ હોવાથી રક્તત્વત્વ સિવાયના ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ થશે. આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકરક્તત્વત્વભિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદકઘટત્વાદિધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદશરક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેતું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશરક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય.

(४) स्ववृत्तित्वम् ।

साध्यतावच्छेदकतायां रक्तत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकरक्तत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशरक्तत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेवेति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशरक्तत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

इत्थञ्च रक्तत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वसामानाधिकरण्य-स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् तादृशरक्तत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यात्, ततश्च तादृशोऽभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणं रक्तघटः, तत्र कालिकेन रक्तत्वविशिष्टनीलरूपस्य विरहात्, तत्र च रक्तघटत्वहेतोः वृत्तित्वेन लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वसत्त्वेन नानासम्बन्धेन भासमानरक्तत्वे नैका साध्यतावच्छेदकता अपि तु भिन्ना - यद्येवं प्ररूप्यते तदापि अव्याप्तिः स्यादेव, यतः तथाऽभ्युपगमे (१) समवायसम्बन्धावच्छिन्नरक्तत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता (२) कालिकसम्बन्धावच्छिन्नरक्तत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता - इत्येवं साध्यतावच्छेदकताद्वितयमङ्गीकार्यम् । तत्र च (१) समवायसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकताधिकरणरक्तत्वे वृत्तित्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन, (२) तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकरक्तत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन, (३) तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकरक्तत्वत्वभिन्नसर्वधर्मान-

●

ચતુર્થ સંબંધ છે - સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.)

પૂર્વે બતાવી જ ગયા તે મુજબ રક્તત્વત્વ સિવાયના ધર્મો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક પણ નથી અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક પણ નથી. આમ, પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકરક્તત્વત્વભિન્ન ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેતું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદૃશરક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થઈ જશે. તેથી સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદૃશરક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

वच्छिन्नत्वस्य साध्यतावच्छेदकतायां सत्त्वात् स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन च तादृशरक्तत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः समवायसम्बन्धावच्छिन्नरक्तत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वसम्भवेऽपि तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायभिन्नकालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकतावैशिष्ट्यविरहात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वं तादृशरक्तत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां नैव सम्भवति ।

(१) कालिकसम्बन्धावच्छिन्नरक्तत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणरक्तत्ववृत्तित्वसत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन, (२) तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदककालिकसम्बन्धभिन्नानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन, (३) तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकरक्तत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन, (४) साध्यतावच्छेदकतायां तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकरक्तत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन च - एवं सम्बन्धचतुष्टयेनाऽपि तादृशरक्तत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां तादृशकालिकसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वं स्यादेव ।

य शो ल ता

एवं स्वसामानाधिकरण्य-स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वस्य तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां विरहेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वसत्त्वात् तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव कथ्यते, न तु अविशिष्टेति तादृशाऽभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्याऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वसत्त्वात् तादृशोऽभावः धर्तुं शक्यते एव । तदधिकरणञ्च पूर्वोक्तरीत्या रक्तघटः, तत्र हेतोः सत्त्वेन स्यादेवाऽव्याप्तिरिति न कथमपि अव्याप्तिः पराणेतुं शक्या ।

न च कालिकेन रक्तत्वविशिष्टस्याऽभावः ग्रहीतुं शक्यते, तत्र नो न बाधा, किन्तु तदधिकरणविधया रक्तघटः नैव प्राप्यते, यतः रक्तघटे कालिकेन रक्तत्वविशिष्टं नीलरूपं नास्ति, किन्तु कालिकेन रक्तत्वविशिष्टं रक्तरूपं तु विद्यते एव, कालिकेन रक्तत्वविशिष्टतया न केवलं नीलरूपमेव प्राप्यते, अपि तु रक्तरूपमपि, अतः रक्तघटे रक्तरूपसद्भावात् कथं

कालिकेन रक्तत्वविशिष्टस्याऽभावः धर्तुं शक्यते ? कालिकेन रक्तत्वविशिष्टानां सर्वेषां विरहे एव रक्तघटे तादृशाऽभावस्य धर्तुं शक्यत्वात्, सः च नास्त्येवेति तादृशाऽभावस्य उक्तलक्षणानुसारेण ग्राह्यत्वेऽपि तदधिकरणविधया सामान्यादि एव लभ्यते, तत्र च रक्तघटत्वहेतोरवृत्तित्वेन लक्षणसमन्वयात् कुतोऽव्याप्त्यवकाशः ? ***इति वाच्यम्,***

नीलरूपानुयोगिककालिकेन रक्तत्वविशिष्टाभावमादायाऽव्याप्तेः सम्भवात् । तथा हि - नीलरूपानुयोगिककालिकसम्बन्धो नाम यादृशस्य कालिकस्य अनुयोगि नीलरूपं भवति तादृशः कालिकः, तथा च नीलरूपाऽनुयोगिककालिकसम्बन्धेन रक्तत्वादि किमपि नीलरूपे एव स्यात्, नान्यत्र कुत्रचिदिति नीलानुयोगिककालिकसम्बन्धेन रक्तत्वविशिष्टस्य नीलरूपस्याऽभावः रक्तघटे धर्तुं शक्यते, तत्र रक्तघटत्वहेतोः वृत्तित्वेन लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेव अव्याप्तिः ।

न च भवता प्रदर्शितरीत्या कालिकसम्बन्धेन रक्तत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता एव सम्बन्धचतुष्टयेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, नीलानुयोगिककालिकसम्बन्धेन रक्तत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति न वा ? तत्तु चिन्त्यताम् । तदैव नीलानुयोगिककालिकसम्बन्धेन रक्तत्वविशिष्टाभावः ग्रहीतुं शक्यते न वा ? इत्यस्य निर्णयो भवेत् । तथा हि -

य शो ल ता

साध्यतावच्छेदकता पूर्वोक्तरीत्या द्विधा, तत्र समवायसम्बन्धावच्छिन्नरक्तत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति न वा तच्चिन्त्यते -

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

तादृशसाध्यतावच्छेदकताधिकरणरक्तत्वे एव तादृशरक्तत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः वर्तमानत्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव भवेत् ।

रक्तत्वातिरिक्तवृत्तित्वस्य तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां विरहात् स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वसम्बन्धेनाऽपि तादृशरक्तत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्नरक्तत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेत् ।

(२) स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वम् ।

तादृशसाध्यतावच्छेदकता समवायसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्ना, न तु नीलानुयोगिककालिकेनेति तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायभिन्ननीलानुयोगिक-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशरक्तत्वविशिष्टा-भावीयप्रतियोगितावच्छेदकता रक्तत्वनिष्ठ-समवायसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवति ।

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकरक्तत्वत्वभिन्नानव-च्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशरक्तत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

(४) स्ववृत्तित्वम् ।

यशोलता

तादृशसमवायसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकतायामपि तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता-वच्छेदकरक्तत्वत्वभिन्नधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशरक्तत्व-विशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवतीति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशरक्तत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेत् ।

इत्थञ्च स्वसामानाधिकरण्य-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तादृशाऽ-भावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेऽपि स्वानव-च्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेन तादृशसम्बन्धचतुष्टयेन तादृश-साध्यतावच्छेदकताविशिष्टतया तादृशप्रतियोगितावच्छेदकतायाः ग्रहणं नैव औचित्यम् अर्हति ।

अधुना कालिकसम्बन्धावच्छिन्नरक्तत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा तादृशनीलानुयोगिक-कालिकसम्बन्धावच्छिन्नरक्तत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता भवति न वा ? तच्चिन्त्यते -

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

तादृशकालिकसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया रक्तत्वमेव प्राप्यते, तत्रैव च तादृशप्रतियोगितावच्छेदकता वर्तते इति तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यता-

वच्छेदकताधिकरणरक्तत्ववृत्तित्वसत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

(२) स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वम् ।

तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धतया कालिकसम्बन्धो लभ्यते, अभिप्रेताऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता नीलानुयोगिककालिकसम्बन्धेन अवच्छिन्ना, न तु कालिकेन, नीलानुयोगिककालिकश्च न तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकः इति तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदककालिकभिन्ननीलानुयोगिककालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नत्वसत्त्वेन स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् ।

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकरक्तत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेत् ।

य
शो
ल
ता

(४) स्ववृत्तित्वम् ।

तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकरक्तत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेवेति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

इत्थञ्च स्वसामानाधिकरण्य-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तादृशकालिकसम्बन्धावच्छिन्नरक्तत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वस्य तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां सम्भवेऽपि स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तदसम्भवात् तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता सम्बन्धचतुष्टयेन तादृशकालिकसम्बन्धावच्छिन्नरक्तत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् ।

ततश्च तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता न केनाऽपि साध्यतावच्छेदकत्वेन विशिष्टा इति तादृशोऽभावः धर्तुं नैव शक्यते, तदभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्या-

वच्छेदकतानिरूपितत्वसत्त्वात् । ततश्च कुतः तमादायाऽव्याप्तिः ? ***इति वाच्यम्;***

'विशिष्टं शुद्धान्नातिरिच्यते' इति न्यायेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नरक्तत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वसम्भवात् । तथा हि - तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता सम्बन्धचतुष्टयेन समवायसम्बन्धावच्छिन्न-रक्तत्वनिष्ठ-साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नास्त्येवेति न तत्र कोऽपि विवादः, परंतु तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता कालिकसम्बन्धावच्छिन्नरक्तत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवत्येव, यतः तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता येन नीलानुयोगिककालिकसम्बन्धेन अवच्छिन्ना सः न कालिकसम्बन्धाद् भिन्नः, 'विशिष्टं शुद्धान्नातिरिच्यते' इतिन्यायेन नीलानुयोगिककालिकस्य विशिष्टस्य शुद्धकालिकानतिरेकात् । तथा च कालिकवद् नीलानुयोगिककालिकोऽपि तादृशकालिकसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकतायाः अवच्छेदकः स्यादेवेति तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकनीलानुयोगिककालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वमेव स्यात्, न तु नीलानुयोगिककालिकः कालिकाद् भिन्नः येन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदककालिकभिन्ननीलानुयोगिककालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वं तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां स्यादिति तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकभिन्नसम्बन्धानवच्छिन्नत्वं स्यादेव, तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः नीलानुयोगिककालिकेनैवाऽवच्छिन्नत्वात्, तस्य च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकत्वात् । तथा च स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

यशोलता

स्वसामानाधिकरण्य-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा तु तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता भवत्येव । तथा च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नरक्तत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वं तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां स्वसामानाधिकरण्य -स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन स्यादेव । तथा च तादृशाऽभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्याऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वमेव स्यात्, तादृशाऽभावीयप्रतियोगितानिरूपक-नीलरूपानुयोगिककालिकसम्बन्धावच्छिन्नरक्तत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात्, तदितरेण अवच्छेदकत्वेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितायां निरूपितत्वविरहाच्च ।

तथा च नीलरूपानुयोगिककालिकसम्बन्धेन रक्तत्वविशिष्टं यत् तदभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणं रक्तघटः, नीलानुयोगिककालिकसम्बन्धेन रक्तत्वविशिष्टस्य नीलरूपस्य रक्तघटेऽसत्त्वात्, तत्र च रक्तघटत्वं वृत्ति इति लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः । इत्थञ्च 'रक्तघटः रक्तत्वविशिष्टवान्, रक्तघटत्वाद्' - इत्यत्र नीलानुयोगिककालिकेन रक्तत्वविशिष्टाभावमादायाऽव्याप्तिसम्भवे किमर्थं विषयितासम्बन्धघटितस्थलपर्यन्तमनुधावनम् ? ***इति चेद् ?***

न, तादृशाऽव्याप्तेरपि परिष्कारपरिहार्यत्वात् । तथा हि - अवान्तरपूर्वपक्षप्रदर्शितलक्षणे स्ववृत्तित्वसम्बन्धघटकसम्बन्धतया स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वप्रवेशः कर्तव्यः । तथा चैवं लक्षणम् - स्वसामानाधिकरण्य-स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वै (वृत्तित्वञ्च स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन)तच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्याऽवच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति । एतल्लक्षणानुसारेण 'अयं (= रक्तघटः) रक्तत्ववद्वान्, रक्तघटत्वाद्' - इत्यत्र न नीलानुयोगिककालिकसम्बन्धेन रक्तत्वविशिष्टस्य समवायेन अभावमादायाऽव्याप्तिः, तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वाऽभावात् । तद्यथा -

●

આ રીતે, તાદશરક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક જે રક્તત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ હોવાથી અને આ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સિવાયની અન્ય કોઈ પણ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી તાદશરક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતા નિરૂપિત ન હોવાથી તાદશરક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ રહી જશે. તેથી તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકરક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવ લઈ શકાશે. તેનું અધિકરણ રક્તઘટ. રક્તઘટત્વ ત્યાં વૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય ન થવાને કારણે અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે.

આમ, જો અવાંતર પૂર્વપક્ષના લક્ષણમાં આ સ્થલમાં જ અવ્યાપ્તિ આવી જતી હોય તો વિષયતા/વિષયિતા સંબંધથી સાધ્ય લેવાની જરૂરત શી છે ?

❀ પરિષ્કારથી તે અવ્યાપ્તિનો પરિહાર ❀

ઉત્તર :- અરે ભાઈ ! તમારી આ અવ્યાપ્તિ પણ અવાંતર પૂર્વપક્ષ થોડો પરિષ્કાર કરી દૂર કરી શકે તેમ છે. જો અવાંતર પૂર્વપક્ષ આ પ્રમાણે લક્ષણ બનાવે કે -

यशोलता विनश्री

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

साध्यतावच्छेदकत्व-तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकत्वयोः रक्तत्वे एव वर्तमानतया तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकताधिकरणरक्तत्ववृत्तित्वसत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशरक्तत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

(२) स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वम् ।

साध्यतावच्छेदकतायाः अवच्छेदकसम्बन्धविधया समवायः कालिकश्च प्राप्येते । 'विशिष्टं शुद्धान्नातिरिच्यते' इतिन्यायाद् नीलानुयोगिककालिकसम्बन्धोऽपि साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकः एव कथ्यते । तादृशरक्तत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता नीलानुयोगिककालिकेनैव अवच्छिन्ना भवतीति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धभिन्नसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

●

(૧) સ્વસામાનાધિકરણ્ય, (૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ, (૩) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, (૪) સ્વવૃત્તિત્વ -

(વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - (૧) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, (૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ)

- આ ચાર સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ -

તો આ લક્ષણ મુજબ તમે બતાવેલ સ્થળે અવ્યાપ્તિ ન આવે. તમે સ્થળ લીધું હતું, - રક્તઘટઃ રક્તત્વવદ્વાન્ રક્તઘટત્વાત્, અભાવ લીધો હતો - રક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવ.

આ રક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પૂર્વોક્ત રીતે

(૧) સ્વસામાનાધિકરણ્ય, (૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ, (૩) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, (૪) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - (૧) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ) - આટલા સંબંધથી તો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જ જાય છે. કિંતુ જ્યારે વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ તરીકે સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ કર્યો ત્યારે તાદશરક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ-

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

साध्यतावच्छेदकतायाः शब्दतः उल्लिख्यमानरक्तत्वजातौ वर्तमानत्वेन रक्तत्वत्वमवच्छेदकम्, तद्भिन्नाः सर्वेऽपि धर्माः साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकाः एव । तादृशरक्तत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि रक्तत्वत्वेनैवाऽवच्छिन्ना, रक्तत्वत्वातिरिक्ताः ये सर्वेऽपि धर्माः तैः न तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता अवच्छिन्ना इति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकरक्तत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वस्य तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

(४) स्ववृत्तित्वम् ।

(क) तत्र स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकरक्तत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वस्य साध्यतावच्छेदकतायां सत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेत् ।

●

સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ ન થવાથી સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદશરક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન થાય.

વાત વિગતે વિચારીએ :-

વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ તરીકે હવે ફક્ત સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ જ નથી. કિંતુ સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ પણ છે. તેથી જો અભિપ્રેતઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા (૧) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને (૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ - આ બન્ને સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહે તો જ સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી અભિપ્રેતઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ શકે. પ્રસ્તુતમાં તાદશરક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તો વૃત્તિ થાય જ છે, કિંતુ સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશરક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થઈ શકે તેમ નથી.

કારણ કે, પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ માત્ર કાલિક જ છે. જ્યારે

(ख) स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वम् ।

तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धः नीलानुयोगिककालिकः एव, विशिष्टं शुद्धान्नातिरिच्यते - इतिन्यायेन कालिकोऽपि स्यात्, किन्तु समवायः नैव, साध्यतावच्छेदकता तु समवायसम्बन्धेनापि अवच्छिन्ना, ततः साध्यतावच्छेदकतायां तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धभिन्नसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः नैव भवेत् ।

●

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ કાલિક ઉપરાંતમાં સમવાય પણ છે. આ રીતે તાદશરક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકકાલિકસંબંધભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદકસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકસમવાયસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશરક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કેવી રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થાય ? આથી જ સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદશરક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થઈ શકે.

આ રીતે તાદશરક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં ઉક્ત સંબંધચતુષ્ટયથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નરક્તત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ રહેતું હોવાથી તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક રક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવ નહીં લઈ શકાય. સમવાય-કાલિક ઉભયસંબંધથી રક્તત્વવિશિષ્ટનો સમવાયથી અભાવ જ લક્ષણઘટક તરીકે લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ ગુણાદિ... રક્તઘટત્વ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિ કેવી રીતે આવે ?

❋ વિષયિતાથી વહ્નિનો અભાવ લઈ અવ્યાપ્તિ વજ્રલેપ ❋

આમ, સંભવિત પરિષ્કારોથી ઉક્ત સ્થલદ્વયમાં અવાંતર પૂર્વપક્ષ અવ્યાપ્તિ દૂર કરી શકતો હોવાથી આ બન્ને પરિષ્કારો કરવા છતાં જ્યાં અવ્યાપ્તિ આવે તેવું સ્થલ ગ્રંથકારે બતાવ્યું છે.[1] અવાંતર પૂર્વપક્ષે જે પરિષ્કારો કર્યા તે પછી પણ **तज्ज्ञानम्, महानसीयवह्निमत् तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં અવ્યાપ્તિ આવશે જ. તે આ રીતે →

---

૧. વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ તરીકે સ્વાનધિકરણઅવૃત્તિત્વનો પ્રવેશ કરતા ગ્રંથકારે દર્શાવેલ અવ્યાપ્તિ પણ દૂર થઈ શકે છે. જો આવી શંકા જાગતી હોય તો યશોલતા સંસ્કૃતવૃત્તિ પૃ. ૧૪૭૦ અવલોકવા ભલામણ.

तथा च साध्यतावच्छेदकतायां स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः वर्तमानत्वेऽपि स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन वृत्तित्वाऽभावात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकतावृत्तित्वं नैव उच्यते इति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् ।

●

(આ નિરૂપણ મહાનસીયત્વ જાતિ છે તેમ સમજીને થઈ રહ્યું છે - આ વાત ભૂલવી નહીં.) પ્રસ્તુત સ્થલમાં આપણે વિષયિતાસંબંધથી વહ્નિનો અભાવ લીધો છે. આ અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા

(૧) સ્વસામાનાધિકરણ્ય, (૩) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ,

(૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ, (૪) સ્વવૃત્તિત્વ

(વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - (૧) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, (૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ)

- આ ચાર સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય છે.

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વસામાનાધિકરણ્ય.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - બન્નેમાં રહે. અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા માત્ર વહ્નિત્વમાં રહે. એટલે કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ વહ્નિત્વમાં તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વૃત્તિ છે. તેથી સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદક મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ બન્ને જાતિ સ્વરૂપ હોવાથી મહાનસીયવહ્નિમાં સમવાયસંબંધથી જ રહેશે. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ માત્ર સમવાય જ છે. સમવાય સિવાયના દુનિયાના તમામ સંબંધો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક છે. પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વ પણ પ્રતિયોગી એવા વહ્નિમાં સમવાયસંબંધથી રહેતું હોવાથી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાય સિવાયના સંબંધોથી અનવચ્છિન્ન જ બનશે. આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયસંબંધભિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદકસંયોગસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ તાદૃશરક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદૃશરક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

इत्थञ्च तादृशरक्तत्वविशिष्टाभावीयरक्तत्वनिष्ठ-नीलानुयोगिककालिकसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वसामानाधिकरण्य-स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेऽपि स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तद्विशिष्टत्वाऽभावात् सम्बन्धचतुष्टयेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टतया तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताग्रहणं
य नैव सम्भवति । तथा च तादृशरक्तत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्या-
शो वच्छेदकताऽनिरूपितत्वासत्त्वात् तादृशोऽभावः धर्तुं न शक्यते इति कुतः तमादायाऽव्याप्तिसम्भवः ?

ल यदि स्ववृत्तित्वसम्बन्धे वृत्तितानियामकसम्बन्धतया स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वप्रवेशोऽङ्गी-
ता क्रियते तदा अव्याप्तिवारणं नैव शक्यम्, यतः तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकनीलानुयोगिककालिकसम्बन्धाऽवच्छिन्नत्वं साध्यतावच्छेदकतायां वर्तते एव, यतः 'विशिष्टं शुद्धान्नातिरिच्यते' - इतिन्यायेन कालिकवद् नीलानुयोगिककालिकोऽपि साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धः भवति । तथा च स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेव, स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तु सा साध्यतावच्छेदकतायां

●

તૃતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદક મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ બન્ને શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાનજાતિસ્વરૂપ હોવાથી સ્વરૂપતઃ જ ભાસશે. તેથી મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વમાં રહેનારી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ હશે. પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન વહ્નિત્વજાતિમાં રહેતી હોવાથી વહ્નિત્વત્વ વગેરે દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ બનશે. આ રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ
વિ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી
ન સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતા-
म्रा અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

ચતુર્થ સંબંધ છે - સ્વવૃત્તિત્વ. (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - (૧) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, (૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ)

પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિસ્વરૂપ વહ્નિત્વમાં વૃત્તિ હોવાથી દુનિયાના તમામ ધર્મો પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક છે. પૂર્વે જણાવ્યું તે મુજબ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા પણ દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ છે. આ રીતે, તાદશ-

वृत्तिः अस्त्येव, ततश्च स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्वावच्छेदकसम्बन्धाऽवच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायां तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः वृत्तित्वं सम्भवति एवेति स्ववृत्तित्व-सम्बन्धेनाऽपि तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवत्येव । स्वसामानाधिकरण्य-स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वं तु अस्त्येवेति सम्बन्ध-चतुष्टयेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकतया तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताग्रहणं सम्भवति । ततः तादृशाऽभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकता-ऽनिरूपितत्वसत्त्वात् तादृशोऽभावो धर्तुं शक्यते, तदधिकरणे रक्तघटत्वहेतोः वृत्तित्वेन लक्षणाऽ-समन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिरिति स्वानवच्छेदकसम्बन्धाऽनवच्छिन्नत्वमेव प्रवेशनीयम्, तथा च नोक्तरीत्याऽव्याप्तिः । अतः ग्रन्थकृता तादृशं स्थलं परित्यज्य विषयिताघटितस्थलेऽव्याप्तिः

●

વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિ-અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થઈ જશે. તથા સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ માત્ર સમવાયસંબંધ છે, તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ પણ સમવાય જ છે. આમ, તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયસંબંધભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદકસંયોગાદિ-સંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવ-ચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થઈ જશે.

આ રીતે, સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ - આ બન્ને સંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ હોવાથી સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

આમ, ઉક્ત સંબંધચતુષ્ટયથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક વહ્નિત્વનિષ્ઠ એક માત્ર પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જવાને કારણે તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-

प्रदर्शिता, तद्युक्तमेव ।

यदि च "ननु किमेवं अस्मन्नेत्रे धूलिप्रक्षेपः क्रियते ? किं वयं बालाः ? साध्यतावच्छेदकता एतत्स्थले नैका इति पूर्वं प्रतिपादितमेव, ततश्च किमर्थं तदनुसारेण न प्ररूप्यते ? तदनुसारेण चिन्त्यतां तदैव निर्णयो भवेद् यथा - तत्प्रवेशे (= तादृशपरिष्कारकरणे) अव्याप्तिनिवारणं भवति न वा ?

साध्यतावच्छेदकता द्वेधा - समवायसम्बन्धावच्छिन्नरक्तत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता, कालिक-सम्बन्धावच्छिन्नरक्तत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता । तत्र तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्नरक्तत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्त्यते -

●

ભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ રહી જશે. તેથી તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક વહ્નિઅભાવ લઈ શકાશે. તેનું અધિકરણ 'મહાનસમાં મહાનસીયવહ્નિ રહેલ છે' - આવા પ્રકારનું મહાનસીયવહ્નિવિષયક જ્ઞાન. તેમાં તજ્જ્ઞાનત્વ હેતુ વૃત્તિ હોવાથી લક્ષણઅસમન્વય થશે, અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે !

આમ, અવાંતર પૂર્વપક્ષ ઉપર દર્શાવેલા પરિષ્કાર કરે તો પણ ગ્રંથકારે દર્શાવેલી અવ્યાપ્તિ દૂર થઈ શકે તેમ નથી. માટે, અન્ય અવ્યાપ્તિ ન દર્શાવતા આ અવ્યાપ્તિ દર્શાવી છે - તેમ સમજવું)

✱ મહાનસીયત્વને જાતિ ન માનતા અવ્યાપ્તિઅભાવ ✱

અત્યાર સુધીનું નિરૂપણ આપણે મહાનસીયત્વ જાતિ છે એમ સમજીને કર્યું છે. હવે જો મહાનસીયત્વ જાતિ ન હોય સખંડઉપાધિસ્વરૂપ હોય તો અવાંતરપૂર્વપક્ષના લક્ષણ મુજબ અવ્યાપ્તિ આવે કે નહીં ? તે જોઈએ. મહાનસીયત્વને સખંડઉપાધિસ્વરૂપ માનવામાં આવે તો '**महानसे महानसीयवह्निः वर्तते**' - આ જ્ઞાનમાં વિષયિતાસંબંધથી મહાનસીયવહ્નિ વૃત્તિ છે. કારણ કે આ જ્ઞાનમાં તજ્જ્ઞાનત્વ રહેલું છે - આ અનુમાનપ્રયોગમાં સાધ્ય બને - મહાનસીયવહ્નિ.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદક ધર્મ - મહાનસીયત્વ, વહ્નિત્વ.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદક સંબંધ - વિષયિતાસંબંધ.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - મહાનસીયત્વત્વ.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાય, સ્વરૂપ.

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां तादृशसाध्यतावच्छेदकताधिकरणरक्तत्ववृत्तित्वसत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति ।

(२) स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वम् ।

तादृशसाध्यतावच्छेदकतायाः अवच्छेदकसम्बन्धः समवायः एव, तदितरे सर्वेऽपि कालिकादिसम्बन्धाः तादृशसाध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकाः एव, तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता च तेन नीलानुयोगिककालिकसम्बन्धेनाऽवच्छिन्ना, यः साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकसम्बन्धः, तथा च तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वविरहात् स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् ।

●

જ્યારે, જે વહ્નિઅભાવ લેવામાં આવે છે તેમાં

→ પ્રતિયોગી - વહ્નિ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ - વહ્નિત્વ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ - વિષયિતાસંબંધ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - કોઈ નથી.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાય.

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વસામાનાધિકરણ્ય.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ વહ્નિત્વમાં તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વૃત્તિ હોવાથી સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ. (કૌંસમાં કરેલી ચર્ચા મુજબ)

સાધ્યતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વ જાતિ સ્વરૂપ હોવાને કારણે વહ્નિમાં સમવાયસંબંધથી રહે. જ્યારે સાધ્યતાઅવચ્છેદક મહાનસીયત્વ સખંડઉપાધિસ્વરૂપ હોવાને કારણે વહ્નિમાં સ્વરૂપસંબંધથી રહે. આ રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાય પણ બનશે. અને સ્વરૂપ પણ બનશે. તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ તો ફક્ત

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकरक्तत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति ।

(४) स्ववृत्तित्वम् ।

तत्र (क) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

साध्यतावच्छेदकतायां तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकरक्तत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेव ।

(ख) स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वम् ।

तादृशसाध्यतावच्छेदकता समवायसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्ना वर्तते, न तु कालिकेन, समवायश्च तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकसम्बन्धः, तथा च तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकसमवायसम्बन्धाऽनवच्छिन्नत्वस्य तादृशसाध्यतावच्छेदकतायामसत्त्वात् स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशसाध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः नैव भवेत् ।

●

સમવાય જ છે. સમવાય સિવાયના તમામ ધર્મોથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અનવચ્છિન્ન જ છે. જો સમવાય સિવાયના તમામ સંબંધોથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અનવચ્છિન્ન હોય તો સમવાય - સ્વરૂપ સિવાયના સંબંધોથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તો સુતરાં અનવચ્છિન્ન જ હોય. આ રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાય-સ્વરૂપભિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક સંયોગાદિસંબંધથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

તૃતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિ સ્વરૂપ વહ્નિત્વમાં વૃત્તિ હોવાથી

ततश्च तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तौ अपि स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तदभावात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता नैव कथ्यते इति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेनाऽपि तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवति । इत्थञ्च स्वसामानाधिकरण्य-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेऽपि स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वोभयसम्बन्धेन तदभावात् सम्बन्धचतुष्टयेन तादृशसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकतारूपेण तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः ग्रहणं नैव सम्भवति ।

अधुना कालिकसम्बन्धावच्छिन्नरक्तत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताविशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्त्यते -

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

तादृशसाध्यतावच्छेदकताधिकरणरक्तत्ववृत्तित्वस्य तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव।

(२) स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वम् ।

●

વહ્નિત્વત્વ વગેરે ધર્મોથી અવચ્છિન્ન ન થાય. સાથે સાથે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા સખંડઉપાધિસ્વરૂપ મહાનસીયત્વમાં પણ રહેતી હોવાથી મહાનસીયત્વત્વથી અવચ્છિન્ન બનશે. આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક માત્ર મહાનસીયત્વત્વ, મહાનસીયત્વત્વ સિવાયના દુનિયાના તમામ ધર્મો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક જ છે. તથા પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તો માત્ર શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિ સ્વરૂપ વહ્નિત્વમાં જ રહેતી હોવાથી દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન થશે. જો દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેતું હોય તો મહાનસીયત્વત્વ સિવાયના ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ સુતરાં રહી જાય. આ રીતે સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી પણ તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

यशोलता विज्ञप्रा

साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकविधया कालिकसम्बन्धः प्राप्यते, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकतायाः प्रकृते ग्रहणात् । 'विशिष्टं शुद्धान्नातिरिच्यते' - इतिन्यायेन नीलानुयोगिककालिकोऽपि तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकः भवत्येव । तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता च नीलानुयोगिककालिकेनैवाऽवच्छिन्ना, नेतरेणेति तादृशरक्तत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यताव-च्छेदकतावच्छेदकभिन्नसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

तादृशरक्तत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकरक्तत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

(४) स्ववृत्तित्वम् ।

(क) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

साध्यतावच्छेदकतायां तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकरक्तत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशसाध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेव ।

(ख) स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वम् ।

तादृशरक्तत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः नीलानुयोगिककालिकः वर्तते, विशिष्टं शुद्धान्नातिरिच्यते - इतिन्यायेन कालिकोऽपि, तादृशसाध्यतावच्छेदकताऽपि च कालिकेनैव अवच्छिन्ना, नेतरेणेति तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकता-

●

ચતુર્થ સંબંધ છે - સ્વવૃત્તિત્વ. વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ.

(૧) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને (૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ.

તાદશવહ્નિઅભાવીય પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા દુનિયાના કોઈપણ ધર્મથી અવચ્છિન્ન નથી. એટલે કે મહાનસીયત્વત્વથી પણ અવચ્છિન્ન નથી. માટે, તાદશવહ્નિઅભાવીયત્વપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક મહાનસીયત્વત્વથી અવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેતું

यशोलता विनाश्रा

वच्छेदकसम्बन्धभिन्नसम्बन्धानवच्छिन्नत्वं यथा वर्तते तथा साध्यतावच्छेदकतायामपि तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धभिन्नसम्बन्धानवच्छिन्नत्वं स्यादेवेति स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेव ।

इत्थञ्च स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तेः स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव । तथा च स्वसामानाधिकरण्य-स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः तादृशसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वमनाविलम् । ततश्च तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः समवायसम्बन्धावच्छिन्न-रक्तत्वनिष्ठ-साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वाऽभावेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-रक्तत्वनिष्ठ-साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता कथ्यते, न तु अविशिष्टा ।

अतः तादृशरक्तत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यादेवेति तादृशोऽभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणं रक्तघटः, तत्र रक्तघटत्वहेतोः वृत्तित्वेन लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेव अव्याप्तिः । ततश्च वृत्तितानियामकसम्बन्धविधया स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वप्रवेशेऽपि अव्याप्तिनिवारणं न सम्भवति इत्यत्रैवाऽव्याप्तिप्रदर्शनं ग्रन्थकृतः युक्तम्, परिष्काराऽपरिहार्याऽव्याप्तेः सम्भवात् ।

●

હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ સંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ નહીં થાય.

ઉપરાંતમાં તાદશ વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ માત્ર સમવાય જ છે. જ્યારે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ સ્વરૂપ અને સમવાય બન્ને છે. આ રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સમવાય ભિન્ન પ્રતિયોગિતા અવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક સ્વરૂપ સંબંધથી અવચ્છિન્નત્વ રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ સંબંધથી પણ તાદશવહ્નિઅભાવીય પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ નહીં થાય.

यशोलता विवेचन आ

इत्थञ्च समवाय-कालिकोभयसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकताभेदाद् अव्याप्तिः सम्भवत्येव । यदि तादृशसम्बन्धद्वयावच्छिन्नावच्छेदकत्वाभेदमभ्युपगम्य स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वप्रवेशेनाऽव्याप्तिनिवारणमिष्यते तदा तादृशधर्मद्वयावच्छिन्नावच्छेदकतायाः भेदाऽसिद्ध्या 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्येतत्स्थलेऽपि वह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः नैव स्यात्, भवता प्रदर्शितरीत्या लक्षणसमन्वयसम्भवे तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वाऽसम्भवात् ।

तथा हि - (१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणं महानसीयत्वं वह्नित्वञ्च, तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता च वह्नित्वे एव वर्तते इति साध्यतावच्छेदकताधिकरणवह्नित्ववृत्तित्वसत्त्वात् तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवत्येव ।

(२) स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् ।

महानसीयत्वस्य जातित्वे महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् वर्तमानसाध्यतावच्छेदकतायाः अवच्छेदकः सम्बन्धः समवायः एव भवेत्, तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि समवायेनैवाऽवच्छिन्ना वर्तते इति तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वे तादृशसाध्यतावच्छेदकतायाः अवच्छेदकसम्बन्धविधया स्वरूप-समवायौ उभौ अपि प्राप्येते, तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता च समवायेनैवाऽवच्छिन्ना ।

●

પરિણામે, સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થઈ શકે. આમ, તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક જે વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્ન થઈ જવાને કારણે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં નહીં રહે. માટે, વહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય. મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ મહાનસીયવહ્નિઅવિષયક જ્ઞાન. તજ્જ્ઞાનત્વ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિ ક્યાં આવે ?

एवमपि तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

महानसीयत्वस्य जातित्वे सर्वेऽपि धर्माः शब्दतः अनुल्लिख्यमानमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयजातिनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः अनवच्छेदकाः एव, शब्दतः अनुल्लिख्यमानवह्नित्वजातौ वर्तमाना तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि सर्वैरपि धर्मैरनवच्छिन्ना एवेति तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव भवेत् ।

किन्तु महानसीयत्वस्य जातित्वं नाङ्गीकृतम्, महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वमेव समाम्नातम्, ततश्च तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतया महानसीयत्वत्वं प्राप्यते, तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तु न केनाऽपि धर्मेणाऽवच्छिन्ना इति शब्दतः अनुल्लिख्यमानवह्नित्वजातिनिष्ठतादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकमहानसीयत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवत्येव ।

(४) स्ववृत्तित्वम् ।

तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अवच्छेदकविधया न कोऽपि धर्मः प्राप्यते, साध्यतावच्छेदकता तु महानसीयत्वत्वधर्मेण अवच्छिन्ना वर्तते इति साध्यतावच्छेदकतायां तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकमहानसीयत्वत्वावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः नैव भवेदिति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् ।

इत्थञ्च तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेऽपि स्ववृत्तित्व-

यशोलता

सम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकतया अविशिष्टत्वेन सम्बन्धचतुष्टयेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टतया तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः ग्रहणं नैव सम्भवति इति तादृशाऽभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वविरहात् तादृशोऽभावः धर्तुं न शक्यते इति कुतः तमादायाऽव्याप्तिः ?

यद्यपि महानसीयत्वस्य जातित्वे तादृशाऽव्याप्तिः भवत्येव, यतः महानसीयत्वस्य जातित्वे साध्यतावच्छेदकताऽपि सर्वैः धर्मैरनवच्छिन्ना स्यादिति साध्यतावच्छेदकतायां तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेवेति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव । तथा च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकतया तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता धर्तुं शक्यते इति तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्याऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वसम्भवात् तादृशाऽभावग्रहणं सम्भवतीति स्यादेव अव्याप्तिः ।

महानसीयत्वस्य जातित्वानङ्गीकारेऽपि 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र विषयितासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यभावमादाय स्यादेवाऽव्याप्तिः । तथा हि - प्रकृतस्थले उक्तज्ञाने विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निः वर्तते, यतः तत्र तज्ज्ञानत्वं वर्तते । तत्तज्ज्ञानं 'तार्णवह्निः अत्र' - इत्याकारकमेव स्यादिति यत्र यत्र तज्ज्ञानत्वं तत्र तत्र विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्नेः अवश्यम्भावात् सत्स्थलमिदम् ।

★ તાર્ણવહ્નિસાધ્યક સ્થલે અવ્યાપ્તિ ★

આમ, જો મહાનસીયત્વને સખંડઉપાધિ સ્વરૂપ માનવામાં આવે તો તો **'महानसे महानसीयवह्निः वर्तते' इत्येतज्ज्ञानम् महानसीयवह्निमत् तज्ज्ञानत्वात्** - આ અનુમાનપ્રયોગમાં અવ્યાપ્તિ આવતી જ નથી. (આ વાત મહાનસીયત્વનિષ્ઠ સાધ્યતાવચ્છેદકતા અને વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાને અભિન્ન માનનારાઓના મતે સમજવી, જો ભિન્ન - ભિન્ન માનવામાં આવે તો તો આ સ્થલે પણ અવ્યાપ્તિ સંભવિત જ છે.) માટે, મહાનસીયત્વને સખંડઉપાધિસ્વરૂપ માનનારાઓના મતે ઉક્ત સ્થલ ચાલી ન શકે. તે માટે નવું સ્થલ બનાવવું પડે.

य शो ल ता
वि न श्रा

प्रकृते – साध्यम् - तार्णवह्निः ।

– साध्यतावच्छेदकः सम्बन्धः - विषयितासम्बन्धः ।

– साध्यतावच्छेदकः धर्मः - तार्णत्वं वह्नित्वञ्च ।

– साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः - समवायः ।

– साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकः धर्मः - न कोऽपि, उभयोरपि शब्दतः अनुल्लिख्यमानजातिरूपत्वेन तन्निष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः निरवच्छिन्नत्वात् ।

तादृशाऽभावीयप्रतियोगी - वह्निः ।

– प्रतियोगितावच्छेदकः धर्मः - वह्नित्वम् ।

– प्रतियोगितावच्छेदकः सम्बन्धः - विषयितासम्बन्धः ।

– प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकः धर्मः - न कोऽपि ।

– प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः - समवायः ।

अधुना तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्त्यते -

સ્થલ - **'तार्णवह्निः अत्र वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानम् तार्णवह्निमत् तज्ज्ञानत्वात्** અભાવ લઈશું પૂર્વોક્ત રીતે વહ્નિઅભાવ.

આ સ્થલમાં → સાધ્ય - તાર્ણવહ્નિ.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદક સંબંધ - વિષયિતાસંબંધ.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાયસંબંધ.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદક ધર્મ - તાર્ણત્વ અને વહ્નિત્વ.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - કોઈ નથી.

અભાવમાં પણ → પ્રતિયોગી - વહ્નિ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ - વિષયિતાસંબંધ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાયસંબંધ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ - વહ્નિત્વ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - કોઈ નથી.

સ્પષ્ટ છે કે, જે જ્ઞાનમાં તાર્ણવહ્નિ વિષય બનતો હોય તે જ્ઞાનમાં વહ્નિ પણ વિષય

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणं तार्णत्वं वह्नित्वञ्च, तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वे एव वर्तते इति तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकताधिकरणवह्नित्ववृत्तित्वसत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवत्येव ।

स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वनिवेशेऽपि तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः वह्नित्वातिरिक्तधर्मेषु अवृत्त्या वह्नित्वस्य च साध्यतावच्छेदकताधिकरणत्वेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकताधिकरणवह्नित्वभिन्नाऽवृत्तित्वसत्त्वात् स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वसम्बन्धेनाऽपि तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

(२) स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् ।

साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धः समवायः एव, साध्यतावच्छेदकताधिकरणीभूतयोः तार्णत्व-वह्नित्वयोः समवायेन वृत्तेः । तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि समवायेनैव अवच्छिन्ना इति तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वप्रवेशेऽपि तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यता-

●

બને જ - તેવું જરૂરી નથી. પરિણામે '**अत्र तार्णवह्निः अस्ति**' - આ જ્ઞાનમાં વિષયિતાસંબંધથી તાર્ણવહ્નિ રહે. કિંતુ કેવલ વહ્નિ તો ન જ રહે. હવે જોઈએ કે આ અભાવીયપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે કે નહીં ?

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વસામાનાધિકરણ્ય.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ બે છે - (૧) તાર્ણત્વ (૨) વહ્નિત્વ. આ બેમાં વહ્નિત્વ તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું પણ અધિકરણ છે. આ રીતે સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાના અધિકરણ એવા વહ્નિત્વમાં તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા વૃત્તિ હોવાથી સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

य शो ल ता
वि न म्रा

वच्छेदकतावच्छेदकसमवायभिन्नसम्बन्धानवच्छिन्नत्वात् स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

सर्वेऽपि धर्माः साध्यतावच्छेदकतायाः अनवच्छेदकाः एव, साध्यतावच्छेदकतायाः शब्दतः अनुल्लिख्यमानतार्णत्व-वह्नित्वजातिवृत्तित्वात् । तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि न केनाऽपि धर्मेणाऽवच्छिन्ना, शब्दतः अनुल्लिख्यमानवह्नित्वजातिनिष्ठत्वात् । तथा च तादृश-वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वान-वच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकता-विशिष्टा भवेदेव ।

(४) स्ववृत्तित्वम् ।

तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वस्य साध्यतावच्छेदकतायां सत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदक-तायां वृत्तिः भवेदेवेति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकता-विशिष्टा भवेदेव ।

तथा च तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धाव-च्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेवेति तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्व-

●

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ.

તાર્ણત્વ અને વહ્નિત્વ - આ બન્ને સાધ્યતાઅવચ્છેદક જાતિ સ્વરૂપ હોવાથી તાર્ણવહ્નિમાં સમવાયસંબંધથી જ રહેશે. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ માત્ર સમવાય જ થશે. તાદૃશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ પણ માત્ર સમવાય જ છે. આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયભિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક-સંયોગાદિસંબંધોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

सत्त्वात् तादृशोऽभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणं 'तार्णवह्निः अत्र' - इत्याकारकज्ञानम्, तत्र वह्नेरविषयत्वेन विषयितासम्बन्धेन तत्र वह्नेरवृत्तेः, तत्र तज्ज्ञानत्वहेतोः वृत्तित्वेन लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

य शो ल ता

तथा च साध्यतावच्छेदकत्वस्यैकत्वमभ्युपगम्योक्तरीत्या लक्षणसमन्वयाङ्गीकारेऽपि उक्तस्थले अव्याप्तिः भवत्येव, अतः तन्निवारणार्थं परिष्कारकरणमपि व्यर्थमेव स्या***दिति; तथापि*** यथा 'रक्तघटः रक्तत्ववद्वान्, रक्तघटत्वाद्' - इत्यत्राऽऽपादिताऽव्याप्तिः स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वनिवेशेन परिहृता, तथैव वृत्तितानियामकसम्बन्धविधया स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वं प्रवेश्य 'अयं तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्राऽऽपादिताऽव्याप्तिः परिहर्तुं शक्या, यतः प्रकृतस्थले साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया तार्णत्व-वह्नित्वे द्वे प्राप्येते, प्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया केवलवह्नित्वमेवेति प्रतियोगितावच्छेदकतानधिकरणीभूतेऽपि तार्णत्वे तादृशसाध्यतावच्छेदकता वर्तते । तथा च तत्सम्बन्धप्रवेशे निवारिता स्यादेवाऽव्याप्तिः (यथा चैतल्लक्षणेनाऽव्याप्तिनिवारणं भवति तथा विस्तरेण अचिरादेव परिभावयिष्यते) । ततश्च यथा परिष्कारपरिहार्यत्वाद् 'रक्तघटः रक्तत्ववद्वान्, रक्तघटत्वाद्' - इत्यत्राऽव्याप्तिः ग्रन्थकृता न प्रदर्शिता इत्युद्घोष्यते तथैव विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्नि-तार्णवह्निप्रभृतिसाध्यकस्थलेऽपि ग्रन्थकृता प्रदर्शिताऽव्याप्तेरयोग्यत्वम् उद्घोषणीयम्, तादृशाऽव्याप्तेरपि परिष्कारपरिहार्यत्वादिति ।

वस्तुतः नैव ग्रन्थकृतां सम्बन्ध-धर्मद्वयावच्छिन्नावच्छेदकतानामैक्यमभिमतम्, अत एव महता

●

वि न म्रा

તૃતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા તાર્ણત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં રહે છે. આ તાર્ણત્વ અને વહ્નિત્વ બન્ને શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાનજાતિ સ્વરૂપ હોવાથી સ્વરૂપતઃ જ ભાસે છે. તાર્ણત્વત્વ કે વહ્નિત્વત્વ વગેરે રૂપે નહીં. તેથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ થશે. તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિસ્વરૂપ વહ્નિત્વમાં વૃત્તિ હોવાથી દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ થશે. આ રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદૃશવહ્નિ-અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ સંબંધથી તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

प्रबन्धेन प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावगौरवमापाद्य तदैक्यं निराकृतम् । तदनु एव विषयितासम्बन्धेन साध्यतामादाय अव्याप्तिः प्रदर्शिता । धर्मद्वयाऽवच्छिन्नावच्छेदकताभेदे च विषयितासम्बन्धावच्छिन्न-साध्यताकस्थलीयोक्ताऽव्याप्तिः न केनाऽपि परिष्कारेण पराणेतुं शक्या । (यथा चाऽपरिहार्या तथाऽग्रे भावयिष्यते एवाचिरात्) ततश्च उक्तरीत्या नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एकावच्छेदकत्वस्य अनङ्गीकर्तव्यतया तार्णत्व-वह्नित्वयोः महानसीयत्व-वह्नित्वयोश्च भासमान-साध्यतावच्छेदकतायाः ऐक्यं नैवाङ्गीकार्यम्, तथा च अस्माभिरुपदर्शितरीत्या एव लक्षणसमन्वयः कर्तव्यः, तदनुसारेण च स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वस्य वृत्तितानियामकसम्बन्धविधया प्रवेशेऽपि 'रक्तघटः रक्तत्ववद्वान्, रक्तघटत्वाद्' - इत्यत्र नीलानुयोगिककालिकेन रक्तत्वविशिष्टस्य समवायेनाभावमादायाऽव्याप्तिः स्यादेव ***इति विभाव्यते;*** (पृ. १४३६ तः आरब्धोऽयं पूर्वपक्षः)

य
शो
ल
ता

तदापि एवं समाधातव्यम् - नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु अपि एकावच्छेदकत्वमङ्गीकुर्वतां मते तादृशरक्तत्वविशिष्टसाध्यकस्थले अव्याप्तिप्रदानं स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वप्रवेशे तन्निराकरणञ्च बोध्यम् ।

यदि च एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वमिति अभ्युपगम्यते तदा 'रक्तघटः रक्तत्ववद्वान्, रक्तघटत्वाद्' - इत्यत्र तादृशरक्तत्वविशिष्टाभावमादायाऽव्याप्तिरपि अवान्तरपूर्वपक्षसम्मतलक्षणे दोषरूपेण बोद्धव्या । यथा 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र साध्यतावच्छेदकधर्मौ द्वौ, तत्र गृहीतस्य वह्न्यभावस्य

●

ચતુર્થ સંબંધ છે - સ્વવૃત્તિત્વ.

(વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - (૧) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને (૨) સ્વઅનવચ્છેદક-સંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ.

પૂર્વે જોઈ ગયા કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અને તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ છે. માટે, તાદશવહ્નિઅભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતા-અવચ્છેદકતામાં રહેતું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થઈ જશે. વૃત્તિતાનિયામક દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ. તાર્ણત્વ અને વહ્નિત્વ - આ બન્ને સાધ્યતા-અવચ્છેદક તાર્ણવહ્નિમાં (= સાધ્યમાં) સમવાયસંબંધથી રહેતા હોવાથી સમવાય સિવાયના

વિ
ન
શ્રા

प्रतियोगितावच्छेदकधर्मः एकः एव, अतः तादृशस्थले अव्याप्तिः भवति, तथैव 'रक्तघटः रक्तत्ववद्वान्, रक्तघटत्वाद्' - इत्यत्र साध्यतावच्छेदकसम्बन्धौ द्वौ कालिकः समवायश्च, तत्र गृहीतरक्तत्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकः सम्बन्धः एक एव समवायः इति एतत्स्थलेऽपि अव्याप्तिः स्यादेव, धर्म-सम्बन्धभेदेऽपि समाननीत्या एव अव्याप्तिप्रदर्शनादिति सम्यग् विभावनीयम् अत्रत्यं तत्त्वम् ।

मुख्यपूर्वपक्षेण पूर्वं 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः

●

તમામ સંબંધોથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અનવચ્છિન્ન જ થશે. અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક એવું વહ્નિત્વ પણ સમવાયસંબંધથી વહ્નિમાં રહેતું હોવાથી સમવાય સિવાયના તમામ સંબંધો તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અનવચ્છેદક છે. આ રીતે તાદશવહ્નિ-અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-અનવચ્છેદકસંયોગાદિસંબંધોથી અનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી પણ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં તાદશવહ્નિ-અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વૃત્તિ થઈ જશે.

આ રીતે તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા (૧) સ્વઅનવચ્છેદક-અનવચ્છિન્નત્વ અને (૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ હોવાથી સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

પરિણામે, તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક જે વહ્નિત્વનિષ્ઠ એક માત્ર પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જવાને કારણે સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં રહી જશે.

તમારા (= અવાંતર પૂર્વપક્ષના) લક્ષણ મુજબ જે અભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત હોય તે અભાવ લઈ શકાય. માટે, તાદશવહ્નિઅભાવ સાધ્યાભાવ તરીકે લઈ શકાશે. તેનું અધિકરણ તજ્જ્ઞાન, તેમાં તજ્જ્ઞાનત્વ હેતુ વૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણઅસમન્વય થવાથી અવ્યાપ્તિ સ્પષ્ટ છે.

प्रदर्शिता, तत्र साध्यतावच्छेदकम् एकं वह्नित्वम्, तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकधर्मौ च द्वौ - महानसीयत्वं वह्नित्वञ्च । किन्तु तत्राऽव्याप्तिप्रदानायासो व्यर्थः सञ्जातः, अतः पूर्वपक्षेण तादृशं स्थलमुपदर्शितं यत्र साध्यतावच्छेदकधर्मौ द्वौ भवेताम्, तत्र ग्राह्याभावीयप्रतियोगितावच्छेदक-धर्मश्च साध्यतावच्छेदकधर्मान्यतरः एकः एव स्यात् । तादृशस्थले च अव्याप्तिः वज्रलेपायिता एव भवेत् ।

अतः एव 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावमादायैवाऽव्याप्तिः प्रदर्शिता, न तु 'अत्र वह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं वह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः प्रदर्शिता, असम्भवात् । तथा हि -

❋ સંબંધચતુષ્ટયઘટિત લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિ દુર્નિવાર ❋

સારાંશ :-

(૧) જો મહાનસીયત્વને જાતિસ્વરૂપ માનો તો

'महानसीयवह्निः महानसे वर्तते' - આ જ્ઞાન મહાનસીયવહ્નિવિશિષ્ટ છે. કારણ કે આ જ્ઞાનમાં તજ્જ્ઞાનત્વ રહેલું છે. એટલે કે **'महानसे महानसीयवह्निः वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्**

- આ અનુમાનપ્રયોગમાં અવાંતર પૂર્વપક્ષના લક્ષણ મુજબ અવ્યાપ્તિ આવે.

(૨) જો મહાનસીયત્વને જાતિસ્વરૂપ ન માનો તો

'महानसीयवह्निः महानसे वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - આ સ્થલમાં અવાંતર પૂર્વપક્ષના લક્ષણ મુજબ અવ્યાપ્તિ ન આવે. માટે, તે લોકોના મત પ્રમાણે **'तार्णवह्निः अत्र वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** એટલે કે 'તાર્ણવહ્નિ અહીંયા છે' - આ જ્ઞાનમાં વિષયિતાસંબંધથી તાર્ણવહ્નિ રહેલ છે. કારણ કે તેમાં તજ્જ્ઞાનત્વ રહેલું છે - આ અનુમાનપ્રયોગમાં અવ્યાપ્તિ આવશે. (આ અંગે વિશેષ ઊહાપોહ કરવા ઈચ્છુક અધ્યેતા **યશોલતા સંસ્કૃત વૃત્તિ** - પૃ. ૧૪૪૪ વગેરે જોઈ શકે છે.)

પ્રશ્ન :- **'अत्र वह्निः अस्ति' इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन वह्निमत् तज्ज्ञानत्वात्** એટલે કે 'અહીં વહ્નિ છે' - આ જ્ઞાનમાં વિષયિતાસંબંધથી વહ્નિ રહેલ છે. કારણ કે આ જ્ઞાનમાં તજ્જ્ઞાનત્વ રહેલું છે - આ અનુમાનપ્રયોગમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ કેમ નહીં આપી ? મહાનસીયવહ્નિને સાધ્ય બનાવી વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ કેમ આપી ?

तादृशस्थले – साध्यम् - वह्निः ।

– साध्यतावच्छेदकः सम्बन्धः - विषयितासम्बन्धः ।

– साध्यतावच्छेदकः धर्मः - वह्नित्वम् ।

– साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः - समवायः ।

– साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकः धर्मः - न कोऽपि ।

एतज्ज्ञाने महानसीयवह्निश्चाऽविषय इति तत्र विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निः नैव वर्तते । तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगी - महानसीयवह्निः ।

– प्रतियोगितावच्छेदकः धर्मः - महानसीयत्वं वह्नित्वञ्च ।

– प्रतियोगितावच्छेदकः सम्बन्धः - विषयितासम्बन्धः ।

– प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकः धर्मः - न कोऽपि, महानसीयत्वत्वं वा ।

●

શું આની પાછળ વિશેષ પ્રયોજન છે ?

❀ વહ્નિસાધ્યકસ્થલે અવ્યાપ્તિ કેમ ન બતાવી ? પ્રશ્નનો ઉત્તર ❀

ઉત્તર :- પહેલાં તો **अत्र वह्निः अस्ति - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन वह्निमत् तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આવે છે કે નહીં ? તે તો વિચારી લો ! બે વિકલ્પ આપીએ છીએ - (૧) મહાનસીયત્વ જાતિ છે કે (૨) નહીં ?

(૧) જો મહાનસીયત્વજાતિ છે તો આ સ્થલમાં -

→ સાધ્ય - વહ્નિ

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદક ધર્મ -- વહ્નિત્વ.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદક સંબંધ -- વિષયિતાસંબંધ.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ -- કોઈ નથી.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ -- સમવાયસંબંધ.

તથા વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક જે મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લીધો તેમાં → પ્રતિયોગી - મહાનસીયવહ્નિ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ - મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ - વિષયિતાસંબંધ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - કોઈ નથી.

– प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः - समवायः, स्वरूप-समवायौ वा ।

तत्र महानसीयवह्न्यभावीयमहानसीयत्व-वह्नित्ववृत्तिप्रतियोगितावच्छेदकताभेदे तादृशाऽभावीय-वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्त्यते -

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

साध्यतावच्छेदकताधिकरणवह्नित्ववृत्तित्वस्य तादृशाऽभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव । य

स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वनिवेशेऽपि तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः वह्नित्वातिरिक्ताधिकरणेषु अवृत्तेः स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वसम्बन्धेनाऽपि तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव । शो ल ता

(२) स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वम् ।

तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता या वह्नित्वनिष्ठा सा समवायसम्बन्धेनैव अवच्छिन्ना, साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धोऽपि समवायः एव, एवं तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धभिन्नसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

●

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાયસંબંધ.

હવે અહીં પુનઃ બે વિકલ્પ ઉપસ્થિત થશે. (૧) શું મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને તમે ભિન્ન ભિન્ન માનો છો ? કે (૨) અભિન્ન માનો છો ? જો પ્રથમ વિકલ્પ સ્વીકારો તો તમારી માન્યતા એવી ફલિત થાય કે મહાનસીયત્વ જાતિ સ્વરૂપ છે અને મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન છે. હવે જોઈએ કે આ માન્યતા મુજબ અવ્યાપ્તિ આવે છે કે નહીં ? - વિ ન શ્રી

સૌ પ્રથમ તો તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતા-

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

शब्दतः अनुल्लिख्यमानवह्नित्वजातिनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽनवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वं तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां वर्तते एवेति स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

(४) स्ववृत्तित्वम् ।

साध्यतावच्छेदकतायामपि शब्दतः अनुल्लिख्यमानवह्नित्वजातिनिष्ठमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेवेति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

●

અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે કે નહીં ? તે વિચારવું જોઈએ. તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા બે છે (૧) વહ્નિત્વમાં રહેનારી, (૨) મહાનસીયત્વમાં રહેનારી. વહ્નિત્વમાં રહેનારી તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય છે. તે આ રીતે -

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વસામાનાધિકરણ્ય.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ છે વહ્નિત્વ તથા વહ્નિત્વનિષ્ઠતાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું પણ અધિકરણ છે વહ્નિત્વ. આ રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણમાં તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા રહેતી હોવાથી સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ.

(એક વાત અહીં ધ્યાનમાં રાખવી કે, સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ કૌંસમાં કરેલી ચર્ચા મુજબ આપણે કર્યો છે. ગ્રંથકારે તેનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ કર્યો નથી, ગ્રંથકારના સ્પષ્ટ નિર્દેશ મુજબ તો સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વનો જ પ્રવેશ કરેલો છે. છતાં અમે લક્ષણસમન્વય કરતી વખતે સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વનો જ નિર્દેશ

ततश्च तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति ।

अधुना तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्त्यते - अत्रादौ पर्यनुयोगः - महानसीयत्वं जातितया अभ्युपगम्यते, सखण्डोपाधितया वा ?

जातितया चेदभ्युपगम्यते तदा एवम् -

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

साध्यतावच्छेदकताधिकरणवह्नित्वे तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अवृत्तेः स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन महानसीयत्वनिष्ठा तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा न भवत्येव ।

स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वसम्बन्धेनाऽपि साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा न भवति, तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकताधिकरणवह्नित्वभिन्नमहानसीयत्ववृत्तित्वात् ।

●

કરીએ છીએ તેની પાછળ પ્રયોજન એ છે કે સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી જો પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થતી હોય તો સ્વઅવચ્છેદકસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જ જાય. પણ, જો સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વસંબંધથી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થતી હોય તો તે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધ-અનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય પણ ખરી, અને ન પણ થાય. માટે, પ્રસ્તુતમાં દરેક જગ્યાએ સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ સંબંધથી જ લક્ષણસમન્વય દર્શાવવામાં આવશે.)

પ્રસ્તુત સાધ્યમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદક એવું વહ્નિત્વ સમવાયસંબંધથી રહે છે. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ સમવાય બનશે. પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વ પણ મહાનસીયવહ્નિમાં = પ્રતિયોગીમાં સમવાયસંબંધથી વૃત્તિ હોવાથી તાદૃશમહાનસીયવહ્નિ-અભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા માત્ર સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન બનશે.

य शो ल ता वि न श्री

(२) स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वम् ।

साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धभिन्नसम्बन्धानवच्छिन्नत्वं हि तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां वर्तते एव, महानसीयत्वस्य जातित्वाभ्युपगमात् तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अपि समवायसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्नत्वात् । अतः स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः शब्दतोऽनुल्लिख्यमानमहानसीयत्वजातिवृत्तित्वेन सर्वैरपि धर्मैः अनवच्छिन्नत्वमेवेति साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वस्य तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

●

સમવાય સિવાયના સંયોગાદિ સંબંધથી અનવચ્છિન્ન જ થશે. આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયસંબંધભિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક સંયોગાદિસંબંધોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેતું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

તૃતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિસ્વરૂપ હોવાથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વત્વ વગેરે દુનિયાના કોઈ પણ ધર્મથી અવચ્છિન્ન નહીં બને. તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વ પણ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિસ્વરૂપ હોવાથી દુનિયાના તમામ ધર્મોથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અનવચ્છિન્ન જ થશે. આ રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીય વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય.

(४) स्ववृत्तित्वम् ।

साध्यतावच्छेदकतायामपि तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेवेति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

इत्थञ्च तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेऽपि स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वाभावात् सम्बन्धचतुष्टयेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकतया तादृशावच्छेदकताग्रहणं नैव सम्भवति ।

●

ચતુર્થ સંબંધ છે - સ્વવૃત્તિત્વ. (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ -
(૧) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ,
(૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ)

પૂર્વે જોઈ ગયા તેમ વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અને તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા બન્ને દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ છે. માટે, તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થઈ જશે.

તથા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ સમવાય છે અને તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક પણ સમવાયસંબંધ જ છે. આ રીતે તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયસંબંધભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદકસંયોગાદિસંબંધથી અનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહી જશે.

આમ, સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ - આ બન્ને સંબંધથી તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતા-

य शो ल ता
वि ज्ञा

यदि महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वम् अङ्गीक्रियते तदा एवम् -

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

साध्यतावच्छेदकताधिकरणवह्नित्वे तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताया अवृत्तेः स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् ।

●

અવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ હોવાથી સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

❋ મહાનસીયત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અવિશિષ્ટ ❋

તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક જે બે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા (૧) વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા (૨) મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તેમાંથી વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ઉક્ત સંબંધોથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય છે. હવે, મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જોઈએ. આ વખતે આપણે (૧) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ (૨) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ (૩) સ્વવૃત્તિત્વ (૪) સ્વસામાનાધિકરણ્ય... આ ક્રમમાં જોઈશું.

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વ વહ્નિમાં = સાધ્યમાં સમવાયસંબંધથી રહેતું હોવાથી સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સમવાયસંબંધ થશે. તથા તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદક મહાનસીયત્વ જાતિ સ્વરૂપ હોવાથી મહાનસીયવહ્નિમાં સમવાયસંબંધથી જ રહેશે. પરિણામે, તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-અવચ્છેદકસંબંધ પણ સમવાય જ થશે. તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાય સિવાયના તમામ સંબંધોથી અનવચ્છિન્ન થશે. આ રીતે, તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં સાધ્યતાઅવ-ચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયસંબંધભિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદકસંયોગાદિસંબંધથી અનવચ્છિન્નત્વ રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશમહાનસીય-વહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

(२) स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वम् ।

साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धः समवायः वर्तते, तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगिताव-च्छेदकता स्वरूपेणाऽवच्छिन्ना, महानसीयत्वस्य स्वरूपेण वृत्तेः । न हि स्वरूपसम्बन्धः साध्यताव-च्छेदकतावच्छेदकः इति तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदक-समवायसम्बन्धभिन्नस्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवति ।

●

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા તો શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિસ્વરૂપ વહ્નિત્વમાં રહેલી હોવાથી દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન છે જ તથા તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાન-સીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિ સ્વરૂપ મહાનસીયત્વમાં રહેતી હોવાથી મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ થશે. આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદશ મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાન-સીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

તૃતીય સંબંધ છે - સ્વવૃત્તિત્વ. (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ -
(૧) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, (૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ)

વહ્નિત્વનિષ્ઠ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અને તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વ-નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન હોવાને કારણે તાદશ-મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદક-અનવચ્છિન્નત્વ સંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થઈ જશે.

તથા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ માત્ર સમવાય જ છે. સમવાય સિવાયના તમામ સંબંધોથી અનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું છે. અને તાદશમહાનસીયવહ્નિ-અભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ પણ માત્ર સમવાય

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकाः एव सर्वे धर्माः, तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वत्वेनाऽवच्छिन्ना, महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वेन तन्निष्ठावच्छेदकताया महानसीयत्वत्वाऽवच्छिन्नत्वनियमात् । तथा च तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकमहानसीयत्वत्वानवच्छिन्नत्वविरहात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवति ।

●

જ છે. સમવાય સિવાયના તમામે તમામ સંબંધો પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક છે. આ રીતે તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયસંબંધભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક સંયોગાદિસંબંધથી અનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી પણ તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થઈ જશે.

આ રીતે (૧) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને (૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ - આ બન્ને સંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ હોવાથી સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

•⁂• સામાનાધિકરણ્ય સંબંધથી અવિશિષ્ટ •⁂•

ચતુર્થ સંબંધ છે - સ્વસામાનાધિકરણ્ય.

(૧) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ, (૨) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, (૩) સ્વવૃત્તિત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જવા છતાં સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ નહીં શકે. કારણ કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ વહ્નિત્વ છે, જ્યારે તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ મહાનસીયત્વ છે. આ રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ એવા વહ્નિત્વમાં તાદશમહાનસીયવહ્નિ-

(४) स्ववृत्तित्वम् ।

साध्यतावच्छेदकतायाः सर्वधर्मैः अनवच्छिन्नत्वात् तत्र तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकमहानसीयत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वमवश्यं स्यादेवेति स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेवेति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति ।

इत्थञ्च महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वे तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्ववृत्तित्वसम्बन्धेनैव साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, स्वसामानाधिकरण्य-स्वानवच्छेदकसम्बन्धा-

●

અભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અવૃત્તિ હોવાથી સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થઈ શકે.

આમ, મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપક જે બે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે તેમાંથી વહ્નિત્વમાં રહેનારી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ઉક્ત સંબંધચતુષ્ટયથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે. જ્યારે મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નથી થતી, એટલે કે તાદશમહાન-સીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવ-ચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ તો જાય જ છે. ઉપરાંતમાં, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટવહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ પણ જાય છે. તમારી શરત મુજબ જે અભાવીયપ્રતિયોગિતામાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ હોય તે જ અભાવ લઈ શકાતો હોવાથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવ નહીં લઈ શકાય. વહ્નિઅભાવ જ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ તજ્જ્ઞાન નહીં બને, તે સિવાયના જ્ઞાન બનશે. તેમાં તજ્જ્ઞાનત્વ અવૃત્તિ હોવાથી લક્ષણસમન્વય થઈ જશે, અવ્યાપ્તિ નહીં આવે. હવે જ્યારે અવાંતર પૂર્વપક્ષના લક્ષણમાં **'वह्निरत्र वर्तते' इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन वह्निमत् तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં અવ્યાપ્તિ આવતી જ નથી તો પછી આ સ્થલ ગ્રંથકાર શા માટે બતાવે ?

હવે જો તમે દ્વિતીય વિકલ્પ સ્વીકારો તો તમારી માન્યતા એ ફલિત થાય કે મહાન-

नवच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवति, ततश्च सम्बन्धचतुष्टयेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकतारूपेण तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः ग्रहणं नैव घटामञ्चति ।

अतः तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेऽपि तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वात् तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वमेव स्यादिति न तादृशोऽभावो धर्तुं शक्यते, तथा च कुतः अव्याप्तिः ?

●

સીયત્વ એ જાતિ છે અને મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વમાં રહેનારી અને વહ્નિત્વમાં રહેનારી એક જ છે, ભિન્ન ભિન્ન નથી. આ માન્યતા પ્રમાણે ઉક્ત લક્ષણ પ્રમાણે ઉક્ત સ્થલમાં અવ્યાપ્તિ આવી જાય. તે આ રીતે → સ્થલ છે - '**वह्निः अत्र वर्तते' इत्येतज्ज्ञानम्, वह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** । અભાવ - વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ. અહીં,

→ સાધ્ય - વહ્નિ.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદક ધર્મ - વહ્નિત્વ.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદક સંબંધ - વિષયિતાસંબંધ.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - કોઈ નથી.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાય સંબંધ.

❀ મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને વિમર્શ ❀

તથા → પ્રતિયોગી - મહાનસીયવહ્નિ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ - મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ - વિષયિતાસંબંધ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - કોઈ નથી.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાય.

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વસામાનાધિકરણ્ય.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ વહ્નિત્વ છે. તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ બે છે. આમ, તાદશમહા-

एवं यदि महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता एका एवाऽभ्युपगम्यते तदा महानसीयत्वस्य जातित्वे एवं -

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

साध्यतावच्छेदकताधिकरणे वह्नित्वे तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः वृत्तेः स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति ।

किन्तु यदा स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वं निवेश्यते तदा तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकताधिकरणवह्नित्वभिन्नमहानसीयत्वेऽपि वर्तमानतया स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् ।

●

નસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ એવા વહ્નિત્વમાં તો રહેશે જ. માટે, સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જ જશે.

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનો અવચ્છેદક સંબંધ સમવાય છે અને મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ પણ સમવાય જ છે. આ રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયભિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક સંયોગાદિસંબંધથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહી જશે. માટે, સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

તૃતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ વહ્નિત્વ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિસ્વરૂપ હોવાથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ બનશે. અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ પણ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિસ્વરૂપ મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ જ હોવાથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ બનશે. આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-

(२) स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वम् ।

तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धभिन्नसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव भवेत् ।

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः शब्दतोऽनुल्लिख्यमानमहानसीयत्व-वह्नित्वजातिवृत्तित्वेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

●

અવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

ચતુર્થ સંબંધ છે - સ્વવૃત્તિત્વ. (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ -

(૧) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, (૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ)

પૂર્વોક્ત રીત્યા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અને તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન હોવાને કારણે તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહી જશે. માટે, સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ સંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થઈ જશે.

તથા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ અને તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ સમવાય સિવાયના અન્ય કોઈ ન હોવાથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદકસંબંધ સંયોગાદિથી અનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહી જશે. તેથી સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી પણ તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થઈ જશે.

આ રીતે સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ - આ

य शो ल ता
वि न श्री

(४) स्ववृत्तित्वम् ।

साध्यतावच्छेदकतायामपि तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेवेति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

●

બન્ને સંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ હોવાથી સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

આમ, તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક જે એક માત્ર મહાનસીયત્વવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જવાને કારણે તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ રહી જશે. પરિણામે, તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવ સાધ્યાભાવ તરીકે પકડી શકાશે. તેનું અધિકરણ તજ્જ્ઞાન. તજ્જ્ઞાનત્વ હેતુ તેમાં વૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણઅસમન્વય થવાને કારણે અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બને.

❋ સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વના પ્રવેશ માત્રથી અવ્યાપ્તિનિવારણ ❋

તમારી માન્યતા મુજબ આ રીતે ઉક્ત સ્થલમાં અવ્યાપ્તિ આવી શકતી હોવા છતાં ગ્રંથકારે તે અવ્યાપ્તિ દર્શાવી નથી. કારણ કે આ અવ્યાપ્તિ બહુ સરળતાથી અવાંતર પૂર્વપક્ષ દૂર કરી શકે તેમ છે. જો અવાંતર પૂર્વપક્ષ સ્વસામાનાધિકરણ્યની જગ્યાએ સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વને સંબંધકોટિમાં પ્રવેશ આપી દે તો પછી તમે જે રીતે અવ્યાપ્તિ આપી તે રીતે આપી ન શકાય. કારણ કે અવ્યાપ્તિ આપવા માટે તમે ગ્રહણ કરેલ વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા (૧) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ (૨) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને (૩) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - (i) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને (ii) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ) - આ ત્રણ સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થવા છતાં પણ સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ સંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય.

इत्थञ्च तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेऽपि स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वाभावात् सम्बन्धचतुष्टयेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकतारूपेण तद्ग्रहणं नैव अर्हति । तथा च तादृशाऽभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वविरहात् तादृशोऽभावो धर्तुं न शक्यते इति कुतः तमादायाऽव्याप्तिसम्भवः ?

●

કારણ કે તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ બે છે (૧) મહાનસીયત્વ અને (૨) વહ્નિત્વ, જ્યારે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ કેવલ વહ્નિત્વ જ છે. આ રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણીભૂત વહ્નિત્વથી ભિન્ન સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનધિકરણીભૂત મહાનસીયત્વમાં પણ તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા રહેલી હોવાથી સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ સંબંધથી તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થઈ શકે.

આમ, તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક જે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા

તે (૧) સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ,

(૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ,

(૩) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને

(૪) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - (૧) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ, (૨) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ)

આ ચાર સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય. માટે, તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિતત્વ રહેશે, અનિરૂપિતત્વ નહીં. જે અભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત હોય તે જ અભાવ લઈ શકાતો હોવાથી તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ જ નહીં શકાય. વહ્નિઅભાવ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ તજ્જ્ઞાન સિવાયના જ્ઞાન. ત્યાં તજ્જ્ઞાનત્વ અવૃત્તિ હોવાથી લક્ષણસમન્વય થઈ જશે, અવ્યાપ્તિનો કોઈ પ્રશ્ન જ ન આવે. આથી, ગ્રંથકારે '**अत्र वह्निरस्ति**' - **इत्येतज्ज्ञानं वह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલ ન બતાવતા મહાનસીયવહ્નિસાધ્યક સ્થલ બતાવ્યું છે.

अत्रैव महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वे एवं भवति -

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

साध्यतावच्छेदकताधिकरणवह्नित्ववृत्तित्वस्य तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वनिवेशे साध्यतावच्छेदकताधिकरणवह्नित्वभिन्नमहानसीयत्ववृत्तित्वस्य तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वात् स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् ।

●

આ રીતે જો મહાનસીયત્વ જાતિ હોય તો વહ્નિસાધ્યક ઉક્ત સ્થલે અવ્યાપ્તિ આપી શકાય કે નહીં ? - તે આપણે વિચારી લીધું. હવે બીજો વિકલ્પ વિચારીએ. આ બીજા વિકલ્પમાં પણ બે વિકલ્પ છે કે (૧) મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં ભિન્ન - ભિન્ન છે કે (૨) અભિન્ન જ છે ? જો પ્રથમ વિકલ્પ સ્વીકારો તો તમારી માન્યતા એ થઈ કે મહાનસીયત્વ એ જાતિ સ્વરૂપ નથી, કિંતુ સખંડઉપાધિ સ્વરૂપ છે અને મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન છે. આ માન્યતા પ્રમાણે તો સ્પષ્ટ જ છે કે મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આવી જ ન શકે. કારણ કે (૧) મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સખંડઉપાધિસ્વરૂપ મહાનસીયત્વમાં રહેતી હોવાથી મહાનસીયત્વત્વથી અવચ્છિન્ન થાય. જ્યારે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા તો નિરવચ્છિન્ન છે. તેથી ઉક્ત પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન થઈ શકે. (૨) મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જે વહ્નિત્વનિષ્ઠ છે તે ચાર સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય, કિંતુ મહાનસીયત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન જ થાય. આમ, મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ રહેલું હોવાથી મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય.

બીજા વિકલ્પમાં બીજો વિકલ્પ સ્વીકારો તો આપની માન્યતા એ પ્રમાણે ફલિત થાય કે - મહાનસીયત્વ સખંડઉપાધિસ્વરૂપ છે તથા મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ

(२) स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वम् ।

तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता स्वरूपेणाऽपि अवच्छिन्ना, समवायेनाऽपि अवच्छिन्ना, महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वाभ्युपगमेन स्वरूपेण वृत्तेः, वह्नित्वस्य च समवायेन वृत्तेः । साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धस्तु समवायः एव, न स्वरूपसम्बन्धः इति तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धभिन्नसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् ।

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वेन महानसीयत्वत्वावच्छिन्ना तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता वर्तते, साध्यतावच्छेदकता तु पूर्वोक्तरीत्या न केनाऽपि धर्मेणाऽवच्छिन्नेति तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वविरहात्, किन्तु साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकमहानसीयत्वत्वाऽवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् ।

(४) स्ववृत्तित्वम् ।

●

અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અભિન્ન જ છે. આ માન્યતા પ્રમાણે પણ ઉક્ત સ્થલમાં અવ્યાપ્તિઆપાદક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ શકાતો ન હોવાથી અવ્યાપ્તિ ન આવે. કારણ કે (૧) મહાનસીયત્વ સખંડઉપાધિસ્વરૂપ હોવાથી મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વરૂપસંબંધથી પણ અવચ્છિન્ન છે. પરિણામે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ સંબંધથી વિશિષ્ટ થઈ ન શકે તથા (૨) મહાનસીયત્વ સખંડ ઉપાધિ સ્વરૂપ હોવાથી મહાનસીયત્વત્વરૂપે જણાય છે. માટે, મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વત્વથી અવચ્છિન્ન થશે. પરિણામે, સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ શકે તેમ નથી.

साध्यतावच्छेदकतायां तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकमहानसीयत्वत्वभिन्नसर्व-धर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगिता-वच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदिति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगिता-वच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेत् ।

ततश्च स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन च तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रति-योगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेऽपि स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्व-स्वानव-च्छेदकानवच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वाभावात् सम्बन्धचतुष्टयेन साध्यताव-च्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतारूपेणैव तादृशाऽवच्छेदकतायाः ग्रहणं भवेदिति तादृशाऽभावीय-प्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्याऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वं नैव स्यादिति तादृशाऽभाव-ग्रहणमसम्भवि । ततश्च कुतः अव्याप्तिप्रसङ्गः ?

इत्थञ्च महानसीयवह्न्यभावमादाय वह्निसाध्यकस्थले अव्याप्त्यापादनाऽसम्भवात् वह्न्यभाव-मादाय महानसीयवह्निसाध्यकस्थले यदव्याप्त्यापादनं कृतं तद्युक्तमेवेति ।

ततश्च नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एकावच्छेदकत्वाङ्गीकारे -

(१) स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वम् (स्वसामानाधिकरण्यम्),

(२) स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वम् (स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम्),

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम्,

(४) स्ववृत्तित्वम् (वृत्तितानियामकसम्बन्धतया (१) स्वानवच्छेदकाऽनवच्छिन्नत्वम्, (२) स्वानवच्छेदकसम्बन्धाऽनवच्छिन्नत्वमिति सम्बन्धद्वितयं ग्राह्यम्)

●

✱ વહ્નિસાધ્યક સ્થલે અવ્યાપ્તિઆપાદન અશક્ય ✱

આ રીતે, આપણે જોઈ ગયા કે વિષયિતાસંબંધથી વહ્નિસાધ્યક સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિ-અભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આપવી શક્ય નથી. મહાનસીયવહ્નિસાધ્યક સ્થલમાં વહ્નિઅભાવને લઈને જ અવ્યાપ્તિ આપી શકાય છે. હવે જો વિષયિતાસંબંધથી મહાનસીયવહ્નિને સાધ્ય ન બનાવે, કિંતુ સંયોગસંબંધથી જ સાધ્ય બનાવે તો તો મહાનસીયવહ્નિના અધિકરણમાં કોઈ કાળે વહ્નિઅભાવ ન મળે. અવ્યાપ્તિ આપવી જ દુઃશક્ય થઈ જાય. માટે, વિષયિતાને જ સાધ્યતાઅવચ્છેદક સંબંધ બનાવવો પડે. વિષયિતાસંબંધથી મહાનસીયવહ્નિના અધિકરણમાં

- एतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्याऽवच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः - इत्येवं लक्षणमभ्युपेयम् ।

एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वाङ्गीकारे, नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एकावच्छेदकत्वानङ्गीकारे तु

'(१) स्वसामानाधिकरण्यम्,

(२) स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम्,

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम्,

(४) स्ववृत्तित्वम् (वृत्तित्वञ्च स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन)

- एतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः' - इत्येवमेव लक्षणमङ्गीकार्यम् । तदापि न काऽप्यापत्तिः ।

ननु 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र या अव्याप्तिः भवता प्रदर्शिता, सा न वज्रलेपायिता, अपि तु परिष्कारपरिहार्या, यदि वृत्तितानियामकसम्बन्धविधया स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वं निवेश्यते तदा तन्निवारणं सम्भवति, तथा चैवं लक्षणम् - स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वै-(वृत्तित्वञ्च

●

વહ્નિઅભાવ મળી શકે છે. તેથી ગ્રંથકારે અન્ય કોઈ સ્થળ ઉપર પોતાની પસંદગીનો કળશ ન ઢોળતાં **'इह महानसीयवह्निः वर्तते' इति एतज्ज्ञानं महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ અનુમાનપ્રયોગ ઉપર પોતાની પસંદગીનો કળશ ઢોળ્યો. આપણે જોઈ જ ગયા કે ગ્રંથકારની પસંદગી પૂર્ણતયા સુંદર છે કે જે અવાંતર પૂર્વપક્ષના લક્ષણને ખંડિત કરીને જ રહે છે.

પ્રશ્ન :- મહાશય ! બીજાના ઘરમાં પથરો નાંખતા પહેલા પોતાના કાચના ઘરને ભૂલી ન જવું જોઈએ. તમે સાબિત કર્યું કે અન્ય - અન્ય સ્થલમાં આવતી અવ્યાપ્તિઓ અવાંતર પૂર્વપક્ષ નૂતન નૂતન પરિષ્કાર કરવા દ્વારા દૂર કરી શકે છે, માટે તે તે સ્થલોએ ગ્રંથકારે અવ્યાપ્તિ ન દર્શાવી. તો પછી આપે બતાવેલા સ્થલે પણ ગ્રંથકારે અવ્યાપ્તિ ન જ દર્શાવવી જોઈએ. કારણ કે અવાંતર પૂર્વપક્ષ તમે દર્શાવેલી અવ્યાપ્તિ પણ એક જ પરિષ્કાર કરવા દ્વારા દૂર કરી શકે તેમ છે. જુઓ ! અવાંતર પૂર્વપક્ષ આ પ્રમાણે લક્ષણ બનાવે કે

(૧) સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ (સ્વસામાનાધિકરણ્ય),

य शो ल ता वि न श्री

स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्वानधिकरणावृत्तित्वोभयसम्बन्धेन)तच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता-विशिष्टान्याऽवच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाऽभावः इति ।

पूर्वोक्तस्थले वह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः भवति न वा ? तच्चिन्त्यते -

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

साध्यतावच्छेदकताधिकरणवह्नित्वे तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः वर्तमानत्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

●

(૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ (સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ),

(૩) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ,

(૪) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - (૧) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, (૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ અને (૩) સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ)

- આ ચાર સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ !

હવે, આ લક્ષણ પ્રમાણે પુનઃ જોઈએ કે તમે દર્શાવી તે મુજબ અવ્યાપ્તિ આવે છે કે નહીં ?

❀ મહાનસીયવહ્નિસાધ્યક સ્થલે અવ્યાપ્તિ દૂર કે નહીં ? ❀

સ્થલ :- 'મહાનસમાં મહાનસીયવહ્નિ છે' - આ જ્ઞાન વિષયિતાસંબંધથી મહાનસીય-વહ્નિવિશિષ્ટ છે. કારણ કે આ જ્ઞાનમાં તજ્જ્ઞાનત્વ હેતુ વૃત્તિ છે.

→ સાધ્ય - મહાનસીયવહ્નિ

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદક સંબંધ - વિષયિતા.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદક ધર્મ - મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - કોઈ નથી.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાય.

મહાનસીયત્વ જાતિસ્વરૂપ છે તથા મહાનસીયત્વમાં રહેનારી અને વહ્નિત્વમાં રહેનારી મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા વગેરે ભિન્ન ભિન્ન નથી. આ માન્યતા પ્રમાણે ઉક્ત સ્થલમાં વહ્નિઅભાવ લક્ષણ ઘટક તરીકે લઈ નહીં શકાય.

(२) स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् ।

साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धतया समवायः प्राप्यते, तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि समवायसम्बन्धेन अवच्छिन्ना इति तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

●

તદ્યથા - વહ્નિઅભાવમાં → પ્રતિયોગી - વહ્નિ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ - વિષયિતાસંબંધ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ - વહ્નિત્વ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાય.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - કોઈ નથી.

આ અભાવની જેટલી પણ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે તે જો ઉક્ત સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય તો આ અભાવ લઈ શકાય. આ અભાવની (= પ્રસ્તુતવિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક વહ્નિઅભાવની) એક જ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે કે જે વહ્નિત્વમાં રહેલી છે. જોઈએ કે આ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે કે નહીં ?

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

(પ્રસ્તુત સ્થલમાં આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે જે પરિષ્કાર કર્યો છે તે વૃત્તિતાનિયામકસંબંધકોટિમાં કરેલ છે. સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ, સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ - આ બધાં પરિષ્કાર તો અન્યાન્ય સ્થલોએ આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા અનિવાર્ય છે જ. - આ બાબત ધ્યાનમાં રાખવી.) પ્રસ્તુતમાં,

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ બે છે - (૧) મહાનસીયત્વ, (૨) વહ્નિત્વ અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ એક જ છે - વહ્નિત્વ. આમ, પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના બધા અધિકરણમાં ભલે ન રહે, કિંતુ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ સિવાયના અન્ય કોઈ ધર્મોમાં તો નથી જ રહેતી. આથી, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણીભૂત મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વથી ભિન્ન, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અનધિકરણીભૂત ઘટત્વાદિ ધર્મોમાં અવૃત્તિત્વ તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેતું હોવાથી

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

महानसीयत्वस्य जातित्वेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकधर्मविधया न कोऽपि प्राप्यते, सर्वेऽपि धर्माः साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकाः एव स्युः । तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि सर्वैरपि धर्मैरनवच्छिन्ना इति तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

●

સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકીભૂત મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ બન્ને જાતિસ્વરૂપ હોવાથી સમવાયસંબંધથી જ મહાનસીયવહ્નિમાં રહે છે. આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદક સંબંધ માત્ર સમવાય જ છે. એ સિવાયના તમામે તમામ સંબંધો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક જ છે. તથા તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ પણ સમવાય જ છે. સમવાય સિવાયના સંબંધથી તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અનવચ્છિન્ન જ છે. આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયસંબંધભિન્ન સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક સંયોગાદિસંબંધથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

તૃતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિસ્વરૂપ મહાનસીયત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં વૃત્તિ હોવાથી દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ થશે. એટલે કે દુનિયાના તમામે તમામ ધર્મો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક જ છે. તથા તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિ સ્વરૂપ વહ્નિત્વમાં વૃત્તિ હોવાથી દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ થશે. આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-

(४) स्ववृत्तित्वम् । (क) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

साध्यतावच्छेदकतायामपि तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्व-सत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यताव-च्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेव ।

(ख) स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वम् ।

तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वे एव वर्तते, साध्यतावच्छेदकताधिकरणविधया तु महानसीयत्वमपि वह्नित्वमपि च प्राप्येते, तत्र वह्नित्वस्य प्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरण-त्वेऽपि महानसीयत्वस्य प्रतियोगितावच्छेदकतायाः अनधिकरणतया साध्यतावच्छेदकतायां तादृश-वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताधिकरणवह्नित्वभिन्नमहानसीयत्ववृत्तित्वसत्त्वात् स्वानधिकरणाऽ-वृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः न भवेदेव ।

●

અવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

❀ વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ વધતાં અવ્યાપ્તિ દૂર ❀

ચતુર્થ સંબંધ છે - સ્વવૃત્તિત્વ. (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધો - (૧) સ્વઅનવચ્છેદકઅન-વચ્છિન્નત્વ, (૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ અને (૩) સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ)

વૃત્તિતાનિયામક સંબંધોમાં પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અને તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - આ બન્ને પૂર્વે જણાવેલ રીતે દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ છે. આ રીતે, તાદશવહ્નિ-અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિ-અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થઈ જશે.

વૃત્તિતાનિયામક દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અને તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા માત્ર જાતિ-સ્વરૂપ ધર્મોમાં જ રહેતી હોવાથી માત્ર સમવાયસંબંધથી જ અવચ્છિન્ન થશે. તે સિવાયના તમામ સંબંધો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અને તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના

य शो ल ता वि न म्रा

इत्थञ्च तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तित्वेऽपि स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायामवृत्तेः स्वानधिकरणाऽवृत्तित्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः नैव कथ्यते इति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवति ।

●

અનવચ્છેદક જ થશે. આ રીતે તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયસંબંધભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ સંબંધોથી અનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધ અનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થઈ જશે.

વૃત્તિતાનિયામક તૃતીય સંબંધ છે - સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ માત્ર વહ્નિત્વ જ નથી, કિંતુ મહાનસીયત્વ પણ છે. જ્યારે તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ માત્ર વહ્નિત્વ જ છે. એટલે કે તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું જે અધિકરણ નથી તેવા મહાનસીયત્વમાં પણ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા વૃત્તિ છે. આ રીતે, તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-અધિકરણીભૂતવહ્નિત્વભિન્ન પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનધિકરણીભૂત મહાનસીયત્વમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા વૃત્તિ હોવાથી સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ નહીં થાય.

નવા કરેલા પરિષ્કાર મુજબ સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધ-અનવચ્છિન્નત્વ અને સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી જે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ હોય તે જ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ શકે.

પ્રસ્તુતમાં, →તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ - આ બે સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ હોવા છતાં પણ સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ નથી માટે, → સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય.

ततश्च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितय-सम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेऽपि स्ववृत्तित्व-सम्बन्धेन तदभावात् सम्बन्धचतुष्टयेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकतारूपेण तादृशाऽवच्छेदकताग्रहणं नैव सम्भवति इति तादृशाऽभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्याऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वविरहात् तादृशोऽभावः धर्तुं नैव शक्यते इति कुतः तमादाय अव्याप्ति-प्रसङ्गः ? ***इति चेत् ?***

●

❋ નૂતન લક્ષણમાં કુલ છ સંબંધ ❋

આમ, → સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ, સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને સ્વઅનવચ્છેદક-સંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થવા છતાં સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ શકે તેમ નથી. માટે, → આ વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ, સ્વઅનવચ્છેદકઅનવ-ચ્છિન્નત્વ, સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ, સ્વવૃત્તિત્વ - આ ચાર સંબંધથી સાધ્યતાઅવ-ચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહિ કહેવાય. કિંતુ આ ચાર સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી ભિન્ન પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કહેવાશે. તેથી,

→ તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં ઉક્ત સંબંધચતુષ્ટયથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-વિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ નહીં રહે, કિંતુ નિરૂપિતત્વ જ રહેશે.

નૂતનપરિષ્કાર મુજબ જે અભાવીયપ્રતિયોગિતામાં ઉક્તસંબંધચતુષ્ટયથી સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ રહે તે જ અભાવ લઈ શકાતો હોવાથી તાદશવહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય.

કિંતુ વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકમહાનસીયવહ્નિઅભાવ જ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ તજ્જ્ઞાન સિવાયના અન્ય જ્ઞાનો બનશે. તજ્જ્ઞાનત્વ હેતુ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જતાં અવ્યાપ્તિ ક્યાં આવી ?

સ્પષ્ટ છે કે,

જે રીતે '**रक्तघटः समवायेन नीलत्ववद्वान् घटत्वात्**' - આ સ્થલમાં આવતી અવ્યાપ્તિ

अहो ! अपूर्वं हि विस्मरणशीलत्वं भवतः यदनुपदमुक्तं विस्मृत्य अनालोच्य आक्षिप्यते। तादृशमहानसीयवह्निसाध्यकस्थले नैका अवच्छेदकता, अपि तु अनेका इत्युक्तं किं विस्मृतं भवता ? स्मृतं स्याद् यदि, तदा नोक्तप्रश्नोत्थानं भवेत्, तदनुसारेण तन्निराकरणसम्भवात् । तथा हि -

उक्तस्थले द्वेधा हि साध्यतावच्छेदकता -

(१) महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता,

(२) वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता ।

यदि एतत्साध्यतावच्छेदकताद्वितयेषु एकेनाऽपि साध्यतावच्छेदकत्वेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता विशिष्टा न भवेत्, तदैव तादृशः वह्न्यभावः धर्तुं न शक्यते, यदि एकेनाऽपि साध्यतावच्छेदकत्वेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता विशिष्टा भवेत् तदा न स्यादेव तादृशवह्न्यभावाऽग्रहणप्रसङ्गः ।

तत्रादौ तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्त्यते -

●

અવાંતર પૂર્વપક્ષ સંબંધકોટિમાં સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ કરાવી દૂર કરી શકે તેમ હોવાથી ગ્રંથકારે આ સ્થલમાં અવ્યાપ્તિઆપાદન ન કર્યું. તે રીતે '**तज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्**' - આ સ્થલમાં આવતી અવ્યાપ્તિને અવાંતર પૂર્વપક્ષ સંબંધકોટિમાં જે સ્વવૃત્તિત્વસંબંધ છે તેમાં વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ તરીકે સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વસંબંધનો પ્રવેશ કરાવી દૂર કરી શકે તેમ છે. માટે, ગ્રંથકારે આ સ્થલમાં પણ અવ્યાપ્તિ ન જ દર્શાવવી જોઈએ.

✳ પરિષ્કારપરિહાર્યઅવ્યાપ્તિપ્રદર્શન શા માટે ? પ્રશ્નોત્તર ✳

ઉત્તર :- વાહ ! શંકા તો તમારી ખરેખર વ્યાજબી છે. પણ, સાથે સાથે એનો ઉત્તર પણ એટલો જ મજાનો છે. **तज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં તમે બતાવ્યું તે મુજબ વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ ભલે દૂર થઈ ગઈ. પણ આ જ સ્થલમાં વહ્નિમહાનસીયઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ અવાંતર પૂર્વપક્ષ પોતાના લક્ષણ પ્રમાણે કોઈ કાળે દૂર થઈ શકે તેમ નથી. વાત વિગતે વિચારીએ -

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणं महानसीयत्वमेव भवेत्, तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वे एव वर्तते, न महानसीयत्वे, वह्नित्वञ्च तादृशसाध्यतावच्छेदकताधिकरणविधया न प्राप्यते, तथा च तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां तादृशसाध्यतावच्छेदकताधिकरणमहानसीयत्ववृत्तित्वविरहात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् ।

(२) स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् ।

महानसीयत्वस्य जातित्वे तादृशसाध्यतावच्छेदकतायाः अवच्छेदकसम्बन्धः समवायः, तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि समवायसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्ना । तथा च तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेत् ।

यशोलता

महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वे तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धः स्वरूपसम्बन्धः एव भवेत्, तेन च तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता अवच्छिन्ना नैव भवेत्, तथा च तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकस्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नत्वविरहात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् ।

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

तादृशसाध्यतावच्छेदकतायाः अवच्छेदकधर्मविधया न कोऽपि प्राप्यते, यदि महानसीयत्वस्य जातित्वमभ्युपगम्यते । तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि न केनाऽपि धर्मेणाऽवच्छिन्ना । तथा च तादृशसाध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवत्येव ।

महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वेऽपि तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकमहानसीयत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वस्य तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वात् स्वानवच्छेदकानव-

च्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

(४) स्ववृत्तित्वम् । (क) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

साध्यतावच्छेदकतायामपि तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वं स्यात्, यदि महानसीयत्वस्य जातित्वमभ्युपगम्यते । तथा च स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेवेति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वे तादृशसाध्यतावच्छेदकतायां तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकमहानसीयत्वत्वावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः नैव भवेदिति ।

(ख) स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वम् ।

तादृशसाध्यतावच्छेदकतायां तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताधिकरणवह्नित्वभिन्नमहानसीयत्ववृत्तित्वसत्त्वात् स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशसाध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः नैव भवेत् ।

ततश्च स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वसम्बन्धेन स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन च तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः तादृशसाध्यतावच्छेदकतायामवृत्तेः स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् ।

इत्थञ्च महानसीयत्वस्य जातित्वे तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन च तादृशसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव वर्तते, स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेनैव साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, ततश्च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् ।

एवं महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वे तु सुतरां तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेदिति तु सुप्रतीतमेव ।

अधुना वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताविशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्त्यते -

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

साध्यतावच्छेदकतायाः वह्नित्वनिष्ठायाः एव ग्रहणात् साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया वह्नित्वमेव गृह्यते, तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधयाऽपि वह्नित्वमेव लभ्यते इति तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकताधिकरणवह्नित्ववृत्तित्व-सत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकता-विशिष्टा भवेदेव ।

(२) स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् ।

वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः अवच्छेदकः सम्बन्धः समवायः, तादृशवह्न्यभावीयप्रतियो-गितावच्छेदकताऽपि समवायसम्बन्धेनैव अवच्छिन्ना इति तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

य शो ल ता

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

तादृशसाध्यतावच्छेदकतायाः तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च शब्दतः अनुल्लि-ख्यमानवह्नित्वजातिवृत्तितया तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां तादृशसाध्यतावच्छेदक-तानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रति-योगितावच्छेदकता तादृशसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवत्येव ।

(४) स्ववृत्तित्वम् । तत्र (क) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

साध्यतावच्छेदकतायामपि तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मान-वच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशसाध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेव ।

(ख) स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वम् ।

तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणं वह्नित्वम्, साध्यतावच्छेदकतायाः

अधिकरणमपि तदेव, न हि अन्यत्र तादृशसाध्यतावच्छेदकता वर्तते इति तादृशसाध्यतावच्छेदकतायां तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताधिकरणवह्नित्वभिन्नाऽवृत्तित्वसत्त्वात् स्वानधिकरणाऽवृत्तित्व-सम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशसाध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेव ।

ततश्च स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वोभयसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रति-*योगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तेः* स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगिता-वच्छेदकता तादृशसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव । इत्थञ्च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रति-योगितावच्छेदकता तादृशसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

ततश्च तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽ-विशिष्टत्वेऽपि वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेद-कतारूपेण तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः ग्रहणं भवत्येव । अतः तादृशवह्न्यभावीय-प्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमेव स्यादिति तादृशो वह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणे 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्याकारकज्ञाने तज्ज्ञानत्वहेतोः वृत्तित्वेन लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः, ततः कुतः उक्तं यदुत नास्ति अव्याप्तिरिति ?

न चाऽस्त्वेवम्, तथापि ये साध्यतावच्छेदकताभेदमङ्गीकर्तुं नोत्सहन्ते तेषां तु का गतिः ? किं तेषां मते अवान्तरपूर्वपक्षप्रदर्शितं लक्षणं निर्दुष्टं स्यात् ? उक्तपरिष्कारेण उक्तापत्तिनिवारण-सम्भव***दिति वाच्यम्,***

गौरवाऽऽपत्तिभिया तादृशभेदानङ्गीकारस्याऽशक्यत्वात्, तद्भेदाऽनङ्गीकारेऽपि अव्याप्तेः सद्भावाच्च । तथा हि - यदि साध्यतावच्छेदकता महानसीयवह्निसाध्यकस्थले एका एवाऽभ्युपगम्यते

●

એક વસ્તુની સ્પષ્ટતા સૌ પ્રથમ કરી લઈએ કે **पर्वतः वह्निमान्** અને **वह्निमान् पर्वतः** - આ બન્ને જ્ઞાન વિભિન્ન છે. એક નથી. કારણ કે પ્રથમ જ્ઞાનમાં પર્વતને ઉદ્દેશીને વહ્નિનું વિધાન કરવામાં આવતું હોવાથી પ્રથમ જ્ઞાન પર્વતઉદ્દેશ્યક છે અને વહ્નિવિધેયક છે. તથા દ્વિતીય જ્ઞાનમાં વહ્નિમાન પદાર્થને ઉદ્દેશીને પર્વતત્વનું વિધાન કરવામાં આવે છે. માટે, દ્વિતીય જ્ઞાન વહ્નિમાનઉદ્દેશ્યક પર્વતત્વવિધેયક છે. સ્પષ્ટ છે કે પ્રથમ જ્ઞાનમાં વિષયિતા સંબંધથી 'પર્વતવહ્નિમાન' રહી શકે. કિંતુ 'વહ્નિમાનપર્વત' રહી ન શકે. કારણ કે વહ્નિમાનપર્વત

तदा नोक्तापत्तिः भवति, वृत्तितानियामकसम्बन्धविधया स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वप्रवेशेन तद्वारण-सम्भवात्, किन्तु एवमभ्युपगमे 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्याकारकज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र विषयितासम्बन्धेन वह्निमहानसीयाभावमादायाऽव्याप्तिः दुर्वारा एव ।

'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्याकारकज्ञाने महानसीयवह्निः एव विषयो भवति, न वह्निमहानसीयः, यतः 'महानसीयवह्निः' इति कथने महानसीयपदार्थमुद्दिश्य वह्नित्वस्य विधानं भवति, तथापूर्वापरभावात्, यो हि पूर्वपदार्थः सः उद्देश्यः भवति, तदुत्तरपदार्थः तद्विधेयो भवति, सामान्येन । 'वह्निमहानसीयः' इत्युक्तौ उद्देश्य-विधेयभावपरावर्त्तनं स्पष्टमेवेति 'महानसीय-वह्निः अत्र' इत्येतज्ज्ञाने वह्निमहानसीयः विषयतया नैव भासते, अपि तु महानसीयवह्निरेव विषयतया भासते । तथा च तादृशज्ञाने वह्निमहानसीयाऽभावः धर्तुं शक्यते ।

इत्थञ्च प्रकृते साध्यादिकं पूर्ववत् । तादृशाऽभावीयप्रतियोगी - वह्निमहानसीयः ।

– प्रतियोगितावच्छेदकः धर्मः - वह्नित्वं महानसीयत्वञ्च ।

– प्रतियोगितावच्छेदकः सम्बन्धः - विषयितासम्बन्धः ।

– प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकः धर्मः - महानसीयत्वस्य जातित्वे न कोऽपि । महानसीय-त्वस्य सखण्डोपाधित्वे महानसीयत्वत्वमेव ।

●

પ્રથમ જ્ઞાનનો વિષય છે જ નહીં. આ જ રીતે **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते'** - આ જ્ઞાનમાં મહાનસીયવહ્નિ એ વિષયિતાસંબંધથી રહી શકે. કિંતુ વહ્નિમહાનસીય વિષયિતાસંબંધથી કેવી રીતે ઉક્ત જ્ઞાનમાં રહી શકે ? કારણ કે મહાનસીયવહ્નિમાં મહાનસીયપદાર્થને ઉદ્દેશીને વહ્નિત્વનું વિધાન છે. તથા વહ્નિમહાનસીયમાં વહ્નિને ઉદ્દેશીને મહાનસીયત્વનું વિધાન છે. આમ, આ વખતે આપણે વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક વહ્નિમહાનસીયઅભાવને લઈને લક્ષણસમન્વય થાય છે કે નહીં ? તે જોવાનું છે -

✠ વહ્નિમહાનસીયઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ ✠

સ્થલ - **'महानसीयवह्निः अत्र विद्यते' इत्येतज्ज्ञानं महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં → સાધ્ય - મહાનસીયવહ્નિ.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદક ધર્મ - મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ.

– प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः - महानसीयत्वस्य जातित्वे समवायः एव । तस्य सखण्डोपाधित्वे समवाय-स्वरूपसम्बन्धौ ।

तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताग्रहणं तदैव सम्भवति यदा तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेत् । अतः तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्त्यते -

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् । (स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वम्)

साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया महानसीयत्वं वह्नित्वञ्च प्राप्येते । तादृशवह्निमहानसीयाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि महानसीयत्वे वह्नित्वे चैव वर्तते, नान्यत्र कुत्रचिदिति तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकताधिकरणमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयवृत्तित्वसत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशवह्निमहानसीयाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वप्रवेशेऽपि तादृशवह्निमहानसीयाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकताधिकरणवह्नित्व-महानसीयत्वभिन्नाऽवृत्तित्वसत्त्वात् स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

●

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદક સંબંધ - વિષયિતાસંબંધ.

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - કોઈ નથી. (મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - આ બન્ને ધર્મો જાતિ છે - આ માન્યતાના આધારે પ્રસ્તુત નિરૂપણ ચાલી રહ્યું છે. જો મહાનસીયત્વને જાતિસ્વરૂપ ન માનતા હો તો મહાનસીયત્વની જગ્યાએ બધે તાર્ણત્વને અને મહાનસીયની જગ્યાએ બધે તાર્ણને મૂકી પ્રસ્તુત નિરૂપણ અક્ષરશઃ સમજી લેવું.)

→ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાય.

અભાવ - વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક વહ્નિમહાનસીયઅભાવ.

આ અભાવમાં,

→ પ્રતિયોગી - વહ્નિમહાનસીય.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ - વહ્નિત્વ, મહાનસીયત્વ.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ - વિષયિતાસંબંધ.

(२) स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वम् ।

महानसीयत्वस्य जातित्वे तादृशसाध्यतावच्छेदकतायाः अवच्छेदकसम्बन्धविधया समवायः एव प्राप्यते, महानसीयत्व-वह्नित्वयोरुभयोरपि समवायेन वृत्तेः, तदतिरिक्ताः सर्वेऽपि सम्बन्धाः साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकाः एव । तादृशवह्निमहानसीयाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताऽवच्छेदकसम्बन्धोऽपि समवायः एव प्राप्यते, वह्नित्व-महानसीयत्वयोः समवायेन वृत्तेः । तथा च तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायभिन्नसर्वसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव भवेत् ।

●

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - કોઈ નથી.

→ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાય.

આ વખતે થોડી સ્પષ્ટતા કરી લેવી -

આ સ્થલમાં મહાનસીયત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં જે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા છે તે પણ જુદી - જુદી છે. તથા વહ્નિત્વમાં અને મહાનસીયત્વમાં જે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે તે પણ જુદી - જુદી છે. વહ્નિત્વમાં અને મહાનસીયત્વમાં રહેલી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા બેમાંથી કોઈ એક સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય તો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટથી ભિન્ન એ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ન કહેવાય. (આ અંગેની વિશેષ સ્પષ્ટતા આગળ જે પ્રશ્ન - ઉત્તર પ્રદર્શિત કરવામાં આવશે - તેના દ્વારા થઈ જશે.) તદુપરાંતમાં, આ આખા નિરૂપણમાં શંકાઓ ઊઠતી હોય અને તે અસમાહિત રહેતી હોય તો સંસ્કૃત વૃત્તિ - **'યશોલતા'**નું અવગાહન કરવા ભલામણ. તત્રત્ય તલસ્પર્શી અને પારદર્શી નિરૂપણ લાભદાયી નીવડશે. જુઓ, કઈ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય છે -

❁ વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વિચાર ❁

સૌ પ્રથમ વહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા લઈએ. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વનિષ્ઠ લઈએ.

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વસામાનાધિકરણ્ય = સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

વહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ બને વહ્નિત્વ. જ્યારે મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ સ્વાભાવિક છે કે

महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वे तु महानसीयत्वस्य स्वरूपेण वृत्तेः वह्नित्वस्य च समवायेन वृत्तेः साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धविधया समवाय-स्वरूपसम्बन्धौ प्राप्येते । तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि समवाय-स्वरूपोभयसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्ना भवति, तदितरेण न केनाऽपि इति तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवाय-स्वरूपोभयभिन्नसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

●

મહાનસીયત્વ જ હોય. આ રીતે મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું જે અધિકરણ મહાનસીયત્વ તદ્‌ભિન્ન તાદશમહાનસીયત્વનિષ્ઠ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અનધિકરણ જે વહ્નિત્વ તેમાં તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વૃત્તિ હોવાથી સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય.

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ.

મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધથી મહાનસીયવહ્નિમાં રહેનાર મહાનસીયત્વમાં રહેતી હોવાથી સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે. પ્રસ્તુતમાં, સમવાય સિવાયના તમામ સંબંધો તાદશમહાનસીયત્વનિષ્ઠ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અનવચ્છેદક જ છે. આ બાજુ તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ સમવાય-સંબંધથી વહ્નિમહાનસીયમાં રહેનાર વહ્નિત્વમાં રહેતી હોવાથી સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન થશે. સમવાય સિવાયના તમામ સંબંધોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીય-વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતઅવચ્છેદકતામાં રહેશે. આ રીતે, મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છે-દકતાઅવચ્છેદકસમવાયસંબંધભિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદકસંયોગાદિ દુનિયાના તમામ સંબંધોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતામાં રહેતું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિમહાન-સીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

તૃતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.

મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિસ્વરૂપ મહાન-સીયત્વમાં રહેતી હોવાથી દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ છે. મતલબ કે

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

महानसीयत्वस्य जातित्वे तादृशसाध्यतावच्छेदकता न केनाऽपि धर्मेणाऽवच्छिन्ना भवेत्, तदधिकरणमहानसीयत्व-वह्नित्वयोः शब्दतः अनुल्लिख्यमानजातिरूपत्वात् । तथा च सर्वेऽपि धर्माः साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकाः एव भवेयुः । तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि सर्वैरपि धर्मैः अनवच्छिन्ना एव, शब्दतः अनुल्लिख्यमानमहानसीयत्व-वह्नित्वजातिवृत्तित्वात् । तथा च तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वस्य सत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

●

દુનિયાના તમામ ધર્મો મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક જ છે. તથા વહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિ સ્વરૂપ વહ્નિત્વમાં રહેતી હોવાથી દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ થશે. આ રીતે, મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

ચતુર્થ સંબંધ છે - સ્વવૃત્તિત્વ. (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ -

(૧) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ,
(૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ,
(૩) સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ)

પૂર્વે જોઈ ગયા તે મુજબ તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિસ્વરૂપ વહ્નિત્વમાં રહેતી હોવાથી દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ છે. મતલબ કે દુનિયાના તમામ ધર્મો તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક જ છે. તથા મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા પણ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિ સ્વરૂપ મહાનસીયત્વમાં રહેતી હોવાથી દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ થશે. આ રીતે તાદશમહાનસીયત્વનિષ્ઠ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅન-

महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वे महानसीयत्वत्वं तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकं भवेत्, महानसीयत्वत्वातिरिक्ताः सर्वेऽपि धर्माः साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकाः एव । तादृशवह्निमहानसीयाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अपि महानसीयत्वे वर्तमानत्वेन महानसीयत्वत्वेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता अवच्छिन्ना भवेत्, महानसीयत्वत्वाऽतिरिक्तसर्वधर्मैः तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतावद् अनवच्छिन्ना एव भवेदिति तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकमहानसीयत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

●

વચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદૃશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તાદૃશમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થઈ જશે.

વૃત્તિતાનિયામક દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ.

તાદૃશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધથી વહ્નિમહાનસીયમાં રહેનાર વહ્નિત્વમાં રહેતી હોવાથી સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે. સમવાય સિવાયના દુનિયાના તમામ સંબંધો તાદૃશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અનવચ્છેદક જ છે. તથા તાદૃશમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા પણ સમવાયસંબંધથી મહાનસીયવહ્નિમાં રહેનાર મહાનસીયત્વમાં રહેતી હોવાથી સમવાયસંબંધથી જ અવચ્છિન્ન બનશે. સમવાય સિવાયના બધા સંબંધોથી તાદૃશમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા પણ અનવચ્છિન્ન જ બનશે. આ રીતે તાદૃશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયસંબંધભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક સંયોગાદિ દુનિયાના તમામ સંબંધોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદૃશમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદૃશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તાદૃશમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થઈ જશે.

વૃત્તિતાનિયામક તૃતીય સંબંધ છે - સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

તાદૃશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ વહ્નિત્વ છે. વહ્નિત્વ સિવાયના મહાનસીયત્વસમેત દુનિયાના તમામ ધર્મો, તાદૃશવહ્નિમહાન-

(४) स्ववृत्तित्वम् । (क) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

साध्यतावच्छेदकतायाम् अपि महानसीयत्वस्य जातित्वे सखण्डोपाधित्वे च तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वस्य तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकमहानसीयत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वस्य च सत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्निमहानसीयाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेव ।

(ख) स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वम् ।

तादृशवह्निमहानसीयाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताधिकरणविधया वह्नित्वं महानसीयत्वञ्चैव

●

સીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અનધિકરણ જ છે. તથા તાદશમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ મહાનસીયત્વ છે. આ રીતે તાદશમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅધિકરણીભૂતવહ્નિત્વભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનધિકરણીભૂતમહાનસીયત્વમાં વૃત્તિ હોવાથી સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તાદશમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ નહીં થાય.

આમ, વૃત્તિતાનિયામક સંબંધો (૧) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, (૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ, (૩) સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ - આ ત્રણ હોવાથી, તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ - આ બે સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ હોવા છતાં પણ સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ ન હોવાથી સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તાદશમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય.

પરિણામે,

ઉક્ત સ્થલમાં જે બે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા હતી તેમાંથી મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી તાદશવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ઉક્ત સંબંધચતુષ્ટયથી વિશિષ્ટ ન કહેવાય. કારણ કે, સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ - આ બે સંબંધથી તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તાદશમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થવા છતાં સ્વઅન-

प्राप्येते, साध्यतावच्छेदकताऽपि तत्रैव वर्तते इति साध्यतावच्छेदकतायां तादृशवह्निमहानसीयाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताधिकरणवह्नित्व-महानसीयत्वभिन्नवृत्तित्वसत्त्वात् स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेव ।

ततश्च तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वानवच्छेदकाऽनवच्छिन्नत्व-स्वानधिकरणाऽवृत्तित्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायां वृत्तेः स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवत्येव ।

●

धिकरणअवृत्तित्व અને સ્વવૃત્તિત્વ - આ બે સંબંધથી તાદૃશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તાદૃશમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થતી નથી.

❋ વહ્નિત્વનિષ્ઠ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું ગ્રહણ ❋

હવે, વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી તાદૃશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વિશિષ્ટ થાય છે કે નહીં ? તે જોઈએ -

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

તાદૃશવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ વહ્નિત્વ તથા તાદૃશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ પણ વહ્નિત્વ જ છે. વહ્નિત્વ સિવાના કોઈ પણ ધર્મમાં તાદૃશ વહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા રહેશે નહીં. માટે, તાદૃશવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅધિકરણીભૂતવહ્નિત્વભિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનધિકરણીભૂતઘટત્વ-મહાનસીયત્વાદિ ધર્મોમાં તાદૃશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અવૃત્તિ હોવાથી સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદૃશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ.

તાદૃશવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયવહ્નિમાં સમવાયસંબંધથી રહેનાર વહ્નિત્વમાં રહેતી હોવાથી સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન બનશે. સમવાય સિવાયના તમામ સંબંધો તાદૃશવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અનવચ્છેદક જ બનશે. આ બાજુ તાદૃશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ વહ્નિમહાનસીયમાં સમવાયસંબંધથી રહેનાર વહ્નિત્વમાં રહેતી હોવાથી સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન થશે. પ્રસ્તુતમાં, તાદૃશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સમવાય સિવાયના

इत्थञ्च स्वसामानाधिकरण्य-स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व -स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन तादृशवह्निमहानसीयाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यादेवेति तादृशोऽभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणं पूर्वोक्तरीत्या 'अत्र महानसीयवह्निः' इत्याकारकज्ञानम्, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोः वृत्तित्वेन लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेव अव्याप्तिः । तथा च नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एकावच्छेदकत्वाङ्गीकर्तृमतेऽपि अवान्तरपूर्वपक्षसम्मतलक्षणमव्याप्तिग्रस्तं स्यादेव । उक्तरीत्या नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एकावच्छेदकतायाः अङ्गीकर्तुमशक्यत्वेऽपि 'उपाये सति कर्तव्यं सर्वेषां चित्तरञ्जनम्' - इतिन्यायेन एतदव्याप्तिप्रदर्शनमिति सम्यगवधेयम् ।

●

સંયોગાદિ તમામ સંબંધોથી અનવચ્છિન્ન જ છે. આ રીતે, તાદશવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયભિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક સંયોગાદિસંબંધોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તાદશવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

તૃતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.

વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિ સ્વરૂપ વહ્નિત્વમાં રહેલી હોવાથી વહ્નિત્વત્વ વગેરે દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ સાબિત થાય છે. તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિ સ્વરૂપ વહ્નિત્વમાં વૃત્તિ હોવાથી દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ છે. આ રીતે વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

ચતુર્થ સંબંધ છે - સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધો -

(૧) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ,

(૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ,

(૩) સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ)

यशोलता
विनश्री

यदि नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु नैकाऽवच्छेदकताङ्गीक्रियते तदा पूर्वोक्तस्थलेऽव्याप्तिः भवत्येव, तथापि प्रसङ्गतः तन्मतानुसारेण एतत्स्थले कथं हि अव्याप्तिः भवति ? तच्चिन्त्यते -

तादृशस्थले साध्यतावच्छेदकताऽपि द्वेधा -

(१) महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता,

(२) वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता च ।

तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि द्वेधा -

(१) वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता,

(२) महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च ।

यदि तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयमपि साध्यतावच्छेदकताद्वितयाऽन्यतर-साध्यतावच्छेदकत्वेन विशिष्टा भवति तदा तादृशोऽभावः धर्तुं शक्यते इति आदौ तदेव विमर्षणीयम्, तत्र वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता-विशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्त्यते -

●

વૃત્તિતાનિયામક પ્રથમ સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.

હમણાં જ જોઈ ગયા તે મુજબ તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિ સ્વરૂપ વહ્નિત્વમાં વૃત્તિ હોવાથી દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ બનશે. તથા તાદશવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા પણ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિ સ્વરૂપ વહ્નિત્વમાં વૃત્તિ હોવાથી દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ છે. આ રીતે, તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદશવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતા-અવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિમહાનસીય-અભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તાદશવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થઈ જશે.

વૃત્તિતાનિયામક દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ.

તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પૂર્વે જણાવ્યું તે મુજબ સમવાય સિવાયના તમામ સંબંધોથી અનવચ્છિન્ન જ છે. તથા વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતા-

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

तादृशसाध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया महानसीयत्वमेव प्राप्यते, महानसीयत्वनिष्ठ-साध्यतावच्छेदकतायाः ग्रहणात् । तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तु वह्नित्वे वर्तते इति तादृशसाध्यतावच्छेदकताधिकरणमहानसीयत्ववृत्तित्वस्य तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताया-मभावात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशसाध्यताव-च्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् ।

●

અવચ્છેદકતા પણ સમવાય સિવાયના તમામ સંબંધોથી અનવચ્છિન્ન જ છે. આ રીતે, તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયસંબંધ-ભિન્ન પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક સંયોગાદિસંબંધથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદશવહ્નિત્વ-નિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તાદશવહ્નિત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહી જશે = વૃત્તિ થઈ જશે.

વૃત્તિતાનિયામક તૃતીય સંબંધ છે - સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ વહ્નિત્વ છે. વહ્નિત્વ સિવાયના તમામ ધર્મો તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અનધિકરણ જ છે. તથા તાદશવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ પણ વહ્નિત્વ જ છે. વહ્નિત્વ સિવાયના અન્ય કોઈ ધર્મોમાં વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતા-અવચ્છેદકતા રહેતી નથી. આ રીતે, તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાઅધિકરણીભૂતવહ્નિત્વભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનધિકરણીભૂતમહાન-સીયત્વાદિધર્મોમાં તાદશવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અવૃત્તિ હોવાથી સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતા-અવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થઈ જશે.

આ રીતે, (૧) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, (૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ અને (૩) સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીય-વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ હોવાથી સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ હોવાથી સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિમહાનસીય-

(२) स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् ।

तादृशसाध्यतावच्छेदकता महानसीयत्वस्य जातित्वे समवायेनाऽवच्छिन्ना भवति । तादृशाऽभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि समवायेनैवाऽवच्छिन्ना भवति । अतः तादृशाऽभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेत् ।

महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वे तादृशमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता स्वरूपसम्बन्धेन अवच्छिन्ना भवेत् । तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तु समवायसम्बन्धेन अवच्छिन्ना वर्तते इति तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकस्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नत्वविरहात् तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् ।

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

महानसीयत्वस्य जातित्वे महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः अवच्छेदकविधया न कोऽपि धर्मः लभ्येत । वह्नित्वनिष्ठतादृशप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि सर्वैः धर्मैः अनवच्छिन्ना एवेति तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वे महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः अवच्छेदकविधया महानसीयत्वत्वं प्राप्येत, तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तु सर्वैरपि धर्मैरनवच्छिन्ना एवाऽस्ति इति तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां तादृशसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकमहानसीयत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

(४) स्ववृत्तित्वम् ।

महानसीयत्वस्य जातित्वे तादृशमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायां सर्वधर्मानवच्छिन्नत्व-

यशोलता

सत्त्वेन तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वं स्यादेवेति स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः तादृशमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायां वृत्तेः स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वे तादृशमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायां महानसीयत्वत्वावच्छिन्नत्वसत्त्वेन तत्र तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकमहानसीयत्वत्वावच्छिन्नत्वमेव स्यादिति न स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदिति न स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेत् ।

इत्थञ्च महानसीयत्वस्य जातित्वे तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तादृशमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेत्, किन्तु स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन विशिष्टा नैव भवेत् । महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वे स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेनैव तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेत्, स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् । ततश्च महानसीयत्वस्य जातित्वमस्तु सखण्डोपाधित्वं वा, किन्तु सम्बन्धचतुष्टयेन तादृशमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकतारूपेण तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः ग्रहणं नैव सम्भवति ।

अधुना तादृशवह्निमहानसीयाभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्त्यते -

●

અભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

પરિણામે, સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ, સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ, સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને સ્વવૃત્તિત્વ - આ ચારેય સંબંધથી તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટ થાય, સાધ્યતાઅવચ્છેદ-

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

तादृशवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणं वह्नित्वम्, तदेव च तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणमिति तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां तादृशवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणवह्नित्ववृत्तित्वसत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताविशिष्टा भवत्येव ।

(२) स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् ।

तादृशसाध्यतावच्छेदकतायाः तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च समवायसम्बन्धेनाऽवच्छिन्नत्वम्, वह्नित्ववृत्तित्वात् । तथा च तादृशवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य तादृशाऽभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवत्येव ।

●

કતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી ભિન્ન નહીં.

આ રીતે, વહ્નિમહાનસીયઅભાવીય બે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાંથી જે વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તે મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન થવા છતાં પણ વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જવાને કારણે તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ જ કહેવાશે.

❋ મહાનસીયત્વ નિષ્ઠ પ્ર.અ.ને લઈને વિમર્શ ❋

હવે, વહ્નિમહાનસીયઅભાવીય બીજી મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થશે કે નહીં ? તે જોઈએ. સૌ પ્રથમ વહ્નિત્વનિષ્ઠ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા લઈએ. પુનઃ પુનઃ દરેક સંબંધ હવે અમે બતાવતા નથી. સંક્ષેપથી જોઈ લઈએ. આટલા વારંવારના અભ્યાસથી સુજ્ઞ વિદ્યાર્થીઓ આટલું સમજી જ શકશે -

જ્યારે વહ્નિમહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા લઈએ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા લઈએ ત્યારે ઉક્ત સંબંધચતુષ્ટયથી તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતા-

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

वह्नित्वस्य शब्दतः अनुल्लिख्यमानजातिरूपत्वेन तन्निष्ठा साध्यतावच्छेदकता प्रतियोगितावच्छेदकता च प्रकृते न केनाऽपि धर्मेण अवच्छिन्ना इति तादृशाऽभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

(४) स्ववृत्तित्वम् ।

तादृशवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायामपि तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेवेति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

इत्थञ्च तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवत्येव । तथा च तादृशवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् साध्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकतारूपेणैव तद्ग्रहणं स्यान्न तु साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतारूपेण ।

●

અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન જ થાય. હા ! સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા બન્ને શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિ સ્વરૂપ ધર્મોમાં રહેતી હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ - આ બન્ને સંબંધથી તાદૃશવહ્નિ-મહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતા-અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય. પરંતુ વહ્નિમહાનસીયઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા - આ બન્નેના અધિકરણ જુદા - જુદા હોવાથી સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ સંબંધથી અને સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી વહ્નિ-મહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તાદૃશવહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતા-અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ નહીં શકે. સ્વવૃત્તિત્વસંબંધમાં જે પેટા સંબંધો છે તેમાં

अधुना तादृशवह्निमहानसीयाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता या महानसीयत्वनिष्ठा सा वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्त्यते -

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

तादृशसाध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणं वह्नित्वमेव, तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तु न वह्नित्वे वर्तते, किन्तु महानसीयत्वे एव, महानसीयत्वञ्च नाधिकरणं तादृशसाध्यतावच्छेदकतायाः इति तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकताधिकरणवह्नित्ववृत्तित्वविरहात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् ।

●

સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ - આ બે સંબંધથી તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થઈ જાય. કિંતુ સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ નહીં થાય. માટે, સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય. આમ, વહ્નિત્વનિષ્ઠ અને મહાનસીયત્વનિષ્ઠ - બે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાંથી વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી તો તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વિશિષ્ટ થતી નથી. હવે, મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વિશિષ્ટ થાય છે કે નહીં ? તે જોઈએ -

પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

તાદશમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ મહાનસીયત્વ છે. મહાનસીયત્વ સિવાયના તમામ ધર્મો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અનધિકરણ જ છે. તથા તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું પણ અધિકરણ મહાનસીયત્વ જ છે. મહાનસીયત્વ સિવાયના અન્ય તમામ ધર્મોમાં તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા રહેતી નથી. આ રીતે, મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅધિકરણીભૂતમહાનસીયત્વભિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનધિકરણીભૂતવહ્નિત્વાદિ-

યશોલતા વિવરણ

(२) स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् ।

तादृशवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः अवच्छेदकसम्बन्धः समवायः, महानसीयत्वस्य जातित्वे तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धेनावच्छिन्ना भवति । तथा च तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदक-समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयत्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवत्येव ।

महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वे तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वरूप-सम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्ना भवेत्, समवायसम्बन्धेन नैव, स्वरूपसम्बन्धश्च न तादृशवह्नित्वनिष्ठसाध्यता-वच्छेदकतायाः अवच्छेदकः इति तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां वह्नित्वनिष्ठ-साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वासत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा न भवेदेव ।

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः सर्वेऽपि धर्माः अनवच्छेदकाः एव, तादृशमहानसीयत्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि सर्वैः धर्मैः अनवच्छिन्ना एव स्यात्, महानसीयत्वस्य यदि जातित्व-मभ्युपगम्यते तदा । तथा च तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियगितावच्छेदकतायां वह्नित्वनिष्ठसाध्यता-वच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकाऽनवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशमहान-सीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

●

ધર્મોમાં અવૃત્તિત્વ તાદૃશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદ-કતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદૃશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીય-મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ.

તાદૃશમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયવહ્નિમાં સમવાયસંબંધથી રહેનાર મહાનસીયત્વમાં રહેતી હોવાથી સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે. તથા તાદૃશવહ્નિ-મહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ માત્ર સમવાયસંબંધથી

महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वे तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वत्वेनावच्छिन्ना भवेत्, महानसीयत्वत्वञ्च न वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः अवच्छेदकमिति तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकमहानसीयत्वत्वावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् ।

(४) स्ववृत्तित्वम् ।

वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाम् अपि तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वं स्याद् यदि महानसीयत्वस्य जातित्वमभ्युपगम्यते । ततश्च तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेवेति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वे अपि साध्यतावच्छेदकतायां वह्नित्वनिष्ठायां तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकमहानसीयत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेवेति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

●

જ અવચ્છિન્ન છે. સમવાય સિવાયના તમામથી અનવચ્છિન્ન જ છે. આ રીતે, મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયસંબંધભિન્ન સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક સંયોગાદિસંબંધોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

તૃતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.

તાદશમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિ સ્વરૂપ મહાનસીયત્વમાં રહેતી હોવાથી દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ છે. તથા તાદશવહ્નિ-

य शो ल ता वि न श्री

इत्थञ्च महानसीयत्वस्य जातित्वे तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतत्त्रितसम्बन्धेन वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, किन्तु स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवति । महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वे तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्ववृत्तित्वसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्ना भवेत्, स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् ।

तथा च महानसीयत्वस्य जातित्वम् अङ्गीक्रियतां सखण्डोपाधित्वं वा, किन्तु तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवति ।

●

મહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિ સ્વરૂપ મહાનસીયત્વમાં રહેતી હોવાથી દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ છે. આ રીતે, તાદૃશમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદૃશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ સંબંધથી તાદૃશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

⁂ વૃત્તિત્વસંબંધથી વૈશિષ્ટ્ય વિચાર ⁂

ચતુર્થ સંબંધ છે - સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ -

(૧) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ,

(૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ,

(૩) સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ)

વૃત્તિતાનિયામક પ્રથમ સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.

હમણાં જ જોઈ ગયા તે મુજબ તાદૃશમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અને તાદૃશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન હોવાને કારણે તાદૃશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદક દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદૃશમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહી જશે. માટે, સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી

अधुना तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्त्यते -

(१) स्वसामानाधिकरण्यम् ।

तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकतायाश्च अधिकरणं महानसीयत्वमेव वर्तते इति तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताधिकरणमहानसीयत्ववृत्तित्वसत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवत्येव ।

(२) स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् ।

महानसीयत्वस्य जातित्वे महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः अवच्छेदकसम्बन्धः समवायः भवति, तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि समवायसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्ना वर्तते इति तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

●

તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થઈ જશે.

વૃત્તિતાનિયામક દ્વિતીય સંબંધ છે - સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ.

મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અને તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - બન્ને સમવાય સિવાયના તમામ સંબંધથી અનવચ્છિન્ન હોવાને કારણે તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસમવાયસંબંધભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનવચ્છેદકસંયોગાદિસંબંધથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદશમહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહી જશે. તેથી સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થઈ જશે.

વૃત્તિતાનિયામક તૃતીય સંબંધ છે - સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને

महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वेऽपि महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता तादृशमहानसीयत्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च स्वरूपसम्बन्धेनाऽवच्छिन्ना भवेदिति तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रति-योगितावच्छेदकतायां महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकस्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्व-निष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् ।

महानसीयत्वस्य जातित्वे सर्वेऽपि धर्माः महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताया अनवच्छेदकाः एव भवेयुः, तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि सर्वैः धर्मैः अनवच्छिन्ना एव स्यादिति तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतान-वच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयत्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वे महानसीयत्वत्वं महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगिताऽवच्छेदकतायाः अपि च अवच्छेदकं स्यादिति एवमपि तादृश-महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकमहान-सीयत्वत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वं स्यादेवेति स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसी-यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव ।

●

મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વ સિવાયના દુનિયાના તમામ અધિ-કરણોમાં અવૃત્તિ હોવાથી તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાઅધિકરણીભૂતમહાનસીયત્વભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનધિકરણીભૂત ઘટત્વાદિ ધર્મોમાં અવૃત્તિત્વ મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં આવી જશે. આથી સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિ-યોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહી જશે, વૃત્તિ થઈ જશે.

✻ વહ્નિમહાનસીયાભાવની અવ્યાપ્તિ વજ્રલેપ ✻

આમ, (૧) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, (૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ અને (૩) સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીય-

(४) स्ववृत्तित्वम् ।

महानसीयत्वस्य जातित्वे महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायां तादृशमहानसीयत्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वस्य, महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधित्वे महानसी-यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायां तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकमहानसीयत्व-त्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रति-योगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेवेति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृश-महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव भवेत् । य

इत्थञ्च तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्ब-न्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन महानसीयत्वनिष्ठसाध्यता-वच्छेदकताविशिष्टा भवेदेव । ततश्च तादृशमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः वह्नित्व-निष्ठसाध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वेऽपि महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वात् साध्यता-वच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकतारूपेणैव तद्ग्रहणं भवति, न तु साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्या-वच्छेदकतारूपेण ।

शो ल ता

●

મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેતી હોવાથી સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

આમ, (૧) સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ, (૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ, (૩) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને (૪) સ્વવૃત્તિત્વ - આ ચાર સંબંધથી તાદશવહ્નિમહાન-સીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતા-અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ ગઈ. આ રીતે,

વિ ન શ્રા

તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીય

(૧) વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ હોવાને કારણે અને

(૨) મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવ-

तथा च तादृशवह्निमहानसीयाभावीया या (१) वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साऽपि साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, (२) या च महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साऽपि साध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति इति तादृशवह्निमहानसीयाभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमेव स्यात् । ततश्च तादृशवह्निमहानसीयाभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणम् 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्याकारकज्ञानम्, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतुः वृत्तिः इति लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

इत्थञ्च नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एकावच्छेदकत्वमङ्गीक्रियतां मा वा उक्तस्थले अव्याप्तिः वज्रलेपायिता इति अवान्तरपूर्वपक्षसम्मतं लक्षणं त्याज्यमेव इति ।

ननु नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु नैकावच्छेदकत्वमिति नियमस्तु अङ्गीकार्यः एव, ततश्च भवता प्रदर्शितरीत्या स्थलद्वितये अव्याप्तिः भवति । किन्तु एकेनैव परिष्कारेण

●

ચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ હોવાને કારણે

તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીય એક પણ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી ભિન્ન નહીં થાય. માટે, તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક જે બે મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તે બન્ને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ હોવાને કારણે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં આવી જશે.

તમારા (= અવાંતર પૂર્વપક્ષના) પરિષ્કાર મુજબ જે અભાવીયપ્રતિયોગિતામાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ રહેતું હોય તે અભાવ લઈ શકાતો હોવાથી વહ્નિમહાનસીયઅભાવ લઈ શકાશે.

આ વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકવહ્નિમહાનસીયઅભાવ પૂર્વે જણાવ્યું તે મુજબ '**महानसीयवह्निः अत्र वर्तते**' - આવા જ્ઞાનમાં રહી જશે. આમ, વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકવહ્નિમહાનસીયઅભાવનું અધિકરણ '**महानसीयवह्निः अत्र वर्तते**' - આવા પ્રકારનું જ્ઞાન, તજ્જ્ઞાનત્વ હેતુ ત્યાં વૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય ન થવાને કારણે અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે. ટૂંકમાં, ગમે તેટલા પરિષ્કાર અવાંતર પૂર્વપક્ષ કરે પણ હવે તેણે તેના પરિષ્કારો છોડી, લક્ષણ પણ છોડવું પડે તેવી નોબત વાગી ગઈ છે.

तदव्याप्तिद्वितयमपि अपसरति । परिष्कारश्चैवम् -

स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यताशाल्यवच्छेदकताऽन्यावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

यावत्यः साध्यतावच्छेदकताः तावद्भिः सर्वाभिः अभिप्रेताऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताः सर्वाः अपि यदि विशिष्टाः भवेयुः तदेव तादृशोऽभावः धर्तुं शक्यते । तथा च सर्वसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा अभिप्रेताऽभावीयाः प्रत्येकप्रतियोगितावच्छेदकताः यदि भवेयुः तदैव तादृशोऽभावः धार्यः इत्यर्थः । तदैव साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यताविशिष्टाः अभिप्रेताऽभावीयाः सर्वाः अपि प्रतियोगितावच्छेदकताः भवेयुः । अधुना दृश्यतामेतत्परिष्कारानुसारेणाऽव्याप्तिः भवति न वा ?

●

❀ અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા વ્યર્થ મથામણ ❀

પ્રશ્ન :- અરે ભાઈ ! તમે અમને શું સમજો છો ? તમારી આ અવ્યાપ્તિને પણ અમે દૂર કરી દઈશું. અમારું લક્ષણ બનાવશું - ઉક્ત સંબંધોથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ. મતલબ કે ઉક્ત સંબંધોથી કોઈ એકાદ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા થાય તે ન ચાલે. અભિપ્રેત સ્થલમાં જેટલી પણ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા હોય તે તમામ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા થવી જોઈએ. પ્રસ્તુતસ્થલમાં વહ્નિમહાનસીયઅભાવીય (૧) વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને (૨) મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - આ બન્ને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જો વહ્નિત્વનિષ્ઠ અને મહાનસીયત્વનિષ્ઠ બન્ને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય તો વહ્નિમહાનસીયઅભાવ લઈ શકાય.

એટલે કે તાદૃશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીય (૧) વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જો (i) મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અને (ii) વહ્નિત્વનિષ્ઠ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા - આ બન્ને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય તથા (૨) વહ્નિમહાનસીયઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જો (i) વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અને (ii) મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા - આ બન્ને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય તો

'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावः धर्तुं तदैव शक्यते यदा तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि भवेत्, वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि भवेत् । किन्तु तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता पूर्वोक्तरीत्या सम्बन्धचतुष्टयेन वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव भवति, महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवति, अतः तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यता वर्तते, किन्तु साध्यतावच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यता नैव वर्तते, अतः तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यताविशिष्टावच्छेदकताऽन्यावच्छेदकतानिरूपितत्वमेव स्यात्, न तु अनिरूपितत्वम्, ततः कुतः तादृशवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते ? कुतः वा तमादायाऽव्याप्त्याशङ्काऽपि ?

एवमेव 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्रैव वह्निमहानसीयाभावः तदैव धर्तुं शक्यते यदा सम्बन्धचतुष्टयेन तादृशवह्निमहानसीयाभावीया या (१) वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा अपि भवेत्, वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि भवेत्, एवं या (२) महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता साऽपि महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेत्, वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि भवेत् ।

●

જ તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવ લઈ શકાય. અન્યથા વહ્નિમહાનસીયઅભાવ તમે લઈ જ ન શકો.

પ્રસ્તુતમાં તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીય (૧) વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને (૨) મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - આ બન્ને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા (૧) મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અને (૨) વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા - આ બન્ને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થતી નથી.

તે આ રીતે → પૂર્વે બતાવ્યું તેમ વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકવહ્નિમહાનસીયઅભાવીય (૧) વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા માત્ર વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી જ વિશિષ્ટ થાય છે. મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વિશિષ્ટ નથી થતી તથા તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીય

किन्तु यथा पूर्वमुपदर्शितम्, तथा तादृशाऽभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, किन्तु महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवति, अतः तादृशाऽभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यताविशिष्टत्वं भवति, किन्तु साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यताविशिष्टत्वं न भवति । एवं तादृशाऽभावीयमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, किन्तु वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवति, अतः तादृशाऽभावीयमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यताविशिष्टत्वं वर्तते, किन्तु साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यताविशिष्टत्वं नैव वर्तते । अतः तादृशवह्निमहानसीयाऽभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यताविशिष्टावच्छेदकताऽन्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं नैव स्यात्, ततः कुतः तादृशाऽभावग्रहणं सम्भवति ? कुतो वा तमादाय अव्याप्तिः ?

इत्थञ्च एतेन परिष्कारेण अव्याप्तिद्वितयमपि निराकृतं भवति ***इति चेद् ?***

न, कस्यापि अभावस्याऽग्राह्यत्वापत्त्या तादृशपरिष्कारस्याऽकर्तव्यत्वात् । तथा हि - तादृशपरिष्काराऽनुसारेण कोऽभावः भवता लक्षणसमन्वयार्थं ग्रहीष्यते ? महानसीयवह्न्यभावः

●

(२) મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી જ વિશિષ્ટ થાય છે. પણ, વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નથી થતી.

આ રીતે, વહ્નિમહાનસીયઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપક જે બે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તે બન્ને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નથી વિશિષ્ટ નથી થતી. માટે, આ પ્રતિયોગિતામાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ રહે છે.

આવા પ્રકારની પ્રતિયોગિતાનો નિરૂપક વહ્નિમહાનસીયઅભાવ લઈ નહીં શકાય. મહાનસીયવહ્નિઅભાવ જ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ તજ્જ્ઞાન નહીં બને, તજ્જ્ઞાન સિવાયના અન્ય જ્ઞાનો બનશે. તેનું અધિકરણ તજ્જ્ઞાન સિવાયના જ્ઞાનો તેમાં તજ્જ્ઞાનત્વ હેતુ નહીં રહે. આ રીતે, લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિ ક્યાંથી આવશે ? આ રીતે, અમારું (= અવાંતર પૂર્વપક્ષનું) લક્ષણ નિર્દોષ સાબિત થતા મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ પણ રવાના થઈ જ સમજો !

य शो ल ता वि जं श्री

एव ग्राह्यः, भवत्परिष्कारानुसारेण तादृशोऽभावः तदैव धर्तुं शक्यते यदा तादृशाऽभावीया या (१) महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता सा महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि भवेत्, वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि भवेत्, या च (२) वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिताऽवच्छेदकता साऽपि महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवेत्, वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि भवेत् । किन्तु नैतच्छक्यम्, न हि तादृशाऽभावीयमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवितुमर्हति, न वा तादृशाऽभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवितुमर्हति । महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव भवेत्, वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा एव भवेत् । ततश्च न कोऽप्यभावः तादृशः प्राप्यते यत्प्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि भवेत्, वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि भवेत् । तथा च तादृशाऽभावस्यैवाऽप्राप्तेः कुतः लक्षणसमन्वयः भवेत् ?

●

✳ અનિષ્ટનું વારણ કરતા ઈષ્ટ પણ રવાના ✳

ઉત્તર :- મહાશય ! શેખચલ્લીના તરંગો દોડાવવા રહેવા દો ! પહેલા તમે જે પરિષ્કાર કર્યો છે તે કેવો નિરર્થક છે, તે તો જોઈ લો. તમે જે પરિષ્કાર કર્યો તે મુજબ માન્યું કે વહ્નિમહાનસીયઅભાવ લઈ નહીં શકાય. પણ તો પછી લેશો કયો અભાવ ? મહાનસીયવહ્નિઅભાવ ? તે નહીં લઈ શકાય. કારણ કે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા બે થાય - (૧) મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને (૨) વહ્નિત્વનિષ્ઠ. આમાં, મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ શકશે. વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી નહીં. તે આ રીતે - મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિ સ્વરૂપ ધર્મોમાં વૃત્તિ હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ - આ બે સંબંધથી મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે. પરંતુ સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય. કારણ કે વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ વહ્નિત્વ અને મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ મહાનસીયત્વ. આમ બન્ને જુદા - જુદા અધિકરણમાં રહેતા

ततश्च न हि तादृशं लक्षणमङ्गीकर्तव्यम्, अपि तु पूर्वोक्तमेव लक्षणमङ्गीकर्तव्यम् । तदनुसारेण चोक्ताऽव्याप्तिद्वितयं दुर्वारमिति त्याज्यमेवाऽवान्तरपूर्वपक्षसम्मतलक्षणम् । इत्थञ्च यदि नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एकावच्छेदकत्वमङ्गीक्रियते तदा एवं लक्षणं भवति -

(१) स्वानधिकरणावृत्तित्वसम्बन्धेन,

(२) स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन,

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन,

(४) स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन च (वृत्तित्वञ्च (१) स्वानधिकरणाऽवृत्तित्व-(२) स्वानवच्छेदकसम्बन्धानवच्छिन्नत्व-(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन)

●

હોવાથી એટલે કે વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અનધિકરણ એવા મહાનસીયત્વમાં તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા રહેતી હોવાથી સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વસંબંધથી કેવી રીતે તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય ? આ જ રીતે વૃત્તિતાનિયામક ત્રણ સંબંધમાંથી (૧) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને (૨) સ્વઅનવચ્છેદક-સંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ - આ બે સંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ હોવા છતાં પણ સ્વઅનધિ-કરણઅવૃત્તિત્વસંબંધથી મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ નહીં થાય. માટે, સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી તાદશમહાન-સીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતા-અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય.

ટૂંકમાં, મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા માત્ર મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી જ વિશિષ્ટ થાય. વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય. તેવી જ રીતે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા પણ માત્ર વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી જ વિશિષ્ટ થશે. મહાનસીયત્વ-નિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય.

તમારા પરિષ્કાર મુજબ અભિપ્રેતઅભાવીય જેટલી પણ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા હોય તે બધી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તમામે તમામ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થવી

साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपित-वृत्तित्वाभावः इति ।

एतल्लक्षणम् उक्तरीत्या 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्निमहानसीयाऽभावमादायाऽव्याप्तेः परित्याज्यमेव ।

एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वमिति अङ्गीक्रियते यदि तदा एवं लक्षणम् -

(१) स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन,

(२) स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन,

(३) स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन,

(४) स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन च (वृत्तित्वञ्च स्वानवच्छेदकानच्छिन्नत्वसम्बन्धेन)

●

જોઈએ. એટલે કે પ્રસ્તુત મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જો મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય અને વહ્નિત્વ-નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ જો મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય તો મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ શકાય. જ્યારે આપણે જોયું તે મુજબ મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવ-ચ્છિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નથી. આમ, મહાનસીયવહ્નિઅભાવ જ લઈ ન શકાતા લક્ષણસમન્વય તમે કરશો કેવી રીતે ? તેથી, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન...... ઈત્યાદિ પરિષ્કાર કરી ન શકાય. કોઈ પણ એક સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ હોય તો પણ તે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ જ કહેવાય. આવો જે પૂર્વે કરેલો પરિષ્કાર હતો તે જ સ્વીકારવો રહ્યો. આમ, બધાં પરિષ્કાર સાથે તમારું લક્ષણ થાય છે -

❀ અવાંતર પૂર્વપક્ષનું પરિષ્કૃત લક્ષણ ❀

(અવાંતરપૂર્વપક્ષસમ્મત અંતિમ ફાઈનલ લક્ષણ :-)

(૧) સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ, (૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ, (૩) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, (૪) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - (૧) સ્વઅનવચ્છેદક-અનવચ્છિન્નત્વ, (૨) સ્વઅનવચ્છેદકસંબંધઅનવચ્છિન્નત્વ, (૩) સ્વઅનધિકરણઅવૃત્તિત્વ) -

***तदापि** महानसीयवह्निमान् तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावमादायाव्याप्त्यापत्तेरि**ति चेत्** ?*

●

साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति । एतल्लक्षणानुसारेण 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् इत्यत्र वह्न्यभावम्, वह्निमहानसीयाभावञ्चादाय अव्याप्तिः स्यादेव । अतः एतल्लक्षणद्वितयमपि त्याज्यमेवेति पूर्वोक्ता 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र या महानसीयवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः दर्शिता सा तदवस्थैव स्यादिति एतत्सर्वं चेतसिकृत्याह - **इति** = नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु नैकावच्छेदकत्वमिति नियमाऽनङ्गीकारे गौरवात् तादृशनियमः अवश्यमङ्गीकार्यः इति न उक्तलक्षणाङ्गीकारे पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादाय तार्णवह्न्यभावं वाऽऽदाय आपत्तिरिति तादृशलक्षणस्य निर्दुष्टत्वम् - एवं **यदि विभाव्यते तदापि** 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्याकारकबोधः **महानसीयवह्निमान्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावमादाय अव्याप्त्यापत्तेः** नोक्तलक्षणं निर्दुष्टमिति शेषः ।

●

આ ચાર સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

સ્પષ્ટ છે કે આ લક્ષણ મુજબ

महानसीयवह्निः अत्र वर्तते - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - આ સ્થલમાં વહ્નિમહાનસીયઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર નહીં જ કરી શકાય. માટે, તમે જણાવેલું લક્ષણ અવ્યાપ્તિદોષદુષ્ટ બનવાથી તે સ્વીકારી નહીં શકાય. ફલતઃ **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ પુનઃ તમારી સામે ઉપસ્થિત છે. કેમ કરશો આ અવ્યાપ્તિને દૂર ?

❋ સાગર જેવો અર્થ, ગાગર જેવા શબ્દોમાં ❋

શબ્દાર્થ :- 'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' (= મહાનસીયવહ્નિ અહીંયા છે) - આવું જ્ઞાન વિષયિતાસંબંધથી મહાનસીયવહ્નિથી વિશિષ્ટ છે. કારણ કે તેમાં તજ્જ્ઞાનત્વ રહેલું છે. જ્યાં જ્યાં તજ્જ્ઞાનત્વ રહેલું હોય ત્યાં ત્યાં વિષયિતાસંબંધથી મહાનસીયવહ્નિ હોય. આ રીતે જે અનુમાનપ્રયોગ કરવામાં આવે છે તે સત્સ્થલ છે. અવાંતર પૂર્વપક્ષનું જે લક્ષણ છે તે મુજબ આ સત્સ્થલમાં વહ્નિઅભાવ લક્ષણઘટક બની શકે છે. અને આ વિષયિતાસંબંધ-

गू ढा य शो ल ता वि न आ

एतावता मुख्यपूर्वपक्षः **नन्वि**त्यादिना एतत्प्रकरणाऽऽरम्भे आरब्धः अधुना सम्पूर्णतामगमत् । विस्मरणशीलजिज्ञासूपकृतये तत्सङ्क्षेपः -

- आदौ मुख्यपूर्वपक्षेण प्रतिज्ञातं यदुत साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वप्रवेशेऽपि 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादाय अव्याप्तिः भवत्येव ।

– अवान्तरपूर्वपक्षेण तत्रादौ, स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धाऽवच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः - इत्येवं लक्षणमुपदर्शितम् ।

– पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र घटाभावमादाय अव्याप्तिवारणाय स्वसामानाधिकरण्यस्य सम्बन्धकोटौ प्रवेशः ।

●

અવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક વહ્નિઅભાવનું અધિકરણ છે તજ્જ્ઞાન = 'મહાનસીયવહ્નિ અહીંયા છે' - આવું જ્ઞાન. આ જ્ઞાનમાં તજ્જ્ઞાનત્વ ધર્મ રહેલો હોવાથી લક્ષણસમન્વય નહીં થાય. અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે.

આ રીતે **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને જે અવ્યાપ્તિ આવે છે તેને દૂર કરવા માટે અવાંતર પૂર્વપક્ષે બતાવેલું લક્ષણ અન્યત્ર અવ્યાપ્તિદોષગ્રસ્ત હોવાથી તેના દ્વારા મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ કેવી રીતે દૂર કરી શકાય ?

'ननु' થી શરૂ થયેલો આ સુદીર્ઘ મુખ્ય પૂર્વપક્ષ અહીં સંપૂર્ણ થાય છે. આ સાથે ચોથું પ્રકરણ પણ સમાપ્તિના આરે છે. આ પ્રકરણમાં અત્યાર સુધીમાં જે જોઈ ગયા તેનો સંક્ષેપાર્થ →

⁂ પ્રકરણનો સાર - સંક્ષેપ ⁂

(૧) સૌ પ્રથમ મુખ્ય પૂર્વપક્ષે **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિ-અભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આપી.

(૨) અવાંતર પૂર્વપક્ષે સૌ પ્રથમ → (૧) સ્વસામાનાધિકરણ્ય, (૨) સ્વઅવચ્છેદકસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વ, (૩) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, (૪) સ્વવૃત્તિત્વ (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ)

– पर्वतो वह्नित्ववद्वान् धूमाद् - इत्यत्र घटानुयोगिककालिकसम्बन्धेन वह्नित्वविशिष्टाभावमादायाऽव्याप्तिवारणाय स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य सम्बन्धकोटौ प्रवेशः ।

– पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र महानसीयवह्निवृत्तिताविशिष्टजात्यवच्छिन्नाभावमादायाऽव्याप्तिवारणाय स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धस्य प्रवेशः ।

– घटः रूपत्वन्यूनवृत्तिजातिमद्वान्, रूपाद् - इत्यत्र नीलाभावमादाय अव्याप्तिवारणाय स्ववृत्तित्वसम्बन्धस्य वृत्तितानियामकसम्बन्धविधया च स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वस्य प्रवेशः कृतः ।

– 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिवारणाय साध्यतावच्छेदकभिन्नाऽनवच्छिन्नत्वप्रवेशे घटः प्रमेयवद्वान् सत्त्वाद् - इत्यत्र प्रमेयलक्षणसाध्यतावच्छेदकभिन्नाऽप्रसिद्ध्याऽव्याप्तेः तादृशपरिष्कारमुपेक्ष्य उक्तलक्षणमादृतमिति साधितमवान्तरपूर्वपक्षेण ।

– एतावता अवान्तरपूर्वपक्षेण स्ववक्तव्यता प्रदर्शिता, स्वलक्षणं च समर्थितम् एतल्लक्षणञ्च ननुवादिमुख्यपूर्वपक्षेण 'महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च एका एव' इत्युक्त्वा महानसीयवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तितादवस्थ्यञ्च प्रदर्शयित्वा दूषितम् ।

– तत्रावान्तरपूर्वपक्षेण - महानसीयत्वस्य सखण्डोपाधितया तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्वत्वेनाऽवच्छिन्ना भवेत्, न साध्यतावच्छेदकतेति नाऽऽपत्तिः - इत्येवं साधितम् ।

– पुनः तार्णवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः मुख्यपूर्वपक्षेण प्रदर्शिता, तार्णत्वस्य जातित्वेऽविवादात् ।

●

- આ ચાર સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ - આ પ્રમાણે લક્ષણ બનાવી અવ્યાપ્તિ દૂર કરી.

→ **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં ઘટાભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે સ્વસામાનાધિકરણ્યનો સંબંધકોટિમાં પ્રવેશ.

→ **पर्वतो वह्नित्ववद्वान् धूमात्** - આ સ્થલમાં ઘટાનુયોગિકકાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટનો અભાવ લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વનો

य शो ल ता
वि ना श्री

– ततः अवान्तरपूर्वपक्षेण 'एकरूपेण एकसम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एव एकावच्छेदकत्वमि'ति नियमः स्थापितः तदनङ्गीकारे विरोधः उपदर्शितः ।

– तत्र मध्यस्थेन विरोधः तत्तद्धर्मावच्छेदेन तत्तत्सम्बन्धावच्छिन्नत्वादेः प्रवेशमादृत्य परिहृतः ।

– अवान्तरपूर्वपक्षेण तथारीत्या विरोधापहारे प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावे गौरवमुपदर्शितम्, 'समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वद् महानसम्' - इत्याकारकज्ञानं प्रति 'समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तदभाववद् महानसम्' - इत्याकारकनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिवारणाय तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वस्य प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावे प्रवेशनीयत्वात् ।

यशोलता

– केनचिद् गौरवपरिहाराय प्रतियोगितावच्छेदकत्वमनन्तर्भाव्य विशेष्यतावच्छेदकत्व-प्रकारत्व -प्रतियोगित्वादिकमन्तर्भाव्य प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावः अभ्युपगतः ।

– अवान्तरपूर्वपक्षेण साधितम् - तादृशरीत्या प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावाभ्युपगमे विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानं प्रति विशेष्ये विशेषणम्, तत्रापि विशेषणान्तरम्..... इत्यादिरीत्या जायमाननिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तिरिति प्रकारतावच्छेदकत्वादिकमन्तर्भाव्य एव प्रतिबध्य-प्रतिबन्धकभावो वाच्यः, तथा च पूर्वोक्ताऽऽपत्तेः सत्त्वात् तत्तद्धर्मवृत्तितावच्छेद्यत्वप्रवेशप्रयुक्तं गौरवं दुष्परिहार्यम् ।

●

સંબંધકોટિમાં પ્રવેશ.

→ **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિવૃત્તિતાવિશિષ્ટજાતિઅવચ્છિન્નના અભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વનો સંબંધ-કોટિમાં પ્રવેશ.

→ **घटः रूपत्वन्यूनवृत्तिजातिमद्वान् रूपात्** - આ સ્થલમાં નીલાભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે સ્વવૃત્તિત્વનો (વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ) સંબંધકોટિમાં પ્રવેશ.

(૩) **घटः प्रमेयवद्वान् सत्त्वात्** - આ સ્થલમાં સમવાયથી પ્રમેયવાન્ સાધ્ય છે. જો સાધ્યતાઅવચ્છેદકઈતરઅનવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ કરાવો તો ઉક્ત સ્થલે પ્રમેયભિન્ન અપ્રસિદ્ધ હોવાથી અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે. તે માટે સાધ્યતાઅવચ્છેદકઈતરધર્મઅનવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ છોડી પૂર્વોક્ત પરિષ્કાર કરેલ છે.

– प्रकारतावच्छेदकतायाः अनैक्यम्, प्रतियोगितावच्छेदकतायाश्चैक्यम् - इत्येवम् अर्धजरतीय-न्यायापत्तिभिया नैव अङ्गीकार्यमिति तार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकत्वयोः भेदसिद्ध्या नापत्तिः अव्याप्तिलक्षणा..... इत्येवम् अवान्तरपूर्वपक्षेण साधितम् ।

– तदा मुख्यपूर्वपक्षेण 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीय-वह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः प्रदर्शिता, विध्वस्तं च अवान्तरपूर्वपक्ष-सम्मतलक्षणम् ।

●

(४) મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા એક છે - એમ સાબિત કરી મુખ્ય પૂર્વપક્ષે **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને પુનઃ અવ્યાપ્તિ પ્રસ્થાપિત કરી.

(૫) અવાંતર પૂર્વપક્ષે મહાનસીયત્વ જાતિસ્વરૂપ નથી - એ માન્યતા મુજબ પોતાના લક્ષણમાં આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર કરી.

(૬) મુખ્ય પૂર્વપક્ષે તાર્ણવહ્નિઅભાવને લઈને પુનઃ **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં અવ્યાપ્તિ બતાવી.

(૭) અવાંતર પૂર્વપક્ષે 'મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન ભિન્ન છે' - આવું સાબિત કરી અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે પ્રયત્ન આદર્યો.

(૮) વચ્ચે પ્રતિબધ્ય-પ્રતિબંધકભાવની ચર્ચા. આખરે, મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને ભિન્ન-ભિન્ન સાબિત કરી **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર કરી અવાંતર પૂર્વપક્ષે પોતાનું લક્ષણ નિર્દોષ સાબિત કર્યું.

(૯) છેલ્લે મુખ્ય પૂર્વપક્ષે **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ અનુમાનપ્રયોગમાં વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આપી. વચ્ચે વચ્ચે

(૧) **रक्तघटः नीलत्ववद्वान् (रक्त)घटत्वात्,**

(૨) **रक्तघटः रक्तत्ववद्वान् रक्तघटत्वात्** -

किं हि तादृशं लक्षणं येन उक्ताः सर्वाः अपि आपत्तयः विध्वस्ताः भवेयुः ? इति चेज्जिज्ञासा ? पठन्तु नूतनं प्रकरणम्..... इति शम् ।

।। इति सकलसङ्घहितचिन्तकाचार्यप्रवर**श्रीभुवनभानुसूरीश्वर**शिष्यरत्न-
पूज्यपूनाजिल्होद्धारकाचार्यप्रवर**श्रीविश्वकल्याणसूरीश्वर**शिष्यरत्न-
पूज्यसंविन्मूर्त्याचार्यप्रवर**श्रीयशोविजयसूरीश्वर**शिष्यलव-
मुनिभक्तियशविजयविरचितायां
व्याप्तिपञ्चकविवृतिवृत्ति**यशोलता**यां
पञ्चमदीधित्यां पूर्वपक्षवक्तव्यता ।।

●●●

આ સ્થલમાં આવતી અવ્યાપ્તિ પણ અવાંતર પૂર્વપક્ષે નૂતન - નૂતન પરિષ્કારો કરવા દ્વારા દૂર કરી.

અવાંતર પૂર્વપક્ષે છેલ્લે વહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ પણ દૂર કરી ત્યારે ઉક્ત સ્થલમાં જ વહ્નિમહાનસીયઅભાવને લઈને મુખ્ય પૂર્વપક્ષે અવ્યાપ્તિ આપી અને અવાંતર પૂર્વપક્ષે પોતાના હથિયાર હેઠા મૂક્યા. હવે, ઉક્ત તમામ સ્થલોમાં નિર્દોષ સાબિત થાય અને મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ પણ દૂર થાય - તેવું લક્ષણ કયું ? એ લક્ષણ આપણે નવા પ્રકરણમાં જોઈએ.

**।। મુનિભક્તિયશવિજયરચિત વિનમ્રાવ્યાખ્યામાં
પંચમ દીધિતિમાં પૂર્વપક્ષવક્તવ્યતાનું વિવરણ સંપૂર્ણ ।।**

अथ

।। पञ्चम्यां दीधित्याम् उत्तरपक्षः ।।

अधुना पूर्वपक्षोपदर्शितापत्तिपरिजिहीर्षया सिद्धान्तवादिभिः कैश्चिद् उपदर्शितं लक्षणं सिद्धान्ततमे च वक्ष्यमाणसामनैयत्यघटितलक्षणस्य प्रदर्शनीयत्वात् केषांचिन्मतानुवादरूपेणोपदर्शयन्नाह - **अत्र केचिदिति । अत्र** = पूर्वपक्षेण उक्तरीत्या दोषे प्रदत्ते **केचिद्** विद्वांसः सिद्धान्तवादिनः एवं वदन्ति इति शेषः । एषः पर्याप्तिघटितः कल्पः इत्येवमप्युच्यते । एतल्लक्षणं दूषयित्वा सामनैयत्यघटितकल्पस्य प्रदर्शयिष्यमाणत्वा***दत्र केचिद्*** इत्युक्त्या अस्वरसः प्रदर्शितः इति ध्येयम्। तदुक्तं ग्रन्थकृता अत्रैव अग्रे - **"सिद्धान्ते पर्याप्तिघटितकल्पे सिद्धान्ततमे सामनैयत्यघटितकल्पे"** इति । एतल्लक्षणार्थस्य सङ्क्षेपतः पूर्वं (पृ.५२७) प्रदर्शितत्वेन अधुना तत् प्रतिपत्तिसुकरं स्यादिति ।

य शो ल ता

लक्षणमेवम् - स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपका-भावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति । उक्तसम्बन्धः रूपवृत्तितानियामकतया बोध्यः । अत्र सामान्येन लक्षणसमन्वयः एवं बोध्यः - पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र वह्न्यभावः गृह्यते लक्षणसमन्वयार्थम्, उक्तस्थले साध्यतावच्छेदकता एका एव वह्नित्वनिष्ठा समवायसम्बन्धाऽ-

●

❋ નૂતન લક્ષણ પ્રદર્શક પ્રકરણ પ્રારંભ ❋

અત્યાર સુધીમાં પ્રકરણ પાંચમાં આપણે માત્ર પૂર્વપક્ષ જ જોયો છે. આ પ્રકરણમાં ઉત્તરપક્ષ આવશે. સાથે પૂર્વપક્ષે દર્શાવેલી અવ્યાપ્તિઓ અને **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ - બધું ઉત્તરપક્ષ દૂર કરશે. ઉત્તરપક્ષ દર્શાવતા ગ્રંથકાર સૌ પ્રથમ પોતાને સમ્મત લક્ષણ ન દર્શાવતા અન્ય વિદ્વાનોનું લક્ષણ દર્શાવે છે :-

વિ ન શ્રી

ઉત્તરપક્ષ :- (अत्र.) (મુખ્ય પૂર્વપક્ષની શંકાના સમાધાનમાં કેટલાંક વિદ્વાનો આ પ્રમાણે જણાવે છે કે -) અરે મહાશય ! ભગવાને આટલી બુદ્ધિ આપી છે તો પછી તમે જ વિચારી લો, ઉકેલ તો કોઈને કોઈ હોવાના જ છે. હવે અમે સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્ન (= સાધ્યતાઅવચ્છેદકધર્મઅવચ્છિન્ન)પ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ - આ લક્ષણમાં રહેલ સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નત્વનો અર્થ બતાવીએ છીએ.

वच्छिन्ना, नान्या काचिद् अवच्छेदकता प्रकृतस्थले इति साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नस्य (= साध्यतावच्छेदकतासामान्यस्य) अधिकरणविधया एकं वह्नित्वमेव प्राप्यते, अतः वह्नित्वमनुयोगि साध्यतावच्छेदकत्वञ्च प्रतियोगि स्यात्, प्रकृते प्रतियोगिपदार्थः न विरोधिरूपः यथा 'घटाभावीय-प्रतियोगिता' - इत्यत्र प्रतियोगिता विरोधित्वरूपा, किन्तु आधेयरूपः प्रतियोगिपदार्थः प्रकृते। तथा च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकानुयोगिताविशिष्टं वह्नित्वम् । वह्नित्वनिष्ठा एव साध्यतावच्छेदकता अस्ति, साध्यतावच्छेदकता वह्नित्वातिरिक्ते न कुत्रापि अधिकरणे वर्तते अतः साध्यतावच्छेदकता पर्याप्तिसम्बन्धेनाऽपि वह्नित्वे एव वर्तते । पर्याप्तिसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता स्वीयसर्वाधिकरणेषु एव स्यात्, यदि प्रकृतस्थले साध्यता-वच्छेदकतायाः अधिकरणविधया महानसीयत्व-वह्नित्वोभयमपि भवेत् तदा पर्याप्तिसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया महानसीयत्व-वह्नित्वोभयमेव प्राप्यते, केवलमहानसीयत्वमपि नैव, केवलवह्नित्वमपि नैव प्राप्यते । स्वरूपसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया तु केवलमहानसीयत्वमपि प्राप्यते, केवलवह्नित्वमपि प्राप्यते । अतः प्रकृते साध्यतावच्छेदकतायाः

●

ꕥ પર્યાપ્તિઘટિત નવું લક્ષણ ꕥ

અમારું લક્ષણ -

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ. રૂપવૃત્તિતા સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુ-યોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી. આ લક્ષણ મુજબ હવે કોઈ તકલીફ નહીં આવે. આમ તો આ લક્ષણનો સામાન્યથી અર્થ આપણે પૂર્વે (પૃ. ૫૨૭) જોઈ જ ગયા છીએ. છતાં, પદકૃત્ય સાથે તથા વિસ્મરણશીલ અધ્યેતાવર્ગને લક્ષ્યમાં રાખી પુનઃ સંક્ષેપમાં જોઈ લઈએ.

સ્થલ - **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** । અભાવ - વહ્નિઅભાવ.

આ સ્થલમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદક એક માત્ર વહ્નિત્વ. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા માત્ર વહ્નિત્વમાં જ રહે છે. જે રહે તે પ્રતિયોગી અને જે રાખે તે અનુયોગી. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા પ્રતિયોગી અને વહ્નિત્વ અનુયોગી. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં પ્રતિયોગિતા આવે અને વહ્નિત્વમાં અનુયોગિતા આવે. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા કોઈ એકાદ નહીં, પણ બધી લેવાની. તેથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનો પ્રવેશ કરેલ છે. આ, સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાની (= નિરૂપિત) પર્યાપ્તિઅનુયોગિતા વહ્નિત્વમાં

य शो ल ता
वि न म्रा

पर्याप्तिसम्बन्धेन वह्नित्वस्य अधिकरणत्वमिति सिध्यति, साध्यतावच्छेदकतायाः वह्नित्वे एव पर्याप्तत्वात् । अतः साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताविशिष्टं वह्नित्वमिति कथयितुं शक्यते, पर्याप्त्यनुयोगिता = पर्याप्त्याऽनुयोगिता, पर्याप्तिसम्बन्धेनाऽनुयोगिता इति यावत्, तादृशानुयोगिता च यावत्सु अधिकरणेषु एव प्राप्यते । तादृशवह्नित्वे पर्याप्त्यनुयोगिता वर्तते, तादृशाऽनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वमिति तु स्पष्टमेव, तथा च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वम् इति ।

प्रकृते लक्षणसमन्वयार्थम् अभावविधया वह्न्यभावः गृहीतः, वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेद-

●

રહેશે. પર્યાપ્તિઅનુયોગિતા = પર્યાપ્તિસમ્બન્ધેન અનુયોગિતા. મતલબ કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના જેટલા પણ અનુયોગી હોય તે બધામાં રહેલી અનુયોગિતા લેવાની. કોઈ એકાદમાં રહેલી અનુયોગિતા નહીં. આ અનુયોગિતાનો અવચ્છેદક ધર્મ = રૂપ વહ્નિત્વમાં રહેલ એકત્વ બને. કારણ કે વહ્નિત્વમાં રહેલ અન્યૂનઅનતિરિક્ત ધર્મ વહ્નિત્વનિષ્ઠઅનુયોગિતાનો અવચ્છેદક બની શકે છે. આ એકત્વમાં જો અભિપ્રેતઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી રહેતી હોય તો તે અભાવ લઈ શકાય. અત્યારે આપણે વહ્નિઅભાવ લીધો છે. તેનો પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક પણ માત્ર વહ્નિત્વ જ છે. પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વમાં રહેતી હોવાથી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પ્રતિયોગી અને વહ્નિત્વ અનુયોગી બનશે. પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા (= તમામે તમામ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા)નું પર્યાપ્તિસંબંધથી અનુયોગી માત્ર વહ્નિત્વ જ બનશે. કારણ કે અભિપ્રેતઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ એક જ છે. અને તેનો અનુયોગી ધર્મ પણ વહ્નિત્વ - એક જ છે. વહ્નિત્વમાં રહેલી તાદશઅનુયોગિતાનો અવચ્છેદક પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ જ છે. આ રીતે જે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વગતએકત્વ તેમાં જ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વ (= વહ્નિત્વગતએકત્વમાં તાદશઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વ) રહેતું હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકતાત્વ(સ્વ = પ્રતિયોગિતા)અવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપમાં વૃત્તિ થઈ જશે. તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવ = વહ્નિઅભાવ. તેનું અધિકરણ જલહ્રદ. ધૂમ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

कताऽपि एका एव वह्नित्वनिष्ठा समवायसम्बन्धावच्छिन्ना, प्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया एकं वह्नित्वमेव प्राप्यते इति एषा प्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वे एव पर्याप्ता । तथा च तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता वह्नित्वे एव स्यात्, अतः तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वं भवेत् । तथा च यद् वह्नित्वगतैकत्वं साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं विद्यते तत्रैव तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वं विद्यते इति साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगिता स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन वृत्तिः भवेदेवेति तादृशवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणं जलह्रदः, धूमस्तत्रावृत्तिरिति लक्षणसमन्वयः सुकरः ।

●

लक्षणसमन्वयप्रदर्शन

હવે જોઈએ કે મહાનસીયવહ્નિઅભાવ પ્રસ્તુતમાં લઈ શકાશે કે નહીં ? સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં જો મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી રહે તો મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ શકાય. એટલે કે જો મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ બને તો મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ શકાય. મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક માનવામાં આવે કે ભિન્ન - ભિન્ન, ઉભયથા પણ લક્ષણસમન્વય થઈ જ જવાનો છે. જો મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક માનો તો મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - આ બન્નેમાં રહેનારી એક જ છે. આ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું પર્યાપ્તિસંબંધથી અનુયોગી મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - આ બન્ને ધર્મ બને. કોઈ એકાદ નહીં. હા ! સ્વરૂપસંબંધથી મહાનસીયત્વ કે વહ્નિત્વ કોઈ એકાદને પણ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ તરીકે લઈ શકાય. જ્યારે પર્યાપ્તિસંબંધથી તો પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ (= અનુયોગી) તરીકે મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - એ બે ધર્મ જ આવી શકે. કોઈ એકાદ નહીં.

अधुना एतत्स्थले महानसीयवह्न्यभावमादाय अव्याप्तिः भवति न वा ? तच्चिन्त्यते -

महानसीयवह्न्यभावीया महानसीयत्वनिष्ठा वह्नित्वनिष्ठा च प्रतियोगितावच्छेदकता एका वाऽस्तु भिन्ना वा तथापि तादृशोऽभावः धर्तुं नैव शक्यते, यतः प्रकृते साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्न-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वं वर्तते इति पूर्वं दर्शितमेव । महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता यदि एका वर्तते तदापि महानसीयवह्न्यभावीयप्रति-योगितावच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकता पर्याप्तिसम्बन्धेन महानसीयत्व-वह्नित्वोभय-स्मिन्नेव वर्तते, स्वरूपसम्बन्धेन केवलमहानसीयत्वे केवलवह्नित्वे च तस्याः वर्तमानत्वेऽपि महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव तस्याः पर्याप्तत्वात् । तथा च तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रति-योगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् वर्तते, अतः तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव स्यात् ।

●

જેમ કે **इमौ द्वौ** ઈત્યાદિ પ્રતીતિમાં ઘટ - પટ વગેરે બે પદાર્થમાં દ્વિત્વ સમવાયસંબંધથી પણ રહે. પર્યાપ્તિસંબંધથી પણ રહે. સમવાયસંબંધથી દ્વિત્વના અધિકરણ તરીકે માત્ર ઘટ પણ લઈ શકાય. પટ પણ લઈ શકાય. જ્યારે પર્યાપ્તિસંબંધથી દ્વિત્વના અધિકરણ તરીકે ઘટ -પટ બે જ પકડાય. કોઈ એકાદ નહીં. આ બાબતને મગજમાં સ્પષ્ટ રાખવી. પ્રસ્તુતમાં પણ તે જ રીતે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સ્વરૂપસંબંધથી મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - આ બે ધર્મમાં રહે છે. પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના સ્વરૂપસંબંધથી અધિકરણ તરીકે મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - બન્ને પકડાય જ તેવું નથી. મતલબ કે છૂટા - છૂટા મહાનસીયત્વને અને વહ્નિત્વને પણ સ્વરૂપસંબંધથી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ તરીકે કહી શકાય. જ્યારે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના પર્યાપ્તિસંબંધથી અધિકરણ તરીકે મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - આ બન્ને જ પકડાય. કોઈ એકાદ નહીં. માટે, પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્નનો = તમામ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનો પર્યાપ્તિસંબંધથી અનુયોગી વહ્નિત્વ અને મહાનસીયત્વ - આ બન્ને ધર્મો જ બની શકે. કોઈ એકાદ વહ્નિત્વને કે મહાનસીયત્વને તમે પર્યાપ્તિસંબંધથી અનુયોગી ન બનાવી શકો.

✳ મહાનસીયવહ્નિઅભાવનું વારણ ✳

પર્યાપ્તિસંબંધથી જે વહ્નિત્વ અને મહાનસીયત્વ અનુયોગી છે તેમાં રહેલ અનુયોગિતાનો

य शो ल ता वि न श्री

यदि महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता भिन्ना भिन्ना अभ्युपगम्यते तदापि तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतारूपेण तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयमेव ग्रहीतुं शक्यते, अतः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् वर्तमानावच्छेदकताद्वये एव स्यात् । तादृशप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयं महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव पर्याप्तमिति तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव स्यादिति ।

●

અવચ્છેદક વહ્નિત્વ અને મહાનસીયત્વ - આ બેમાં રહેલ દ્વિત્વ બનશે. મતલબ કે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વ-મહાનસીયત્વગતદ્વિત્વમાં રહેશે. તથા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ તો વહ્નિત્વગતએકત્વ છે. આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વ રહેલું ન હોવાથી મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં વૃત્તિ ન થતાં તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય. વહ્નિઅભાવ જ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ જલહ્રદ. ધૂમ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિ નહીં આવે. આ વાત મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક છે - આ વિકલ્પ સ્વીકારી કરવામાં આવેલ છે.

અવચ્છેદકતાભેદ માનતા પણ આપત્તિનિવારણ

જો 'મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જે મહાનસીયત્વમાં છે અને જે વહ્નિત્વમાં છે - તે જુદી જુદી છે' - આ વિકલ્પ સ્વીકારો તો પણ અવ્યાપ્તિ આપી શકાતી નથી. કારણ કે **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં અવ્યાપ્તિ આપવા માટે તમારે મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લેવો છે. જો મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ જે વહ્નિત્વગતએકત્વ તેમાં રહે તો જ તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ શકાય. એટલે કે જો પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિ-

तथा च उभयथाऽपि महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपतया महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वस्यैव प्राप्तेः साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपतया वह्नित्वगतैकत्वस्यैव प्राप्तेश्च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवह्नित्वगतैकत्वे तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वं न सम्भवतीति स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन

●

અનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં રહે એટલે કે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ હોય તો તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકમહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ શકાય. જ્યારે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ તો મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ બને છે.

તે આ રીતે -- મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તમારા મત મુજબ બે છે. તે તમામે તમામ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા લઈ લેવાની એટલે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ - આ બન્નેમાં રહેલી બન્ને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જ આવે. કોઈ એકાદ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ન લઈ શકાય. આ બન્ને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું પર્યાપ્તિસંબંધથી અધિકરણ તો મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - આ બન્ને ધર્મો જ બનશે. કોઈ એકાદ નહીં. પૂર્વે જણાવ્યું તે મુજબ સ્વરૂપસંબંધથી અધિકરણ તરીકે કોઈ એકાદ મહાનસીયત્વને કે વહ્નિત્વને લઈ શકાય. પણ, પર્યાપ્તિસંબંધથી તો પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - આ બે જ મળે. માટે, પર્યાપ્તિસંબંધથી મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - આ બેમાં રહેલી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાની જે અનુયોગિતા તેનું અવચ્છેદક રૂપ મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ જ છે. વહ્નિત્વમાં રહેલું કે મહાનસીયત્વમાં રહેલું એકત્વ તાદશઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક ન બને. આમ, પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - આ બેમાં રહેલ દ્વિત્વ થયું. જ્યારે પૂર્વે જણાવ્યું તેમ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ છે. તેથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ જે વહ્નિત્વગતએકત્વ તેમાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકતા નહીં રહે. તેથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-

तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायाः साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे वृत्तिता नैव सम्भवेत्, ततः कुतः महानसीयवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते ? ततश्च कुतः तमादायाऽव्याप्तिसम्भवः इति ।

'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र तार्णवह्न्यभावमादायाऽपि नाऽव्याप्तिः सम्भवति, यतः पूर्वोक्तरीत्या साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्व-

●

અવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં વૃત્તિ નહીં થાય. માટે, તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ ન શકાય. વહ્નિઅભાવ જ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ જલહ્રદ. ધૂમ ત્યાં અવૃત્તિ.આ રીતે લક્ષણ સમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

સ્પષ્ટ છે કે -

તમે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક માનો કે ભિન્ન ભિન્ન માનો. પણ જ્યારે અમે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કહીશું ત્યારે પર્યાપ્તિસંબંધથી તે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં જ રહેશે. એટલે કે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વ્યાસજ્યવૃત્તિ (= એકમાં ન રહે, કિંતુ બે કે ત્રણ વગેરે અનેક અધિકરણમાં રહે = વ્યાસથી, વ્યાપીને જે રહે તે, ટૂંકમાં, એકથી વધુ જેના અધિકરણ હોય તે) જ કહેવાશે. (જો કે સ્વરૂપસંબંધથી પણ મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - આ બેમાં જ રહે છે. માટે, સ્વરૂપસંબંધથી પણ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વ્યાસજ્યવૃત્તિ જ કહેવાય.) વ્યાસજ્યવૃત્તિ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાની પર્યાપ્તિસંબંધથી જે અનુયોગિતાઅવચ્છેદકતા આવે તે ક્યારેય પણ એકત્વમાં તો ન જ રહે. દ્વિત્વ - ત્રિત્વ વગેરેમાં જ રહે. પ્રસ્તુતમાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વ્યાસજ્યવૃત્તિ હોવાથી = મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - આ બે ધર્મોમાં રહેતી હોવાથી તાદશવ્યાસજ્યવૃત્તિપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - આ બેમાં રહેલ દ્વિત્વમાં જ જશે. એકત્વમાં નહીં. પરિણામે, પૂર્વોક્ત રીતે મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ ન શકાતા અવ્યાપ્તિ આવવાને કોઈ અવકાશ રહેતો નથી. ટૂંકમાં, આ લક્ષણથી મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ તો દૂર થઈ ગઈ. અન્ય સ્થળોની અવ્યાપ્તિ દૂર કરતા પહેલાં આ લક્ષણમાં રહેલા પદોનું કૃત્ય = કાર્ય એટલે કે પદકૃત્ય જોઈ લઈએ -

गतैकत्वमेव वर्तते । तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता एका स्याद् भिन्ना वा तदापि तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वं नैव भवति । यदि तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता अभिन्ना = एका अभ्युपगम्यते तदाऽपि तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेन तार्णत्वे वह्नित्वे चैव वर्तमानतया तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं तार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव स्यात् ।

यदि तार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता भिन्ना अभ्युपगम्यते तदापि तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिता तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयस्मिन् वर्तमाना एव लभ्यते, तादृशप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयस्य पर्याप्त्या तार्णत्वे वह्नित्वे चैव वर्तमानत्वात् तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता तार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठा एव लभ्यते । तथा च तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तार्णत्व-वह्नित्वोभयगतद्वित्वमेव स्यात् ।

य शो ल ता

इत्थञ्च तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता एका अस्तु भिन्ना वा तथापि तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तार्णत्व-वह्नित्वोभयगतद्वित्वमेव प्राप्यते, साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपञ्च वह्नित्वगतैकत्वमेव वर्तते इति तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवह्नित्वगतैकत्वे तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वविरहात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं नैव सम्भवति । ततः कुतः तादृशतार्णवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, एतल्लक्षणानुसारेण यदभावीयप्रतियोगितायाः स्वावच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं सम्भवति तदभावस्यैव ग्राह्यत्वात् । कुतश्च तादृशतार्णवह्न्यभावमादाय अव्याप्तिः ?

इत्थञ्च स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः - इत्येवं लक्षणाभ्युपगमे 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादाय तार्णवह्न्यभावं वादाय नाऽव्याप्त्याशङ्का, वह्न्यभावमादाय लक्षणसमन्वयाच्च निर्दुष्टं लक्षणमिदम् ।

अधुना 'अत्र महानसीयवह्निः' इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः सम्भवति न वा ? तच्चिन्त्यते -

एतत्स्थले साध्यतावच्छेदकता एका अभ्युपगम्यते अभिन्ना वा तथापि तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव स्यात्, तथा हि - यदि साध्यतावच्छेदकता एका अभ्युपगम्यते तदा तादृशसाध्यतावच्छेदकता पर्याप्त्या महानसीयत्वे वह्नित्वे च उभयस्मिन्नेव स्यादिति तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव स्यादिति तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं महानसीयत्व-वह्नित्वोभयगतद्वित्वमेव स्यात् ।

यदि तादृशसाध्यतावच्छेदकता भिन्ना भिन्ना अभ्युपगम्यते तदाऽपि तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकतारूपेण साध्यतावच्छेदकताद्वितयस्यैव प्राप्तेः तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताऽपि तादृशसाध्यतावच्छेदकताद्वितयनिष्ठा एव लभ्यते, तादृशसाध्यतावच्छेदकताद्वितयस्य पर्याप्तिसम्बन्धेन महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नैव वर्तमानत्वात् तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव स्यादिति तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं महानसीयत्व -वह्नित्वगतद्वित्वमेव स्यादिति तादृशसाध्यतावच्छेदकता एकाऽस्तु भिन्ना वा तथापि तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं महानसीयत्व-वह्नित्वोभयगतद्वित्वमेव स्यात् ।

अव्याप्तिदानार्थं वह्न्यभावः ग्रहीतव्यः, तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता एका एव वह्नित्वनिष्ठा समवायसम्बन्धावच्छिन्ना वर्तते, तादृशप्रतियोगितावच्छेदकता च वह्नित्वे एव

पर्याप्ता इति तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव स्यात् । तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितायाः वह्नित्वे एव वर्तमानत्वात् । तथा च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वे तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वविरहात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयगतद्वित्वरूपवृत्तित्वं नैव सम्भवति । ततः कुतः तादृशाभावग्रहणं सम्भवति ? कुतो वा तादृशाभावमादाय अव्याप्तिः सम्भवति ?

किन्तु प्रकृते महानसीयवह्न्यभावः एव ग्राह्यः । महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता एकाऽस्तु भिन्ना वा तथापि पूर्वोक्तरीत्या तादृशविषयतासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं महानसीयत्व-वह्नित्वोभयगतद्वित्वमेव स्यात्, पूर्वं महानसीयवह्न्यभावः संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकः गृहीतः अत्र विषयितासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकः तथापि यथा तादृशसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं महानसीयत्ववह्नित्वोभयगतद्वित्वं वर्तते तथैव तादृशविषयितासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव स्यात्, तादृशद्विविधस्याऽपि अभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकतायाः महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् पर्याप्तत्वात् ।

तथा च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयगतद्वित्वरूपे तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयगतद्वित्वरूपवृत्तित्वं स्यादेवेति तादृशोऽभावः धर्तुं शक्यते, तादृशोऽभावः 'महानसीयवह्निः अत्र' - इत्यादिज्ञाने

नैव विद्यते, तादृशज्ञाने विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्नेः वर्तमानत्वात् । तथा च तादृशाऽभावाधिकरणविधया तदन्यज्ञानानि एव ग्राह्याणि, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोरवृत्तित्वेन लक्षणसमन्वयात् कुतोऽव्याप्त्याशङ्काऽपि ?

एवम् 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्रापि वह्न्यभावमादाय नाऽव्याप्तिः, तादृशतार्णवह्निनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया साध्यतावच्छेदकतायाः एकत्वेऽपि भिन्नत्वेऽपि च तार्णत्व-वह्नित्वोभयगतद्वित्वस्यैव प्राप्तेः, यतः तादृशसाध्यतावच्छेदकता एका भवेत् तदापि तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता तार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठा एव स्यात् । यदि साध्यतावच्छेदकता भिन्ना भवेत् तदापि साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता तार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठा एव भवेत्, भिन्नायाः अभिन्नायाश्च साध्यतावच्छेदकतायाः तार्णत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव पर्याप्तत्वात् । ततश्च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तार्णत्व-वह्नित्वोभयगतद्वित्वमेव स्यात् ।

तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपञ्च वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेत्, यतः पूर्वं प्रदर्शितरीत्या तादृशसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया वह्नित्वगतैकत्वमेव लभ्यते । तथा च तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपतार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वे तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वविरहात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायाः साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकतार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपवृत्तित्वं नैव स्यादिति तादृशवह्न्यभावः नैव धर्तुं शक्यते ।

किन्तु तादृशतार्णवह्न्यभावः एव ग्राह्यः, यथा तार्णत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् पर्याप्ता साध्यतावच्छेदकता एका वा भवेत्, भिन्ना वा तथापि तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवति, तथैव तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अपि तार्णत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् एव पर्याप्तत्वात् तादृशतार्णवह्न्यभावीय-

प्रतियोगितावच्छेदकता एकाऽस्तु भिन्ना वा तथापि तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं तार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव स्यात्। तथा च प्रकृते तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपतार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वे तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकतार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपवृत्तित्वं सम्भवत्येव । तथा च तादृशतार्णवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणम् 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्याकारकज्ञानभिन्नं सर्वम्, तादृशज्ञाने तार्णवह्नेः विषयितासम्बन्धेन वृत्तेः, तादृशज्ञानभिन्ने च तज्ज्ञानत्वहेतोरवृत्तित्वेन लक्षणसमन्वयात् कुतोऽव्याप्त्याशङ्काऽपि ?

अत्र स्यादारेका - (१) किमर्थं साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वं प्रतियोगिताविशेषणतया प्रविश्यते ? (२) तादृशप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्तिनिवेशः किमर्थम् अभ्युपेयते ? (३) एवं तादृशसम्बन्धकोटौ अपि किमर्थं प्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वं प्रविश्यते ? (४) तादृशप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्तिनिवेशोऽपि किमर्थं क्रियते ? इति ।

यथासङ्ख्यं तदुत्तराणि - यदि साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वं न निवेश्यते तदा एवं लक्षणं भवति - स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन

●

❋ લક્ષણગત પદોની સાર્થકતા ❋

મુખ્યતયા ચાર વસ્તુ આપણે જોવાની છે - (૧) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન શું કામ લખ્યું ? (૨) ત્યાર બાદ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાપર્યાપ્તિ... આ પ્રમાણે પર્યાપ્તિનો નિવેશ શા માટે કર્યો ? (૩) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો પ્રવેશ શા કારણે ? (૪) ત્યાં પણ આગળ જે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાપર્યાપ્તિ... ઈત્યાદિ રીતે જે પર્યાપ્તિનો પ્રવેશ કર્યો છે તે શા સારું ?

⁂ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ શા માટે ? ⁂

આ ચાર પ્રશ્નોના જવાબ જોઈશું. એટલે આપણું પદકૃત્ય પૂરું થશે. સૌપ્રથમ પ્રથમ **પ્રશ્ન :-** સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન શા માટે લખ્યું ? **ઉત્તર :-** જો સાધ્યતાઅવચ્છેદક-

साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः । एतल्लक्षणानुसारेण 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र वह्न्यभावमादाय लक्षणसमन्वयो भवति, महानसीयवह्न्यभावमादाय तार्णवह्न्यभावं वादाय नाऽव्याप्तिः सम्भवति । तथा हि - एतत्स्थले साध्यतावच्छेदकता एका एव वर्तते, तादृशसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता वह्नित्वे एव स्यात्, तादृशसाध्यतावच्छेदकतायाः वह्नित्वे पर्याप्तत्वात् । तथा च तादृशसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव स्यात् । पूर्वोक्तरीत्या तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव वर्तते, न तु वह्नित्वगतैकत्वमिति तादृशसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवह्नित्वगतैकत्वे तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वस्यासत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां नैव सम्भवति, ततः कुतः तादृशाऽभावमादाय अव्याप्तिवार्ता ?

●

તાત્વઅવચ્છિન્નનો પ્રવેશ ન કરે તો લક્ષણ આ રીતે થાય કે - સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ. આ લક્ષણ મુજબ **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ તો દૂર થઈ જ જાય. તે આ રીતે - આ સ્થલમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા જે વહ્નિત્વમાં રહે છે તે એક જ છે. તેનું પર્યાપ્તિ-સંબંધથી અધિકરણ = અનુયોગી વહ્નિત્વ. તાદશઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વગતએકત્વ. જ્યારે પૂર્વે જણાવ્યું તે મુજબ મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકતા તો મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વમાં જાય છે. માટે, સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતા-વચ્છેદકતાપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વગતએકત્વમાં તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીય-પ્રતિયોગિતા રહી જ ન શકે. તેથી, તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ ન શકાય. કેવલ વહ્નિઅભાવ જ લેવો પડે. તેનું અધિકરણ જલહ્રદ. ધૂમ ત્યાં અવૃત્તિ. લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિને કોઈ અવકાશ રહેતો નથી.

एवं तार्णवह्न्यभावमादायाऽपि नाऽव्याप्तिः सम्भवति, तार्णवह्न्यभावस्यैव अग्राह्यत्वात् । तद्यथा - पूर्वोक्तरीत्या तार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं तार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवति, न तु वह्नित्वगतैकत्वमिति साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वविरहात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं नैव सम्भवति इति कुतः तादृशः तार्णवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते ? कुतश्च तमादायाऽव्याप्तिः ।

प्रकृते वह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, यतः पूर्वोक्तरीत्या वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव भवति, यत् साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमपि वर्तते । तथा च साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं स्यादेव । तथा च तादृशो वह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणं जलह्रदादिकम्, धूमस्तत्राऽवृत्तिरिति लक्षणसमन्वयसम्भवात् कुतोऽव्याप्तिः ?

●

આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો પ્રવેશ ન કરાવા છતાં પણ **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલે મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ તો દૂર થઈ જ જાય છે. પણ, **'अत्र महानसीयवह्निः वर्तते इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्'** - આ સ્થલમાં જે વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આવે છે તે દૂર નહીં થઈ શકે. વાત વિસ્તારથી જોઈએ - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિ સાધ્ય હોવાથી સાધ્યતાઅવચ્છેદક બે થશે - (૧) મહાનસીયત્વ અને (૨) વહ્નિત્વ. આ બેમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા જુદી - જુદી છે. એટલે કે મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા જુદી અને વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા જુદી. મહાનસીયત્વ-

इत्थञ्च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वाऽनिवेशेऽपि 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र न महानसीयवह्न्यभावमादाय तार्णवह्न्यभावमादाय वाऽव्याप्तिः भवति । किन्तु 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानम्, विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावमादायोक्तलक्षणेऽव्याप्तिः दुर्वारा एव ।

तथा हि - पूर्वोक्तरीत्या वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वम्भवति, साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपञ्च महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमभवदिति तादृशो वह्न्यभावः अग्राह्यः जातः, यदि प्रकृते साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वाऽनिवेशात् साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया वह्नित्वगतैकत्वं प्राप्यते तदा तादृशो वह्न्यभावः धर्तुं शक्यते एव, यतः तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तादृशसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वं वह्नित्वगतैकत्वं वा यदि

●

નિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વમાં ન રહે અને વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વમાં ન રહે. જે લક્ષણમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો પ્રવેશ ન કર્યો હોય, કિંતુ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાપર્યાપ્તિ... ઈત્યાદિ રીતે લક્ષણ બનાવ્યું હોય તે લક્ષણ મુજબ તમામે તમામ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા લેવી જરૂરી નથી. કોઈ એકાદ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા પણ લઈ શકાશે. આપણે પ્રસ્તુત સ્થલમાં વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા લઈએ. આ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું પર્યાપ્તિસંબંધથી અધિકરણ માત્ર વહ્નિત્વ જ બનશે. કારણ કે પૂર્વે જણાવ્યું તેમ મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વમાં જ રહે છે. વહ્નિત્વમાં નહીં. અને વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ માત્ર વહ્નિત્વ જ થશે, મહાનસીયત્વ નહીં. માટે, વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું પર્યાપ્તિસંબંધથી અધિકરણ માત્ર વહ્નિત્વ જ. મહાનસીયત્વ નહીં. આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વગતએકત્વ બનશે.

❋ વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ ❋

અભાવ લીધો છે, વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક વહ્નિઅભાવ. આ વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તો વહ્નિત્વમાં રહેનારી એક જ

प्राप्यते तदा वह्न्यभावः धर्तुं शक्यते।

प्रकृते साध्यतावच्छेदकता महानसीयत्वनिष्ठा वह्नित्वनिष्ठा च भिन्ना भिन्ना इति साध्यतावच्छेदकताद्वितयम्, तत्र साध्यतावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठा एव यदि गृह्यते तदा वह्नित्ववृत्तिसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता वह्नित्वे एव स्यात्, वह्नित्ववृत्तिसाध्यतावच्छेदकतायाः वह्नित्वे एव पर्याप्तत्वात् । सामान्येन साध्यतावच्छेदकताद्वितयस्य महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव पर्याप्तत्वेऽपि वह्नित्ववृत्तिसाध्यतावच्छेदकतायाः वह्नित्वपर्याप्तत्वं न हि कोऽपि प्राज्ञः निराकरोति, वह्नित्ववृत्तिसाध्यतावच्छेदकतायाः अपि महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव पर्याप्तत्वाऽभ्युपगमे तादृशसाध्यतावच्छेदकतायाः महानसीयत्ववृत्तित्वाऽवश्यमभ्युपगन्तव्यतया पूर्वोक्तरीत्या नानारूपेण नानासम्बन्धेन च भासमानधर्मेषु एकावच्छेदकत्वाङ्गीकारपक्षदोषापत्तेः इति स्पष्टमेव ।

तथा वह्नित्ववृत्तिसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता वह्नित्वे एव वर्तमाना स्यात् । साध्यतावच्छेदकतापदेन वह्नित्ववृत्तिसाध्यतावच्छेदकतायाः एव ग्रहणात् साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वं भवेदेव । साध्यतावच्छेदकतापदेन वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः अपि, महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः अपि, महानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताद्वितयस्य चापि ग्रहणसम्भवात् साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया वह्नित्वगतैकत्वमपि

●

છે. ભિન્ન - ભિન્ન નહીં. આમ, પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા = વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા. તેનું પર્યાપ્તિસંબંધથી અધિકરણ વહ્નિત્વ. આ વહ્નિત્વમાં રહેલી અનુયોગિતાના અવચ્છેદક તરીકે આવશે વહ્નિત્વગતએકત્વ. આ રીતે, પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ અને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ. માટે, તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં રહી જશે. માટે, તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક તાદશવહ્નિઅભાવ લઈ શકાશે. તેનું અધિકરણ પ્રસ્તુત જ્ઞાન કે જેમાં તજ્જ્ઞાનત્વ હેતુ વૃત્તિ છે. આ રીતે લક્ષણસમન્વય ન થતાં અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે.

य शो ल ता वि न श्री

प्राप्यते, महानसीयत्वगतैकत्वमपि प्राप्यते, महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमपि प्राप्यते इति यदा साध्यतावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठा गृह्यते तदा साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वं स्यादेव । तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि वह्नित्वगतैकत्वमेव विद्यते ।

तथा च तादृशसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं स्यादेवेति तादृशो वह्न्यभावः धर्तुं शक्यते एव, तदधिकरणम् 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानमेव, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोः वृत्तित्वेन लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

य शो ल ता

ननु साध्यतावच्छेदकतायाः उक्तस्थले यदि भेदः अभ्युपगम्यते तदाऽस्तु साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वाऽनिवेशे उक्तापत्तिः, किन्तु यदि महानसीयत्वनिष्ठा वह्नित्वनिष्ठा च साध्यतावच्छेदकता एका एवाभ्युपगम्यते तदा नोक्ताऽऽपत्तिः स्यात् । यतः साध्यतावच्छेदकतापदेन महानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठा एव साध्यतावच्छेदकता ग्राह्या भवेत्, केवलमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः केवलवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः असत्त्वात् । तादृशसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठा एव स्यात्, तादृशसाध्यतावच्छेदकतायाः महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् पर्याप्तत्वात् । तथा च तादृशसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वं स्यात्, तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव स्यादिति साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपे तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वाऽसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपवृत्तित्वं न सम्भवति ।

अतः तादृशवह्न्यभावः धर्तुं न शक्यते ।

किन्तु प्रकृते महानसीयवह्न्यभावः एव ग्राह्यः, तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपञ्च पूर्वोक्तरीत्या महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वं भवत्येवेति साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वे तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपवृत्तित्वं स्यादेव । तथा च तादृशोऽभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणम् 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानभिन्नं किमपि, तत्र तज्ज्ञानत्वहेतोरवृत्तित्वेन लक्षणसमन्वयः, तथा चोक्तस्थले साध्यतावच्छेदकतायाः ऐक्याऽभ्युपगमे का साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वनिवेशावश्यक***तेति चेद् ?***

न, साध्यतावच्छेदकतैक्याभ्युपगमेऽपि अव्याप्तेः दुर्निवार्यत्वात्, तथा हि - साध्यतावच्छेदकतायाः ऐक्याभ्युपगमेऽपि वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकता नैव महानसीयत्वे वर्तते, वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टत्वान्यथाऽनुपपत्तेः, अतः तादृशसाध्यतावच्छेदकतायाः महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् पर्याप्तत्वेऽपि वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतायाः वह्नित्वपर्याप्तत्वमनाविलमिति वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव स्यात् । यथा च वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टा या साध्यतावच्छेदकता तन्निष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वं प्राप्तम्, तथा साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि तत् स्यादेव, वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतायाः शुद्धसाध्यतावच्छेदकतातोऽनतिरेकाद् वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता साध्यतावच्छेदकतायामपि स्यादेव । तथा च वह्नित्वगतैकत्वं यथा वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं कथ्यते तथैव साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमपि कथ्यते । इत्थञ्च साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया वह्नित्वगतैकत्वप्राप्तेः पूर्वोक्तरीत्या वह्न्यभावः धर्तुं शक्यते एव, तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्न-

प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधयाऽपि वह्नित्वगतैकत्वस्यैव प्राप्त्या स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वसत्त्वात् ।

वह्न्यभावश्च 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञाने वर्तते, तत्र तज्ज्ञानत्वहेतोः वृत्तित्वेन लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः । इत्थं साध्यतावच्छेदकतायाः ऐक्याभ्युपगमेऽपि नाऽव्याप्तिनिराससम्भवः । एवम् 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्रापि पूर्वोक्तवह्न्यभावं विषयितासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकमादायाऽव्याप्तिः स्यादेव, वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वस्य स्वावच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां सत्त्वात् । तथा च तादृशवह्न्यभावस्य ग्राह्यत्वेन तदधिकरणे 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्याकारकज्ञाने तज्ज्ञानत्वलक्षणहेतोः वृत्तित्वेन लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः इति ।

यदि हि साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वं प्रवेश्यते तदा नोक्ताऽऽपत्तिः, यतः तादृशस्थले साध्यतावच्छेदकता एका अस्तु भिन्ना वा तथापि तादृशसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता साध्यतावच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्ना नैव भवेत्, साध्यतावच्छेदकतात्वं महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायां वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायां च भवेत्, यदि साध्यतावच्छेदकता भिन्ना

●

❀ તત્પ્રવેશે અવ્યાપ્તિ નિવારણ ❀

જો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો પ્રવેશ કરશો તો લક્ષણ બનશે - સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ. આ લક્ષણ મુજબ કોઈ એકાદ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા લઈ ન શકાય. કિંતુ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા = તમામે તમામ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા લેવી અનિવાર્ય છે. જે સ્થળ આપણે લીધું છે તેમાં મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ બે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા છે. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા લેવાથી તે બન્ને = મહાનસીયત્વ-

अभ्युपगम्यते तदा, भवता तु वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता एव गृहीता, तन्निष्ठप्रतियोगिता वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्ना भवेत्, किन्तु साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्ना नैव भवेत्, तथा च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताविधया उभयसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता एव ग्रहीतुं शक्यते । साध्यतावच्छेदकतायाः ऐक्येऽपि वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टायाः एव साध्यतावच्छेदकतायाः ग्रहणात् तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्ना एव भवेत्, केवलसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्ना नैव भवेत् । यदि साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिता गृह्यते तदा तन्निरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठा एव लभ्यते, साध्यतावच्छेदकतायाः भिन्नत्वमस्तु अभिन्नत्वं वा तथापि ।

तथा च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया उक्तस्थले महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव प्राप्यते, न तु वह्नित्वगतैकत्वम्, तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपन्तु वह्नित्वगतैकत्वमेव वर्तते, न तु महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वम्, तथा च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिता-

●

નિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ - આ બન્ને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા આવી જશે. આ બન્ને સાધ્યતા-અવચ્છેદકતા બે ધર્મોમાં = મહાનસીયત્વધર્મ અને વહ્નિત્વધર્મ - આ બે ધર્મોમાં જ પર્યાપ્તિ સંબંધથી રહી શકે. કોઈ એકાદ ધર્મમાં પર્યાપ્તિ સંબંધથી રહી ન શકે. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદક-તાત્વઅવચ્છિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું પર્યાપ્તિ સંબંધથી અધિકરણ = અનુયોગી મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - આ બે ધર્મો જ થશે. માત્ર વહ્નિત્વ કે માત્ર મહાનસીયત્વ નહીં. ફલતઃ તાદશઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક પણ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ જ બનશે. જ્યારે તમે જે વહ્નિઅભાવ લીધો છે તે વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુ-યોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વગતએકત્વમાં છે. જો વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક-તાત્વઅવચ્છિન્ન(પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા)પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ પણ મહાન-સીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ હોત તો સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વ-સંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન(સાધ્યતા-અવચ્છેદકતા)પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વમાં રહી શકત. કિંતુ આપણે જોઈ ગયા તે મુજબ વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-

य शो ल ता
वि न श्री

निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वे तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वविरहात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपवृत्तित्वं न सम्भवति इति पूर्वोक्तरीत्या महानसीयवह्न्यभावस्यैव ग्राह्यत्वेन नापत्तिः काऽपि ।

●

પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ છે. માટે, સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વમાં રહેશે નહીં. આથી તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક વહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય. વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ જ લેવો પડે. કારણ કે તે જ અભાવ નૂતન પરિષ્કારમાંથી પસાર થઈ શકે તેમ છે. તે આ રીતે → સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા જે રીતે મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ ભિન્ન-ભિન્ન છે તે રીતે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ ભિન્ન ભિન્ન જ સાબિત થશે. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન(સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા)પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વમાં રહેલ દ્વિત્વ છે. પ્રસ્તુત મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા બે છે. પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા લેવાની હોવાથી મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ ઉભય પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પકડાશે. તેનું અધિકરણ સ્વરૂપસંબંધથી એકલું મહાનસીયત્વ કે વહ્નિત્વ બની શકે. પણ, પર્યાપ્તિસંબંધથી તો તાદશપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - આ બે ધર્મો જ બનશે. માટે, તાદશપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - આ બેમાં રહેલ દ્વિત્વ બનશે. એટલે કે તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વવહ્નિત્વગત દ્વિત્વ બનશે. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ અને તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ. માટે, સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ

एवं 'तार्णवह्निः अत्र' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्रापि साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितारूपेण उभयवृत्तिसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठ-प्रतियोगितायाः एव ग्राह्यत्वेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-वच्छेदकं रूपं तार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव स्यादिति तादृशवह्न्यभावः उक्तरीत्या एवाऽग्राह्यः सिध्येत्, तथा च तार्णवह्न्यभावः एव ग्राह्यः इति न काऽप्यापत्तिः इति साध्यतावच्छेदकतात्वा-वच्छिन्नत्वप्रवेशसार्थक्यमुपपादितम् ।

अधुना तत्रैव पर्याप्तिप्रवेशप्रयोजनप्रदर्शनावसरः - यदि पर्याप्तिः न निवेश्यते तदा एवं लक्षणं भवति - स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपका-भावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति । एतल्लक्षणानुसारेण पूर्वोक्तरीत्या 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावं तार्णवह्न्यभावं वादाय नास्त्येव अव्याप्तिः, किन्तु 'अत्र

●

મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વમાં રહી જશે. ∴ તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયવહ્નિ-અભાવ લઈ શકાશે. તેનું અધિકરણ તજ્જ્ઞાનભિન્ન જ્ઞાનો, તજ્જ્ઞાનત્વ હેતુ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે, લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

❁ તેનો પ્રવેશ જરૂરી ઇતિ સિદ્ધમ્ ❁

સ્પષ્ટ છે કે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો પ્રવેશ ન કરાવો તો '**पर्वतो वह्निमान् धूमात्**' - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર થઈ જતી હોવા છતાં '**अत्र महानसीयवह्निः वर्तते' इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्**' - આ અનુમાનપ્રયોગમાં વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બને છે. તેને દૂર કરવા માટે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો પ્રવેશ કરાવીને જ લક્ષણ બનાવવું અનિવાર્ય છે. આ રીતે પ્રથમ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપણે જોઈ લીધો.

❁ પર્યાપ્તિ પ્રવેશ પ્રયોજન પ્રદર્શન ❁

દ્વિતીય પ્રશ્ન :- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો પ્રવેશ કરાવ્યા બાદ પર્યાપ્તિનો પ્રવેશ શા માટે કરાવ્યો ?

महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावमादाय अव्याप्तिः स्यादेव । तथा हि - साध्यतावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया महानसीयत्वं वह्नित्वञ्चोभयमेव प्राप्यते, किन्तु स्वरूपसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरण-विधया तु केवलमहानसीयत्वमपि केवलवह्नित्वमपि च ग्रहीतुं शक्यते इति साध्यतावच्छेदकता-त्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव प्राप्यते, किन्तु साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकस्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नानुयोगिता तु केवलमहानसी-यत्वेऽपि भवेत्, केवलवह्नित्वेऽपि भवेत्, तथा च प्रकृते अनुयोगिताविशेषणविधया पर्याप्तेरप्रवेशात्

●

ઉત્તર :- જો પર્યાપ્તિનો પ્રવેશ ન કરાવો તો લક્ષણ બને - સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન(સાધ્યતાઅવ-ચ્છેદકતા)નિરૂપિતઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણ-અવૃત્તિત્વ. આ લક્ષણ પ્રમાણે પણ પૂર્વોક્ત રીતે **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ તો દૂર થઈ જ જશે. તદ્યથા - સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા તરીકે પ્રસ્તુતમાં વહ્નિત્વનિષ્ઠ એક જ સાધ્યતા-અવચ્છેદકતા આવશે. તેનો પર્યાપ્તિસંબંધથી કે સ્વરૂપસંબંધથી અનુયોગી વહ્નિત્વ જ થવાનો છે. માટે, તાદૃશઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વગતએકત્વ. જ્યારે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા બે હોવાને કારણે અને તેના પર્યાપ્તિ સંબંધથી અનુયોગી પણ મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - એમ બે હોવાથી મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ બનશે. માટે, સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદૃશ-મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન(સાધ્યતાઅવચ્છેદ-કતાનિરૂપિત)અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં અવૃત્તિ હોવાથી તાદૃશપ્રતિયો-ગિતાનિરૂપક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય. વહ્નિઅભાવ જ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ તો જલહ્રદ. ધૂમ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિને કોઈ અવકાશ નથી. સ્પષ્ટ છે કે, **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલે મહાનસીયવહ્નિ-અભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ તો પર્યાપ્તિનો નિવેશ ન કરવા છતાં પણ દૂરતઃ અપાસ્ત છે. છતાં - **'अत्र महानसीयवह्निः वर्तते' इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં વિષયિતાસમ્બન્ધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક વહ્નિઅભાવને

स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नानुयोगिताऽपि ग्रहीतुं शक्यते एवेति साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकानुयोगितावच्छेदकरूपविधया वह्नित्वगतैकत्वं प्राप्यते इति पूर्वोक्तरीत्या वह्न्यभावमादाय अव्याप्तिः स्यादेव । एवम् 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्राऽपि वह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः परिभावनीया ।

●

લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર ન કરી શકાય. તે આ રીતે → તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ છે. કારણ કે વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ એક જ છે. તેનો અનુયોગી પણ એક જ છે. માટે, અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ જ છે. જો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્નનિરૂપિતઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ થઈ જાય તો સ્વઅવચ્છેદ-કતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં વૃત્તિ થઈ જાય અને વહ્નિઅભાવ લઈ શકાય.

✲ પર્યાપ્તિનો પ્રવેશ ન કરતા વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ ✲

આપણે જોઈ ગયા કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો પ્રવેશ કરેલો હોવાથી મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ - આ બન્ને પ્રકારની સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા પકડાઈ જાય. કોઈ એક સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા લઈ ન શકાય. પરંતુ આગળ પર્યાપ્તિનો નિવેશ ન કર્યો હોવાથી પર્યાપ્તિસંબંધથી જે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનો અનુયોગી બને તે જ લેવાનો - એવો કોઈ નિયમ ન રહે. કિંતુ સ્વરૂપ વગેરે કોઈ પણ સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનો અનુયોગી લઈ શકાય. આપણે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું સ્વરૂપસંબંધથી જ અધિકરણ લેવું છે.

પૂર્વે જોઈ ગયા તે મુજબ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન જે બે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા તેનું પર્યાપ્તિસંબંધથી અધિકરણ મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - બે જ બને. જ્યારે સ્વરૂપ સંબંધથી તાદશસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ તરીકે છૂટા - છૂટા મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ પણ પકડાઈ જાય. આપણે સ્વરૂપસંબંધથી તાદશસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અનુયોગી તરીકે માત્ર વહ્નિત્વ પકડીએ. આ વહ્નિત્વમાં રહેલી તાદશઅનુયોગિતાના અવચ્છેદક તરીકે વહ્નિત્વગતએકત્વ પકડાશે.

આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન(સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા)નિરૂપિતઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ તથા તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ-

यदि पर्याप्तिनिवेशः अङ्गीक्रियते तदा तु नोक्ताऽऽपत्तिः, पूर्वोक्तरीत्या साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताविधया महानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठा अनुयोगिता एव लभ्यते, अतः साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव स्यादिति न पूर्वोक्तरीत्या अव्याप्तिः इति स्वयमूह्यम् । एवम् 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्रापि भावनीयम् ।

●

અવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ. માટે, તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં વૃત્તિ છે. ∴ તાદશવહ્નિઅભાવ લઈ શકાશે. તજ્જ્ઞાનત્વ હેતુ ત્યાં વૃત્તિ. લક્ષણઅસમન્વય, અવ્યાપ્તિ દુર્વાર !

જો પર્યાપ્તિનો પ્રવેશ કરો તો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન તમામ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનો પર્યાપ્તિસંબંધથી અનુયોગી લેવાનો આવે. કોઈ અન્ય સંબંધથી નહીં. ઉક્ત સ્થલમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન = તમામે તમામ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું પર્યાપ્તિસંબંધથી અધિકરણ કોઈ વહ્નિત્વ વગેરે ન બને. કિંતુ વહ્નિત્વ, મહાનસીયત્વ - આ બે ધર્મો જ બને. માટે, તાદશઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વ-મહાનસીયત્વગતદ્વિત્વ જ બનશે. જ્યારે પૂર્વે જોઈ ગયા તે મુજબ તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ છે. માટે, સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકતાસંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વમાં ન રહે. ફલતઃ તાદશવહ્નિઅભાવ લઈ ન શકાય. મહાનસીયવહ્નિઅભાવ જ લેવો જોઈએ. તેનું અધિકરણ તજ્જ્ઞાનભિન્ન જ્ઞાન. તજ્જ્ઞાનત્વહેતુ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જશે. અવ્યાપ્તિ નહીં આવે. ટૂંકમાં, **'अत्र महानसीयवह्निः वर्तते' इत्येतज्ज्ञानम्, विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत् तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્નવહ્નિત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક વહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો પ્રવેશ કર્યા પછી પર્યાપ્તિનો પણ પ્રવેશ કરવો અનિવાર્ય છે. આમ, દ્વિતીય પ્રશ્નનો ઉત્તર પૂર્ણ થયો.

આ આખા પદાર્થનો સરળ ભાષામાં સાર જોઈ લઈએ -

अधुना सम्बन्धकोटौ स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वनिवेशप्रयोजनप्रदर्शनावसरः - यदि सम्बन्धकोटौ स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वं न निवेश्यते तदा एवं लक्षणं भवति - स्वावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति । एतल्लक्षणानुसारेण 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावमादाय अव्याप्तिः नैव भवेत्, यतः एतत्स्थले साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवति इति पूर्वमसकृदुपपादितम् । वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता एका एव वह्नित्वनिष्ठा समवायसम्बन्धावच्छिन्ना, तादृशप्रतियोगितावच्छेदकता च वह्नित्वे एव पर्याप्ता इति वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता वह्नित्वे एव भवेत्, नान्यत्र, तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपञ्च वह्नित्वगतैकत्वमेव स्यात् ।

●

આપણા લક્ષણની અપેક્ષા બે છે - (૧) તમે જેટલી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા હોય તે બધી લો. (૨) તે તમામ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના જેટલા પણ અધિકરણ હોય તે તમામ લો. કોઈ એકાદ નહીં. જો આમાંથી કોઈ એક પણ વાતનો અસ્વીકાર કરો તો મહાનસીયવહ્નિસાધ્યક ઉક્ત સ્થલમાં તાદશઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક જે મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ આવવું જોઈએ તે આવી નહીં શકે. એકત્વ પકડાઈ જાય. માટે, ઉભયનો પ્રવેશ કરાવવો અનિવાર્ય છે.

✵ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નત્વ શીદને ? ✵

હવે, **ત્રીજો પ્રશ્ન :-** સંબંધકોટિમાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો (= સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો) પ્રવેશ શા માટે ?

ઉત્તર :- જો સંબંધકોટિમાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો પ્રવેશ ન કરાવો તો લક્ષણ આ પ્રમાણે થાય કે -

સ્વઅવચ્છેદકતાપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

य शो ल ता वि ना श्रा

तथा च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वे तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वविरहात् स्वावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपवृत्तित्वं तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां न सम्भवतीति तादृशो वह्न्यभावः धर्तुं न शक्यते, किन्तु महानसीयवह्न्यभावः एव ग्राह्यः, महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेन महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् पर्याप्तत्वेन तादृशमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठ-पर्याप्त्यनुयोगितानिरूपितप्रतियोगितायाः तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां सत्त्वात् तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वं स्यात्, तथा च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वे तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपवृत्तित्वं सम्भवति इति तादृशो महानसीयवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणम् 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्याकारक-ज्ञानभिन्नम्, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोः अवृत्तित्वेन लक्षणसमन्वयः ।

●

આ લક્ષણ મુજબ **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत् तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં તાદશવહ્નિઅભાવને લઈને જે અવ્યાપ્તિ આવતી હતી તે તો ન આવી શકે. કારણ કે જો તાદશવહ્નિઅભાવ લેવો હોય તો જે તાદશવહ્નિઅભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ હોય તે જ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ હોવું જોઈએ. ઉક્ત સ્થલમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદક-તાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ તો મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ છે. તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તો એક જ છે. માટે, તેનો પર્યાપ્તિસંબંધથી અનુયોગી માત્ર વહ્નિત્વ જ થશે. આ વહ્નિત્વમાં રહેલી અનુયોગિતાનો અવચ્છેદક ધર્મ દ્વિત્વ નથી. કિંતુ વહ્નિત્વગતએકત્વ જ છે. આમ, તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ થશે. જ્યારે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ મહાનસીયત્વ - વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ છે. માટે,

इत्थञ्च वह्न्यभावस्याऽग्राह्यत्वात्, महानसीयवह्न्यभावमादाय लक्षणसमन्वयसम्भवाच्च नाऽव्याप्तिवार्ताऽपि अत्र ।

एवं 'तार्णवह्निः अत्र' - इत्येतज्ज्ञानं तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावमादाय नाऽव्याप्तिरिति स्वयमूह्यम् ।

किन्तु एवं लक्षणाऽभ्युपगमे 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादाय तार्णवह्न्यभावमादाय च अव्याप्तिः दुर्वारा । तद्यथा - महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् वर्तते, तत्र केवलवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता एव गृह्यते, तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वे एव पर्याप्ता इति तादृशवह्नित्व-

સ્વઅવચ્છેદકતાપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકમહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગત-દ્વિત્વમાં ન રહેલી હોવાથી તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક તાદશવહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય. મહાનસીયવહ્નિઅભાવ જ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ તજ્જ્ઞાનભિન્નજ્ઞાન. તજ્જ્ઞાનત્વ હેતુ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિને કોઈ અવકાશ નથી.

સ્પષ્ટ છે કે 'મહાનસીયવહ્નિ અહીંયા છે' - આવું જ્ઞાન વિષયિતાસંબંધથી મહાનસીય-વહ્નિથી વિશિષ્ટ છે. કારણ કે આમાં તજ્જ્ઞાનત્વ હેતુ વૃત્તિ છે - આ અનુમાનપ્રયોગમાં તાદશવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે તો સંબંધકોટિમાં પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો પ્રવેશ કરવો જરૂરી છે જ નહીં.

❀ મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આપત્તિ ❀

પરંતુ, **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો પ્રવેશ કરાવ્યા વિના છૂટકો નથી. જો સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો પ્રવેશ ન કરો કિંતુ, સ્વઅવચ્છેદકતાપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકત્વસંબંધથી... ઈત્યાદિ રીતે લક્ષણ બનાવો તો **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ શકાતા અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બને. તે આ રીતે →

જો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ અને તાદશ-મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ એક હોય તો તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ શકાય. પ્રસ્તુતમાં, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-

वृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता केवलवह्नित्वे एव स्यात् । तथा च तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वं भवेत् । साध्यतावच्छेदकतात्त्वावच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि वह्नित्वगतैकत्वमेव अस्ति । ततश्च साध्यतावच्छेदकता-त्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे तादृशाऽभावीयवह्नित्व-वृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वा-वच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वस्य तादृशमहानसीय-वह्न्यभावीयप्रतियोगितायां सम्भवत्येवेति तादृशः महानसीयवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणे च पर्वतादौ धूमहेतोः वृत्तित्वेन लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेव अव्याप्तिः ।

एवं तत्रैव तार्णवह्न्यभावमादायाऽपि अव्याप्तिः भवति, यतः तार्णवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिता-विशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि वह्नित्वे एव पर्याप्ता वर्तते इति तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्व-वृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वं वह्नित्व-

●

અવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ તો વહ્નિત્વગતએકત્વ છે. તથા મહાનસીયવહ્નિ-અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વાસ્તવમાં બે છે. છતાં તમે બધી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા લેવાનું તો જણાવ્યું નથી. માટે, અમે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય માત્ર વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જ લઈશું. પૂર્વે જણાવ્યું જ છે કે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાન-સીયત્વનિષ્ઠ જે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે તેના કરતા વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન જ છે. માટે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વમાં નહીં રહે. અને મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા વહ્નિત્વમાં નહીં રહે.

માટે, મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય ફક્ત વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું પર્યાપ્તિ-સંબંધથી પણ અધિકરણ માત્ર વહ્નિત્વ જ બને. ફલતઃ તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વગતએકત્વ જ થશે. આમ, મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ અને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ

गतैकत्वे एव स्यात् । तथा च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवह्नित्वगतैकत्वे तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं सम्भवत्येव । अतः तादृशतार्णवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणं पर्वत-महानसादि । तत्र च धूमहेतोः वृत्तित्वेन लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

यदि सम्बन्धकोटौ स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वं निवेश्यते तदा नोक्ताऽऽपत्तिः, यतः यदा प्रतियोगितावच्छेदकतारूपेण वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः एव ग्रहणं क्रियते तदा वह्नित्वनिष्ठानुयोगितानिरूपिततादृशप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता प्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्ना नैव भवति, वह्नित्वनिष्ठानुयोगितानिरूपितप्रतियोगितायाः वह्नित्ववृत्तिप्रतियोगितावच्छेदकतायामेव सत्त्वेन वह्नित्ववृत्तिप्रतियोगितावच्छेदकतातिरिक्तमहानसीयत्ववृत्तिप्रतियोगितावच्छेदकतायामपि

●

પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ. એટલે કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ રહે છે. માટે, સ્વઅવચ્છેદકતાપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં વૃત્તિ થઈ શકતી હોવાથી તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ શકાશે. તેનું અધિકરણ પર્વત. ધૂમ ત્યાં વૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય ન થવાથી અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે.

❋ તત્પ્રવેશે અવ્યાપ્તિનિવારણ ❋

જો સંબંધકોટિમાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો પ્રવેશ કરી દો તો લક્ષણ થઈ જશે - સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ. આ લક્ષણમાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો પ્રવેશ કરેલો હોવાથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીય તમામે તમામ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઓ હવે લેવી પડશે. કોઈ એકાદમાં રહેલી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા લેશો તો ચાલશે નહીં. મહાન-

वर्तमानस्य तस्य प्रतियोगितावच्छेदकतात्वधर्मस्य अतिरिक्तवृत्तित्वात् । न हि अतिरिक्तवृत्तिधर्मस्य अवच्छेदकत्वं न्यायजगति समाम्नातम्, अन्यूनानतिरिक्तवृत्तिधर्मस्यैव अवच्छेदकत्वनियमात् । तथा च प्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितारूपेण तादृशवह्नित्वमात्रवृत्तिप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता धर्तुं न शक्यते, अपि तु महानसीयत्व-वह्नित्वोभयवृत्तिप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता एव ग्रहीतुं युज्यते । तादृशप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता च महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव भवेत् । तथा च तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव स्यात्, न तु वह्नित्वगतैकत्वम् ।

य शो ल ता

प्रकृतस्थले साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तु वह्नित्वगतैकत्वमेव विद्यते, न तु महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वम् । तथा च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वाऽसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीय-

●

સીયવહ્નિઅભાવીય જે બે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - (૧) મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને (૨) વહ્નિત્વનિષ્ઠ - તે બન્ને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા લેવી પડશે. આ બે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું તો પર્યાપ્તિસંબંધથી અધિકરણ ફક્ત વહ્નિત્વ કે ફક્ત મહાનસીયત્વ તો ન જ બને. કિંતુ વહ્નિત્વ-મહાનસીયત્વ - બન્ને બને. માટે, તાદશઅધિકરણ(= અનુયોગી)માં રહેલી જે અનુયોગિતા તેનો અવચ્છેદક ધર્મ દ્વિત્વ થશે. આમ, તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ બનશે. જ્યારે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વગતએકત્વ છે. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકતા રહેલી નથી. ફલતઃ તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં રહેતી ન હોવાથી તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય. કેવલ શુદ્ધવહ્નિ-

વિ ન શ્રા

वह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं नैव सम्भवति । तथा च तादृशमहानसीयवह्न्यभावः धर्तुं नैव शक्यते ।

एवं तार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिता यदि ग्राह्या तदा तार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता एव ग्राह्या । तादृशप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि तदा तार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठा एव लभ्यते । तथा च तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तार्णत्व-वह्नित्वोभयगतद्वित्वमेव स्यात्, न तु वह्नित्वगतैकत्वमिति साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वासत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं नैव सम्भवति । तथा च तार्णवह्न्यभावोऽपि धर्तुं नैव शक्यते ।

किन्तु प्रकृते वह्न्यभावः एव ग्राह्यः, वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताऽपि वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां वर्तमाना एव, वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः केवलवह्नित्ववृत्तित्वात्, तथा च तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि वह्नित्वगतैकत्वमेव स्यात् । इत्थञ्च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं

●

અભાવ જ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ જલહ્રદ. ધૂમ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિને કોઈ અવકાશ નથી.

સ્પષ્ટ છે કે **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે સંબંધકોટિમાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો પ્રવેશ કરાવવો અનિવાર્ય છે.

सम्भवतीति तादृशो वह्न्यभावः धर्तुं शक्यते । तदधिकरणे च जलह्रदादौ धूमहेतोरवृत्तित्वेन लक्षणसमन्वयात् कुतोऽव्याप्त्याशङ्काऽपि ?

इत्थञ्च पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादाय तार्णवह्न्यभावमादाय वाऽव्याप्तिवारणाय सम्बन्धकोटौ अपि स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वं निवेश्यमेव ।

अधुना सम्बन्धकोटौ पर्याप्तिप्रवेशप्रयोजनप्रदर्शनावसरः - यदि सम्बन्धे पर्याप्तिनिवेशः नेष्यते तदा एवं लक्षणम् - स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाऽभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति । एतल्लक्षणानुसारेणाऽपि 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावमादाय नाऽव्याप्तिः सम्भवति, किन्तु 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादाय तार्णवह्न्यभावमादाय च अव्याप्तिः भवेदेव । यतः यथा द्वित्वं घट-पटोभयस्मिन् वर्तमानं स्वरूपसम्बन्धेन केवलघटेऽपि भवति, केवलपटेऽपि । एवं महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् वर्तमाना प्रतियोगितावच्छेदकता पर्याप्तिसम्बन्धेन महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव वर्तते, स्वरूपसम्बन्धेन तु केवलमहानसीयत्वेऽपि वर्तते, केवलवह्नित्वेऽपि, प्रतियोगितावच्छेदकतायाः महानसीयत्वे वह्नित्वे च भिन्नत्वेऽपि प्रतियोगितावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेनाधिकरणविधया महानसीयत्व-वह्नित्वोभयं यथा प्राप्यते तथा स्वरूपसम्बन्धेन नैव, स्वरूपसम्बन्धेन केवलवह्नित्वेऽपि प्रतियोगितावच्छेदकता वर्तते, प्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिताऽपि प्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्ना एव भवेत्, प्रतियोगिताव-

●

✱ સંબંધકોટિમાં પર્યાપ્તિપ્રવેશપ્રયોજન ✱

પ્રશ્ન - ૪ : પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો સંબંધકોટિમાં પ્રવેશ કરાવ્યા બાદ પર્યાપ્તિનો સંબંધકોટિમાં પ્રવેશ કરાવવાની જરૂરિયાત શી ?

ઉત્તર :- જો સંબંધકોટિમાં પર્યાપ્તિનો પ્રવેશ ન કરો તો તમારું લક્ષણ થશે - સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનિરૂપિતઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણ-અવૃત્તિત્વ. આ લક્ષણ મુજબ **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत् तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં વહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ તો દૂર થઈ

च्छेदकतायाः वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टत्वादिविशेषणविरहिताया एव ग्रहणात्, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितायाः प्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वेऽविवादात् । तथा च प्रतियोगितावच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकस्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नानुयोगिता केवलवह्नित्वेऽपि वर्तमाना भवेत्। तथा च पर्याप्तेरनिवेशे तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वं स्यादेव ।

साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि वह्नित्वगतैकत्वमेव वर्तते इति साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाऽनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वस्य तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां सम्भवति इति तादृशमहानसीयवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणं पर्वतः, तत्र धूमहेतुः वृत्तिरिति लक्षणाऽसमन्वयाद् अव्याप्तिः दुर्वारा एव ।

●

જ જાય છે. કારણ કે આ સ્થલમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ છે. તથા તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા માત્ર વહ્નિત્વમાં રહેલી જ પકડાશે. તેનું સ્વરૂપસંબંધથી કે પર્યાપ્તિસંબંધથી અધિકરણ એક માત્ર વહ્નિત્વ જ છે. માટે, પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ. આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ છે. તેની સામે તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન(નિરૂપિત)અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ છે. પરિણામે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વમાં તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વ રહેશે નહીં. માટે, સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વમાં ન રહેતી હોવાથી તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક વહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય. મહાનસીયવહ્નિ-

एवं तार्णवह्न्यभावमादायाऽपि अव्याप्तिः, यतः तार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वरूपसम्बन्धेन अधिकरणविधया केवलवह्नित्वस्याऽपि प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकानुयोगिता केवलवह्नित्वनिष्ठाऽपि भवेत्, तथा च तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वमपि भवेत् । साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तु वह्नित्वगतैकत्वमेवास्ति इति तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताव-

●

અભાવ જ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ તજ્જ્ઞાનભિન્ન જ્ઞાનો. તજ્જ્ઞાનત્વ હેતુ ત્યાં અવૃત્તિલક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિ દૂર !

આ રીતે, 'મહાનસીયવહ્નિ અહીંયા છે' - આ જ્ઞાન વિષયિતાસંબંધથી મહાનસીયવહ્નિવિશિષ્ટ છે. કારણ કે આમાં તજ્જ્ઞાનત્વ રહેલું છે - આ અનુમાનપ્રયોગમાં વહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે સંબંધકોટિમાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો પ્રવેશ કર્યા બાદ પર્યાપ્તિનો પ્રવેશ કરવાની જરૂરત નથી.

મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ

પરંતુ, **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે તો સંબંધકોટિમાં પર્યાપ્તિનો પ્રવેશ કરાવ્યે જ છૂટકો ! કારણ કે જો પર્યાપ્તિનો પ્રવેશ ન કરાવવામાં આવે અને સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી... ઈત્યાદિ રીતે લક્ષણ બનાવવામાં આવે તો મહાનસીયવહ્નિઅભાવ ઉક્ત સ્થલે પણ લઈ શકાશે. તે આ રીતે → જો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ અને અભિપ્રેતઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ એક હોય તો તે અભાવ લઈ શકાય. પ્રસ્તુતમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ છે. તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા (૧) મહાનસીયત્વમાં રહે (૨) વહ્નિત્વમાં રહે. આ બન્ને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન તરીકે ગ્રહણ થાય. આ બે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું પર્યાપ્તિસંબંધથી જ અધિકરણ (= અનુયોગી) લેવાનું તેવો કોઈ પરિષ્કાર તમે સ્વીકાર્યો નથી. માટે, સ્વરૂપસંબંધથી પણ તે બન્ને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ તમે લઈ શકો છો. આપણે જોઈ જ ગયા છીએ કે બે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના પર્યાપ્તિસંબંધથી અધિકરણ મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ બે યુગપત્ જ મળે. જ્યારે તાદશ બે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના સ્વરૂપસંબંધથી અધિકરણ

च्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकानुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकानुयोगिताव-च्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्व-गतैकत्वरूपवृत्तित्वं तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां सम्भवतीति तादृशतार्णवह्न्यभावमादाय दुरन्ता हि अव्याप्तिः ।

यदि पर्याप्तिनिवेशः अङ्गीक्रियते तदा तु तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेद-कतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया महानसीयत्वं वह्नित्वञ्चोभयमेव प्राप्यते, न तु केवलमहानसीयत्वं केवलवह्नित्वं वा, तथा च पर्याप्तिनिवेशेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीय-

●

તરીકે મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - બે છૂટા - છૂટા પણ લઈ શકાય. માટે, પ્રસ્તુતમાં મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - આ બન્નેમાં રહેનારી બે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનો સ્વરૂપ-સંબંધથી જે વહ્નિત્વ અનુયોગી બને છે તેમાં રહેલી અનુયોગિતા લઈએ. આ અનુયોગિતાનો અવચ્છેદક ધર્મ વહ્નિત્વગતએકત્વ થશે. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદક તો વહ્નિત્વગતએકત્વ છે જ. હવે, તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ થઈ ગયું. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ રહી જશે. પરિણામે, સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુ-યોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં વૃત્તિ થઈ જવાથી તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ શકાશે. તેનું અધિકરણ પર્વત. ધૂમ ત્યાં વૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણ-અસમન્વય થવાથી અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે.

⁂ પર્યાપ્તિપ્રવેશે તન્નિવારણ ⁂

જો સંબંધકોટિમાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો પ્રવેશ કર્યા બાદ પર્યાપ્તિનો પણ પ્રવેશ કરાવવામાં આવે તો લક્ષણ બને - સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિ-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ. એટલે કે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તો તમામે તમામ લેવાની જ. ઉપરાંતમાં તમામે તમામ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના તમામે તમામ અધિકરણ પણ લેવાના. તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન

य शो ल ता
वि न श्री

प्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव स्यात्, न तु वह्नित्वगतैकत्वमिति साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वाऽसम्भवात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां न सम्भवति । तथा च तादृशमहानसीयवह्न्यभावः धर्तुं न शक्यते, ततः कुतः तमादायाऽव्याप्त्याशङ्काऽपि ?

एवं तार्णवह्न्यभावमादायाऽपि नाऽव्याप्तिः सम्भवति, पर्याप्तिनिवेशे तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः पर्याप्त्या तार्णत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव वर्तमानत्वात् तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं तार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव स्यान्न तु वह्नित्वगतैकत्वम्, साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-

●

(= તમામે તમામ) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા બે આવી - (૧) મહાનસીયત્વમાં રહેનારી, (૨) વહ્નિત્વમાં રહેનારી. આ બે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના પર્યાપ્તિસંબંધથી અધિકરણ તરીકે = આ બે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના તમામે તમામ અધિકરણ તરીકે મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ બે પકડાય. કોઈ એકાદ નહીં. માટે, તાદશ બે અધિકરણમાં રહેલી અનુયોગિતાનું અવચ્છેદક પણ દ્વિત્વ જ થાય. વહ્નિત્વગતએકત્વ નહીં. આ રીતે, તાદશમહાનસીયવહ્નિ-અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાન-સીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ બનશે. જ્યારે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકરૂપ તો વહ્નિત્વગતએકત્વ છે. આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વગતએકત્વમાં તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકતા ન રહેવાને કારણે સ્વઅવચ્છેદ-કતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીય-પ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વગત-એકત્વમાં વૃત્તિ નહીં થાય. ફલતઃ તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય. વહ્નિઅભાવ જ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ જલહ્રદ. ધૂમ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિને કોઈ અવકાશ રહેતો નથી.

नुयोगितावच्छेदकरूपन्तु वह्नित्वगतैकत्वम् इति तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वस्य तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वे असत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितायाः साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं न स्यादेव । तथा च तादृशतार्णवह्न्यभावः धर्तुं न शक्यते, किन्तु पूर्वोक्तरीत्या वह्न्यभावः एव ग्राह्यः, तदधिकरणे च धूमः अवृत्तिरिति लक्षणसमन्वयान्नाऽव्याप्तिरेव ।

इत्थञ्च 'पर्वतो वह्निमान्, धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादाय तार्णवह्न्यभावमादाय चाऽव्याप्तिनिवारणाय सम्बन्धकोटौ पर्याप्तिनिवेशः अवश्यङ्कर्तव्यः । इत्थञ्च उक्तप्रश्नचतुष्टयमपि समाहितम्, एतदनुसारेणैव अन्ये विकल्पाः निरस्याः । अत्र हि षोडश भङ्गाः सम्भवन्ति । तथा हि -

●

સ્પષ્ટ છે કે **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલે મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે સંબંધકોટિમાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો પ્રવેશ કરાવ્યા બાદ પણ પર્યાપ્તિનો પ્રવેશ કરવો અનિવાર્ય છે.

આ રીતે, ચારેય પ્રશ્નોના આપણે ઉત્તર જોઈ ગયા. આ પદકૃત્ય જોયું. પરિણામે નક્કી એ થયું કે સંબંધકોટિમાં પણ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો અને પર્યાપ્તિનો પ્રવેશ અનિવાર્ય છે. અને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા... ઈત્યાદિ વિશેષ્યકોટિમાં પણ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો અને પર્યાપ્તિનો - ઉભયનો પ્રવેશ અનિવાર્ય છે.

આપણે ચાર જગ્યાએ જે વસ્તુનો પ્રવેશ કરાવવા સંબંધથી પ્રશ્ન હતા તેમાંથી એક જગ્યાએથી તે - તે વસ્તુ કાઢી અન્ય ત્રણ જગ્યાએ તે - તે વસ્તુ યથાવત્ રાખી આ પદકૃત્ય જોયું છે. ભાંગા પ્રમાણે વિચારતા અન્ય ઘણાં લક્ષણ થઈ શકે તેમ છે. મતલબ કે કોઈ એકનો જ પ્રવેશ કરો. કોઈક બેનો જ પ્રવેશ કરો... ઈત્યાદિ રીતે. તે દરેક લક્ષણમાં (૧) **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આવે અથવા તો (૨) **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत् तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં તાદશવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આવે છે. અધ્યેતાબુદ્ધિવૈશદ્યાર્થે આ જ પદાર્થ થોડા સ્પષ્ટીકરણ સાથે જોઈએ. સૌ પ્રથમ આ રીતે અહીં ભાંગા થશે -

क्रमाङ्कः	साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वप्रवेशः	तदुत्तरं पर्याप्तिनिवेशः	सम्बन्धकोटौ स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वप्रवेशः	तदुत्तरं पर्याप्तिनिवेशः
१	अस्ति	अस्ति	अस्ति	अस्ति
२	अस्ति	अस्ति	अस्ति	नास्ति
३	अस्ति	अस्ति	नास्ति	अस्ति
४	अस्ति	अस्ति	नास्ति	नास्ति
५	अस्ति	नास्ति	अस्ति	अस्ति
६	अस्ति	नास्ति	अस्ति	नास्ति
७	अस्ति	नास्ति	नास्ति	अस्ति
८	अस्ति	नास्ति	नास्ति	नास्ति
९	नास्ति	अस्ति	अस्ति	अस्ति
१०	नास्ति	अस्ति	अस्ति	नास्ति

●

※ ભાંગા દ્વારા વિસ્તૃત પદકૃત્ય ※

	સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો પ્રવેશ	તદુત્તર પર્યાપ્તિનો પ્રવેશ	પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વનો પ્રવેશ	તદુત્તર પર્યાપ્તિનો પ્રવેશ
૧	✓ (= હા)	✓ (= હા)	✓ (= હા)	✓ (= હા)
૨	✓ (= હા)	✓ (= હા)	✓ (= હા)	✗ (= ના)
૩	✓	✓	✗	✓
૪	✓	✓	✗	✗
૫	✓	✗	✓	✓
૬	✓	✗	✓	✗
૭	✓	✗	✗	✓
૮	✓	✗	✗	✗
૯	✗	✓	✓	✓
૧૦	✗	✓	✓	✗

११	नास्ति	अस्ति	नास्ति	अस्ति
१२	नास्ति	अस्ति	नास्ति	नास्ति
१३	नास्ति	नास्ति	अस्ति	अस्ति
१४	नास्ति	नास्ति	अस्ति	नास्ति
१५	नास्ति	नास्ति	नास्ति	अस्ति
१६	नास्ति	नास्ति	नास्ति	नास्ति

तत्र प्रथमभङ्गवर्तिलक्षणं शुद्धम्, अन्यानि सर्वाण्यपि दुष्टानि, संक्षेपतः तद् दर्श्यते -

(२) द्वितीयभङ्गवर्तिलक्षणम् -

स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

●

૧૧	×	✓	×	✓
૧૨	×	✓	×	×
૧૩	×	×	✓	✓
૧૪	×	×	✓	×
૧૫	×	×	×	✓
૧૬	×	×	×	×

- આ રીતે ૧૬ ભાંગા પ્રમાણે ૧૬ લક્ષણ બનશે. તે દરેક લક્ષણ પૂર્વોક્ત બે સ્થલે અવ્યાપ્તિગ્રસ્ત બનશે. સિવાય કે પ્રથમ ભાંગામાં બનતું લક્ષણ. આપણે દરેક ભાંગા પ્રમાણે બનતા લક્ષણ અને તે કયા સ્થળે અવ્યાપ્તિગ્રસ્ત બને છે તે સંક્ષેપમાં જોઈ લઈએ. પ્રથમ ભાંગાનું લક્ષણ શુદ્ધ છે.

☸ પ્રથમ ભંગને છોડી સર્વ ભંગ દુષ્ટ ☸

→ દ્વિતીય ભાંગા પ્રમાણે લક્ષણ આ પ્રમાણે બનશે કે -

લક્ષણ - સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતા-

यशोलता विज्ञप्रा

एतल्लक्षणानुसारेण पूर्वोक्तरीत्या पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावं तार्णवह्न्यभावञ्चादायाऽव्याप्तिः भवति ।

(३) तृतीयभङ्गवर्तिलक्षणम् -

स्वावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

एतल्लक्षणानुसारेणाऽपि पूर्वोक्तरीत्या पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावं तार्णवह्न्यभावञ्चादाय अव्याप्तिः भवति ।

●

અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવ-અધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

દોષ - पर्वतो वह्निमान् धूमात् - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ. કારણ કે

(૧) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગત-એકત્વ તથા

(૨) તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ છે. વિસ્તારથી જાણવાની જિજ્ઞાસાવાળા અધ્યેતાએ પ્રશ્ન - ૪ નો ઉત્તર અવલોકવો.

→ તૃતીય ભાંગો :- **લક્ષણ** -

સ્વઅવચ્છેદકતાપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણ-અવૃત્તિત્વ.

દોષ - पर्वतो वह्निमान् धूमात् - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ. કારણ પૂર્વવત્.

વિશેષ જિજ્ઞાસુએ પ્રશ્ન-૩ નો ઉત્તર અવલોકવો.

→ ચતુર્થ ભાંગો :- **લક્ષણ** -

સ્વઅવચ્છેદકતા(નિરૂપિત)અનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદક-

(४) चतुर्थभङ्गवर्तिलक्षणम् -

स्वावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

एतल्लक्षणानुसारेण पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावं तार्णवह्न्यभावञ्चादाया॒ऽव्याप्तिः भवेदिति स्पष्टमेव ।

(५) पञ्चमभङ्गवर्तिलक्षणम् -

स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाऽनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभाव इति ।

एतल्लक्षणानुसारेण पूर्वोक्तरीत्या 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन

●

તાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણ-અવૃત્તિત્વ.

દોષ - **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ. કારણ પૂર્વવત્

→ ભાંગો - ૫ :- **લક્ષણ** -

સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

દોષ - **अत्र महानसीयवह्निः वर्तते - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत् तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ. કારણ કે

(૧) તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ તથા

तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र च विषयितासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः दुर्वारा भवति ।

(६) षष्ठभङ्गवर्तिलक्षणम् -

स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाऽनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

एतल्लक्षणानुसारेण तु 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावं तार्णवह्न्यभावञ्चादायाऽपि अव्याप्तिः स्यात्, 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र, 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र च वह्न्यभावमादायाऽपि अव्याप्तिः स्यादिति स्पष्टमेव ।

(७) सप्तमभङ्गवर्तिलक्षणम् -

स्वावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाऽनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरण-

●

(૨) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ વહ્નિત્વગત-એકત્વ. વિશેષ જિજ્ઞાસુઓ પ્રશ્ન-૨ ના ઉત્તરને નીહાળી શકે છે.

→ ભાંગો - ૬ :- **લક્ષણ** -

સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્નઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

દોષ - (૧) **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં તાદૃશ મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ. અને

(૨) **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञान-त्वात्** - આ સ્થલમાં તાદૃશ વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ !

કારણ પૂર્વવત્ !

→ ભાંગો - ૭ :- **લક્ષણ** -

સ્વઅવચ્છેદકતાપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-

निरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

एतल्लक्षणानुसारेणाऽपि 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावं तार्णवह्न्यभावञ्चादायाऽव्याप्तिः स्यात्, *'अत्र महानसीयवह्निः'* - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र च विषयितासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यभावमादाय अव्याप्तिः स्यादेवेति स्पष्टमेव ।

(८) अष्टमभङ्गवर्तिलक्षणम् -

स्वावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

एतल्लक्षणानुसारेण 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादाय तार्णवह्न्यभावमादाय चाऽव्याप्तिः भवेत्, 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र, 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्,

●

અવચ્છિન્નઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

દોષ - (૧) **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં તાદૃશ મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ.

(૨) **'अत्र महानसीयवह्निः वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञान-त्वात्** - આ સ્થલમાં તાદૃશ વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ. કારણ પૂર્વોક્ત.

→ ભાંગો - ૮ :- **લક્ષણ** -

સ્વઅવચ્છેદકતા(નિરૂપિત)અનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્નઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

દોષ - (૧) **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં તાદૃશ મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ. તથા

(૨) **'अत्र महानसीयवह्निः वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં તાદૃશ વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ.

य शो ल ता वि न श्री

तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र च विषयितासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः दुर्वारेति स्पष्टमेव ।

(९) नवमभङ्गवर्तिलक्षणम् -

स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

एतल्लक्षणानुसारेण 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र, 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र चैव विषयितासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः भवेत्, 'पर्वतो वह्निमान्, धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावं तार्णवह्न्यभावञ्चादाय नैवाऽव्याप्तिः सम्भवति इति पूर्वोक्तरीत्या विभावनीयम् ।

(१०) दशमभङ्गवर्तिलक्षणम् -

स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

●

→ ભાંગો - ૯ :- **લક્ષણ** -

સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

દોષ - **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत् तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં તાદૃશ વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ. કારણ પૂર્વવત્. વિશેષ જિજ્ઞાસુ પ્રથમ પ્રશ્નના ઉત્તર ઉપર પોતાની દૃષ્ટિ નાંખી શકે છે.

→ ભાંગો - ૧૦ :- **લક્ષણ** -

સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

एतल्लक्षणानुसारेण पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावं तार्णवह्न्यभावञ्चादायाव्याप्तिः भवेत्, 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र च विषयितासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यभावमादाय अपि अव्याप्तिः भवेदिति स्पष्टमेव ।

(११) एकादशाभङ्गानुवर्तिलक्षणम् -

स्वावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

एतल्लक्षणानुसारेणाऽपि 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावं तार्णवह्न्यभावञ्चादायाऽव्याप्तिः भवति । 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीय-

●

દોષ - (૧) **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં તાદશ મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ.

(૨) **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં તાદશ વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ. કારણો પૂર્વવત્.

(વાચકે ક્યારે ક્યાં કઈ વસ્તુ ઘટાડવામાં કે વધારવામાં આવે છે તેની નોંધ રાખવી.)

ભાંગો - ૧૧ :- **લક્ષણ** -

સ્વઅવચ્છેદકતાપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

દોષ :- (૧) **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલે તાદશ મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ તથા

(૨) **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते'** - **इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत् तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં તાદશ વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ. કારણો પૂર્વવત્.

वह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र, 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र च विषयितासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यभावमादाय अव्याप्तिः भवेदेव ।

(१२) द्वादशभङ्गानुवर्तिलक्षणम् -

स्वावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिष्ठ-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपित-वृत्तित्वाभावः इति ।

एतल्लक्षणानुसारेण -

– 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' – इत्यत्र तार्णवह्न्यभावं महानसीयवह्न्यभावञ्चादायाऽव्याप्तिः ।

– 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र, 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र च विषयितासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिश्च ।

(१३) त्रयोदशभङ्गवर्तिलक्षणम् -

स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यता-वच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरण-

●

→ ભાંગો-૧૨ :- **લક્ષણ** -

સ્વઅવચ્છેદકતા(નિરૂપિત)અનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

દોષ - (૧) **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલે તાદૃશ મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ.

(૨) **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीय-वह्निमत् तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં તાદૃશ વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ. કારણ પૂર્વવત્.

→ ભાંગો - ૧૩ :- **લક્ષણ** -

સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવ-

य शो ल ता वि न म्रा

निरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

एतल्लक्षणानुसारेण -

- 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावं तार्णवह्न्यभावञ्चादायाऽव्याप्तिः न भवति ।

- 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र, 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र च विषयितासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिस्तु भवत्येव । य शो ल

(१४) चतुर्दशभङ्गानुसारिलक्षणम् -

स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति । ता

एतल्लक्षणानुसारेण -

– 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र तार्णवह्न्यभावं महानसीयवह्न्यभावञ्चादायाऽव्याप्तिः भवति ।

●

च्छेदकता(निरूपित)अनुयोगिताअवच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकअभावअधिकरण-अवृत्तित्व.

દોષ - **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत् तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં તાદશ વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ.

→ ભાંગો - ૧૪ :- **લક્ષણ** - વિ

સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-(નિરૂપિત)અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ. ન્ શ્રા

દોષ :- (૧) **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં તાદશ મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ.

(૨) **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत् तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં તાદશ વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ.

– 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र, 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र च विषयितासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिश्च ।

(१५) पञ्चदशभङ्गवर्तिलक्षणम् -

स्वावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति । एतल्लक्षणानुसारेण -

– पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र तार्णवह्न्यभावं महानसीयवह्न्यभावञ्चादायाऽव्याप्तिः ।

– 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र, 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र च विषयितासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिश्च ।

(१६) षोडशभङ्गवर्तिलक्षणम् -

स्वावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वा-

●

→ ભાંગો-૧૫ :- **લક્ષણ** -

સ્વઅવચ્છેદકતાપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-(નિરૂપિત)અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

દોષ - (૧) **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં તાદૃશ મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ

(૨) **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत् तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં તાદૃશ વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ.

→ ભાંગો-૧૬ :- **લક્ષણ** -

સ્વઅવચ્છેદકતા(નિરૂપિત)અનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-(નિરૂપિત)અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

भावः इति । एतल्लक्षणानुसारेण -

– पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावं तार्णवह्न्यभावञ्चादायाऽव्याप्तिः ।

– अत्र महानसीयवह्निः - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र, अत्र तार्णवह्निः - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र च विषयितासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यभावमादाय अव्याप्तिश्च ।

इत्थञ्च सर्वाण्यपि लक्षणानि दुष्टानि । केवलप्रथमभङ्गवर्तिलक्षणमेव निर्दुष्टम्, लक्षणञ्च -

स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

●

દોષ - (૧) **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં તાદૃશ મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ.

(૨) **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत् तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં તાદૃશ વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ.

આ રીતે, પ્રથમ ભાંગાને છોડી અન્ય પંદરે પંદર ભાંગાના લક્ષણો ઉક્ત ઉભયસ્થલમાં અથવા તો અન્યતરસ્થલમાં અવ્યાપ્તિદોષગ્રસ્ત બને જ છે. માત્ર પ્રથમ ભાંગો જ શુદ્ધ છે. અર્થાત્ પ્રથમ ભાંગાનું લક્ષણ જ શુદ્ધ છે.

❁ પ્રથમ ભાંગાનું લક્ષણ નિર્દુષ્ટ ❁

પ્રથમ ભાંગાનું લક્ષણ -

સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

આ લક્ષણ મુજબ (૧) **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** અને (૨) **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ બે સ્થલમાં તો અવ્યાપ્તિ આવતી નથી. ઉપરાંતમાં, બીજા કેટલા સ્થળોએ અવ્યાપ્તિ નહીં આવે તે આપણે જોઈએ -

एतल्लक्षणानुसारेण पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावं तार्णवह्न्यभावञ्चादाय, 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र, 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र च विषयितासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यभावमादाय च यथा नाऽव्याप्तिः तथा प्राग् भावितमेव । अधुना अन्यस्थलेषु यथा एतल्लक्षणानुसारेणाऽव्याप्तिः न भवति तथा चिन्त्यते-

- पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र घटाभावमादाय नाऽव्याप्तिः, तथा हि - घटाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता घटत्वे वर्तते, तादृशप्रतियोगितावच्छेदकता एका एव, सा च घटत्वे एव पर्याप्ता इति तादृशघटाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता घटत्वे भवेत्, तथा च तादृशघटाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं घटत्वगतैकत्वम् । उक्तस्थले साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्न-

(૩) **पर्वतो वह्नित्ववद्वान् धूमात्** - આ સ્થલમાં ઘટાનુયોગિકકાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટના અભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

(૪) **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં ઘટાભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

(૫) **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિવૃત્તિતાવિશિષ્ટજાતિઅવચ્છિન્નઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

(૬) **घटः रूपत्वन्यूनवृत्तिजातिमद्वान्, रूपात्** - આ સ્થલમાં નીલાભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

(૭) **घटः समवायेन प्रमेयवद्वान् सत्त्वात्** - આ સ્થલમાં પ્રમેયભિન્ન અપ્રસિદ્ધ થવાથી આવતી અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

(૮) **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં તાર્ણવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

(૯) **घटः नीलत्ववद्वान् घटत्वात्** - આ સ્થલમાં નીલાભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

(૧૦) **रक्तघटः रक्तत्ववद्वान् रक्तघटत्वात्** - આ સ્થલમાં રક્તઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ નહીં આવે તથા

प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तु वह्नित्वगतैकत्वमेव, न तु घटत्वगतैकत्वमिति साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वे तादृशघटाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वविरहात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशघटाभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं न सम्भवतीति तादृशो घटाभावः धर्तुं न शक्यते इति कुतः तादृशघटाभावमादायाऽव्याप्त्याशङ्काऽपि ?

- 'पर्वतो वह्नित्ववद्वान्, धूमाद्' - इत्यत्र घटानुयोगिककालिकसम्बन्धेन वह्नित्वविशिष्टाभावमादायाऽपि नाऽव्याप्तिः । तथा हि - एतत्स्थले वह्नित्वे एव प्रतियोगितावच्छेदकता वर्तते, किन्तु यदा साक्षात्परम्परासाधारणप्रतियोगितावच्छेदकता गृह्यते तदा वह्नित्वत्वादिनिष्ठाऽपि गृह्यते । यथा चैवं परिष्कारः साध्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नत्वस्य कृतः तथैव साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्याऽपि कर्तव्यः ।

ततश्च यदि घटानुयोगिककालिकः प्रतियोगितावच्छेदकधर्मकोटौ इष्यते तदा प्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्व-वह्नित्वत्व-घटानुयोगिककालिकादिषु स्यात्, तादृशप्रतियोगितावच्छेदकता च एतेषु

●

(११) **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत् तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં તાદશ વહ્નિમહાનસીયઅભાવને લઈને પણ અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

❋ ઘટાનુયોગિકકાલિક સંબંધની વિચારણા ❋

દરેકને સંક્ષેપમાં જોઈ લઈએ -

(૩) **પર્વતો વહ્નિત્વવદ્વાન્ ધૂમાત્** - આ સ્થલે જ્યારે ઘટઅનુયોગિકકાલિકસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટનો અભાવ લેવામાં આવે છે ત્યારે તાદશવહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વ બનશે કે જે ઘટઅનુયોગિકકાલિકસંબંધથી વહ્નિમાં વૃત્તિ છે. એટલે કે ઘટઅનુયોગિકકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટવહ્નિત્વ એ તાદશવહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક છે. આ વહ્નિત્વમાં જે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા રહે છે તેની અપેક્ષાએ તાદશવહ્નિત્વમાં અનુયોગિતા આવશે. પ્રસ્તુતમાં ઉક્ત વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક જ છે અને તેનો પર્યાપ્તિ-

યશોલતા · વિનશ્રા

सर्वेषु एव पर्याप्ता भवेदिति तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं तादृशवह्नित्वादिषु वर्तमानं बहुत्वमेव भवेत् । साक्षात् परस्परया च साध्यतावच्छेदकतायाः ग्रहणेऽपि साध्यतावच्छेदकता वह्नित्वे वह्नित्वत्वे समवाये चेत्यादौ एव भवेत्, घटानुयोगिककालिकस्य समावेशः तत्र नैव भवेत् । तथा च तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपञ्च यद् वह्नित्वादिगतबहुत्वं तत् तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वादिगतबहुत्वरूपाद् भिन्नमेव ।

अतः तादृशवह्नित्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वं तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वादिगतबहुत्वरूपे अविद्यमानमेव स्यात् । तथा च स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशवह्नित्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वादिगतबहुत्वरूपवृत्तित्वं न स्यादेव इति कुतः तादृशोऽभावः धर्तुं शक्यते, कुतश्च तमादायाऽव्याप्तिरिति ।

●

સંબંધથી અનુયોગી પણ તાદશવહ્નિત્વરૂપ એક જ છે. માટે તાદશવહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ ઘટઅનુયોગિકકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટવહ્નિત્વગતએકત્વ બનશે.

આ બાજુ સાધ્યતાઅવચ્છેદક તે વહ્નિત્વ છે કે જે સમવાયસંબંધથી વહ્નિમાં વૃત્તિ છે. એટલે કે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટવહ્નિત્વ એ સાધ્યતાઅવચ્છેદક છે. પ્રસ્તુત સ્થલમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન = તમામે તમામ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા તરીકે એક જ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા છે અને તેનો પર્યાપ્તિસંબંધથી અનુયોગી પણ એક જ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટ વહ્નિત્વ છે. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટવહ્નિત્વગતએકત્વ છે.

તાદશવહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક જે ઘટઅનુયોગિકકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટવહ્નિત્વગતએકત્વ છે તેનાથી ભિન્ન સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટવહ્નિત્વગતએકત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ છે. આમ તો તે બન્ને એકત્વ વહ્નિત્વમાં જ

यदि प्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धकोटौ घटानुयोगिककालिकस्य प्रवेशः इष्यते तदाऽपि साध्यतावच्छेदकसम्बन्धकोटौ घटानुयोगिककालिकस्याऽप्रवेशाद् वक्ष्यमाणैतत्परिष्कारसमानपरिष्कारेण तन्निवारणं सुकरमेव ।

किञ्च, वह्नित्वादिगतैकत्वादि यद् गृह्यते तद् अपेक्षाबुद्धिविशेषविषयतारूपं वर्तते, न तु गुणरूपम्, सङ्ख्यागुणः तु द्रव्ये एव वर्तते, यदि उक्तैकत्वं सङ्ख्यारूपं स्यात्, तदा तद् द्रव्ये

●

રહેલા છે. માટે, એક જ હોવા જોઈએ - આવી શંકા સ્વાભાવિક રીતે થાય. પણ, થોડું ઊંડાણથી વિચારીએ તો સ્પષ્ટતા થઈ જશે કે વહ્નિત્વમાં રહેલું તે એકત્વ પણ ભિન્ન ભિન્ન માનવું પડે. આપણે જે વહ્નિત્વમાં એકત્વ, દ્વિત્વ વગેરેને રાખીએ છીએ તે ગુણસ્વરૂપ તો થઈ શકે નહીં. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે નૈયાયિકમત મુજબ દ્વિત્વ-ત્રિત્વ વગેરે સંખ્યા ગુણસ્વરૂપ છે. ૨૪ ગુણમાંથી સંખ્યા, પરિમાણ, પૃથક્ત્વ, સંયોગ અને વિભાગ - આ પાંચ ગુણ સામાન્ય ગુણ તરીકે વિવક્ષિત છે. એટલે દ્વિત્વ વગેરે સંખ્યા ગુણ છે. ગુણ માત્ર દ્રવ્યમાં જ રહે અને તે પણ સમવાય સંબંધથી રહે. વહ્નિત્વ એ તો જાતિ છે, જાતિમાં ગુણરૂપસંખ્યા રહી જ ન શકે. માટે, નૈયાયિકો આ એકત્વ, દ્વિત્વ વગેરેને અપેક્ષાબુદ્ધિવિશેષની વિષયતા સ્વરૂપ માને છે.

❋ અપેક્ષા બુદ્ધિની વિષયતા સ્વરૂપ સંખ્યા ❋

દા.ત. '**इदं घटत्वं घटे वर्तते**' - આવા પ્રકારના જ્ઞાનમાં ઘટત્વપદઉત્તરએકવચનનો અર્થ એકત્વ થાય છે. તેનો અન્વય ઘટત્વમાં થાય. આ રીતે આ જ્ઞાનમાં એકત્વનું જ્ઞાન થયું.

તથા '**इमे घटत्व-द्रव्यत्वे घटे वर्तेते**' - આવા પ્રકારના જ્ઞાનમાં ઘટત્વ-દ્રવ્યત્વપદઉત્તર દ્વિવચનનો અર્થ દ્વિત્વ થાય છે. તેનો અન્વય ઘટત્વ-દ્રવ્યત્વ આ બે જાતિમાં થશે.

ઘટત્વ-દ્રવ્યત્વ - આ બે વસ્તુની અપેક્ષાએ જે બુદ્ધિ થઈ તે અપેક્ષાબુદ્ધિ કહેવાય. એકત્વના બોધ માટે એક વસ્તુની અપેક્ષા. દ્વિત્વના બોધ માટે બે વસ્તુની અપેક્ષા... આ બધી અપેક્ષાબુદ્ધિ કહેવાય છે. આ અપેક્ષાબુદ્ધિની વિષયતા ઘટત્વ અને દ્રવ્યત્વમાં જાય છે. આ અપેક્ષાબુદ્ધિની વિષયતા એ જ ઘટત્વ અને દ્રવ્યત્વમાં રહેલ દ્વિત્વ છે. કોઈ પણ જ્ઞાનની વિષયતા તો સાતે ય પદાર્થમાં રહી શકે છે. તેમાં તો કોઈ બાધ છે જ નહીં. હવે, આ અપેક્ષાબુદ્ધિવિષયતાસ્વરૂપ એકત્વ એક તો જ સંભવે જો તે એક જ અપેક્ષાબુદ્ધિનો વિષય

एव वर्तमानं भवेत्, नान्यत्र, अत्र तु वह्नित्वादिजातिषु अपि वर्तमानं तद् दृश्यते, अतः नैयायिकैः तदेकत्वादिकम् अपेक्षाबुद्धिविशेषविषयतारूपं कल्प्यते । यथा 'घट-पटौ इमौ' - इत्येवं घटपटोभयमपेक्ष्य या बुद्धिः जाता सा अपेक्षाबुद्धिः, एतद्विषयता घटे पटे च, सा एव घट-पटोभयगतं द्वित्वमिति भावः, तथा च विषयभेदे अपेक्षाबुद्धिभेदः, अपेक्षाबुद्धिभेदे तद्विषयताभेदः, तेन च तद्रूपसङ्ख्याभेदः, यथा 'इमौ घट-पटौ', 'इमौ घट-मठौ' - इत्यपेक्षाबुद्धि-द्वितयस्य परस्परं भिन्नत्वेन घट-पटगतद्वित्वं घट-मठगतद्वित्वञ्च भिन्नं भिन्नमेव, एवं 'समवायेन वृत्तिताविशिष्टं वह्नित्वम्' - इत्येतादृशाऽपेक्षाबुद्धितः 'घटानुयोगिककालिकेन वर्तमानं वह्नित्वम्' - इत्येतादृशाऽपेक्षाबुद्धेः भिन्नत्वेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवृत्तिताविशिष्टवह्नित्वगतैकत्वं भिन्नम्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवृत्तिताविशिष्टवह्नित्वगतैकत्वञ्च भिन्नमिति तादृशैकत्वद्वितयस्य वह्नित्वे एव वर्तमानत्वेऽपि तयोः भेदः अवश्यमभ्युपेयः, भिन्नसम्बन्धावच्छिन्नवृत्तिताविशिष्टयोः वह्नित्वयोः भिन्न-भिन्नापेक्षाबुद्धिविषयत्वात् ।

●

બને. કારણ કે અપેક્ષાબુદ્ધિની વિષયતા અપેક્ષાબુદ્ધિ બદલાતા બદલાઈ જ જાય.

※ અપેક્ષાબુદ્ધિભેદે સંખ્યાભેદ ※

જે અપેક્ષાબુદ્ધિમાં 'સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અહીંયા છે' - આવા પ્રકારે સમવાયસંબંધ-અવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટવહ્નિત્વનું જ્ઞાન થતું હોય તે અપેક્ષાબુદ્ધિમાં 'ઘટઅનુયોગિકકાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ અહીંયા છે' - આવા પ્રકારે ઘટાનુયોગિકકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટ-વહ્નિત્વનું ભાન થતું નથી. માટે, ઉક્ત બે વહ્નિત્વમાં જુદી - જુદી અપેક્ષાબુદ્ધિની વિષયતા છે. પરિણામે, અપેક્ષાબુદ્ધિવિશેષવિષયતાસ્વરૂપ એકત્વ પણ બદલાવાનું જ છે.

આમ, નક્કી એ થયું કે,

સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટવહ્નિત્વમાં રહેલું એકત્વ અને ઘટાનુયોગિકકાલિક-સંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટવહ્નિત્વમાં રહેલું એકત્વ - આ બન્ને એકત્વં વહ્નિત્વમાં જ રહેતા હોવા છતાં પણ ભિન્ન ભિન્ન છે.

જો તાદશવહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુ-યોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છે-દકતાદશસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટવહ્નિત્વગતએકત્વ જ હોત તો તાદશવહ્નિત્વ-વિશિષ્ટઅભાવ લઈ શકાત.

तथा च साध्यतावच्छेदकतायाः एकस्याः एव समवायसम्बन्धावच्छिन्नवृत्तिताविशिष्टवह्नित्वे पर्याप्तत्वात्, घटानुयोगिककालिकसम्बन्धावच्छिन्नवृत्तिताविशिष्टवह्नित्वे अवर्तमानत्वात् साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं समवायसम्बन्धावच्छिन्नवृत्तिताविशिष्टवह्नित्वगतैकत्वं स्यात् । तादृशवह्नित्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः एकस्याः एव घटानुयोगिककालिकसम्बन्धावच्छिन्नवृत्तिताविशिष्टवह्नित्वे पर्याप्तत्वात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवृत्तिताविशिष्टवह्नित्वे अवर्तमानत्वात् तादृशवह्नित्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं घटानुयोगिककालिकसम्बन्धावच्छिन्नवृत्तिताविशिष्टवह्नित्वगतैकत्वं भवेत् ।

●

પરંતુ, પ્રસ્તુતમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટવહ્નિત્વગતએકત્વ છે. જ્યારે, તાદશવહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ ઘટઅનુયોગિકકાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટવહ્નિત્વગતએકત્વ છે.

આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટવહ્નિત્વગતએકત્વમાં તાદશવહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકતા રહેશે નહીં. માટે, સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટવહ્નિત્વગતએકત્વમાં રહેશે નહીં. પરિણામે, તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવ લઈ નહીં શકાય. સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટનો અભાવ જ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ જલહ્રદ. ધૂમ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

❋ સાક્ષાત્-પરંપરાસાધારણઅવચ્છેદકતાગ્રહણ ❋

અથવા બીજી રીતે પણ આ અવ્યાપ્તિ દૂર કરી શકાય છે. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન જે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા લેવાની છે તે સાક્ષાત્ - પરંપરાસાધારણ લેવાની. મતલબ કે સાક્ષાત્ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વમાં રહે. પરંપરાએ વહ્નિત્વત્વમાં તથા ઘટઅનુયોગિકકાલિકમાં પણ રહે. માટે, સાક્ષાત્-પરંપરાસાધારણસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિ-

तथा च तादृशैकत्वद्वितयस्य भिन्नत्वेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नवृत्तिताविशिष्टवह्नित्वगतैकत्वे तादृशवह्नित्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वविरहात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशवह्नित्वविशिष्टाभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नवृत्तिताविशिष्टवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं न सम्भवतीति तादृशवह्नित्वविशिष्टाभावो धर्तुं न शक्यते, ततश्च कुतः तमादायाऽव्याप्तिवार्ताऽपि इति सम्यग्विभावनीयम् ।

●

અનુયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વ-વહ્નિત્વત્વ-ઘટઅનુયોગિકકાલિકગતબહુત્વ થાય. સામે, તાદૃશવહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નસાક્ષાત્-પરંપરાસાધારણ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વ-વહ્નિત્વત્વ-સમવાયગત-બહુત્વ થશે. આમ, બે રૂપ ભિન્ન ભિન્ન થવાથી પૂર્વોક્ત રીતે અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

જો કે આપણે પૂર્વે જોઈ ગયા તે મુજબ ધર્મવિધયા અને સંબંધવિધયા તે તે સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો પ્રવેશ કરાવવો જરૂરી હોવાથી પ્રસ્તુતમાં ધર્મવિધયા સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન... ઈત્યાદિ રીતે પ્રવેશ કરાવવો પડશે. માટે, ઘટઅનુયોગિક-કાલિકસંબંધ તો ધર્મવિધયા પરંપરાએ પણ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નસાધ્યતા-અવચ્છેદકતાનું અધિકરણ બને નહીં. કારણ કે તે તો સંબંધવિધયા પરંપરાએ સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક છે. તથાપિ પ્રસ્તુતમાં જે ધર્મવિધયા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા છે તેમાં પરંપરાએ સંબંધ પણ જે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક છે તેને લઈ શકાય.

તાત્પર્ય એ છે કે - સંબંધકોટિ અને ધર્મકોટિ - આ બે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાની કોટિ છે. તેમાં જે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાની ધર્મકોટિ છે તેમાં સંબંધ-ધર્મ વગેરે જે પણ પરંપરાએ સાધ્યતાઅવચ્છેદક બને તે બધાં ધર્મવિધયા જ સાધ્યતાઅવચ્છેદક કહેવાય. આ આશયની વિવક્ષાથી પ્રસ્તુતમાં વાત કરવામાં આવી છે. જો આ વિવક્ષા ગળે ન ઉતરતી હોય તો પૂર્વોક્ત ખુલાસો તમને સમાધાન આપી જ શકશે. આ તો '**अधिकस्य अधिकं फलम्**' - આ ન્યાયથી આ નવો ખુલાસો રજૂ કરવામાં આવેલ છે. ખુદ ગ્રંથકાર પણ આ અંગેનો પરિષ્કાર આગળ બતાવશે. મતલબ કે આના જેવા જ એક સ્થલમાં અવ્યાપ્તિ આપી તેને દૂર કરવા પરિષ્કાર દર્શાવશે તેના દ્વારા આ અવ્યાપ્તિ પણ દૂર થઈ જશે. થોડી ધીરજ રાખી આગળ

– पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र महानसीयवह्निवृत्तिताविशिष्टवह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावमादायाऽपि नाऽव्याप्तिः । तथा हि -

तादृशमहानसीयवह्निवृत्तिताविशिष्टजात्यवच्छिन्नाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता एका महानसीय-

●

વાંચો. ઘણા બધાં પરિષ્કારો નવા નવા થશે. પછી તે વાત આવશે.

✱ ઘટાભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિનું વારણ ✱

(૪) નૂતન લક્ષણ મુજબ **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં ઘટાભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ પણ નહીં આવે. કારણ કે પ્રસ્તુતમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ છે. તથા તાદશઘટાભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદ-કતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ ઘટત્વગતએકત્વ છે. કારણ કે ઘટાભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા માત્ર ઘટત્વનિષ્ઠ એક જ છે. માટે, પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ઘટત્વનિષ્ઠ એક જ છે. તે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું પર્યાપ્તિસંબંધથી અધિકરણ પણ એક ઘટત્વ જ છે. માટે, ઘટત્વનિષ્ઠઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક ઘટત્વગતએકત્વ છે. સ્પષ્ટ છે કે તાદશઘટાભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ ઘટત્વગતએકત્વ થાય. જ્યારે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ છે. ∴ સાધ્યતાઅવચ્છેદક-તાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં તાદશઘટાભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વ રહેશે નહિ. માટે, સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદશઘટાભાવીય-પ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વગત-એકત્વમાં રહેશે નહીં. ફલતઃ તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક ઘટાભાવ લઈ શકાશે નહીં. વહ્નિઅભાવ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ જલહ્રદ. ધૂમ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

✳ તાદશજાતિઅવચ્છિન્નઅભાવનું વારણ ✳

(૫) આ રીતે **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિવૃત્તિતાવિશિષ્ટજાતિ-અવચ્છિન્નઅભાવ પણ લઈ નહીં શકાય. કારણ કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ છે. જ્યારે તાદશમહાનસીયવહ્નિવૃત્તિતાવિશિષ્ટ-

य शो ल वि ज श्री

वह्निवृत्तिताविशिष्टजातौ(= महानसीयवह्निवृत्तिताविशिष्टवह्नित्वे) पर्याप्ता, तथा च तादृशप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं महानसीयवह्निवृत्तिताविशिष्टजातिगतैकत्वमेव स्यात् । तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं तु वह्नित्वगतैकत्वं वर्तते, न तु महानसीयवह्निवृत्तिताविशिष्टवह्नित्वगतैकत्वमिति तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वविरहात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्निवृत्तिताविशिष्टवह्नित्वावच्छिन्नाभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं न सम्भवति । तथा च तादृशमहानसीयवह्निवृत्तिताविशिष्टवह्नित्वावच्छिन्नाभावः धर्तुं न शक्यते, ततः कुतः तमादायाऽव्याप्तिः ?

●

જાતિઅવચ્છિન્નઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા એક જ છે કે જે મહાનસીયવહ્નિવૃત્તિતાવિશિષ્ટજાતિમાં રહેલી છે. આ તાદશમહાનસીયવહ્નિવૃત્તિતાવિશિષ્ટજાતિઅવચ્છિન્નઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના = તમામે તમામ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના તમામે તમામ અધિકરણ = તેના પર્યાપ્તિસંબંધથી અધિકરણ તરીકે ફક્ત મહાનસીયવહ્નિવૃત્તિતાવિશિષ્ટજાતિ જ આવશે. પરિણામે, તાદશમહાનસીયવહ્નિવૃત્તિતાવિશિષ્ટજાતિઅવચ્છિન્નઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ તરીકે મહાનસીયવહ્નિવૃત્તિતાવિશિષ્ટજાતિગતએકત્વ આવે.

સ્પષ્ટ છે કે - સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ છે. જ્યારે તાદશમહાનસીયવહ્નિવૃત્તિતાવિશિષ્ટજાતિઅવચ્છિન્નઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયવહ્નિવૃત્તિતાવિશિષ્ટજાતિગતએકત્વ છે. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં તાદશમહાનસીયવહ્નિવૃત્તિતાવિશિષ્ટજાતિઅવચ્છિન્નઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકતા નહીં રહે. પરિણામે, સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિવૃત્તિતાવિશિષ્ટજાતિઅવચ્છિન્નઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં નહીં રહે. આથી, તાદશ-

ननु 'विशिष्टं शुद्धान्नातिरिच्यते' - इति न्यायेन यथा तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयवह्निवृत्तिताविशिष्टवह्नित्वजातौ पर्याप्ता भवति, तथा शुद्धवह्नित्वजातौ अपि पर्याप्ता भवेदेव, अन्यथा विशिष्ट-शुद्धयोरभेदानुपपत्तेः । तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता यथा महानसीयवह्निवृत्तिताविशिष्टवह्नित्वजातौ वर्तते तथैव केवलवह्नित्वजातौ अपि स्यात्, अतः यथा तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं महानसीयवह्निवृत्तिताविशिष्टवह्नित्वजातिगतैकत्वं भवति तथैव वह्नित्वगतैकत्वमपि स्यात्, एतदेव च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमिति साध्यतावच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं तादृशाऽभावीयप्रतियोगितायां सम्भवति इति तादृशमहानसीयवह्निवृत्तिताविशिष्टवह्नित्वजात्यवच्छिन्नाभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणे च पर्वते धूमहेतोः वृत्तित्वेन लक्षणाऽसमन्वयाद् दुर्वारा एव अव्याप्ति***रिति चेत् ?***

य
शो
ल
ता

न, साक्षात्परम्परासाधारणावच्छेदकताग्रहणेन तद्वारणसम्भवात् । तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता साक्षात् महानसीयवह्निवृत्तिताविशिष्टवह्नित्वजातौ परम्परया च महानसीयवह्निवृत्तिताविशिष्टवह्नित्वत्वे महानसीयवह्निवृत्तिताविशिष्टजातित्वे वा वर्तते इति तादृशाऽभावीयसाक्षात्परम्परासाधारणप्रतियोगितावच्छेदकता महानसीयवह्निवृत्तिताविशिष्टवह्नित्वे महानसीयवह्निवृत्तिताविशिष्टवह्नित्वत्वे च पर्याप्ता भवेत् । तथा च तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं महानसीयवह्निवृत्तिताविशिष्टवह्नित्वादिगतबहुत्वं स्यात् ।

साध्यतावच्छेदकता साक्षात् परम्परया च वह्नित्वे एव वर्तमाना, वह्नित्वस्य शब्दतः

●

પ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયવહ્નિવૃત્તિતાવિશિષ્ટજાતિઅવચ્છિન્નઅભાવ લઈ નહીં શકાય. વહ્નિઅભાવ જ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ જલહ્રદ. ધૂમ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે, લક્ષણસમન્વય થવાથી અવ્યાપ્તિ દૂર થઈ જશે.

વિ
ન
શ્રી

अनुल्लिख्यमानजातिरूपत्वेन वह्नित्वत्वेन अभानात् । तथा च तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव स्यात्, न तु तादृशबहुत्वमिति साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे तादृशप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वविरहात् स्वावच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं तादृशाऽभावीयप्रतियोगितायां न सम्भवतीति तादृशाऽभावो धर्तुं न शक्यते । ततः कुतः तादृशाऽभावमादायाऽव्याप्तिः ? इति विभाव्यतां कोविदैरिदं तत्त्वम् ।

– एवं 'घटः रूपत्वन्यूनवृत्तिजातिमद्वान्, रूपाद्' - इत्यत्राऽपि नीलाभावमादाय नाऽव्याप्तिः । तथा हि - तादृशनीलाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता नीलत्वनिष्ठा समवायसम्बन्धावच्छिन्ना एका एव । नीलत्वञ्च तादृशनीलाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणं भवति इति तादृशनीलाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता नीलत्वे एव स्यादतः तादृशनीलाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं नीलत्वगतैकत्वमेव भवेत् ।

●

❄ નીલાભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિનું વારણ ❄

(૬) **घटः रूपत्वन्यूनवृत्तिजातिमद्वान् रूपात्** - આ સ્થલમાં નીલાભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ નહીં આવે. કારણ કે આ સ્થલમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદક રૂપત્વન્યૂનવૃત્તિજાતિ છે. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા આ રૂપત્વન્યૂનવૃત્તિજાતિમાં રહેલી છે. દરેક જાતિમાં રહેલી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા જુદી - જુદી છે. દા.ત. રૂપત્વન્યૂનવૃત્તિજાતિ ત્રણ જ છે - (૧) નીલત્વ, (૨) પીતત્વ, (૩) રક્તત્વ. આ ત્રણમાં રહેલી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા સ્વાભાવિક છે કે ભિન્ન ભિન્ન જ હોય, જે રીતે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા. આ તમામે તમામ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના પર્યાપ્તિસંબંધથી અધિકરણ તરીકે નીલત્વ - પીતત્વ - રક્તત્વ આ ત્રણે ત્રણ આવે. આ ત્રણમાં આવેલ જે અનુયોગિતા તેનો અવચ્છેદક ધર્મ નીલત્વ -પીતત્વ-રક્તત્વગતબહુત્વ થશે. આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ રૂપત્વન્યૂનવૃત્તિજાતિગતબહુત્વ છે.

જ્યારે નીલાભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તો એક જ છે. મતલબ કે નીલાભાવીય-

प्रकृते साध्यतावच्छेदकता रूपत्वन्यूनवृत्तिजातिषु वर्तते । तत्र नीलत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता, पीतत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता, रक्तत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता..... इत्यादिकाः परस्परं भिन्नाः भिन्नाः साध्यतावच्छेदकताः प्राप्यन्ते । एतासां सर्वासां साध्यतावच्छेदकतानां पर्याप्तिसम्बन्धेनाधिकरणविधया रूपत्वन्यूनवृत्तिजातयः सर्वाः अपि नीलत्वादिकाः प्राप्यन्ते इति तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता रूपत्वन्यूनवृत्तिजातिषु एव भवेत्, तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं रूपत्वन्यूनवृत्तिजातिगतबहुत्वमेव भवेत्, न तु नीलत्वगतैकत्वम् ।

तथा च तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे रूपत्वन्यूनवृत्तिजातिगतबहुत्वे तादृशनीलाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वविरहात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशनीलाभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपत्वन्यूनवृत्तिजातिगतबहुत्वरूपवृत्तित्वं न सम्भवति इति तादृशो नीलाभावः धर्तुं न शक्यते, ततः कुतः तमादायाऽव्याप्तिः ?

●

પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના પર્યાપ્તિસંબંધથી અધિકરણ તરીકે માત્ર નીલત્વ જ આવશે. આ નીલત્વમાં રહેલી અનુયોગિતાના અવચ્છેદક તરીકે નીલત્વગતએકત્વ મળશે. આ રીતે, તાદશનીલાભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ નીલત્વગતએકત્વ થશે.

સ્પષ્ટ છે કે પ્રસ્તુતમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ રૂપત્વન્યૂનવૃત્તિ જાતિગતબહુત્વ છે. જ્યારે તાદશનીલાભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ નીલત્વગતએકત્વ છે. આમ, તાદશનીલાભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ કરતા ભિન્ન હોવાથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ રૂપત્વન્યૂનવૃત્તિજાતિગતબહુત્વમાં તાદશનીલાભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકતા નહીં રહે. ફલતઃ સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદશનીલાભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ રૂપત્વન્યૂન-

किन्तु प्रकृते रूपत्वन्यूनवृत्तिजातिमदभावः एव ग्राह्यः, तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता रूपत्वन्यूनवृत्तिजातिषु वर्तते, तत्रापि नीलत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता, रक्तत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता इत्यादिकाः प्रतियोगितावच्छेदकताः प्राप्यन्ते, एतासां सर्वासामपि पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया रूपत्वन्यूनवृत्तिजातयः नीलत्वादिकाः सर्वाः एव प्राप्यन्ते, अतः तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता रूपत्वन्यूनवृत्तिजातिषु भवेत्, तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं रूपत्वन्यूनवृत्तिजातिगतबहुत्वमेव भवेत्, यत् साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वर्तते ।

तथा च तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपत्वन्यूनवृत्तिजातिगतबहुत्वरूपे तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशरूपत्वन्यूनवृत्तिजातिमदभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपत्वन्यूनवृत्तिजातिगतबहुत्वरूपवृत्तित्वं सम्भवतीति तादृशरूपत्वन्यूनवृत्तिजातिमदभावः ग्रहीतुं शक्यते, तदधिकरणं गुणादिकम्, रूपहेतुर्हि तत्राऽवृत्तिरिति लक्षणसमन्वयात् कुतोऽव्याप्तिः ?

– 'घटः समवायेन प्रमेयवद्वान् सत्त्वाद्' - इत्यत्राऽपि प्रमेयभिन्नाऽप्रसिद्धिप्रयुक्तदोषः एतल्लक्षणानुसारेण नास्ति, तथा हि - प्रकृते समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रमेयावच्छिन्नप्रतियोगिताकप्रमेयविशिष्टाभावः गृह्यते । अत्र साध्यतावच्छेदकता सर्वेषु प्रमेयेषु वर्तते, सर्वे प्रमेयाः साध्यता-

વૃત્તિજાતિગતબહુત્વમાં રહી નહીં શકે. માટે, તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક નીલાભાવ લઈ નહીં શકાય. રૂપત્વન્યૂનવૃત્તિજાતિમદ્‌અભાવ જ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ ગુણ. રૂપ હેતુ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિને કોઈ અવકાશ નહીં રહે !

❋ પ્રમેયવત્‌સાધ્યક સ્થલે અપ્રસિદ્ધિ વારણ ❋

(૭) **ઘટઃ સમવાયેન પ્રમેયવદ્વાન્ સત્ત્વાત્** - આ સ્થલમાં પણ દોષ નહીં આવે. આ સ્થલમાં પ્રમેયભિન્ન અપ્રસિદ્ધ થવાથી દોષ આવતો હતો. અત્યારે તો એવી કોઈ શક્યતા નથી. કારણ કે આ સ્થલમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમેયઅવચ્છિન્નપ્રમેયવિશિષ્ટઅભાવ

वच्छेदकतायाः अधिकरणतया प्राप्यन्ते, घटादिप्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताः प्रमेयभेदेन भिन्नाः वर्तन्ते इति अनन्ताः साध्यतावच्छेदकताः प्राप्यन्ते, प्रमेयाणामनन्तत्वात् । तासां सर्वासां पर्याप्त्याधिकरणविधया सर्वे प्रमेयाः गृह्यन्ते इति तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता सर्वेषु प्रमेयेषु भवेत्, ततश्च तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं प्रमेयगतबहुत्वमेव स्यात् ।

तादृशप्रमेयविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताः अपि अनन्ताः, तासां सर्वासामधिकरणविधया सर्वे प्रमेयाः प्राप्यन्ते इति तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि सर्वेषु प्रमेयेषु स्यात्, ततश्च तादृशप्रमेयविशिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वा-

●

લઈ લઈએ. તેનું અધિકરણ જાતિ વગેરે. અહીં સાધ્યતાઅવચ્છેદક પ્રમેય છે. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ દુનિયાના અનંતા પ્રમેયો છે. તે તમામ પ્રમેયોમાં રહેલ અનુયોગિતાના અવચ્છેદકરૂપ તરીકે બહુત્વ - અનન્તત્વ આવશે. આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ તરીકે પ્રમેયગતબહુત્વ આવે. આ બાજુ તાદશપ્રમેયવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નના = તમામે તમામ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના પર્યાપ્તિસંબંધથી અનુયોગી તરીકે તમામે તમામ પ્રમેયો આવે. આ અનન્ત પ્રમેયમાં આવેલી અનુયોગિતાના અવચ્છેદક તરીકે પ્રમેયગતબહુત્વ આવે. આમ, તાદશપ્રમેયવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પ્રમેયગતબહુત્વ.

સ્પષ્ટ છે કે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પ્રમેયગતબહુત્વ છે. તથા તાદશપ્રમેયવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ પ્રમેયગતબહુત્વ છે. આમ તાદશપ્રમેયવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ કરતા જુદું ન હોવાથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પ્રમેયગતબહુત્વમાં તાદશપ્રમેયવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકતા રહી જશે. પરિણામે, સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદશપ્રમેયવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પ્રમેયગતબહુત્વમાં રહેતી હોવાથી તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક પ્રમેયવિશિષ્ટ-

य शो ल ता वि ज्ञा

वच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि प्रमेयगतबहुत्वमेव स्यादिति साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपप्रमेयगतबहुत्वे तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशप्रमेयविशिष्टाभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकप्रमेयगतबहुत्वरूपवृत्तित्वं सम्भवत्येव ।

तथा च तादृशप्रमेयविशिष्टाभावः धर्तुं शक्यते एव, तदधिकरणविधया जात्यादिकं लभ्यते, तत्र सत्त्वहेतोरवृत्तित्वेन लक्षणसमन्वयान्नाऽप्रसिद्धिप्रसरलेशोऽपि ।

●

અભાવ લઈ શકાશે. તેનું અધિકરણ જાતિ વગેરે. સત્ત્વ હેતુ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિને કોઈ અવકાશ નથી.

❋ તાર્ણવહ્નિઅભાવને લઈને પણ અવ્યાપ્તિ વિરહ ❋

(૮) **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં તાર્ણવહ્નિઅભાવને લઈને પણ હવે અવ્યાપ્તિ નહીં આપી શકાય. કારણ કે પ્રસ્તુતમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ છે. જ્યારે તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જો એક હોય તો પણ તાદશતાર્ણવહ્નિઅભાવીય એક પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના પર્યાપ્તિસંબંધથી અધિકરણ તરીકે તાર્ણત્વ અને વહ્નિત્વ - આ બે જ મળશે. જો તાર્ણવહ્નિઅભાવીય તાર્ણત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ભિન્ન હોય તો પણ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો પ્રવેશ કરાવ્યો હોવાથી તાર્ણત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ - બન્ને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા લેવી પડશે. તેના પર્યાપ્તિસંબંધથી અધિકરણ તાર્ણત્વ અને વહ્નિત્વ - આ બે જ બનશે. કોઈ એકાદ છૂટા-છૂટા નહીં. માટે, આ બન્નેમાં રહેલ અનુયોગિતાનો અવચ્છેદક ધર્મ (= રૂપ) દ્વિત્વ જ બનશે. આમ, તાદશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ તાર્ણત્વ-વહ્નિત્વનિષ્ઠદ્વિત્વ થશે.

સ્પષ્ટ છે કે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ છે. જ્યારે તાદશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ તાર્ણત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ છે. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં તાદશતાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વ રહી નહીં શકે.

પરિણામે, સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદશતાર્ણ-વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છે-દકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં નહીં રહે. તેથી તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક તાર્ણવહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય. વહ્નિઅભાવ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ જલહ્રદ. ધૂમ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે, લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

·※· નીલત્વવત્સાધ્યક સ્થલે વિચારણા ·※·

(૯) **घटः नीलत्ववद्वान् घटत्वात्** - આ સ્થલમાં નીલત્વવદ્અભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ નહીં આવે. એક સ્પષ્ટતા કરી લેવી કે પ્રસ્તુતમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંબંધ કાલિકસંબંધ છે. માટે નીલત્વવિશિષ્ટના સમવાયસંબંધથી અધિકરણ તરીકે બધાં ઘડા મળશે. કારણ કે તમામ ઘડામાં કોઈને કોઈ રૂપ તો રહેવાનું જ. અને એ દરેક રૂપમાં નીલત્વ કાલિકસંબંધથી રહેશે જ. જે અભાવ લીધો તે નીલત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંબંધ સમવાય - કાલિક ઉભય છે. માટે, રક્ત ઘટમાં નીલત્વવિશિષ્ટ-અભાવ મળી જાય કે જ્યાં ઘટત્વ હેતુ વૃત્તિ છે. પણ, આ નીલત્વવિશિષ્ટઅભાવ આપણી પદ્ધતિ મુજબના પરિષ્કારમાંથી પાસ થઈ શકે છે કે કેમ ? તે જોઈએ. આ સ્થલને ઘટાનુયોગિકકાલિક સંબંધથી જે સ્થલમાં વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવ લીધો હતો (સ્થલ નં. (૩)) તેની સાથે ઘણું સામ્ય છે. તેના આધારે જ આ અવ્યાપ્તિ આપણે દૂર કરશું -

વિ
ન
શ્રા

સાધ્યતાઅવચ્છેદક પ્રસ્તુત સ્થલમાં નીલત્વ છે. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા નીલત્વમાં રહેશે. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા પણ પ્રસ્તુતમાં એક છે. અને તેનું પર્યાપ્તિસંબંધથી અધિકરણ પણ નીલત્વ એક જ છે કે જે કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટ છે. આ રીતે કાલિકસંબંધ-અવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટનીલત્વમાં અનુયોગિતા આવશે. તેનો અવચ્છેદક ધર્મ તાદશનીલત્વ-ગતએકત્વ. આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ કાલિક-સંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટનીલત્વગતએકત્વ.

આપણે જે અભાવ લીધો તેનો પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ છે નીલત્વ જ, પણ તે કાલિક-સમવાયઉભયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટ છે. આ અભાવની પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા પણ એક જ છે અને તેના પર્યાપ્તિસંબંધથી અધિકરણ તરીકે પણ એક માત્ર તાદશ નીલત્વ જ મળે છે. માટે, આ નીલત્વમાં રહેલી તાદશઅનુયોગિતાનું અવચ્છેદક તાદશનીલત્વગતએકત્વ. આમ, તાદશનીલત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ-

અવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ કાલિક-સમવાયઉભયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતા-વિશિષ્ટનીલત્વગતએકત્વ છે.

જો કે આ રીતે જોતા તો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકરૂપ અને તાદૃશનીલત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ નીલત્વગતએકત્વ જ થાય છે. તો પણ આ બન્ને નીલત્વગત-એકત્વમાં તફાવત હોવાથી નીલત્વવિશિષ્ટઅભાવ લઈ નહીં શકાય.

કહેવાનો આશય એ છે કે - પૂર્વે જણાવ્યું તે મુજબ નીલત્વમાં રહેલ એકત્વ એ ગુણરૂપ નથી. કિંતુ અપેક્ષાબુદ્ધિવિશેષની વિષયતાસ્વરૂપ છે. જે જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વૃત્તિતાવિશિષ્ટનીલત્વ જણાય તે જ્ઞાનમાં કાલિક-સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટનીલત્વ જણાય જ - તેવું જરૂરી નથી. બન્ને ભિન્ન - ભિન્ન પ્રકારની અપેક્ષાબુદ્ધિનો વિષય બને છે. માટે, એ બન્નેમાં રહેલી વિષયતા પણ ભિન્ન - ભિન્ન થવાથી તાદૃશવિષયતાસ્વરૂપ એકત્વ જુદું - જુદું જ સાબિત થાય. જો સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટનીલત્વ અને કાલિક -સમવાયઉભયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટનીલત્વ એક હોત તો જે જ્ઞાનમાં સમવાયસંબંધ-અવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટનીલત્વ અવભાસે તે જ્ઞાનમાં કાલિક-સમવાયઉભયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વૃત્તિતાવિશિષ્ટનીલત્વ જણાઈ જ જાય. માટે, ભિન્ન - ભિન્ન અપેક્ષાબુદ્ધિની વિષયતા સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટનીલત્વમાં અને કાલિક-સમવાયઉભયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વૃત્તિતાવિશિષ્ટનીલત્વમાં આવે જ નહીં. ફલતઃ અપેક્ષાબુદ્ધિવિષયતા ન બદલાવાથી અપેક્ષા-બુદ્ધિવિષયતા સ્વરૂપ એકત્વ વગેરે પણ તાદૃશ બે પ્રકારના નીલત્વમાં રહેલું ન બદલાય.

✱ અપેક્ષાબુદ્ધિવિષયતા સ્વરૂપ સંખ્યા ભેદ ✱

પરંતુ, હકીકત આનાથી કંઈક જુદી જ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. 'કાલિકથી નીલત્વવિશિષ્ટ સમવાયથી અહીં રહે છે' - આવું જ્ઞાન થાય ત્યારે 'કાલિક-સમવાયઉભયથી નીલત્વવિશિષ્ટ સમવાયથી અહીં રહે છે' - આવું જ્ઞાન નથી થતું. માટે, સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતા-વિશિષ્ટનીલત્વ અને કાલિક-સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટનીલત્વ - આ બન્નેમાં ભિન્ન - ભિન્ન અપેક્ષાબુદ્ધિની વિષયતા રહેતી હોવાથી તાદૃશઅપેક્ષાબુદ્ધિવિષયતાસ્વરૂપ એકત્વ પણ આ બન્નેમાં ભિન્ન ભિન્ન જ સાબિત થશે.

માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ સમવાય-સંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટનીલત્વગતએકત્વ કરતા તાદૃશનીલત્વવિશિષ્ટઅભાવીય-

પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ કાલિક-સમવાયઉભય-સંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટનીલત્વગતએકત્વ ભિન્ન છે. તેથી, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટનીલત્વ-ગતએકત્વમાં તાદશનીલત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વ રહેતું નથી. પરિણામે, સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદશનીલત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ તાદશસમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વૃત્તિતાવિશિષ્ટનીલત્વગતએકત્વમાં રહેશે નહીં. આપણા પરિષ્કાર મુજબ જે અભાવીય-પ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં સ્વઅવ-ચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી રહે તે જ અભાવ લઈ શકાતો હોવાથી તાદશનીલત્વવિશિષ્ટઅભાવ લઈ નહીં શકાય. પરંતુ જે નીલત્વવિશિષ્ટઅભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટનીલત્વ બનતું હોય તે નીલત્વવિશિષ્ટઅભાવ લેવાનો. તેનું અધિકરણ સામાન્યાદિ. ઘટત્વ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિને કોઈ અવકાશ રહેતો નથી.

સાક્ષાત્ + પરંપર - અવચ્છેદકતાનું ગ્રહણ

જો કાલિક અને સમવાય - આ બન્નેને સાક્ષાત્-પરંપરાસાધારણપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મકોટિમાં ગણતા હો એટલે કે ધર્મવિધયા જે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક છે તેમાં પરંપરાએ સમવાય અને કાલિક પણ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક બને છે - આવું જો તમે સ્વીકારતા હો તો સાક્ષાત્-પરંપરાસાધારણનો લક્ષણમાં પ્રવેશ હોવાથી અવ્યાપ્તિ તે રીતે પણ દૂર કરી શકાશે. મતલબ કે આપણે જે કાલિક-સમવાયઉભયસંબંધઅવચ્છિન્નનીલત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકનીલત્વવિશિષ્ટઅભાવને દૂર કરવો છે તે અભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાક્ષાત્-પરંપરાએ નીલત્વત્વ-નીલત્વ-કાલિક-સમવાય - આ ચારમાં રહેલી છે. આ તમામે તમામ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના પર્યાપ્તિસંબંધથી અધિકરણ તરીકે નીલત્વત્વ-નીલત્વ-કાલિક-સમવાય - આ ચારે ચાર આવી જશે. આ ચારમાં રહેલ અનુયોગિતાનું અવચ્છેદકરૂપ આ ચારમાં રહેલ બહુત્વ થશે. આમ, તાદશનીલત્વવિશિષ્ટ-અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ નીલત્વત્વ-નીલત્વ-કાલિક-સમવાયગતબહુત્વ.

જ્યારે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નસાક્ષાત-પરંપરાસાધારણપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-

વિ

ન

શ્રા

અવચ્છેદક રૂપ નીલત્વત્વ-નીલત્વ-કાલિકગતબહુત્વ થશે. સ્પષ્ટ છે કે સાધ્યતાઅવચ્છેદક-તાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ નીલત્વત્વ-નીલત્વ-કાલિકગતબહુત્વ કરતા તાદૃશનીલત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકરૂપ નીલત્વત્વ-નીલત્વ-કાલિક-સમવાયગતબહુત્વ ભિન્ન છે.

માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ નીલત્વ -નીલત્વત્વ-કાલિકગતબહુત્વમાં તાદૃશનીલત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકતા નહીં રહે. પરિણામે, સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદૃશનીલત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ નીલત્વ-નીલત્વત્વ-કાલિકગત-બહુત્વમાં નહીં રહે. તાદૃશપ્રતિયોગિતોનિરૂપક નીલત્વવિશિષ્ટઅભાવ પણ લઈ નહીં શકાય.

કિંતુ તેવો નીલત્વવિશિષ્ટઅભાવ લેવો પડશે કે જેનો પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટનીલત્વ હોય. તેનું અધિકરણ સામાન્યાદિ. ઘટત્વ હેતુ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિને કોઈ અવકાશ નથી. આમ, બે રીતે ઉક્ત સ્થલમાંથી આપણા લક્ષણ મુજબ અવ્યાપ્તિ દૂર કરી શકાય છે.

વિ ન શ્રી

❖ કાલિકથી રક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવનું ગ્રહણ અશક્ય ❖

(૧૦) **रक्तघटः रक्तत्ववद्वान् रक्तघटत्वात्** - આ સ્થલમાં કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નરક્તત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપક રક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ પૂર્વોક્ત બે રીતે દૂર થઈ જ જશે. પુનરાવર્તન માટે પુનઃ જોઈ લઈએ :-

આ જે અભાવ લેવામાં આવ્યો તેનો પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વૃત્તિતાવિશિષ્ટરક્તત્વ બને છે. પ્રસ્તુત રક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ફક્ત એક જ છે. અને તેનું પર્યાપ્તિસંબંધથી અધિકરણ પણ માત્ર તાદૃશરક્તત્વ જ છે. આ રીતે તાદૃશરક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકરૂપ કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટરક્તત્વગતએકત્વ થશે.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ ઉક્ત સ્થલે બે છે. (૧) સમવાય (૨) કાલિક. મતલબ કે સમવાય-કાલિકઉભયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટ રક્તત્વમાં સાધ્યતા-

અવચ્છેદકતા રહે છે. પ્રસ્તુતમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા એક જ છે. તેનું પર્યાપ્તિસંબંધથી અધિકરણ પણ માત્ર તાદશરક્તત્વ જ છે. આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ સમવાય-કાલિકઉભયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટરક્તત્વગત-એકત્વ છે.

જે જ્ઞાનમાં કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટ રક્તત્વ જણાય તે જ્ઞાનમાં કાલિક-સમવાયઉભયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટ રક્તત્વ જણાય જ તેવો નિયમ નથી. મતલબ કે 'કાલિકસંબંધથી રક્તત્વવિશિષ્ટ નીલરૂપ આ લીલા ઘડામાં છે' - આવા જ્ઞાન વખતે 'સમવાય-કાલિકઉભયસંબંધથી રક્તત્વવિશિષ્ટ રક્તરૂપ આ લાલ ઘડામાં છે' - આવું જ્ઞાન હોવું આવશ્યક નથી. સમવાય-કાલિકઉભયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટરક્તત્વ અને માત્ર કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટરક્તત્વ - આ બન્ને ભિન્ન ભિન્ન અપેક્ષાબુદ્ધિના વિષય બનશે. માટે, આ બન્નેમાં ભિન્ન ભિન્ન અપેક્ષાબુદ્ધિની ભિન્ન - ભિન્ન વિષયતા આવશે. સ્વાભાવિક છે કે જ્યારે આ બન્નેમાં રહેલી અપેક્ષાબુદ્ધિની વિષયતા ભિન્ન છે તો તાદશ-વિષયતાસ્વરૂપ એકત્વ પણ ભિન્ન જ હોય ને ?

❋ તત્તત્સંબંધઅવચ્છિન્ન નીલત્વ વચ્ચે ભેદ ❋

જો કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટનીલત્વ અને કાલિક-સમવાયઉભયસંબંધ-અવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટનીલત્વ બન્ને એક હોય તો જે જ્ઞાનમાં કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતા-વિશિષ્ટ નીલત્વ જણાય તે જ્ઞાનમાં કાલિક-સમવાયઉભયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટ નીલત્વ જણાવું જ જોઈએ. એટલે કે 'કાલિકસંબંધથી રક્તત્વવિશિષ્ટ (નીલરૂપ) પ્રસ્તુત લીલા ઘડામાં છે' - આવા જ્ઞાન સમયે 'કાલિક-સમવાયઉભયસંબંધથી રક્તત્વવિશિષ્ટ રક્તરૂપ પ્રસ્તુત લાલ ઘડામાં છે' - આવું જ્ઞાન અવશ્ય હોવું જ જોઈએ.

જો આવું હોત તો કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટરક્તત્વમાં અને સમવાય-કાલિકઉભયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટરક્તત્વમાં એક જ અપેક્ષાબુદ્ધિની વિષયતા આવત અને તાદશઅપેક્ષાબુદ્ધિવિશેષવિષયતાસ્વરૂપ એકત્વ પણ એક જ આવત. કિંતુ વસ્તુસ્થિતિ આનાથી સદંતર વિપરીત છે. જ્યાં કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટરક્તત્વનું જ્ઞાન થાય ત્યાં કાલિક-સમવાયઉભયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટરક્તત્વનું ભાન થાય જ - તેવું જરૂરી નથી. માટે, તે બન્ને પ્રકારના રક્તત્વમાં ભિન્ન - ભિન્ન અપેક્ષાબુદ્ધિની ભિન્ન ભિન્ન વિષયતા આવશે. ફલતઃ તાદશઅપેક્ષાબુદ્ધિવિશેષવિષયતાસ્વરૂપ એકત્વ પણ તે બન્ને પ્રકારના

રક્તત્વમાં જુદું જુદું જ આવશે.

આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ કાલિક -સમવાયઉભયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટરક્તત્વગતએકત્વ કરતાં તાદૃશરક્તત્વવિશિષ્ટ-અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ કાલિક-સંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટરક્તત્વગતએકત્વ ભિન્ન છે.

માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ કાલિક -સમવાયઉભયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટરક્તત્વગતએકત્વમાં તાદૃશરક્તત્વવિશિષ્ટઅભા-વીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વ રહેશે નહીં.

તેથી, સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદૃશ-રક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકરૂપ કાલિક-સમવાયઉભયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટરક્તત્વમાં નહીં રહી શકે. ફલતઃ તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક રક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવ લઈ નહીં શકાય. કિંતુ જે રક્તત્વ-વિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક કાલિક-સમવાયઉભયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટ-રક્તત્વ બને તેવો રક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ પીતઘટાદિ. રક્તઘટત્વ હેતુ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિ ન આવે.

વિ
ન
મ્રા

✻ રક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિવારણ ✻

જો તાદૃશરક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદકીભૂત જે ધર્મકોટિ તેમાં પરંપરાએ તાદૃશકાલિકસંબંધને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક તરીકે સ્વીકારતા હો તો પરંપરાએ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું ગ્રહણ કરીને પણ અવ્યાપ્તિ દૂર કરી શકાય છે. એટલે કે જો તમે ધર્મવિધયા સાક્ષાત્ - પરંપરાએ જે પણ તાદૃશરક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદક બને છે તેમાં કાલિકસંબંધનો પણ સમાવેશ કરો/સ્વીકારો તો તાદૃશરક્તત્વવિશિષ્ટ-અભાવીયસાક્ષાત્-પરંપરાસાધારણપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદક રૂપ રક્તત્વ-રક્તત્વત્વ-કાલિકગતબહુત્વ થાય. તથા સાક્ષાત્-પરંપરાસાધારણ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ - રક્તત્વ-રક્તત્વત્વ-કાલિક-સમવાયગતબહુત્વ થાય.

સ્પષ્ટ છે કે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ રક્તત્વ -રક્તત્વત્વ-કાલિક-સમવાયગતબહુત્વ કરતાં તાદૃશરક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-

– 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्निमहानसीयाऽभावमादायाऽपि नाऽव्याप्तिः । तथा हि - य

प्रकृते साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वं वर्तते । 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्यत्र महानसीयत्वं वह्नित्वञ्चोभयं प्रतिभासते, तन्निष्ठद्वित्वं हि तादृशापेक्षाबुद्धिविशेषविषयतारूपम् । 'अत्र वह्निमहानसीयः' - इत्याकारकापेक्षाबुद्धिविशेषविषयतारूपं यद् वह्नित्व-महानसीयत्वगतद्वित्वं तद् भिन्नमेवाऽभ्युप- शो ल ता

●

અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ રક્તત્વ-રક્તત્વત્વ-કાલિકગત-બહુત્વ ભિન્ન છે. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ રક્તત્વ-રક્તત્વત્વ-કાલિક-સમવાયગતબહુત્વમાં તાદશરક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વ ન રહેતું હોવાથી સ્વઅવચ્છેદક-તાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદશરક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવીય-પ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ રક્તત્વ-રક્તત્વત્વ-સમવાય-કાલિકગતબહુત્વમાં રહેશે નહીં. ફલતઃ તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક રક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવ લઈ નહીં શકાય.

કિંતુ તેવા પ્રકારનો રક્તત્વવિશિષ્ટઅભાવ લેવો જોઈએ કે જેનો પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ સમવાય-કાલિકઉભયસંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિતાવિશિષ્ટરક્તત્વ ધર્મ બનતો હોય. તેનું અધિકરણ પીતઘટાદિ. રક્તઘટત્વ હેતુ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિને કોઈ અવકાશ રહેતો નથી. વિ ન શ્રા

આ બન્ને રીતે '**रक्तघटः रक्तत्ववद्वान् रक्तघटत्वात्**' - આ સ્થલમાં આવતી અવ્યાપ્તિ નૂતન લક્ષણ મુજબ દૂર કરી શકાય છે.

❀ વહ્નિમહાનસીયઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિવારણ ❀

(૧૧) '**महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં વહ્નિમહાનસીયઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ પણ દૂર થઈ જશે. પ્રસ્તુતમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાન-સીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ છે. જ્યારે તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક-તાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વ-મહાનસીયત્વગતદ્વિત્વ થશે.

गन्त-व्यम्, भिन्नापेक्षाबुद्धिविषयत्वात् । तथा च तादृशवह्निमहानसीयाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितायाः वह्नित्व-महानसीयत्वयोः वर्तमानत्वेन यत् तादृशवह्निमहानसीयाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्व-महानसीयत्वगतद्वित्वं ततः साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपं भिन्नमेवेति साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रति-

●

આ બે મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ અને વહ્નિત્વ-મહાનસીયત્વગતદ્વિત્વ ભિન્ન ભિન્ન છે. મતલબ કે 'મહાનસીયવહ્નિમાન્' આવા જ્ઞાનમાં જે મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ ભાસે છે અને 'વહ્નિમહાનસીયવાન્' - આ જ્ઞાનમાં જે વહ્નિત્વ-મહાનસીયગતદ્વિત્વ ભાસે છે તે બન્ને સદંતર વિલક્ષણ છે. કારણ કે વહ્નિત્વ - મહાનસીયત્વમાં જે દ્વિત્વ ભાસે છે તે અપેક્ષાબુદ્ધિવિશેષવિષયતા સ્વરૂપ છે. 'મહાનસીયવહ્નિમાન્' - આ અપેક્ષાબુદ્ધિ અને 'વહ્નિમહાનસીયવાન્' - આ અપેક્ષાબુદ્ધિ - બન્ને ભિન્ન ભિન્ન છે. ફલતઃ આ બે બુદ્ધિની અપેક્ષાએ જે મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વમાં વિષયતા આવે અને વહ્નિત્વ-મહાનસીયત્વમાં વિષયતા આવે તે બન્ને વિષયતા ભિન્ન ભિન્ન થાય. જ્ઞાનભેદે વિષયતાભેદ - ન્યાય જગતનો પ્રસિદ્ધ નિયમ છે. આમ, વિષયતા બદલાતા વિષયતાસ્વરૂપ જે દ્વિત્વાદિ વહ્નિત્વ-મહાનસીયત્વમાં અને મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વમાં આવે છે તે ભિન્ન - ભિન્ન જ સાબિત થશે.

આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ કરતા તાદૃશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વ-મહાનસીયત્વગતદ્વિત્વ ભિન્ન સાબિત થશે. કારણ કે મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ અને વહ્નિત્વ-મહાનસીયત્વગતદ્વિત્વ ભિન્ન - ભિન્ન અપેક્ષાબુદ્ધિની ભિન્ન - ભિન્ન વિષયતા સ્વરૂપ છે.

જો વહ્નિત્વ-મહાનસીયત્વગતદ્વિત્વ અને મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ અભિન્ન હોત તો તાદૃશઅપેક્ષાબુદ્ધિવિશેષની વિષયતાને પણ અભિન્ન માનવી પડે. તે માટે અપેક્ષાબુદ્ધિને પણ અભિન્ન માનવી પડે. એટલે કે **महानसीयवह्निमान्** અને **वह्निमहानसीयवान्** - આ બન્ને પ્રકારની અપેક્ષાબુદ્ધિને અભિન્ન માનવી પડે. જ્યારે **महानसीयवह्निमान्** - આ અપેક્ષાબુદ્ધિમાં મહાનસીય ઉદ્દેશ્ય રૂપે અને વહ્નિત્વ વિધેય રૂપે જણાય છે. તથા **वह्निमहानसीयवान्** - આ અપેક્ષાબુદ્ધિમાં વહ્નિ ઉદ્દેશ્ય રૂપે જણાય છે અને મહાનસીયત્વ વિધેય રૂપે જણાય છે. માટે, આ બન્ને પ્રકારની અપેક્ષાબુદ્ધિઓ ભિન્ન ભિન્ન છે. માટે, મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વમાં જે

योगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वे तादृशवह्निमहानसीयाभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वविरहात् स्वावच्छेद-कतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशवह्निमहानसीयाऽ-भावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदक-महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपवृत्तित्वं न सम्भवति । तथा च तादृशवह्निमहानसीयाभावः नैव धर्तुं शक्यते, किन्तु महानसीयवह्न्यभावः एव ग्राह्यः, तमादाय लक्षणसमन्वयः प्राग्वत् ।

●

પ્રથમ નંબરની અપેક્ષાબુદ્ધિની વિષયતા જાય છે તે તથા વહ્નિત્વમાં અને મહાનસીયત્વમાં જે દ્વિતીય અપેક્ષાબુદ્ધિની વિષયતા રહે છે તે ભિન્ન ભિન્ન સાબિત થાય. સ્પષ્ટ છે કે અપેક્ષાબુદ્ધિની વિષયતા ભિન્ન - ભિન્ન થતા તાદશ વિષયતાસ્વરૂપ દ્વિત્વ વગેરે સંખ્યાઓ પણ ભિન્ન-ભિન્ન થયે જ છૂટકો !

આમ, આટલી ચર્ચા દ્વારા ફલિત એ થયું કે - મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ અને વહ્નિત્વ-મહાનસીયત્વગતદ્વિત્વ ભિન્ન - ભિન્ન હોવાથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ કરતાં તાદશવહ્નિમહાનસીય-અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વ -મહાનસીયત્વગતદ્વિત્વ ભિન્ન સાબિત થશે. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વમાં વહ્નિમહાનસીયઅભાવીયપ્રતિ-યોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકતા રહેશે નહીં.

જો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ -વહ્નિત્વગતદ્વિત્વમાં વહ્નિમહાનસીયઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વ ન રહેતું હોય તો સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિમહાનસીયઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદક-તાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વમાં રહી ન જ શકે. માટે, તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક વહ્નિમહાનસીયઅભાવ લઈ શકાશે નહીં. કિંતુ, વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ જ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ તજ્જ્ઞાન ભિન્ન જ્ઞાન. તજ્જ્ઞાનત્વ હેતુ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિને કોઈ અવકાશ રહેતો નથી.

સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવ-

अत्र केचित् *- साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्याप्त्यनुयोगिता-ऽवच्छेदकरूपवृत्तित्वमेव साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वपदेन विवक्षणीयम्, वृत्तित्वञ्च स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्य्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्व-सम्बन्धेन ।*

●

इत्थञ्च एतल्लक्षणाङ्गीकारे न कुत्राऽपि अव्याप्तिः, एतद्रीत्या अन्यत्रापि सर्वत्र अव्याप्ति-निवारणं ज्ञेयम् ।

एतत्सर्वं मनसिकृत्याह - **साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वमेव** = साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नस्य या पर्याप्तिसम्बन्धेन अनुयोगिता तदवच्छेदकं यद्रूपं तद्वृत्तित्व-मेव, ततश्च षष्ठ्या निरूपितत्वबोधनात्, अनुयोगितापदेन च प्रतियोगित्वाक्षेपात् साध्यतावच्छेदकता-त्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वमेव **साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वपदेन विवक्षणीयम्, वृत्तित्वञ्च स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन**, पूर्वोक्तरीत्या

●

ચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિ-કરણઅવૃત્તિત્વ - આ લક્ષણ મુજબ ઉક્ત ૧૧ સ્થલમાંથી અવ્યાપ્તિ દૂર થઈ જાય છે. મુખ્ય પૂર્વપક્ષે જણાવેલ કે "સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ કરાવા છતાં પણ '**પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્**' - આ સ્થલમાં તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આવે જ છે." આ વાત હવે મિથ્યા સાબિત થાય છે. કારણ કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નત્વનો પૂર્વોક્ત અર્થ કરવાથી **પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્** - આ સ્થલમાં તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર થઈ જ જાય છે. અને આ લક્ષણ અન્યત્ર ક્યાંય અવ્યાપ્તિઆદિ-દોષગ્રસ્ત પણ નથી થતું.

❀ પંક્તિનું શબ્દશઃ અર્થઘટન ❀

શબ્દાર્થ :- ઉત્તરપક્ષ :- મુખ્ય પૂર્વપક્ષની રજૂઆત બાદ હવે તેમની શંકાના સમાધાન માટે કેટલાંક લોકો આ પ્રમાણે કહે છે કે - સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિતા એ જ સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નત્વનો અર્થ છે. સાધ્યતા-અવચ્છેદકઅવચ્છિન્નત્વપદથી ઉક્ત અર્થ જ વિવક્ષણીય છે. તથા રૂપવૃત્તિત્વ સ્વઅવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સમજવું.

१. मुद्रितप्रतौ 'योगिताच्छेदक' इति अशुद्धः पाठः । नैकत्र एवम्प्रायाः अशुद्धयः सन्ति ।

'स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन' इति यावत्तदर्थः समुन्नेयः । **'साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वपदेन'** इत्युक्त्या तादृशरूपवृत्तित्वस्य प्रतियोगिताविशेषणत्वं लभ्यते, प्रतियोगितायाः साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वोक्तेः ।

तथा चैवं लक्षणं फलितम् - स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

अत्र रूपवृत्तित्वं प्रतियोगिताविशेषणविधया लक्षणे निविशते । एवकारेण साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्याऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वादेर्व्यवच्छेदः, ततश्च साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्य स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वमेवाऽर्थः, साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वपदेन तदेव विवक्षणीयम्, न तु स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैच्च्यतुष्टयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं साध्यता-वच्छेदकावच्छिन्नत्वपदेन विवक्षणीयमिति फलितार्थः ।

साध्यतावच्छेदकावच्छिन्न-साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इत्यत्र यः प्रतियोगिताविशेषणविधया साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वपरिष्कारः तदर्थविधया उक्तपरिष्कारः बोद्धव्यः - इत्युक्त्या उक्तपरिष्कारेण 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिनिवारणाऽसम्भवेऽपि न क्षतिः ।

अयमाशयः - स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः - इत्येतल्लक्षणानुसारेण 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः भवति, यतः प्रकृते साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वं वर्तते । तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः समवायसम्बन्धावच्छिन्नायाः वह्नित्वनिष्ठायाः एकस्याः वह्नित्वे एव पर्याप्तत्वेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता वह्नित्वे एव भवेदिति तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव स्यात् ।

गू *तथा च महानसीयत्व-वह्नित्वयोरेका व्यासज्यवृत्त्यवच्छेदकता भिन्ना*

●

तथा च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे तादृशसमवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां स्यादेवेति तादृशः समवायसम्बन्धाऽवच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते । पर्वते संयोगेनैव वह्नेः वर्तमानत्वेन समवायेनाऽवर्तमानत्वात् समवायसम्बन्धेन वह्न्यभावः लभ्यते, तादृशवह्न्यभावाधिकरणीभूतपर्वते धूमहेतोः वृत्तित्वेन लक्षणाऽसमन्वयाद् अव्याप्तिः भवत्येव ।

य इत्थञ्चैतल्लक्षणानुसारेण 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताशो कवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिसत्त्वेऽपि न क्षतिः, यतः उक्तपरिष्कारः साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वल पदेनैव विवक्षणीयः, साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वपदं तु लक्षणे तदवस्थमेव । तथा च ता प्रतियोगिताविशेषणविधया (१) स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं (२) साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वञ्चैतद् द्वितयं ज्ञेयम्, तत्परिष्काराः अपि अग्रे प्रदर्शयिष्यन्ते इति न काप्यनुपपत्तिः, सर्वं चतुरस्रम् ।

एतत्परिष्कारेण यथा 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादाय, 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावमादाय च न अव्याप्तिः तथोपदर्शयन्नाह - **तथा च महानसीयत्व-वह्नित्वयोः** महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकभूतयोः वर्तमाना या प्रतियोगितावच्छेदकता सा **एका व्यासज्यवृत्त्यवच्छेदकता**, व्यासज्यवृत्तित्वं नाम एकस्य व्यासज्य = विस्तीर्य वृत्तित्वं = वर्तमानत्वम् = अनेकेषु

●

✲ નૂતન લક્ષણથી અવ્યાપ્તિનિવારણ ✲

વિ

આ રીતે વિવક્ષા કરવાથી મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ ન એક અવચ્છેદકતા માનો કે જે વ્યાસજ્યવૃત્તિ હોય (વ્યાસજ્યવૃત્તિ એટલે બે કે તેથી વધુમાં શ્રી રહેનાર. જો મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - આ બન્નેમાં રહેલી અવચ્છેદકતા એક હોય તો

वाऽस्तु, प्रतियोगितावच्छेदकतात्वेनोभयथैव तस्याः व्यासज्यवृत्तितया तत्प्रतियोगिताकपर्य्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वस्य द्वित्व एव सत्त्वेन तेन

●

अधिकरणेषु वर्तमानत्वम् । तथा च यदि महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता एका अभ्युपगम्यते तदा तस्याः व्यासज्यवृत्तित्वम्, महानसीयत्व-वह्नित्वोभययोः तदधिकरणविधया प्राप्तेः । अतः तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता एका व्यासज्यवृत्तिरूपा अस्तु **भिन्ना वा अस्तु** तथापि **प्रतियोगितावच्छेदकतात्वेन उभयथा एव** = भिन्नत्वेऽपि अभिन्नत्वेऽपि च **तस्याः** = तादृशप्रतियोगितावच्छेदकतायाः **व्यासज्यवृत्तितया** = अधिकरणद्वितये वर्तमानत्वेन, तथा च तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता यदि एका स्यात् तदा तु तस्याः सुतरां व्यासज्यवृत्तित्वम्, अधिकरणद्वितये वर्तमानत्वात्, यदि च भिन्ना तथापि प्रतियोगितावच्छेदकतात्वेन उभयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः एव ग्रहणात् तादृशप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयस्य च उभयाधिकरणे एव वर्तमानत्वात् तस्याः व्यासज्यवृत्तित्वमनाविलमिति तस्याः उभयथाऽपि = उभयप्रकारेणाऽपि, **एव**कारस्य अप्यर्थत्वात्, **व्यासज्यवृत्तितया तत्प्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वस्य** = तादृशमहानसीयवह्न्यभावीय-महानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वस्य **द्वित्वे एव** = महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वे एव, न तु वह्नित्वगतैकत्वे इत्येवकारार्थः,

●

તે વ્યાસજ્યવૃત્તિ થાય જ. કારણ કે એક જ અવચ્છેદકતા બેમાં રહે છે.) અથવા તો ભિન્ન - ભિન્ન અવચ્છેદકતા માનો. પણ, જ્યારે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન કહીએ = તમામે તમામ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા લેવાની કહીએ ત્યારે બે ધર્મમાં રહેલી જ = વ્યાસજ્યવૃત્તિ જ અવચ્છેદકતા ગૃહીત થશે. પછી તે એક હોય કે ભિન્ન - ભિન્ન હોય. બન્ને રીતે તે અવચ્છેદકતા વ્યાસજ્યવૃત્તિ જ થશે. (= બે ધર્મમાં રહે તે વ્યાસજ્યવૃત્તિ. જ્યારે તમામે તમામ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા લઈએ ત્યારે મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વ - આ બેમાં રહેતી જ = વ્યાસજ્યવૃત્તિ જ અવચ્છેદકતા ગૃહીત થાય. કારણ કે મહાનસીયત્વનિષ્ઠ કે વહ્નિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા નથી લીધી. કિંતુ ઉભયમાં રહેલી અવચ્છેદકતા લીધી છે.) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વ્યાસજ્યવૃત્તિ હોવાથી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા(= તત્)નિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાનિરૂપક જે પર્યાપ્તિસંબંધથી અનુયોગિતા (પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા રહેનાર છે, વહ્નિત્વાદિ રાખનાર છે. માટે, તાદશ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં પ્રતિયોગિતા આવે, (વહ્નિત્વાદિમાં અનુયોગિતા આવે. તે પરસ્પર નિરૂપ્ય-નિરૂપકભાવઆપન્ન હોય.) તે

गूढा यशोलता विवरण श्री

सम्बन्धेन तत्प्रतियोगितायाः¹ वह्नित्वगतैकत्वे वृत्तित्वविरहेण महानसीयवह्न्यभावस्य, महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वे वह्न्यभाव-प्रतियोगितायाः वृत्तित्वविरहेण तदभावस्य च लक्षणाऽघटकत्वान्नाव्याप्ति-सम्भवः ।

●

व्यवच्छेदफलत्वात्तस्य, **सत्त्वेन तेन सम्बन्धेन** = स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन **तत्प्रतियोगितायाः** = तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायाः **वह्नित्वगतैकत्वे** = साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदक-वह्नित्वगतैकत्वरूपे **वृत्तित्वविरहेण महानसीयवह्न्यभावस्य लक्षणाऽघटकत्वान्न** 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादाय **अव्याप्तिसम्भवः** इति संटङ्कः ।

'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र **वह्न्यभावप्रतियोगितायाः** = अव्याप्त्यापादकवह्न्यभावीयप्रतियोगितायाः स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे **महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वे वृत्तित्वविरहेण** च **तदभावस्य** = वह्न्यभावस्य **च**, चः महानसीयवह्न्यभावसमुच्चये, **लक्षणाऽघटकत्वान्न** 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावमादाय **अव्याप्तिसम्भवः** इति ।

●

અનુયોગિતાનું અવચ્છેદક રૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ જ આવશે. માટે, સ્વઅવચ્છેદક-તાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી (= **तेन सम्बन्धेन**) તાદશમહાનસીય-વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા (= **तत्प्रतियोगिता**) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં રહેલી ન હોવાથી તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લક્ષણઅઘટક બનતા **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીય-વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ નહીં આવે. **महानसीयवह्निअभावस्य** આ પદનો અન્વય **लक्षणाऽघटकत्वात्** - આ પદની સાથે છે.)

તથા **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ

१. मुद्रितप्रतौ 'वह्निगतैकत्वे' इति अशुद्धः पाठः ।

જે મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ - આ દ્વિત્વમાં અવ્યાપ્તિઆપાદકવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી વૃત્તિ ન હોવાથી તાદૃશ-વહ્નિઅભાવ (= **તદભાવ**) લક્ષણઅઘટક બનતા '**महानसीयवह्निः अत्र वर्तते**' - **इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાક વહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

❋ મહત્ત્વપૂર્ણ ખુલાસો ❋

એક વાત અહીં ધ્યાનમાં રાખવી કે જ્યારે પ્રકરણ-૩ માં આ લક્ષણ બતાવ્યું હતું ત્યારે તેનો આકાર સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકરૂપવૃત્તિ... ઈત્યાદિ હતો. અત્યારે જે લક્ષણ દર્શાવ્યું છે તેમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદક-તાત્વઅવચ્છિન્ન(પ્રતિયોગિતાનિરૂપક)પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક... આટલો જ પ્રવેશ છે. કૌંસમાં લખેલ મેટરનો પ્રવેશ નથી. જે વસ્તુતઃ જરૂરી હતો. જો કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્નસ્ય અનુયોગિતા... ઈત્યાદિ રીતે સમાસ છૂટો પાડી શકાય છે. છતાં હવેનું નિરૂપણ પ્રતિયોગિતાપાઠને સ્વીકારીને જ થવાનું છે. માટે, વચ્ચે 'પ્રતિયોગિતાનિરૂપક' - આટલું ઉમેરી દેવું. એનો અર્થ તો સ્પષ્ટ જ છે કે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતા તન્નિરૂપક જે પર્યાપ્તિસંબંધથી અનુયોગિતા તેના અવચ્છેદક રૂપમાં વૃત્તિ... આમ, પ્રતિયોગિતા કે જે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહે છે તે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન તરીકે લીધેલ છે. પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા ત્યારે જ થાય જ્યારે તમામે તમામ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાને પ્રતિયોગી તરીકે લેવામાં આવે, માટે તાદૃશપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ તે જ રીતે દ્વિત્વ વગેરે જ (મહાનસીયવહ્નિ-અભાવ વગેરે સ્થલે) આવે. ટૂંકમાં, મગજમાં હવે એટલી સ્પષ્ટતા રાખવી કે -

વહ્નિઅભાવમાં

પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ↓ નિષ્ઠ પ્રતિયોગિતા ——— નિરૂપક પર્યાપ્તિ ——— અનુયોગિતા ↑ નિષ્ઠ વહ્નિત્વ

પ્રતિયોગિતા ↓ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વથી અવચ્છિન્ન છે.

અનુયોગિતા ↓ વહ્નિત્વગતએકત્વથી અવચ્છિન્ન છે.

વિ ન મ્રા

एतद्रीत्या 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र तार्णवह्न्यभावमादाय अव्याप्तिः, 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावमादाय च अव्याप्तिः..... इत्यादिकाः सर्वाः अपि अव्याप्तयः निराकर्तव्याः इति ।

य ***ननु*** लक्षणम् उपदर्शितं भवता किन्तु तन्न निर्दुष्टम्, 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं शो विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावमादाय, 'पर्वतो वह्निमान् ल धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादाय च अव्याप्तेः तदवस्थत्वात् ।

ता तथा हि - तत्रादौ 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावमादाय यथा अव्याप्तिः भवति तथा उपदर्श्यते । यद्यत्र वह्न्यभावः ग्रहीतव्यः तदा तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगिता स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-

●

એટલે કે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નત્વ એ પ્રતિયોગિતાનું વિશેષણ છે. આ પ્રમાણે જ આગળનું નિરૂપણ આવશે.

❀ નૂતન લક્ષણને દૂષિત કરવા મથામણ ❀

(तादृ.) पूर्वपक्ष :- મહાશય ! લક્ષણ તો તમે બહુ સારું બનાવી દીધું. પણ, તમે આમાં નિર્દોષતા નહીં લાવી શકો. મતલબ કે **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ અને '**अत्र महानसीयवह्निः वर्तते' इत्येतज्ज्ञानं विषयिता-** વિ **सम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં તાદશ વહ્નિઅભાવને લઈને આવતી ન અવ્યાપ્તિ આ લક્ષણ મુજબ પણ તમે દૂર નહીં કરી શકો.

શ્રા સૌ પ્રથમ '**अत्र महानसीयवह्निः वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં વહ્નિઅભાવને લઈને કેવી રીતે અવ્યાપ્તિ આવશે ? તે જોઈએ. આ સ્થલમાં તમારા લક્ષણ મુજબ વહ્નિઅભાવ તો જ લઈ શકાય જો વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં રહેતી હોય. વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ છે. જો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-

नुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमाना भवेत् तदावश्यकम् । यदि साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपे तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वमस्ति तदैव स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां सम्भवेत् ।

यदि च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपञ्चैकं स्यात् तदैव तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वं साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे सम्भवेत् । ततश्च यदि साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वं स्यात्, तदा तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपत्वेन वह्नित्वगतैकत्वस्यैव प्राप्तेः साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपञ्चैकं सम्भवेत् ।

●

પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ થાય તો તાદશ-વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં રહી જાય. માટે, આપણે હવે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ બનાવીશું.

અહીં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા છે. તન્નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદક રૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ બને છે. કારણ કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનો પ્રવેશ કર્યો હોવાથી તમામે તમામ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા ગૃહીત થશે. તે તમામ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલ પ્રતિયોગિતાનિરૂપક જે પર્યાપ્તિઅનુયોગિતા તેનું અવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ બને તે સ્વાભાવિક છે. પણ હવે તમે જે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા લો છો તે વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા લો. મતલબ કે સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેનારો ધર્મ છે. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વ

साध्यतावच्छेदकतात्वरूपेण महानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाश्चोभयस्याः एव ग्रहणात् साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताद्वितयस्मिन् वर्तमाना एव प्राप्यते, तादृशसाध्यतावच्छेदकताद्वितयस्य पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया महानसीयत्व-वह्नित्वोभयमेव प्राप्यते इति साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवेत् ।

यदि वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकता ग्रहीतुं शक्यते तदा तादृशसाध्यतावच्छेदकतायाः पर्याप्त्या वह्नित्वे एव वृत्तितया तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वं प्राप्यते, किन्तु तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्ना भवति, न तु केवलसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्ना, परिष्कारानुसारेण च अभिप्रेतप्रतियोगिता साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्ना भवेत् तदावश्यकम्, ततश्च यदि उक्तवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्ना भवेत् तदा साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया वह्नित्वगतैकत्वं प्राप्यते ।

●

- વહ્નિત્વ આ બેમાં રહે છે.

વહ્નિત્વનિષ્ઠ સાધ્યતાવચ્છેદકતા માત્ર વહ્નિત્વમાં જ રહે, મહાનસીયત્વમાં ના રહે તે તો સ્પષ્ટ છે. અર્થાત્ વહ્નિત્વવૃત્તિતાવિશિષ્ટ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું પર્યાપ્તિ સંબંધથી પણ અધિકરણ માત્ર વહ્નિત્વ જ બને. બાકી તો તે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાને વહ્નિત્વવૃત્તિતાવિશિષ્ટ જ ન કહેવાય. આનો મતલબ એ થયો કે વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ જ થાય. મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ નહીં. વહ્નિત્વનિષ્ઠ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી પ્રતિયોગિતા વહ્નિત્વનિષ્ઠ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વથી અવચ્છિન્ન થાય તે સહજ છે. આથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતારૂપે તે લઈ ન શકાય. પરંતુ જે રીતે મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા મહાનસીયવહ્નિત્વથી પણ અવચ્છિન્ન હોય, મહાનસીયત્વ + વહ્નિત્વ ઉભયથી પણ અવચ્છિન્ન હોય, તે જ રીતે તાદશ સાધ્યતાવચ્છેદકતાનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ + વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યોભયથી અવચ્છિન્ન પણ કહી જ શકાય.

अतः तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्ना भवेत् न वा ? तच्चिन्त्यते । प्रतियोगिताऽनतिरिक्तवृत्तिधर्माः प्रतियोगिताश्रये वर्तमानाः सामान्येन प्रतियोगितावच्छेदकाः भवन्ति । महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगिता महानसीयवह्नौ वर्तते । महानसीयवह्नौ च महानसीयवह्नित्वं वर्तते, महानसीयत्व-वह्नित्वोभयञ्च । ततश्च महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकधर्मविधया महानसीयवह्नित्वमपि ग्रहीतुं शक्यते, महानसीयत्व-वह्नित्वोभयमपि ग्रहीतुं शक्यते । एवं प्रकृते वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतायां वंह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतात्वं वर्तते, वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यं साध्यतावच्छेदकतात्वञ्चोभयमपि वर्तते । तथा च तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकधर्मविधया वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतात्वमपि प्राप्यते, वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्य-साध्यतावच्छेदकतात्वोभयमपि प्राप्यते । ततश्च तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्येनाऽपि अवच्छिन्ना भवेत्, साध्यतावच्छेदकतात्वेनाऽपि अवच्छिन्ना भवेत् । अतः तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्ना एव कथ्यते, न तु साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नभिन्ना ।

●

પરિણામે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા તરીકે તે પ્રતિયોગિતા લઈ જ શકાય.

❋ વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય પણ અવચ્છેદક ❋

મગજમાં સ્પષ્ટ રહે કે આપણે જે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા લીધી તે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વથી જ અવચ્છિન્ન લીધી છે. સાથે તે વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યથી પણ અવચ્છિન્ન છે. એટલે કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં બે ધર્મ વિવક્ષિત છે. (૧) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ, (૨) વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલ ધર્મ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી પ્રતિયોગિતાના અવચ્છેદક બને - એ ન્યાયથી તાદશસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા (૧) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ અને (૨) વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય - આ બે ધર્મથી અવચ્છિન્ન થશે. આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા તમારી શરત મુજબ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વથી અવચ્છિન્ન તો થઈ જ, ઉપરાંતમાં વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યથી પણ અવચ્છિન્ન છે.

સ્પષ્ટ છે કે - સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન અને વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યઅવચ્છિન્ન

तथा च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताविधया तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिताऽपि धर्तुं शक्यते, तन्निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितायाः केवलवह्नित्वे एव सत्त्वात् साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्न(वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठ)प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेत् । तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं तु वह्नित्वगतैकत्वं वर्तते एव ।

ततश्च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्न(वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठ)प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वस्य तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां सत्त्वात् तादृशः वह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञाने वह्नेः अविषयत्वाद् विषयितासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यभावः 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्याकारकज्ञाने वर्तते, तादृशज्ञाने च तज्ज्ञानत्वहेतोरपि वृत्तितया लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः । इत्थञ्च भवता प्रदर्शितपरिष्कारादरेऽपि 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः दुर्वारा एवेति ।

●

પ્રતિયોગિતા માત્ર વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેનારી જ આવે. આ પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા માત્ર વહ્નિત્વનિષ્ઠ જ આવે. કારણ કે પ્રતિયોગિતા જેમાં રહેતી હોય તેના તમામે તમામ અનુયોગી એ પર્યાપ્તિસંબંધથી અનુયોગી બને. પ્રસ્તુતમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન અને વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યઅવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા માત્ર વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં જ રહે છે. માટે, પ્રસ્તુતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા માત્ર વહ્નિત્વમાં જ રહેશે. તેથી તાદૃશઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ માત્ર વહ્નિત્વગતએકત્વ જ થાય. મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ નહીં થાય.

જો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન અને વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યઅવચ્છિન્ન તાદૃશપ્રતિયોગિતા વહ્નિત્વ-મહાનસીયત્વઉભયમાં રહેનારી જે બે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા છે તે બન્ને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેતી હોત તો તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-

एवम् 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र विषयितासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यभावमादायाऽपि अव्याप्तिः स्यादेव । तथा हि - एतत्स्थलेऽपि साध्यतावच्छेदकतात्वरूपेण तार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः ग्रहणात् साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता तार्णत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव भवेत्, तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि तार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवेत् । किन्तु यदि वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठ-प्रतियोगिता गृह्यते तदा तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेन वह्नित्वे एव वर्तमानतया तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगिता केवलवह्नित्वे एव लभ्यते, ततः तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपञ्च वह्नित्वगतैकत्वं भवेत् । तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यता-वच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता पूर्वोक्तरीत्या वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्ना भवेत्, वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्य-साध्यतावच्छेदकतात्वोभयावच्छिन्ना वा भवेत् । अतः तादृशवह्नित्व-वृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्येनाऽपि साध्यतावच्छे-दकतात्वेनाऽपि च अवच्छिन्नत्वात् साध्यतावच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नप्रतियोगितारूपेण तादृशवह्नित्व-वृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः ग्रहणं सम्भवति । तथा च साध्यतावच्छेद-कतात्वावच्छिन्न(वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठ)प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-वच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव स्यात् ।

●

અવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ થાત. પણ, આપણે જોઈ ગયા તે મુજબ વહ્નિત્વવૃત્તિતાવિશિષ્ટસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા માત્ર વહ્નિત્વમાં જ રહે. માટે, વહ્નિત્વવૃત્તિતા-વૈશિષ્ટ્યઅવચ્છિન્ન અને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા માત્ર વહ્નિત્વમાં રહેનારી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં જ રહેશે. માટે, તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુ-યોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ થઈ ગયું. લો બસ ! તમારી ફરમાઈશ પૂરી થઈ. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ અમારે વહ્નિત્વગતએકત્વ લાવવું હતું. અમે વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઉભય-અવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા લીધી. આ પ્રતિયોગિતા જો કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઈતર વહ્નિત્વ-વૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યથી પણ અવચ્છિન્ન છે. છતાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વથી તો અવચ્છિન્ન છે જ. માટે તમારા પરિષ્કાર પ્રમાણે આ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યઉભય-

पूर्वोक्तरीत्या वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपत्वस्यापि वह्नित्वगतैकत्वे एव पर्यवसितत्वेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्न(वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठ)प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्न(वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यावच्छिन्नवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठ)प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वमनाविलमिति तादृशवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञाने वह्नेरविषयत्वेन विषयितासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यभावः तत्र स्यात् । तज्ज्ञानत्वहेतुरपि तत्र वृत्तिरिति लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

इत्थञ्च उक्तपरिष्कारादरेऽपि 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः दुर्वारा एव ।

●

અવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા લઈ શકાય. આ પ્રતિયોગિતાનું અધિકરણ માત્ર વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા હોવાથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન(+ વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યઅવચ્છિન્ન)-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ મળી જશે.

❋ વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ તદવસ્થ ❋

આ રીતે, તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ તો વહ્નિત્વગતએકત્વ છે જ. અને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ થઈ જાય છે. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વ રહી જશે. ફલતઃ સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં વૃત્તિ થઈ જશે. તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક વહ્નિઅભાવ લેવામાં હવે કોઈ વાંધો નહીં આવે. તાદૃશવહ્નિઅભાવનું અધિકરણ

एवं 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र तादृशमहानसीयवह्न्यभावमादायाऽपि अव्याप्तिः भवेत् । तथा हि - यदि अव्याप्तिदानार्थं महानसीयवह्न्यभावः ग्राह्यः । तदा तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगिता एतल्लक्षणानुसारेण साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन वर्तमाना भवेत् तदावश्यकम् ।

– स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगिता साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे तदैव वृत्तिः भवेत्, यदा साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वं स्यात् ।

– साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वं

●

તજ્જ્ઞાન, તજ્જ્ઞાનત્વ હેતુ ત્યાં વૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણઅસમન્વય થવાથી અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે. **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક વહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ આપણે જોઈ ગયા.

✳ મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને પણ અવ્યાપ્તિ ✳

હવે, સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વનો સંબંધકોટિમાં પ્રવેશ કરાવા છતાં પણ **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ કેવી રીતે દૂર થઈ નહીં શકે તે જોઈએ. આ સ્થલમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ છે. જ્યારે, તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ છે.

જો સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-

યશોલતા વિવરણ

तदैव स्यात्, यदा साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपञ्चैकं स्यात् ।

प्रकृते साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वं वर्तते, तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वं प्राप्यते, प्रतियोगितावच्छेदकतात्वेन महानसीयत्व-वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयस्यैव ग्रहणात्, तस्य पर्याप्तिसम्बन्धेनाधिकरणविधया च महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्यैव प्राप्तेः । यदि महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया वह्नित्वगतैकत्वं प्राप्यते तदा साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपञ्चैकं स्यात् ।

तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेनाऽपि वह्नित्वे एव वर्तमानतया तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितायाः वह्नित्वे एव प्राप्तेः तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकविधया वह्नित्वगतैकत्वं प्राप्यते एव । तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता एतल्लक्षणानुसारेण यदि प्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्ना भवेत् तदैव तद्ग्रहणं शक्यम् ।

●

પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં રહે તો તાદૃશ-પ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ શકાય.

જો તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ હોય તો સાધ્યતાઅવચ્છેદ-કતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા રહી શકે. અને તો જ તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક

महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगिता यथा महानसीयत्व-वह्नित्वोभयेनावच्छिन्ना भवति तथा तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिताऽपि वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्य-प्रतियोगितावच्छेदकतात्वोभयेनाऽवच्छिन्ना भवेदेव । तथा च तादृशमहानसीय-वह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः प्रतियोगितावच्छेदकता-त्वावच्छिन्नत्वमनाविलमिति प्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितारूपेण तादृशप्रतियोगिताग्रहणं सम्भवति । तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतायाः पर्याप्ति-सम्बन्धेन अधिकरणविधया वह्नित्वस्यैव प्राप्तेः तादृशप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्न(वह्नित्व-वृत्तितावैशिष्ट्यावच्छिन्न-महानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठ)-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता वह्नित्वे प्राप्यते एव, ततश्च तादृशप्रतियोगितावच्छेदकतात्वा-वच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया वह्नित्वगतैकत्वं प्राप्यते । इत्थञ्च तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठ-वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्य-प्रतियोगितावच्छेदकतात्वोभयावच्छिन्नप्रतियोगितायाः प्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिता-रूपेण ग्रहणसम्भवात् प्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदक-रूपविधया वह्नित्वगतैकत्वप्राप्तिः न सुरगुरुणाऽपि पराणेतुं शक्या इति ।

●

મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ શકાય. માટે, હવે આપણે તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ બને તે ઉપર લક્ષ કેન્દ્રિત કરવાનું છે.

મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા લેવાની હોવાથી મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ જે બે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તે બન્ને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી પ્રતિયોગિતા જ આવશે. તે પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતા મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વ - આ બેમાં રહેલી જ આવશે. આ અનુયોગિતાના અવચ્છેદકરૂપ તરીકે મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ આવે. આમ, સામાન્યથી તાદશ-મહાનસીય-વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતા-અવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ થાય.

વહ્નિત્વવૃત્તિપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું ગ્રહણ

પ્રસ્તુતમાં આપણે વહ્નિત્વવૃત્તિતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા લઈએ. તાદશ

य तथा च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया शो तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताव-च्छेदकरूपविधया च वह्नित्वगतैकत्वं प्राप्यते एवेति साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिता- ल निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्न- ता प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपञ्चैकं स्यादेव ।

●

મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વ + મહાનસીયત્વ - બન્નેમાં રહેતી હોવા છતાં વહ્નિત્વવૃત્તિતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તો પર્યાપ્તિસંબંધથી પણ વહ્નિત્વમાં જ વૃત્તિ થશે. આથી, તાદશવહ્નિત્વવૃત્તિતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ જ થશે. મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ નહિ. વહ્નિત્વવૃત્તિતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતા જેવી રીતે વહ્નિત્વવૃત્તિતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વથી અવચ્છિન્ન થાય તે જ રીતે વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય + પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ - ઉભયથી પણ અવચ્છિન્ન થાય. આથી, પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતારૂપે તાદશપ્રતિયોગિતા લઈ જ શકાશે.

વિ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી પ્રતિયોગિતા પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠધર્મોથી અવચ્છિન્ન હોય. (પૂર્વે જણાવી જ ગયા છીએ તે મુજબ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વ ન -મહાનસીયત્વમાં રહેતી હોવાથી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં પ્રતિયોગિતા આવે. શ્રી 'પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં પ્રતિયોગિતા છે' - આવું જણાવવામાં આવે ત્યારે પ્રસ્તુતમાં અનુયોગિતા-પ્રતિયોગિતામાં જે પ્રતિયોગિતા આવે તે જ સમજવી. પરંતુ અભાવીય-પ્રતિયોગિતા નહીં) માટે, પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલા વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય વગેરે ધર્મોમાં તે પ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદકતા રહે જ. એટલે કે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલા ધર્મો તાદશપ્રતિયોગિતાના અવચ્છેદક બને જ. પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં વહ્નિત્વ-વૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ - આ બન્ને ધર્મો રહેલા છે. માટે, આ બન્ને ધર્મોથી અવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા થાય.

આ ઉભય ધર્મોથી = પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ-વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય - આ બન્ને ધર્મોથી અવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા માત્ર વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેનારી જ આવે. મહાનસીત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેનારી ન આવે. કારણ કે મહાનસીયત્વ-

अतः साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे (तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठ-वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यावच्छिन्न)प्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वं प्राप्यते एव । अतः स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं सम्भवतीति तादृशोऽभावः धर्तुं शक्यते । तादृशमहानसीयवह्न्यभावाधिकरणं पर्वतः, धूमस्तत्र वृत्तिरिति लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

●

નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ રહેલું હોવા છતાં પણ વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય નથી રહ્યું. પોતાનામાં ન રહેલો ધર્મ પોતાનામાં રહેલી પ્રતિયોગિતાનો અવચ્છેદક ન બની શકે. જેવી રીતે ઘટાભાવીયઘટત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં ન રહેનારો પટત્વ ધર્મ ઘટત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનો અવચ્છેદક ન બની શકે. કિંતુ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ જ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનું અવચ્છેદક બની શકે. પ્રસ્તુતમાં, મહાનસીયત્વવૃત્તિપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં મહાનસીયત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય રહેલું છે, કિંતુ વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય નથી રહેલું. આમ, તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં ન રહેનાર વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યથી તાદશમહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતા અવચ્છિન્ન ન બની શકે. કિંતુ વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા જ વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યથી અવચ્છિન્ન થઈ શકે.

આ રીતે, વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ - આ ઉભય ધર્મથી અવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા માત્ર વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી જ આવશે. કિંતુ મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી પ્રતિયોગિતા ન આવે. પૂર્વે આપણે જોઈ ગયા છીએ કે પ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાનું અધિકરણ તે થાય કે જે પ્રતિયોગિતાના અધિકરણનું અધિકરણ થતું હોય. પ્રસ્તુતમાં, તાદશપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅનુયોગિતાનું અધિકરણ, પ્રતિયોગિતાનું અધિકરણ જે તાદશવહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તેનું અધિકરણ જે વહ્નિત્વ તે થશે. અને વહ્નિત્વમાં રહેલ તાદશઅનુયોગિતાના અવચ્છેદક તરીકે વહ્નિત્વગતએકત્વ જ આવશે. આમ, વહ્નિત્વવૃત્તિતા-

यशोलता विजनाम

एवं तार्णवह्न्यभावमादायाऽपि 'पर्वतो वह्निमान्, धूमाद्' - इत्यत्र अव्याप्तिः स्यात् । तथा हि - तार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेन प्रतियोगितावच्छेदकताग्रहणे तार्णत्ववह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयस्यैव ग्रहणसम्भवात् तादृशप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयस्य पर्याप्तिसम्बन्धेनाधिकरणविधया च तार्णत्व-वह्नित्वोभयस्यैव प्राप्तेः तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवति, किन्तु यदा वह्नित्ववृत्तिताविशिष्ट-तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता गृह्यते तदा तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेन वह्नित्वे एव वर्तमानतया तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वं स्यात् । तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतायां वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यस्य प्रतियोगितावच्छेदकतात्वस्य चोभयस्य सत्त्वेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्य-प्रतियोगितावच्छेदकतात्वोभयेन अवच्छिन्ना भवतीति प्रतियोगितावच्छेदकता-

●

વૈશિષ્ટ્ય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ - આ ઉભયથી અવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ થઈ જશે. આ રીતે, તમારી શરત મુજબ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વથી અવચ્છિન્ન છે જ. હા ! પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વથી ભિન્ન વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યથી પણ અવચ્છિન્ન છે. છતાં તમારું લક્ષણ જે છે તે મુજબ તો પ્રતિયોગિતામાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્નત્વ હોવું જ જરૂરી છે.

❀ વહ્નિસાધ્યક સ્થલે પણ અવ્યાપ્તિ દુર્વાર ❀

ટૂંકમાં, તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીય (વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યઅવચ્છિન્ન-) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન(પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ)પ્રતિયોગિતાકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ થશે. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ તો વહ્નિત્વગતએકત્વ છે જ. અર્થાત્, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ અને તાદશ-મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય(વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યઅવચ્છિન્ન)પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદરૂપ પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ જ. સ્પષ્ટ છે

त्वावच्छिन्नप्रतियोगितारूपेण तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता ग्रहीतुं शक्यते, तथा च तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया वह्नित्वगतैकत्वं प्राप्यते, तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया वह्नित्वगतैकत्वप्राप्तेः, तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्य-प्रतियोगितावच्छेदकतात्वोभयावच्छिन्नत्वेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितारूपेण तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः ग्रहणसम्भवाच्च ।

तादृशस्थले पूर्वोक्तरीत्या साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वं वर्तते एव । इत्थञ्च तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्न(वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यावच्छिन्न-तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठ)प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपञ्च वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेत् । अतः तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वं साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे भवेदेवेति स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां वर्तते इति तादृशतार्णवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणं च पर्वतः, धूमस्तत्राऽवृत्तिर्नास्ति इति लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

●

કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીય(વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યઅવચ્છિન્ન-)પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ રહી જવાને કારણે સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગત-એકત્વમાં રહી જશે. તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ શકાશે. એ મહાનસીયવહ્નિઅભાવનું અધિકરણ પર્વત.

य शो ल ता वि न श्री

तथा च स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगिता-निरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति लक्षणाङ्गीकारेऽपि 'पर्वतो वह्निमान्, धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावं तार्णवह्न्यभावञ्चादाय अव्याप्तिः, 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र, 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र च वह्न्यभावमादाय अव्याप्तिः दुर्वारा एवेति कुतः भवल्लक्षणस्य निर्दुष्टत्वमुद्घोष्यते भवता ?

अथ सत्यमिदम्, किन्तु परिष्कारपरिहार्यमिदं सर्वम्, न चैतावताऽस्माभिः तल्लक्षणं त्याज्यं भवेत् ।

लक्षणमेवम् - स्वावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगिताव-

●

ધૂમ ત્યાં વૃત્તિ. લક્ષણઅસમન્વય થવાથી અવ્યાપ્તિ સ્પષ્ટતયા આવે જ છે.

આમ, આ નૂતન લક્ષણ દર્શાવવાનું તમારું મુખ્ય પ્રયોજન જ સરતું નથી. તમે આ લક્ષણ બનાવ્યું છે - **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ અને **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક વહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ - આ બે અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે. હવે જ્યારે તમારા લક્ષણ મુજબ પણ આ બે અવ્યાપ્તિ દૂર થતી નથી તો પછી તમારું લક્ષણ સ્વીકારવાનો મતલબ શો ?

❀ પરિષ્કાર કરવા પ્રયાસ ❀

પ્રશ્ન :- અરે ભાઈ ! તમારી આ વાત એટલી મજબૂત નથી કે જેથી અમારે અમારું લક્ષણ છોડવું પડે. હા ! તમે બતાવેલ દોષ છે જડબેસલાક. પણ, અમારા લક્ષણમાં થોડો પરિષ્કાર કરી દઈશું પછી આ અવ્યાપ્તિ દૂર થઈ જશે. જુઓ - સૌ પ્રથમ તમે જે પ્રથમ અવ્યાપ્તિ આપી તેને દૂર કરીએ. પ્રથમ અવ્યાપ્તિ તમે **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં વહ્નિઅભાવને લઈને આપી હતી. આ અવ્યાપ્તિ આપવા માટે તમે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા સાધ્યતા-

च्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूप-वृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

लक्षणसमन्वयः अव्याप्तिनिवारणं चैवम् - तत्रादौ 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र यथा वह्न्यभावमादाय अव्याप्तिः न भवति तथा प्रदर्श्यते - एतत्स्थले साध्यतावच्छेदकतात्वेन महानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताद्वितयस्य एव ग्रहणं भवति, तस्य पर्याप्तिसम्बन्धेनाधिकरणविधया महानसीयत्व-वह्नित्वोभयमेव प्राप्यते इति साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपञ्च महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवति, किन्तु भवता तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टा साध्यतावच्छेदकता एव गृहीता, तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेनाऽपि वह्नित्वे एव वर्तमानत्वेन तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वं प्राप्यते, तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितायाः वह्नित्वे एव वर्तमानत्वात् । तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता च वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यसाध्यतावच्छेदकतात्वोभयधर्मावच्छिन्ना, अतः साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितारूपेणाऽपि तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः ग्रहणं सम्भवति । तथा च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वं लब्धम् ।

●

અવચ્છેદકતાત્વ અને વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય - આ બે ધર્મથી અવચ્છિન્ન બનાવી. મતલબ કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વમાં અને વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યમાં રહે છે. હવે એક વાત સમજી લઈએ કે - ઘટાભાવીયપ્રતિયોગિતા ઘટમાં રહે. આ ઘટાભાવીયપ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદકતા ઘટત્વમાં છે. ઘટમાં પ્રતિયોગિતા આવી. માટે, ઘટત્વમાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા આવી. તથા ઘટત્વમાં પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા છે માટે ઘટમાં પ્રતિયોગિતા છે. ઉભય પરસ્પરનિરૂપ્ય-નિરૂપકભાવઆપન્ન છે. તેથી ઘટનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપક ઘટત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કહી શકાય. એટલે કે ઘટત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત ઘટનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા કહેવાય.

પ્રસ્તુતમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં પ્રતિયોગિતા છે. તથા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ - વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય - આ બન્નેમાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે. આ બન્ને પરસ્પરનિરૂપ્ય-

યશોલતા વિવેચના

किन्तु अधुना अभिप्रेताऽभावीयप्रतियोगिता साध्यतावच्छेदकतात्वेनाऽवच्छिन्ना भवेदित्येव न पर्याप्तम्, किन्तु नूतनपरिष्कारानुसारेण साध्यतावच्छेदकतात्वभिन्नेनावच्छिन्ना न भवेदित्यपि आवश्यकम् । वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता साध्यतावच्छेदकतात्वेनाऽपि अवच्छिन्ना वर्तते, साध्यतावच्छेदकतात्वभिन्नवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टत्वेनाऽपि अवच्छिन्ना वर्तते । घटाभावीयघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिता नाम घटत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगिता, यतः प्रति-

●

નિરૂપકભાવઆપન્ન છે. તેથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત થશે.

અમારા લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિ આપતી વખતે તમે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય ઉભયથી અવચ્છિન્ન બનાવી. માટે, અવ્યાપ્તિ આપી શક્યા. જો તમે વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યને અવચ્છેદક ન બનાવો, માત્ર સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાત્વને જ તાદૃશસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાના અવચ્છેદક તરીકે સ્વીકારો તો અવ્યાપ્તિ નહીં જ આવે. કારણ કે માત્ર સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા તો વહ્નિત્વ નિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં પણ રહેશે અને મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતા-અવચ્છેદકતામાં પણ રહેશે. ફલતઃ તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ બને.

ટૂંકમાં, આપણે 'સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા માત્ર સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વથી જ અવચ્છિન્ન થઈ શકે, અન્ય કોઈ ધર્મથી અવચ્છિન્ન ન બને' - તેવું કરવાનું છે. આના માટે આપણે પરિષ્કાર આ પ્રમાણે કરીએ કે -

સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વ-સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-અનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-અભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

અવ્યાપ્તિનિવારણ સંભવિત

આખું લક્ષણ તો પૂર્વવત્ જ છે. ફક્ત આપણે 'સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ' - આટલું પ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે નવું ઉમેર્યું. પહેલાં માત્ર સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નત્વ જ પ્રતિયોગિતાના

योगितायाः अवच्छेदकता घटत्वे वर्तते । एवं साध्यतावच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नप्रतियोगिता = साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगिता । उक्ता वह्नित्ववृत्तिता-विशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्येनाऽपि अवच्छिन्ना, साध्यतावच्छे-दकतात्वेनाऽपि अवच्छिन्ना इति वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपिताऽपि, साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपिताऽपि । ततश्च एतत्प्रतियोगितायाः साध्यता-वच्छेदकतात्वभिन्नवह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्येनाऽपि अवच्छिन्नत्वात्, तादृशप्रतियोगितायां साध्यता-वच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वसत्त्वेऽपि साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं न स्यात् साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगिताव-च्छेदकताभिन्नवह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य तादृशवह्नित्ववृत्तिता-विशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां सत्त्वात् ।

●

વિશેષણ તરીકે હતું. હવે આનો અર્થ સમજીએ -

જ્યારે વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઉભયથી અવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા લઈએ ત્યારે વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય અને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ - આ બન્નેમાં પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા આવે તથા આ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત તાદશપ્રતિયોગિતા કહેવાય. એટલે કે વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા = વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યનિષ્ઠ(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાનિરૂપિત અને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-નિષ્ઠ(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાનિરૂપિત પ્રતિયોગિતા. સ્પષ્ટ છે કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી આ પ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા અને તે સિવાય વહ્નિત્વ-વૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા - આ બન્નેથી નિરૂપિત છે. એટલે કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-નિષ્ઠ(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાભિન્ન(વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદ-કતાથી નિરૂપિત તે પ્રતિયોગિતા છે.

હવે જે પરિષ્કાર કર્યો તે મુજબ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-ભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા હોવી જોઈએ. પ્રસ્તુતમાં આપણે જોઈ ગયા તે મુજબ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાના અવચ્છેદક સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ અને વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય - આ બે હોવાથી સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાત્વ અને વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય - આ બેમાં રહેલ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી

नूतनपरिष्कारानुसारेण यादृशप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यात्, तादृशप्रतियोगितायाः साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितारूपेण एव ग्रहणमभिप्रेतम् इति वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः ग्रहणं नैव सम्भवति, तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नवह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वात् । तथा च या केवलसाध्यतावच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना भवेत् तादृशी एव प्रतियोगिता ग्राह्या, महानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता केवलसाध्यतावच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना भवति । तथा च साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं तादृशमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां भवेदेवेति साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृशमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता ग्रहीतुं शक्यते ।

तादृशप्रतियोगिताश्रयस्य महानसीयत्व-वह्नित्वोभयगतसाध्यतावच्छेदकताद्वितयस्य पर्याप्तिसम्बन्धेन महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव वर्तमानत्वेन तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता

●

નિરૂપિત સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા છે. મતલબ કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી તો નિરૂપિત છે જ. ઉપરાંતમાં, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નવહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી પણ તાદશપ્રતિયોગિતા નિરૂપિત છે. સ્પષ્ટ છે કે નૂતન પરિષ્કાર મુજબ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ સિવાયના ધર્મોમાં રહેલી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા હોવી આવશ્યક હોવાથી તાદશપ્રતિયોગિતા લઈ નહીં શકાય. એટલે કે તમે અવ્યાપ્તિ આપવા માટે જે વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય - સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ - આ ઉભય ધર્મથી અવચ્છિન્ન સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતા લીધી છે, તે લઈ નહીં શકાય. કિંતુ માત્ર સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા લેવી પડશે. તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાના અધિકરણ તો પ્રસ્તુત સ્થલમાં મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ બન્ને બનશે.

તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય અને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ - આ

महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् एव स्यादिति तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं महानसीयत्व -वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवेत् । प्रकृते यः वह्न्यभावः गृहीतः तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता केवलवह्नित्वे एव वर्तमाना वर्तते इति तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता केवलप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना भवेत्, प्रतियोगितावच्छेदकतात्वातिरिक्तेन न केनाऽपि अवच्छिन्ना, अतः तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां प्रतियोगितावच्छेदकता-त्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमेव स्यात्, न तु प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं भवेत् । तथा च तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगिता-वच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगिता-वच्छेदकताऽनिरूपितत्वं सम्भवत्येव ।

●

ઉભય ધર્મથી અવચ્છિન્ન સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા લેતા હતા ત્યારે માત્ર વહ્નિત્વવૃત્તિસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં જ વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય રહેલું હોવાથી તાદશ ઉભય ધર્મ અવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા માત્ર વહ્નિત્વવૃત્તિસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી જ પકડાતી હતી. મહાનસીયત્વવૃત્તિ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય રહેલું ન હોવાથી વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ - આ ઉભય ધર્મથી અવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા મહાનસીયત્વવૃત્તિસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં ન રહે - તે સ્વાભાવિક જ છે.

⁂ માત્ર સા.અ.તાત્વથી અવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા જ ગ્રાહ્ય ⁂

પરંતુ હવે જયારે માત્ર સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વથી જ અવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા લેવી અનિવાર્ય બને છે ત્યારે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ તો વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં અને મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં - આ ઉભય પ્રકારની સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી વહ્નિત્વનિષ્ઠ જે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અને મહાનસીયત્વનિષ્ઠ જે સાધ્યતા-અવચ્છેદકતા - તે ઉભય સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી પ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વથી અવચ્છિન્ન થાય.

માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા તરીકે = માત્ર સાધ્યતાઅવચ્છે-દકતાત્વધર્મથી જ અવચ્છિન્ન, તે સિવાયના અન્ય ધર્મથી અનવચ્છિન્ન એવી પ્રતિયોગિતા તરીકે મહાનસીયત્વ - વહ્નિત્વ - આ બન્ને ધર્મમાં રહેલી જે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા તેમાં

यशोलता विनश्री

अतः तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगिताव-च्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगिताश्रयीभूतायाः तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः केवल-वह्नित्वे एव वर्तमानत्वात् तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता वह्नित्वे एव वर्तमाना भवेत्, तथा च तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगिता-वच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽवच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव स्यात्, न तु महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वम् ।

इत्थञ्च साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वं प्राप्यते, तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽ-निरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च वह्नित्वगतैकत्वं प्राप्यते इति साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरू-पकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वे तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता-त्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयो-गितावच्छेदकत्वासत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽ-निरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां

●

રહેનારી પ્રતિયોગિતા આવી જશે. પૂર્વે જણાવી ગયા તે મુજબ પ્રતિયોગિતાના અધિકરણના જે તમામે તમામ અધિકરણો તેમાં પ્રતિયોગિતાનિરૂપિત(/નિરૂપક)પર્યાપ્તિઅનુયોગિતા આવે. પ્રસ્તુતમાં પ્રતિયોગિતાના અધિકરણ તરીકે જે બે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા છે તેના અધિકરણ તરીકે વહ્નિત્વ અને મહાનસીયત્વ છે. માટે, વહ્નિત્વમાં અને મહાનસીયત્વમાં ફક્ત સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાત્વથી અવચ્છિન્ન, અન્ય ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન એવી જે પ્રતિયોગિતા તન્નિરૂપક-પર્યાપ્તિઅનુયોગિતા રહેશે. આ અનુયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ જ થશે.

આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છે-દકતાઅનિરૂપિત(સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ)પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છે-દકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ છે.

साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपवृत्तित्वं नास्ति, ततः कुतः तादृशोऽभावः धर्तुं शक्यते, कुतो वा तमादायाऽव्याप्त्याशङ्काऽपि ?

किन्तु प्रकृते महानसीयवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते । तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता केवलप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना, तदितरेण चाऽनवच्छिन्ना भवेदिति प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता एव ग्राह्या, तादृशप्रतियोगिताश्रयमहानसीयवह्न्यभावीयमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयस्य पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया महानसीयत्वं वह्नित्वञ्चोभयमेव प्राप्यते इति तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् वर्तमाना भवेदिति तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवेत् ।

साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वम् अस्त्येव । ततश्च

●

જ્યારે તમે જે વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક વહ્નિઅભાવ લીધો છે તે અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ છે. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવ-ચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વમાં તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદ-કતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વ રહેશે નહીં. ફલતઃ સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વમાં રહેશે નહીં.

યશોલતા વિનશ્રા

तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव प्राप्यते इति साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपे तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपवृत्तित्वं तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां सम्भवति ।

अतः तादृशो महानसीयवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञाने विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र तज्ज्ञानत्वहेतुः 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञाने एव वर्तते, तत्र च विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निः वर्तते एव, महानसीयवह्नेः

●

નવા પરિષ્કાર મુજબ જે અભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપમાં રહેતી હોય તે જ અભાવ લઈ શકાતો હોવાથી તાદશ વહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય. કિંતુ વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ તજ્જ્ઞાનભિન્ન જ્ઞાન. તજ્જ્ઞાનત્વ હેતુ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણ-સમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

આમ, 'સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન'ની જગ્યાએ લક્ષણની શરૂઆતમાં જ 'સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત' ને મૂકવાથી '**महानसीयवह्निः अत्र वर्तते**' - **इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत् तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં તાદશવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર થઈ ગઈ.

तत्र विषयत्वात्, तथा च तादृशमहानसीयवह्न्यभावाधिकरणविधया यत् प्राप्येत तत्र तज्ज्ञानत्वहेतुः अवृत्तिरेव भवेदिति लक्षणसमन्वयात् कुतः अव्याप्तिवार्ताऽपि ?

एवम् 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्रापि वह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः न स्यात् । प्रकृते साध्यतावच्छेदकतात्वेन तार्णत्वनिष्ठ-वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताद्वितयस्यैव ग्रहणसम्भवेन, तादृशसाध्यतावच्छेदकताद्वितयस्य च पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया तार्णत्व-वह्नित्वयोरेव प्राप्त्या साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रति-योगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवेत् । किन्तु वह्नित्व-वृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकता यदा गृह्यते तदा तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यता-वच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेन वह्नित्वमात्रवृत्तितया वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकता-निष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता केवलवह्नित्वे एव भवेदिति वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यता-वच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेत् । तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्य-साध्यता-वच्छेदकतात्वोभयधर्मावच्छिन्नत्वेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितारूपेण तादृशवह्नित्व-वृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः ग्रहणं भवति । अतः साध्यतावच्छेदकतात्वा-वच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वमपि प्राप्यते ।

●

✱ મહાનસીયવહ્નિઅભાવની અટકાયત ✱

કિંતુ આટલા પરિષ્કારથી **'पर्वतो वह्निमान् धूमात्'** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર નહીં કરી શકાય. કારણ કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પ્રસ્તુત સ્થલે વહ્નિત્વગતએકત્વ જ છે. આમાં તો કોઈ ગરબડ તમે કરી નથી. પણ જે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વને સંબંધ બનાવવાનો છે તેમાં તો કોઈ પરિષ્કાર કરેલો ન હોવાથી પૂર્વોક્ત રીત્યા વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ - આ ઉભય ધર્મથી અવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા લઈ શકાય. તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ માત્ર વહ્નિત્વગતએકત્વ જ થાય.

પરિણામે, તાદશસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયો-

य शो ल ता वि ज प्रा

तथापि तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता न केवलसाध्यतावच्छेदकतात्वेनैवावच्छिन्ना, अपि तु वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्येनाऽपि अवच्छिन्ना । अतः तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नवह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि वर्तते । नूतनपरिष्कारानुसारेण या प्रतियोगिता केवलसाध्यतावच्छेदकतात्वेनैवावच्छिन्ना भवेत्, तदितरेण न केनाऽपि अवच्छिन्ना, अतः एव तादृशप्रतियोगितायां केवलसाध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमेव भवेत्, साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं नैव भवेत् सैव प्रतियोगिता धर्तुं शक्यते । वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता न तादृशी, पूर्वोक्तरीत्या तस्यां साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नवह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वसत्त्वात् । अतः वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता न ग्राह्या, किन्तु या साध्यतावच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना भवेत्, तादृशी एव प्रतियोगिता ग्राह्या । तार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता केवलसाध्यतावच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना भवति, साध्यतावच्छेदकतात्वातिरिक्तसर्वधर्मैरनवच्छिन्ना वर्तते, अतः तादृशप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमेव वर्तते, साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नवह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यादिनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमेव वर्तते । तथा च तादृशतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता गृह्यते, तादृशप्रतियोगिताश्रयस्य तार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठसाध्यताव-

●

ગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં (વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય-)તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વ રહી જવાથી સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં રહી જાય. તેથી તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ શકાશે. તેનું અધિકરણ પર્વત. ધૂમ હેતુ ત્યાં વૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણઅસમન્વય થતા અવ્યાપ્તિ તો ઊભી જ છે.

यशोलता विवेचना

च्छेदकताद्वितयस्य पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया तार्णत्व-वह्नित्वोभयमेव लभ्यते इति तादृश-साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता तार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठा एव प्राप्यते ।

अतः तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽ-निरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं तार्णत्व-वह्नित्वोभयगतद्वित्वमेव स्यात्, न तु वह्नित्वगतैकत्वम् । यदि वह्न्यभावः गृह्यते तदा पूर्वोक्तरीत्या तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगिताव-च्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-नुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव लभ्यते । ततश्च तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रति-योगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदक-तार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपे तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वाऽसत्त्वात् स्वाव-च्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगि-तावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकतार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूप-वृत्तित्वस्य तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां न सम्भवति इति तादृशवह्न्यभावः धर्तुं न शक्यते,

● **સંબંધકોટિમાં પરિષ્કારથી અવ્યાપ્તિ દૂર**

આ અવ્યાપ્તિને દૂર કરવા માટે સંબંધકોટિમાં પણ પૂર્વે જણાવેલ પરિષ્કાર જ કરવો પડશે. એટલે કે લક્ષણ હવે આ પ્રમાણે થશે -

સ્વઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-અનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ. આખું લક્ષણ યથાવત્ જ છે. ફક્ત સંબંધકોટિમાં જે 'પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન' પ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે હતું તેની જગ્યાએ આ લક્ષણમાં 'પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ-નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત' આને પ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે ગોઠવેલ છે.

ततः कुतः तादृशवह्न्यभावमादायाऽव्याप्त्याशङ्काऽपि ?

किन्त्वत्र तार्णवह्न्यभावः एव ग्राह्यः, तार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तार्णत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् वर्तते इति प्रतियोगितावच्छेदकतात्वरूपेण तार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयस्यैव ग्रहणं भवति, केवलप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना हि तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता, तादृशप्रतियोगिता प्रतियोगितावच्छेदकतात्वातिरिक्तसर्वधर्मानवच्छिन्ना एवेति तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व -वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमेव वर्तते, प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं नैव वर्तते इति प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता गृह्यते, तादृशप्रतियोगिताश्रयस्य तादृशतार्णत्ववह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयस्य पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया तार्णत्व-वह्नित्वोभयं लभ्यते इति प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता तार्णत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव प्राप्येत ।

यशोलता

अतः तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव लभ्यते । साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि तार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव प्राप्यते इति साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकतार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपे तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगिताऽवच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकतार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपवृत्तित्वं स्यादिति तादृशतार्णवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञाने विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निः

वर्तते, तार्णवह्नेः अत्र विषयत्वात्, तथा च तत्र विषयितासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकतार्णवह्न्यभावः नैव वर्तते, किन्तु अन्यदेव तादृशतार्णवह्न्यभावाधिकरणविधया लभ्यते, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोरवृत्तित्वेन लक्षणसमन्वयात् कुतः अव्याप्त्याशङ्का ?

इत्थञ्च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वं नाम साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वम्, एतत्परिष्कारेणैव 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र, 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र च वह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिनिवारणं सुलभमिति काऽत्र व्यग्रता ?

एवं 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादायाऽपि नाऽव्याप्तिः । तथा हि - महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयमेव गृह्यते यदि प्रतियोगितावच्छेदकतात्वरूपेण महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता गृह्यते । तादृशप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयस्य पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया महानसीयत्व-वह्नित्वोभयमेव प्राप्यते इति तादृशप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् वर्तमाना भवेत् । अतः तादृशप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव स्यात् ।

●

અર્થ તો પૂર્વોક્ત રીતે સમજાઈ જ જાય તેમ છે. આપણે લક્ષણસમન્વય જોઈએ. **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આપવા માટે તમે વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા લીધી. મતલબ કે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદકતા વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ - આ ઉભય ધર્મમાં રહે છે. વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - આ ઉભય પ્રકારની પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત (તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ)પ્રતિયોગિતા થાય. મતલબ કે તાદશ મહાનસીયવહ્નિ-અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી તો નિરૂપિત છે જ. ઉપરાંતમાં, તાદશપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક-તાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન એવી વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-

यशोलता विजनश्री

किन्तु यदा वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकता गृह्यते तदा तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया वह्नित्वस्यैव प्राप्तेः तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वं लभ्यते । तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यप्रतियोगितावच्छेदकतात्वोभयेनाऽवच्छिन्नत्वात् प्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितारूपेण तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठवह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्य-प्रतियोगितावच्छेदकतात्वोभयावच्छिन्नप्रतियोगिताग्रहणं सम्भवति । तथा च तादृशप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वं प्राप्तम् ।

●

અવચ્છેદકતાથી પણ તાદશ પ્રતિયોગિતા નિરૂપિત છે.

આપણા પરિષ્કાર મુજબ મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ તે જ પ્રતિયોગિતા લઈ શકાય કે જે પ્રતિયોગિતા પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત હોય. સ્પષ્ટ છે કે તમે લીધેલી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત હોવાથી તાદશવહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઉભયધર્મથી અવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા લઈ નહીં શકાય. કિંતુ માત્ર પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વથી અવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા જ લેવી પડશે. તાદશપ્રતિયોગિતાના અધિકરણ તરીકે તો મહાનસીયત્વનિષ્ઠ અને વહ્નિત્વનિષ્ઠ - બન્ને પ્રકારની પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ગૃહીત થઈ જાય. કારણ કે જ્યારે વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઉભયધર્મઅવચ્છિન્ન(પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ)પ્રતિયોગિતા લીધી ત્યારે વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય ધર્મ તો માત્ર વહ્નિત્વવૃત્તિપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં જ રહેલો હોવાથી તાદશ ઉભય ધર્મથી અવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા પણ માત્ર વહ્નિત્વવૃત્તિપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં જ રહે. મહાનસીયત્વવૃત્તિપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય ન રહેલું હોવાથી તાદશપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલ પ્રતિયોગિતામાં વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યઅવચ્છિન્નત્વ ન રહે. ટૂંકમાં, જ્યારે વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઉભયઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા લઈએ તો તે પ્રતિયોગિતા માત્ર વહ્નિત્વવૃત્તિપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં જ રહે. પ્રતિયોગિતાના

अधुना नूतनपरिष्कारानुसारेण यादृशप्रतियोगिता केवलमभिप्रेताऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना भवेत्, अभिप्रेताभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्ना भवेत्, अर्थाद् यादृशप्रतियोगितायाम् अभिप्रेताभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमेव भवेत्, अभिप्रेताऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं न भवेत्, तादृशप्रतियोगिता एव ग्रहीतुं शक्यते । तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्येन प्रतियोगितावच्छेदकतात्वेन चावच्छिन्नत्वात् तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि वर्तते, प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नवह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि वर्तते इति तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं न स्यादिति तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता धर्तुं नैव शक्यते ।

●

અધિકરણના તમામે તમામ અધિકરણમાં તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા આવે. આ ન્યાય પ્રમાણે તાદશવહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઉભયધર્મ-અવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા માત્ર વહ્નિત્વમાં જ જશે. કારણ કે તાદશ-ઉભયધર્મઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનું અધિકરણ માત્ર તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયવહ્નિત્વ-નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જ છે અને તાદશપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ માત્ર વહ્નિત્વ જ છે.

કિંતુ જ્યારે માત્ર પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા લેવામાં આવે ત્યારે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ તો મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં અને વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી તાદશપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા મહાનસીયત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં - આ બન્નેમાં રહેલી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહે. પૂર્વે જણાવેલ ન્યાય મુજબ તાદશ-

किन्तु या प्रतियोगिता केवलप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेनैव अवच्छिन्ना भवेत्, प्रतियोगितावच्छेदकतात्वातिरिक्तसर्वधर्मैरनवच्छिन्ना भवेत् तादृशप्रतियोगितायामेव प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं भवेत् । तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता केवलप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना वर्तते, प्रतियोगितावच्छेदकतात्वातिरिक्तसर्वधर्मैरनवच्छिन्ना एव वर्तते । अतः तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयवृत्तिप्रतियोगितायां प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमेव वर्तते, प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं नैव वर्तते ।

य तथा च प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयवृत्तिप्रतियोगितायाः एव ग्रहणं सम्भवति । तादृशप्रतियोगिताश्रयतादृशमहानसीयवह्न्यभावीयमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयस्य पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्यैव प्राप्तेः तादृशप्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् प्राप्यते । अतः तादृशप्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव स्यात्, न तु वह्नित्वगतैकत्वम्, तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयवृत्तिप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपतया महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वस्यैव प्राप्तेः ।

'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्येतत्स्थले तु साध्यतावच्छेदकता वह्नित्वे एव अवभासते,

●

પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાના અધિકરણ તરીકે મહાનસીયત્વ - વહ્નિત્વ - આ બે જ પકડાશે. આ બેમાંથી કોઈ એક નહીં. ફલતઃ તાદૃશઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ જ થશે. વહ્નિત્વગતએકત્વ નહીં. આમ, તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ બનશે.

वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकता पर्याप्तिसम्बन्धेनाऽपि वह्नित्वे एव वर्तते, अतः तादृशसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि वह्नित्वे एव भवेत् । एषा साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता साध्यतावच्छेदकतात्वेनैव अवच्छिन्ना वर्तते, साध्यतावच्छेदकतात्वातिरिक्तेन न केनाऽप्यवच्छिन्ना वर्तते । अतः तादृशसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमेव भवेत्, साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं नैव भवेत्, अतः साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिताग्रहणं सम्भवति, तादृशप्रतियोगिताश्रयसाध्यतावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया केवलवह्नित्वमेव प्राप्यते इति साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता केवलवह्नित्वे एव भवेत्, साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि च वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेत् ।

इत्थञ्च तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वस्यैव प्राप्तेः, वह्नित्वगतैकत्वस्याऽप्राप्तेः, साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च वह्नित्वगतैकत्वस्यैव प्राप्तेः, महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वस्याऽप्राप्तेश्च साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वस्य असत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं न सम्भवति, तथा च महानसीयवह्न्यभावोऽपि धर्तुं न शक्यते इति कुतः तमादायाऽव्याप्तिः

य शो ल ता

सम्भवेत् ? किन्तु प्रकृते वह्न्यभाव एव ग्राह्यः ।

एवं पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र तार्णवह्न्यभावमादायाऽपि न अव्याप्तिः, तथा हि - एतत्स्थले पूर्वोक्तरीत्या साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तु वह्नित्वगतैकत्वमेव वर्तते ।

तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयमेव प्रतियोगितावच्छेदकतात्वेन गृह्यते, तादृशप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयस्य च पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया तार्णत्व-वह्नित्वोभयमेव प्राप्यते इति तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता तार्णत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव वर्तते, अतः तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि तार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवेत् ।

यशोलता

किन्तु यदा वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टा तार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता गृह्यते तदा तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया केवलवह्नित्वमेव प्राप्यते, अन्यथा तस्याः वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यहानेः । तथा च तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता केवलवह्नित्वे एव भवेत् । तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्य-प्रतियोगितावच्छेदकतात्वोभयेनाऽवच्छिन्ना इति तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः प्रतियोगितावच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नप्रतियोगितारूपेण ग्रहणं सम्भवति, अतः तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्न-(वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यावच्छिन्न-तार्णवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठ)-प्रतियोगिता निरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि केवलवह्नित्वे एव वर्तमाना भवेत् ।

एवं तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया वह्नित्वगतैकत्वस्य प्राप्तेः तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्न(वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यावच्छिन्न-तार्णवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठ)प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि वह्नित्वगतैकत्वमेव स्यादिति पूर्वोक्तपरिष्कारानुसारेण तादृशाभावग्रहणं सम्भवितं जातम् ।

अधुना नूतनपरिष्कारानुसारेण अभिप्रेताभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठा या प्रतियोगिता

सा केवलप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना भवेत्, प्रतियोगितावच्छेदकतात्वातिरिक्तसर्वधर्मैः अनवच्छिन्ना भवेत् तादृशी एव प्रतियोगिता ग्राह्या भवति, यतः यदि प्रतियोगितावच्छेदकतात्वातिरिक्तैः सर्वैरपि धर्मैः तादृशी प्रतियोगिता अनवच्छिन्ना भवेत् तदैव तस्यां प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यात्, प्रतियोगितावच्छेदकतात्वभिन्नेन केनाऽपि धर्मेणाऽवच्छिन्नत्वे तादृशप्रतियोगितायां प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमेव स्यात्, न तु अनिरूपितत्वम् ।

अतः यदि उक्ततार्णवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता केवलप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना भवेत् तदैव तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः ग्रहणं सम्भवति । किन्तु तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता तु प्रतियोगितावच्छेदकतात्वेनाऽपि अवच्छिन्ना वर्तते, वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्येनाऽपि अवच्छिन्ना वर्तते । अतः तादृशप्रतियोगितायां प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि भवेत्, वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि भवेत् । तथा च प्रतियोगितावच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नप्रतियोगितारूपेण तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः ग्रहणं सम्भवति, किन्तु प्रतियोगितावच्छेदकतात्वातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितारूपेण तादृशप्रतियोगितायाः ग्रहणं न सम्भवति, तादृशप्रतियोगितायाः प्रतियोगितावच्छेदकतात्वातिरिक्तवह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यधर्मेण अवच्छिन्नत्वात् । ततः तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं भवेत्, किन्तु प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं न भवेदिति तादृशप्रतियोगिताग्रहणं नैव शक्यम्, नूतनपरिष्कारानुसारेण प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितायाः एव ग्राह्यत्वात् ।

यशोलता

किन्तु प्रकृते या प्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता प्रतियोगितावच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना भवेत्, प्रतियोगितावच्छेदकतात्वातिरिक्तसर्वधर्मैरनवच्छिन्ना एव भवेत् तादृशप्रतियोगिता एव ग्रहीतुं शक्यते । यदा तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितये

वर्तमाना प्रतियोगिता गृह्यते तदा तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयनिष्ठप्रतियोगिता केवलप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना भवेत्, प्रतियोगितावच्छेदकतात्वातिरिक्तेन न केनाऽपि धर्मेण साऽवच्छिन्ना वर्तते । अतः तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व -वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयनिष्ठप्रतियोगितायां प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमेव वर्तते, प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं नैव वर्तते । तथा च प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व -वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता ग्रहीतुं शक्यते ।

तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता तु पर्याप्तिसम्बन्धेन तार्णत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव वर्तते इति प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तार्णत्व -वह्नित्वगतद्वित्वमेव प्राप्यते, तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितायाः तार्णत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् वर्तमानतया तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया तार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वस्य प्राप्तेः ।

य शो ल ता

साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपञ्च वह्नित्वगतैकत्वमेव अस्ति, न तु तार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वम्, तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपन्तु तार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवति, वह्नित्वगतैकत्वं न भवतीति साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वं नैव स्यादिति स्वावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां

न सम्भवतीति तादृशतार्णवह्न्यभावः प्रकृते नैव ग्राह्यः । किन्तु प्रकृते वह्न्यभावः एव ग्राह्यः ।

वह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता केवलप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेनैव अवच्छिन्ना वर्तते, प्रतियोगितावच्छेदकतात्वातिरिक्तसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वं तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां वर्तते । तथा च तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमेव भवेत्, प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं नैव भवेत् ।

अतः प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता गृह्यते । एषा हि प्रतियोगिता पर्याप्तिसम्बन्धेन केवलवह्नित्वे एव वर्तते, अतः तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता केवलवह्नित्वे एव वर्तमाना भवेदिति प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि केवलवह्नित्वे एव वर्तमाना लभ्यते । तथा च तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया वह्नित्वगतैकत्वप्राप्तेः तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि वह्नित्वगतैकत्वमेव प्राप्यते । साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तु वह्नित्वगतैकत्वमस्त्येव ।

इत्थञ्च साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनु-

●

બન્ને પ્રકારની અવ્યાપ્તિનું નિવારણ પરિષ્કારથી

હવે તો વાત દીવા જેવી ચોક્ખી થઈ ગઈ કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ હોવાથી અને તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-

योगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं सम्भवति एवेति तादृशो वह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणे च जलह्रदादौ धूमहेतोरवृत्तित्वेन लक्षणसमन्वयात् कुतोऽव्याप्तिः ?

तथा च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वस्थाने साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठा(प्रतियोगिता)ऽवच्छेदकताभिन्ना(प्रतियोगिता)वच्छेदकताऽनिरूपितत्वप्रवेशमादृत्य, स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वस्थाने सम्बन्धे स्वावच्छेदकतात्वनिष्ठा(प्रतियोगिता)वच्छेदकताभिन्ना(प्रतियोगिता)वच्छेदकताऽनिरूपितत्वप्रवेशमादृत्य च यदि स्वावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः - इत्येवं लक्षणमभ्युपेयते तदा वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितामादाय 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र, 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं

●

અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ હોવાથી તાદશસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકતા નહીં રહી શકે. પરિણામે, સ્વઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં નહીં રહે. તેથી, તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય. કિંતુ શુદ્ધ વહ્નિઅભાવ જ લેવો પડશે કે જે વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયો-

विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र च वह्न्यभावमादाय, वह्नित्व-वृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितामाश्रित्य 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादाय तार्णवह्न्यभावमादाय वा नाऽव्याप्तिगन्धोऽपि इति किमर्थमेतल्लक्षणं त्याज्य*मिति चेत् ?*

न, एतत्परिष्कारेणाऽपि अनिस्तारात् । तथा हि - एतत्परिष्काराऽनुसारेण भवता पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र तार्णवह्न्यभावमादाय महानसीयवह्न्यभावमादाय च यथा नास्ति अव्याप्तिः तथा उपदर्शितम्, किन्तु एवं रीत्या परिष्काराऽभ्युपगमे पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र वह्न्यभावोऽपि ग्रहीतुं दुष्करः स्यात्, यतः भवता स्वीकृतपरिष्कारानुसारेण वह्न्यभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता यदि प्रतियोगितावच्छेदकतात्वातिरिक्तसर्वधर्मानवच्छिन्ना भवेत् तदैव तादृशप्रतियोगितायाः ग्रहणं सम्भवति । किन्तु वह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिताऽपि प्रतियोगितावच्छेदकतात्वेन प्रतियोगित्वेनाऽपि चावच्छिन्ना भवति।

य शो ल ता

अयमाशयः - वह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां प्रतियोगितावच्छेदकतात्वं वर्तते, प्रतियोगितावच्छेदकतात्वं = प्रतियोगितानिरूपिताऽवच्छेदकतात्वम्, यतः प्रतियोगितावच्छेदकता प्रतियोगितानिरूपिता भवति । तथा च प्रतियोगितावच्छेदकतायां प्रतियोगिता निरूपितत्व-

●

ગિતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ જ છે. તાદૃશવહ્નિ-અભાવનું અધિકરણ જલહ્રદ. ધૂમ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિને કોઈ અવકાશ રહેતો નથી.

ટૂંકમાં, સ્વઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ - આ લક્ષણ મુજબ **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં તાદૃશ વહ્નિઅભાવને લઈને કે **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આવશે જ નહીં. તો પછી અવ્યાપ્તિ આવશે જ - આવો તમારો દાવો પોકળ જ ને ?

વિ નં શ્રી

सम्बन्धेन वर्तते, अवश्यं भासते च । तथा च प्रतियोगितावच्छेदकतायां प्रतियोगिताऽपि वर्तते, अवच्छेदकतात्वमपि वर्तते इति एतद्धर्मद्वितयं तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकतायां वर्तमानप्रतियोगितायाः अवच्छेदकं भवेत् । प्रतियोगितावच्छेदकतात्वमेव विभक्तं प्रतियोगित्वे अवच्छेदकतात्वे पर्यवस्यति इति प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेद-कताऽपि प्रतियोगित्वे अवच्छेदकतात्वे च पर्यवसन्ना । तत्र यद् अवच्छेदकतात्वं तत् प्रतियोगिता-वच्छेदकतात्वरूपमेव इति प्रतियोगितावच्छेदकतात्व(= अवच्छेदकतात्व)भिन्नप्रतियोगिताधर्मेणाऽपि तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता अवच्छिन्ना भवेदिति तादृशवह्न्यभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायामपि तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं नैव स्यात्, तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायाः तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वात् ।

प्रतियोगिता हि निरूपितत्वसम्बन्धेन प्रतियोगितावच्छेदकतायां वर्तते इति प्रतियोगिता-वच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायाम् अवच्छेदकता भवति, अतः तादृशप्रतियोगितानिष्ठा प्रतियोगिता-वच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितावच्छेदकता निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्ना कथ्यते ।

●

તાદૃશ લક્ષણ અસંભવિત

पूर्वपक्ष :- (પૂર્વોક્ત પ્રશ્નનો જવાબ પૂર્વપક્ષ જ આપે છે, ત્યાર બાદ ઉત્તરપક્ષ આવશે.) મહાશય ! અમારા દાવા પોકળ નથી હોતા. તમે જે લક્ષણ બતાવ્યું છે, તે તો સાવ જ અસંભવિત છે. **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં વહ્નિઅભાવને લઈને પણ તમે લક્ષણસમન્વય નહીં કરી શકો. જુઓ ! તમારા લક્ષણ મુજબ (૧) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી પ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત હોવી જોઈએ. એટલે કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી પ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ સિવાયના ધર્મોથી અવચ્છિન્ન ન હોવી જોઈએ. અને (૨) તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી પ્રતિયોગિતા પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત હોવી જોઈએ. એટલે કે તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી પ્રતિયોગિતા પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ સિવાયના અન્ય ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન હોવી જોઈએ.

अत्र प्रतियोगितावच्छेदकता वह्नित्वादौ वर्तते इति प्रतियोगितावच्छेदकतायां प्रतियोगिता भवति । निरूपितत्वसम्बन्धेन च या प्रतियोगिता प्रतियोगितावच्छेदकतायां वर्तते सा अभावीया इति स्पष्टः द्वयोर्भेदः, नात्र मोह्यम् ।

●

નૂતન લક્ષણ પ્રમાણે ઈષ્ટઅભાવની પણ અપ્રાપ્તિ

વાસ્તવમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ સિવાયના સાધ્યત્વ નામના ધર્મથી પણ અવચ્છિન્ન હોય જ છે. અને તાદૃશવહ્નિઅભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા પણ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ સિવાયના પ્રતિયોગિત્વ નામના ધર્મથી અવચ્છિન્ન હોય જ છે. કહેવાનો આશય એ છે કે - સાધ્યતા-અવચ્છેદકતામાં રહેલા ધર્મો (અને તે જ્ઞાનમાં અવશ્ય ભાસમાન ધર્મો) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાના અવચ્છેદક બને. જ્યારે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા કહેવામાં આવે છે ત્યારે, વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિબુદ્ધિમાં દરેક પદાર્થો પરસ્પર વિશેષ્ય-વિશેષણભાવઆપન્ન હોવાથી, સાધ્યતાનું વૈશિષ્ટ્ય અવચ્છેદકતામાં જણાય. સાધ્યતા પણ એક પદાર્થ છે, અવચ્છેદકતા પણ એક પદાર્થ છે. માટે, સાધ્યતાનું વૈશિષ્ટ્ય અવચ્છેદકતામાં જણાવવાનું જ. સાધ્યતાથી નિરૂપિત અવચ્છેદકતા છે. માટે, નિરૂપિતત્વસંબંધથી સાધ્યતા અવચ્છેદકતામાં રહે.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં નિરૂપિતત્વસંબંધથી સાધ્યતા રહે છે. એટલે કે સાધ્યતા, અવચ્છેદકતામાં અવશ્ય જણાય જ છે. માટે, અવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદકતા સાધ્યતામાં પણ રહેશે જ. સાધ્યતા નિરૂપિતત્વસંબંધથી અવચ્છેદકતામાં રહે છે, માટે સાધ્યતામાં તાદૃશઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદકતા રહે છે. તેથી, નિરૂપિતત્વ-સંબંધઅવચ્છિન્નસાધ્યતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કહેવાય. આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વમાં અને સાધ્યતામાં - બન્નેમાં રહેશે. એટલે કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી અને સાધ્યતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી - આ બન્ને પ્રકારની પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત થશે.

તમારા પરિષ્કાર મુજબ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત જે પ્રતિયોગિતા હોય તે જ પ્રતિયોગિતા લઈ શકાય છે. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં એવી કોઈ પ્રતિયોગિતા નથી કે જે માત્ર સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી જ નિરૂપિત હોય. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં

ય શો લ વિ જ્ઞ આ

ततश्च तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां (प्रतियोगिता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगित्वनिष्ठनिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वसत्त्वात् प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता नैव ग्रहीतुं शक्यते । तथा च वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता न काऽपि तादृशी वर्तते यस्यां वर्तमानायां प्रतियोगितायां प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं भवेदिति तादृशवह्न्यभावः धर्तुं न शक्यते । ततश्च को हि अपरोऽभावः प्राप्यते यमादाय लक्षणसमन्वयः सम्भवेदिति तादृशाऽभावाप्रसिद्धिनिबन्धनो दोषो दुर्निवारः ***इति चेत् ?***

●

રહેલી પ્રતિયોગિતા (૧) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી અને (૨) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન સાધ્યતાનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી - આ બે પ્રકારની પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત જ હોય. આ રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત પ્રતિયોગિતા જ અપ્રસિદ્ધ થઈ જવાથી તમારા લક્ષણ મુજબ લક્ષણસમન્વય થશે કેમ ?

આ જ રીતે વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા માત્ર પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વથી જ અવચ્છિન્ન નથી હોતી, કિંતુ પ્રતિયોગિતાથી પણ અવચ્છિન્ન હોય છે. કારણ કે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં જે ધર્મ ભાસે તે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાના અવચ્છેદક બને. પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં નિરૂપિતત્વસંબંધથી પ્રતિયોગિતા અવશ્ય રહે અને વિશિષ્ટવૈશિષ્ટ્યઅવગાહિજ્ઞાનમાં તો અવશ્ય તે ભાસે. માટે, તાદશ પ્રતિયોગિતા તો સુતરાં તાદશપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદક બનશે.

આમ, વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદકતા (૧) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ અને (૨) પ્રતિયોગિત્વ - આ બેમાં તો નિયમા જાય જ. માટે, (૧) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ અને (૨) (તાદશપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-) પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ - આ બે ધર્મો તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાનિષ્ઠ કોઈ પણ પ્રતિયોગિતામાં જાય જ. આ બે ધર્મો ન હોય એવી કોઈ

मैवम्, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतादिनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नत्वस्याऽपि प्रतियोगिताविशेषणविधया उपादाने तन्निवारणसम्भवात् ।

अयमाशयः - अस्माभिः साध्यतावच्छेदकतात्वाद्यवच्छिन्नत्वस्याऽयमर्थः क्रियते यदुत निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतादिनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यत्वादि)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगिताऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वम् इति । तथा चैवं लक्षणम् -

●

પ્રતિયોગિતા તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી ન હોય.

❀ સાધ્યત્વાદિ ધર્મોથી તાદૃશપ્રતિયોગિતા અવચ્છિન્ન ❀

તમારા પરિષ્કાર મુજબ તો પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-ભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ રહેલું હોય તે જ પ્રતિયોગિતા લઈ શકાય છે. જ્યારે હમણાં જ બતાવ્યું તે મુજબ બધી પ્રતિયોગિતામાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ જાય જ. (યાદ રહે ! પ્રતિયોગિતા પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં નિરૂપિતત્વસંબંધથી રહે છે. માટે, પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલ પ્રતિયોગિતાની જે અવચ્છેદકતા પ્રતિયોગિતામાં રહે છે તે નિરૂપિતત્વસંબંધથી અવચ્છિન્ન થશે. મતલબ કે નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા કહેવાય.) માટે, તમારા પરિષ્કાર મુજબની પ્રતિયોગિતા જ અપ્રસિદ્ધ થઈ જશે. તો હવે કયા અભાવને લઈને લક્ષણસમન્વય કરશો ?

સ્પષ્ટ છે કે **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અને **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક વહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે તમે જે લક્ષણ બનાવ્યું તે સર્વત્ર અપ્રસિદ્ધિદોષગ્રસ્ત થઈ જશે. એક સાંધો ત્યાં તેર તૂટે - એવી હાલત છે તમારી !

✺ પુનઃ પરિષ્કાર, અવ્યાપ્તિ દૂર ✺

ઉત્તરપક્ષ :- અરે ભાઈ ! આટલા આકળા ક્યાં થાવ છો ? આટલી સરસ બુદ્ધિ છે તો થોડી રચનાત્મક કાર્યમાં વાપરો ને ? આ તમારી મનોવૃત્તિ સંસ્કૃતની એક સુપ્રસિદ્ધ કહેવતનું પ્રતિબિંબ છે કે **"अशक्तोऽहं गृहारम्भे, शक्तोऽहं गृहभञ्जने"** કંઈ વાંધો નહીં. અમારી પાસે તો સમાધાન હાજર જ છે. અમે હવે લક્ષણ આ પ્રમાણે બનાવશું કે -

य शो ल ता

वि ज्ञा

निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-वच्छेदकत्वसम्बनधेन निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न(साध्यता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

लक्षणसमन्वयः एवम् - पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र यदा वह्न्यभावः गृह्यते तदा वह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता (प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वेन प्रतियोगित्वेन च अवच्छिन्ना, प्रतियोगिताऽवच्छेदकताद्वितयातिरिक्तसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वमेव तादृश-

●

(१) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નસ્વ(પ્રતિયોગિતા)નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-(૨) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી

(૧) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નસાધ્યતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-(૨) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-અનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-અભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

❀ મહાનસીયવહ્નિસાધ્યક સ્થલે લક્ષણસમન્વય ❀

મુદ્દાસર લક્ષણને સમજીએ -

સૌ પ્રથમ સ્થળ લઈએ - **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते'** - **इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં તાદૃશવહ્નિઅભાવ લઈએ. તમે જણાવેલ કે - "સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન એવી સાધ્યતાનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી પણ તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપિત હોવાથી, તમે જે લક્ષણ બનાવ્યું કે જે પ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત હોય તે જ પ્રતિયોગિતા લઈ શકાય - તે મુજબ, કોઈ પણ પ્રતિયોગિતા લઈ જ ન શકાય. કારણ કે તમામે તમામ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા (૧) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત હોય છે. અને (૨) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત હોય

वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाम् अस्ति, तथा च तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं वर्तते, अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं च वर्तते । प्रतियोगिता-तदवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमेव वर्तते तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायाम्, अतः तादृशप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं प्राप्यते एव । अतः तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायाः ग्रहणं निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण सम्भवति ।

●

છે. આ બન્ને પ્રકારની પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી તો નિરૂપિત હોય જ.'' માટે, અમે તમારી આ વાતને લક્ષ્યમાં રાખી હવે લક્ષણ એવું બનાવ્યું કે જે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને નિરૂપિતત્વસંબંધ-અવચ્છિન્નસાધ્યતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - આ બે સિવાયની અન્ય કોઈ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત ન હોય તે પ્રતિયોગિતા લઈ શકાય. આ લક્ષણ મુજબ **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत् तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં વિષયિતાસંબંધ-અવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક વહ્નિઅભાવ લઈ ન શકાતા અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

તે આ રીતે → અવ્યાપ્તિ આપવા માટે તમે વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિગતએકત્વ બનાવ્યું. પણ, આવું કરવા માટે તમારે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદકતા (૧) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વમાં (૨) સાધ્યતામાં (નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન) અને (૩) વહ્નિત્વ-વૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યમાં - આ ત્રણમાં માનવી પડશે. એટલે કે તાદશસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા)નિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતા

(૧) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા,

(૨) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નસાધ્યતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા,

यशोलता विनआ

तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेन वह्नित्वमात्रवृत्तितया तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता केवलवह्नित्वे एव स्यादिति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नतादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि केवलवह्नित्वे एव भवेत् । तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया वह्नित्वगतैकत्वस्यैव प्राप्तेः निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नतादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि वह्नित्वगतैकत्वमेव प्राप्यते । तथा च तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न -(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन वह्नित्वगतैकत्वरूपे वर्तते इति स्थितम् ।

●

(૩) વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - આ ત્રણ પ્રકારની પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત છે. મતલબ કે (૧) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને (૨) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નસાધ્યતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - આ બે પ્રકારની પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી ભિન્ન એવી (૩) વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી પણ નિરૂપિત એવી પ્રતિયોગિતા તમે અવ્યાપ્તિ આપવા માટે લીધી છે.

અમારા પરિષ્કાર મુજબ (૧) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નસાધ્યતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને (૨) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - આ બે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સિવાયની પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત એવી જ પ્રતિયોગિતા લઈ શકાય છે. તમે જે પ્રતિયોગિતા લીધી તે (૧) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નસાધ્યતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન, (૨) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી ભિન્ન એવી વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત છે. માટે તાદશ વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યઅવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા તમે લઈ નહીં શકો.

કિંતુ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા જ તમારે લેવી પડશે. આ પ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદકતા માત્ર (૧) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વમાં અને (૨) સાધ્યતામાં

य शो ल ता वि ज ञा

यदि अत्र महानसीयवह्न्यभावः गृह्यते, महानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्ट-प्रतियोगितावच्छेदकता च गृह्यते तदा तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता (१) निरूपितत्वसम्बन्धेन प्रतियोगितावच्छिन्ना, (२) (प्रतियोगिता)-अवच्छेदकतात्वेनाऽवच्छिन्ना, (३) वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्येन चावच्छिन्ना । प्रतियोगिता-तदवच्छेदकता-वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यैतत्त्रितयधर्मेण तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्ट-प्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता अवच्छिन्ना भवति, अतः तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं (प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वञ्च वर्तन्ते इति तादृशमहानसीय-वह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धाव-

●

(निरूपितत्वसंबंधअवच्छिन्न) - આ બેમાં જ રહેશે. આ સિવાયના અન્ય કોઈ ધર્મમાં નહીં. માટે, આ બે ધર્મમાં રહેલી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત જ તે પ્રતિયોગિતા થશે. આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-સાધ્યતાઅવચ્છેદક-તાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન એવી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત થઈ જશે. માટે, આ પ્રતિયોગિતા જ લઈ શકાશે.

✳ વહ્નિત્વવૃત્તિ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અગ્રાહ્ય ✳

જ્યારે, તમે વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યઅવચ્છિન્ન - સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા લેતા હતા ત્યારે તે પ્રતિયોગિતા માત્ર વહ્નિત્વવૃત્તિસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં જ રહી શકતી. કારણ કે વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય ધર્મ માત્ર વહ્નિત્વવૃત્તિ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં જ રહે છે. મહાનસીયત્વવૃત્તિસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં નહીં. 'પોતાનામાં રહેલો ધર્મ પોતાનામાં રહેલી પ્રતિયોગિતાનો અવચ્છેદક બને' - આ નિયમ મુજબ વહ્નિત્વવૃત્તિસાધ્યતા-અવચ્છેદકતામાં જ વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય રહેતું હોવાથી વહ્નિત્વવૃત્તિસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-નિષ્ઠપ્રતિયોગિતા જ વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યથી અવચ્છિન્ન થઈ શકે. મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય ધર્મ ન રહેલો હોવાથી મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલ પ્રતિયોગિતા વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યધર્મથી અવચ્છિન્ન ન થઈ

યશોલતા વિજ્ઞા

च्छिन्नप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नवह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वसत्त्वाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता धर्तुं न शक्यते ।

अतः महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता तादृशी ग्राह्या या प्रतियोगिता-तदवच्छेदकतात्वातिरिक्तसर्वधर्मानवच्छिन्ना भवेत् । यदा तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता गृह्यते तदा तादृशी प्रतियोगिता

●

શકે. આમ, જ્યારે વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યઅવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા લઈએ ત્યારે તે વહ્નિત્વવૃત્તિ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેનારી જ આવે. અને તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ મળી જાય.

પરંતુ, જ્યારે માત્ર સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા લેવામાં આવે ત્યારે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ તો વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં અને મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં - બન્ને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેતું હોવાથી મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં અને વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં - બન્ને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેનારી પ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વથી અવચ્છિન્ન થઈ જાય. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ બને.

પ્રસ્તુતમાં, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા જ (૧) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નસાધ્યતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન અને (૨) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નએવીપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત થશે. માટે તે પ્રતિયોગિતા જ લઈ શકાશે. તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ જ થશે.

⁂ વહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય ⁂

સ્પષ્ટ છે કે -

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-

केवलप्रतियोगिता-तदवच्छेदकत्वरूपधर्मद्वितयेनैवाऽवच्छिन्ना भवति, तदतिरिक्तसर्वधर्मानवच्छिन्ना भवति । अतः तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्ति-प्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं स्यात्, (प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि स्यात्, प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतैतद्द्वितयभिन्नवह्नित्व-वृत्तितावैशिष्ट्यादिनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं नैवास्ति । तथा च निरूपितत्वसम्बन्धाव-च्छिन्नप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगतावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृशमहानसीयवह्न्यभावीय-महानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता ग्रहीतुं शक्यते, तादृश-प्रतियोगिताश्रयतादृशमहानसीयवह्न्यभावीयमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया महानसीयत्वं वह्नित्वञ्चोभयं प्राप्यते इति तादृशमहानसीय-

●

સાધ્યતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ છે. જ્યારે તાદશ-વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ છે.

આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-નિરૂપિતત્વસંબંધ-અવચ્છિન્નસાધ્યતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વમાં તાદશ-વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકત્વ ન રહેતું હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા તાદશ(સાધ્યતાઅવચ્છે-દકતાનિષ્ઠ)પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વ-ગતદ્વિત્વમાં રહેશે નહીં. માટે, તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક વહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય. કિંતુ શુદ્ધ મહાનસીયવહ્નિઅભાવ જ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ તજ્જ્ઞાનભિન્ન જ્ઞાન. તજ્જ્ઞાનત્વ હેતુ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

અહીં પૂર્વે જે 'સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નત્વ' પ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે

યશોલતા
વિવરણ શ્રી

वह्न्यभावीयमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितायाः महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् वर्तमानतया निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव भवेत् ।

ततश्च तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वस्यैव प्राप्तेः निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधयाऽपि महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव प्राप्यते ।

●

હતું તેની જગ્યાએ 'નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નસાધ્યતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-ભિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-અનિરૂપિતત્વ' - આટલાને પ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે મૂકેલ છે. તેનાથી '**महानसीयवह्निः अत्र वर्तते**' - **इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં તાદશ વહ્નિઅભાવને લઈને અને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યઉભય-અવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાને લઈને જે અવ્યાપ્તિ આવતી હતી તે દૂર થઈ જશે.

❊ મહાનસીયવહ્નિઅભાવના વારણ માટે પરિષ્કાર ❊

પરંતુ, ફક્ત આટલો જ પરિષ્કાર કરો તેનાથી **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર નહીં થાય. કારણ કે (૧) પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-પ્રતિયોગિતા... ઈત્યાદિનો તો સંબંધકોટિમાં અસંભવદોષના ભયથી પ્રવેશ કરાવી શકાય તેમ જ નથી. માટે (૨) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા... ઈત્યાદિનો જ પ્રવેશ કરાવવો પડશે. હા ! સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નની જગ્યાએ તો આપણે જે નવો પરિષ્કાર કર્યો તે મૂકવાનો જ છે. આ સંબંધકોટિની વાત ચાલી રહી છે. સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નની જગ્યાએ નવો પરિષ્કાર મૂકવા છતાં પણ આ આપત્તિનું

यशोलता विवेचना

प्रकृतस्थले साध्यतावच्छेदकता वह्नित्वनिष्ठा वर्तते, तादृशसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता साध्यत्वेन अवच्छेदकतात्वेन चैतद्धर्मद्वितयेनैवाऽवच्छिन्ना भवति, साध्यत्व-तदवच्छेदकतात्वातिरिक्तसर्वधर्मैरनवच्छिन्ना हि तादृशसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता । अतः तादृशवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यादेव, तादृशवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य (साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य चैव सत्त्वात्, वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यादिनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य असत्त्वात् । तथा च निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृशवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता धर्तुं शक्यते ।

●

નિવારણ થઈ શકતું નથી - તે તો આપણે સાબિત કરવું છે.

આ લક્ષણ મુજબ -

નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નસાધ્યતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ તો વહ્નિત્વગતએકત્વ જ થશે. તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ જ થશે. પૂર્વે આ વાત સમજાવી દીધેલ છે.

આમ, બન્ને 'રૂપ' એક થવાથી પૂર્વોક્ત રીતે અવ્યાપ્તિ સુસ્પષ્ટ છે. આ અવ્યાપ્તિને દૂર કરવા માટે હવે લક્ષણ આ પ્રમાણે બનાવવું પડે કે -

❋ બે પરિષ્કારથી પરિષ્કૃત લક્ષણ ❋

સ્વનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-

य शो ल ता वि ज्ञा

तादृशप्रतियोगिताश्रयसाध्यतावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया केवलवह्नित्वस्यैव प्राप्तेः तादृशसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता केवलवह्नित्वे एव स्यात्, अतः तादृशसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेत् । ततश्च निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि केवलवह्नित्वे एव स्यात्, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेत् ।

●

અવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ. આખું લક્ષણ પૂર્વવત્ જ છે. ફક્ત સંબંધકોટિમાં જે 'સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નત્વ' પ્રતિયોગિતાનું વિશેષણ હતું તેની જગ્યાએ 'સ્વનિષ્ઠનિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ'ને પ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે મૂકવામાં આવેલ છે.

જ્યારે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતા... ઈત્યાદિ લક્ષણ બનાવેલ ત્યારે તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ કોઈ પણ પ્રતિયોગિતા પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ અને પ્રતિયોગિતા - આ ઉભય ધર્મથી અવચ્છિન્ન હોવાથી તમામે તમામ પ્રતિયોગિતામાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ રહી જતાં અસંભવ દોષ લાગુ પડતો હતો. પણ, હવે લક્ષણ એવું બનાવ્યું છે કે - જે પ્રતિયોગિતા પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ અને પ્રતિયોગિતા - આ બે સિવાયના અન્ય કોઈ પણ ધર્મથી અવચ્છિન્ન ન હોય તે પ્રતિયોગિતા જ લઈ શકાય.

❈ વિશિષ્ટ અવચ્છેદકતા અગ્રાહ્ય ❈

તમે અવ્યાપ્તિ આપતી વખતે વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા લીધી

इत्थञ्च निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नतादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगिताव-च्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगिताऽवच्छेदक-ताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वं प्राप्यते, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदक-तात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-नुयोगितावच्छेदकरूपविधया च वह्नित्वगतैकत्वमेव प्राप्यते इति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नतादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगिताऽवच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वविरहाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठप्रतियोगिता-

●

હતી. વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદકતા ત્રણ ધર્મમાં જાય - (૧) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વમાં, (૨) પ્રતિયોગિતામાં (નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન), (૩) વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યમાં. માટે, તાદશપ્રતિયોગિતામાં (૧) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી, (૨) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયો-ગિતાઅવચ્છેદકતાથી, (૩) વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી - આ ત્રણ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિતત્વ રહેશે. એટલે કે આ પ્રતિયોગિતા (૧) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન, (૨) પ્રતિયો-ગિતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન એવી વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય-નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત છે.

અમારા પરિષ્કાર મુજબ જે પ્રતિયોગિતા (૧) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી ભિન્ન અને (૨) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી ભિન્ન પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત હોય તે પ્રતિયોગિતા જ લઈ શકાય તેમ છે. માટે, વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યથી અવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા લઈ નહીં શકાય.

પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા જ લેવી પડશે. તે પ્રતિયોગિતાની

वच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं नैव सम्भवतीति तादृशमहानसीयवह्न्यभावः नैव धर्तुं शक्यते ।

●

અવચ્છેદકતા (૧) પ્રતિયોગિતામાં (નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન) અને (૨) પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાત્વમાં - આ બેમાં જશે. તે સિવાયના અન્ય કોઈમાં નહીં જાય. માટે, (૧) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન (૨) પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ આ પ્રતિયોગિતામાં રહી જશે.

❋ શુદ્ધ અવચ્છેદકતા લેતા અવ્યાપ્તિ દૂર ❋

જ્યારે, વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યઅવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા તમે લેતા હતા ત્યારે વહ્નિત્વ-વૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય માત્ર વહ્નિત્વવૃત્તિપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં જ રહેતું હોવાથી વહ્નિત્વ-વૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા માત્ર વહ્નિત્વવૃત્તિપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં જ રહેતું હતું. માટે, તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ થતું હતું.

કિંતુ જ્યારે માત્ર પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા લીધી ત્યારે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ તો વહ્નિત્વમાં અને મહાનસીયત્વમાં - આ બન્ને ધર્મમાં રહેતી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિ-યોગિતા મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - ઉભયમાં રહેનારી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેશે. (પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા = નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયો-ગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતા). માટે, તાદૃશપ્રતિ-યોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ જ થશે.

સ્પષ્ટ છે કે - (તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ)નિરૂપિ-

एवं तार्णवह्न्यभावोऽपि धर्तुं नैव शक्यते । तार्णवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकता यदि गृह्यते तदा तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता प्रतियोगित्वेन अवच्छेदकतात्वेन वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्येन च अवच्छिन्ना भवेत्, अतः तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वम्, (प्रतियोगिता)अवच्छेदकता-

●

તત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ થશે.

જ્યારે નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નસાધ્યતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ છે.

માટે, તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ ઉક્તવિશેષણયુક્ત એવી પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકતા ઉક્તવિશેષણયુક્તસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં નહીં રહે. પરિણામે ઉક્તસંબંધથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠઉક્તવિશેષણયુક્તપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં નહીં રહે. માટે, તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય.

શુદ્ધવહ્નિઅભાવ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ જલહ્રદ. ધૂમ ત્યાં અવૃત્તિ - આ રીતે, લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિને કોઈ અવકાશ રહેતો નથી.

પરિષ્કૃત - શુદ્ધ - વિસ્તૃત લક્ષણ

આમ, (પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન =)સ્વનિષ્ઠનિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નસાધ્યતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-

યશોલતા વિવેચન

त्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वम्, वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-निरूपितत्वञ्च वर्तन्ते । तत्र वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता निरूपितत्वसम्ब-न्धावच्छिन्नप्रतियोगित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्ना (प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रति-योगितावच्छेदकताभिन्ना च वर्तते इति तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगिताव-च्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नवह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यनिष्ठप्रति-योगितावच्छेदकतानिरूपितत्वसत्त्वाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छे-दकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽ-निरूपितप्रतियोगिताविधया तादृशातार्णवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकता-निष्ठप्रतियोगिता धर्तुं नैव शक्यते ।

य शो ल ता

यदा तार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयवृत्तिप्रतियोगिता गृह्यते तदा तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता

●

અનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-અભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ - આ લક્ષણ મુજબ

(૧) **'अत्र महानसीयवह्निः वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत् तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં તાદશવહ્નિઅભાવને લઈને અને વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાને લઈને અવ્યાપ્તિ નહીં આવે. તથા

(૨) **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અને વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાને લઈને અવ્યાપ્તિ નહીં આવે. આ પ્રમાણે આપણો ભાવાર્થ અહીં સંપૂર્ણ થાય છે. શબ્દાર્થ હવે જોવાનો છે. પણ, તે પૂર્વે આ આખો પદાર્થ એકદમ સ્પષ્ટ - પારદર્શક હોવો અનિવાર્ય છે. તો જ શબ્દભેદે જ્યારે તેનો તે જ પદાર્થ ગ્રંથકાર દર્શાવે ત્યારે મતિ મૂંઝાશે નહીં. ગ્રંથકાર અત્યંત સંક્ષેપમાં આખો પદાર્થ દર્શાવવાના છે અને શબ્દાર્થ દર્શાવતી વખતે માત્ર તે તે પદોની અર્થસ્પષ્ટતા - અન્વય વગેરે જ દર્શાવીશું. દરેક પદ લખવા પાછળનું પ્રયોજન તો અમે ભાવાર્થમાં દર્શાવી જ દીધું છે. માટે, જો જિજ્ઞાસા જાગે તો ભાવાર્થ પુનઃ એક વાર દષ્ટિહેઠળ ફેરવી દેવો. સમાધાન મળી જશે. હવે શબ્દાર્થ જોઈએ -

वि ज श्री

प्रतियोगित्वेन अवच्छेदकतात्वेनैव चावच्छिन्ना भवेत्, एतद्धर्मद्वितयातिरिक्तेन न केनाऽपि धर्मेणाऽवच्छिन्ना भवेत् । तथा च तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं (प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वञ्च स्याताम्, एतत् प्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयातिरिक्तसर्वावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमेव तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां भवेदिति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगिताविधया तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता धर्तुं शक्यते ।

तादृशप्रतियोगिताश्रयस्य तार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयवृत्तिप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयस्य पर्याप्तिसम्बन्धेनाधिकरणविधया तार्णत्व-वह्नित्वोभयस्यैव प्राप्तेः तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता च तार्णत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव स्यात्, तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपञ्च वह्नित्वगतैकत्वं न स्यात्, किन्तु तार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव स्यात् ।

तथा च निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नतादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता तार्णत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव वर्तमाना भवेत्, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नतादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव स्यात्, न तु वह्नित्वगतैकत्वम् । निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तु वह्नित्वगतैकत्वमेव विद्यते, न तु तार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वम्, तथा च प्रकृतस्थले निरूपितत्वसम्बधावच्छिन्नसाध्यतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्व-

यशोलता

गतैकत्वरूपे निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नतादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वविरहाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं न सम्भवति । तथा च तादृशतार्णवह्न्यभावः धर्तुं न शक्यते।

अपि तु पूर्वोक्तरीत्या वह्न्यभावः एव धर्तुं शक्यते, पूर्वोक्तरीत्या निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया वह्नित्वगतैकत्वस्यैव प्राप्तेः निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं वह्न्यभावीयप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन सम्भवतीति तादृशवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणे च जलह्रदादौ धूमहेतोः अवृत्तित्वेन लक्षणसमन्वयात् 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र काऽव्याप्त्याशङ्काऽपि इति विभावनीयम् ।

य शो ल ता

अधुना 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावमादाय यथा नाऽव्याप्तिः यथा च महानसीयवह्न्यभावमादाय लक्षणसमन्वयः भवति तथा दर्श्यते -

वह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता यदा गृह्यते तदा तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता प्रतियोगित्वेन अवच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना

भवति, तदतिरिक्तेन वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यादिना न केनाऽपि अवच्छिन्ना वर्तते । अतः तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां निरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वम्, अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकतानिरूपितत्वञ्चैव वर्तेते । एतत्प्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयातिरिक्तप्रतियोगितावच्छेदकता-निरूपितत्वं नास्त्येव तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायाम् । तथा च तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धा-वच्छिन्नप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसत्त्वाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिता-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता धर्तुं शक्यते, तादृशप्रतियोगिताश्रयस्य तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया वह्नित्वस्यैव प्राप्तेः तादृशवह्न्यभावीय-वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता केवलवह्नित्वे एव स्यात् । तथा च तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपञ्च वह्नित्वगतैकत्वमेव स्यात् ।

यशोलता

अतः निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न -(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि केवलवह्नित्वे एव स्यात्, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नवह्न्य-भावीयप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेत् ।

ततश्च यदि निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता) अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि वह्नित्वगतैकत्वं स्यात् तदा तादृशवह्न्यभावः धर्तुं शक्यः भवेत् । उक्तस्थले यदि वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता गृह्यते तदा

तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वं स्यात्, तादृशप्रतियोगिताश्रयस्य वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकत्वस्य पर्याप्तिसम्बन्धेन केवलवह्नित्वे एव वर्तमानत्वात्, किन्तु तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यता-वच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगित्वं तदैव ग्रहीतुं शक्यते नूतनपरिष्कारानुसारेण यदा तादृशवह्नित्ववृत्तिता-विशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतानिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकता-ऽनिरूपिता भवेत् ।

यदा वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता गृह्यते तदा तादृशवह्नित्ववृत्तिता-विशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता साध्यत्वेन अवच्छेदकतात्वेन वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्येन चावच्छिन्ना भवति । अतः तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं भवेत्, (साध्यता)अव-च्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वञ्चाऽपि भवेत्, वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यनिष्ठप्रतियो-गितावच्छेदकतानिरूपितत्वञ्चापि भवेत् । वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तु निरूपितत्वसम्बन्धाऽवच्छिन्नसाध्यतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्ना, (साध्यता)अवच्छे-दकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्ना च । अतः तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छे-दकतानिष्ठप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता) अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नवह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यनिष्ठप्रतियोगितावच्छे-दकतानिरूपितत्वमेव भवेत्, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्न(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां नैव भवेत् ।

तथा च साध्यतानिष्ठ-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अव-च्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृश-वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः ग्रहणं नैव सम्भवति । किन्तु यदा महानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता गृह्यते तदा तादृशमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता साध्यत्वेन (साध्यता)अवच्छेदकतात्वेन चैव

अवच्छिन्ना भवति, एतद्धर्मद्वयातिरिक्तेन न केनाऽपि तादृशमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठ-साध्यतावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता अवच्छिन्ना भवति । तथा च तादृशमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठ-साध्यतावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यात्, तादृशमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धा-वच्छिन्नसाध्यतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य (साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकतानिरूपितत्वस्य चैव सत्त्वात्, वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यादिनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-निरूपितत्वस्य विरहात् ।

अतः निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छे-दकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृश-महानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायाः ग्रहणं सम्भवति । तादृश-प्रतियोगिताश्रयस्य महानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताद्वितयस्य पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्यैव प्राप्तेः तादृशमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठसाध्यता-वच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव वर्तमाना भवेत्, तादृशमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-नुयोगितावच्छेदकरूपञ्च महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवेत्, अतः निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न -साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि महानसीयत्व-वह्नित्वो-भयस्मिन् एव वर्तमाना भवेत्, तथा च निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगिता-वच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकता-ऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवेत् ।

तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न -(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रति-योगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तु वह्नित्वगतैकत्वमेव वर्तते, न तु महानसीयत्व

यशोलता

-वह्नित्वगतद्वित्वम् । तथा च निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न (साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपे निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न -तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-वच्छेदकत्वाऽसम्भवात् स्वनिष्ठ-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न -साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपवृत्तित्वं न सम्भवति । तथा च तादृशमहानसीयवह्निसाध्यकस्थले वह्न्यभावः धर्तुं न शक्यते ।

य शो ल ता

किन्तु अत्र महानसीयवह्न्यभावः एव ग्राह्यः । तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकता यदि गृह्यते तदा तु तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्ट-प्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता प्रतियोगित्वेन अवच्छेदकतात्वेन वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्येन चावच्छिन्ना भवेत् । ततः तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकता-वृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियो-गिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नवह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकतानिरूपितत्वमेव स्यादिति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्न(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-प्रतियोगितारूपेण तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठ-प्रतियोगिता धर्तुं न शक्यते ।

यदि तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्ति-प्रतियोगिता गृह्यते तदा तु तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता प्रतियोगित्वेन (प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वेन चैवावच्छिन्ना भवति, तदतिरिक्तेन वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यादिना न केनाऽप्यवच्छिन्ना भवति । अतः तादृशमहानसीय-

वह्न्यभावीयमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यादेव, तादृशमहानसीयवह्न्यभावीय-महानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयवृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धा-वच्छिन्नप्रतियोगित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य (प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रति-योगितावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य चैव सत्त्वात्, वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यादिनिष्ठप्रतियोगितावच्छे-दकतानिरूपितत्वस्य विरहात् । तथा च निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छे-दकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽ-निरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयवृत्तिप्रतियोगिता-वच्छेदकताद्वितयनिष्ठप्रतियोगिताग्रहणं सम्भवति ।

तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयवृत्तिप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयस्य तादृशप्रतियोगिताश्रयस्य पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्यैव प्राप्तेः तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव भवेत्, तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयमहान-सीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदक-रूपमपि महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवेत् ।

यशोलता

अतः निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगिताव-च्छेदकताभिन्न(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽ-निरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव वर्तते, निरूपित-त्वसम्बन्धाऽवच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रति-योगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि च महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव स्यात् ।

उक्तरीत्या प्रकृतस्थले निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न -(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रति-योगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव वर्तते इति निरूपित-

त्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वे निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नतादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपवृत्तित्वं सम्भवत्येवेति तादृशो महानसीयवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते । तदधिकरणविधया 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानातिरिक्तमेव किमपि लभ्यते, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोरवृत्तित्वेन लक्षणसमन्वयान्न काऽप्यव्याप्त्याशङ्का इति ।

य शो ल ता

'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्रापि विषयितासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यभावमादाय अव्याप्तिः नैव भवति, विषयितासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकतार्णवह्न्यभावमादाय लक्षणसमन्वयश्च भवत्येव । तथा हि - पूर्वोक्तरीत्या तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया वह्नित्वगतैकत्वप्राप्तेः निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि वह्नित्वगतैकत्वमेव भवति ।

प्रकृतस्थले च यदि वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकता गृह्यते तदा तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता साध्यत्वेन, अवच्छेदकतात्वेन वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्येन चावच्छिन्ना भवेत्, अतः तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वम्, अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वम्, वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वञ्च

भवेयुः । वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता हि निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यता-निष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्ना(साध्यता)वच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्ना च वर्तते इति तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमेव भवेत् । नूतनपरिष्कारानुसारेण या प्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपिता भवेत् सैव प्रतियोगिता धर्तुं शक्यते, अतः वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता नैव धर्तुं शक्यते ।

यदि तार्णत्व-वह्नित्वोभयवृत्तिसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता गृह्यते तदा तादृशतार्णत्व-वह्नित्वोभयवृत्तिसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता साध्यत्वेन अवच्छेदकतात्वेनैव च अवच्छिन्ना भवेत्, एतदतिरिक्तवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टत्वादिना नावच्छिन्ना भवेत्, यतः प्रकृतस्थले साध्यता-वच्छेदकता तार्णत्वेऽपि वर्तते, वह्नित्वेऽपि वर्तते, यदि तत्र केवलतार्णत्वनिष्ठा केवलवह्नित्वनिष्ठा वा साध्यतावच्छेदकता गृह्यते तदा तादृशसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्येन तार्णत्ववृत्तितावैशिष्ट्येन वा अवच्छिन्ना भवेत्, तदनवच्छिन्नप्रतियोगिताग्रहणे तादृशी प्रतियोगिता तार्णत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायामपि भवेत्, वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायामपि भवेत्, अतः यदा स्वकीयाधिकरणसामान्यवृत्ति साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता गृह्यते तदा तादृशप्रतियोगिता साध्यत्वेन अवच्छेदकतात्वेन चैवावच्छिन्ना भवेत् । यदा यत्किञ्चिदधिकरणवृत्तिताविशिष्टसाध्यता-वच्छेदकता गृह्यते तदैव तन्निष्ठा प्रतियोगिता तत्तदधिकरणवृत्तितावैशिष्ट्येनावच्छिन्ना भवेदिति सम्यग् विभावनीयम् ।

तथा च तार्णत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव प्रकृतस्थले साध्यतावच्छेदकतायाः पर्याप्तत्वेन यदि तार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता गृह्यते तदा तादृशतार्णत्व-वह्नित्वो-भयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता साध्यत्वेन अवच्छेदकतात्वेन चैवाऽवच्छिन्ना भवेत्, एतद्द्वितयातिरिक्तवह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यादिना नैवावच्छिन्ना भवेत् । तथा च तार्णत्व-वह्नित्वोभय-निष्ठसाध्यतावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धाऽवच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगिता-

वच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽ-निरूपितत्वं स्यादेव, तादृशतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपित-त्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य (साध्यता)अवच्छेदकतात्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य चैव सत्त्वात्, तदतिरिक्तप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्व-विरहात् । अतः निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृशतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताद्वितयवृत्तिप्रतियोगिता धर्तुं शक्यते ।

तादृशप्रतियोगिताश्रयस्य तादृशतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताद्वितयस्य पर्याप्ति-सम्बन्धेन अधिकरणविधया तार्णत्व-वह्नित्वोभयस्यैव प्राप्तेः तादृशतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठ-साध्यतावच्छेदकताद्वितयवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता तार्णत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् वर्तमाना भवेत्, तादृशतार्णत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् वर्तमानसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-नुयोगितावच्छेदकरूपमपि तार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवति । अतः निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता तार्णत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव भवेत्, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदक-तात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-नुयोगितावच्छेदकरूपमपि तार्णत्व-वह्नित्वोभयगतद्वित्वमेव भवेत् ।

तथा च निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छे-दकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-नुयोगितावच्छेदकतार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपे निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियो-गितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न -प्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वासत्त्वाद् निरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियो-गितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्व-सम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रति-

योगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-प्रतियोगिताव-च्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकतार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपवृत्तित्वं नैव सम्भवतीति तादृशवह्न्यभावः नैव धर्तुं शक्यते । ततः कुतः तमादाय अव्याप्तिः भवेत् ?

किन्तु प्रकृते तार्णवह्न्यभावः ग्राह्यः । तत्रापि यदि वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टतार्णवह्न्यभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकता गृह्यते तदा तु तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगिता-वच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता प्रतियोगित्वेन अवच्छेदकतात्वेन वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्येन चावच्छिन्ना भवति, अतः तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्ब-न्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं (प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वञ्च भवेयुः । वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता तु निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतातोऽपि भिन्ना, (प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रति-योगितावच्छेदकतातोऽपि च भिन्ना इति तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छे-दकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं न सम्भवति, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता) अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नवह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-निरूपितत्वसत्त्वात् । तथा च निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्न(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-प्रतियोगितारूपेण तादृशतार्णवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठ-प्रतियोगितायाः ग्रहणं न सम्भवति ।

यदि तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयं गृह्यते तदा तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयवृत्तिप्रतियोगिता प्रति-योगितात्वेन अवच्छेदकतात्वेन चैव अवच्छिन्ना भवेत्, तदतिरिक्तवह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यादिना नावच्छिन्ना, वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यादिना नियन्त्रितप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अग्रहणात्, अनिय-न्त्रितस्य = अधिकरणसामान्ये वर्तमानस्य प्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयस्य ग्रहणाच्च । तथा च

यशोलता

तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयवृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वम्, (प्रतियोगिता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं च वर्तेते, न तु वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यादि-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं वर्तते, तथा च निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयवृत्तिप्रतियोगितायाः ग्रहणं सम्भवति ।

यशोलता

तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयवृत्तिप्रतियोगिताश्रयस्य तादृशप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयस्य पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया तार्णत्व-वह्नित्वोभयस्यैव प्राप्तेः तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता तार्णत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव भवेत्, तादृशतार्णवह्न्यभावीयतार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताद्वितयवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवेत् । निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं तार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव अस्ति इति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकतार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपे निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकतार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपवृत्तित्वं सम्भवत्येवेति तादृशतार्णवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते ।

तदधिकरणं च 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानातिरिक्तं किमपि, तत्र न तज्ज्ञानत्वहेतुः वृत्तिरिति लक्षणसमन्वयात् कुतोऽव्याप्त्याशङ्काऽपि । एवं "साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वं = निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वम्, सम्बन्धकोटौ स्वावच्छेदकता-त्वावच्छिन्नत्वं = निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वम्" - इत्येव-मर्थकरणे नैवाऽस्ति कुत्राऽपि अव्याप्त्याशङ्का इति निर्दुष्टमस्माकं लक्षणम् ।

अधुना नूतनपरिष्कारे पदकृत्यप्रदर्शनावसरः । स्थूलतः तद्दर्शितम्, किञ्चित् सौक्ष्म्यमवलम्ब्य तत्प्रदर्शनं तथाविधविनेयजनानुग्रहार्थमनुस्रियते अस्माभिः पूर्वप्रदर्शितरीत्या -

तत्र षोडश भङ्गाः । तद्यथा -

क्रमाङ्कः	साध्यतानिष्ठप्रति-योगितावच्छेदकता-भिन्नत्वनिवेशः	तदवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्नत्वनिवेशः	सम्बन्धकोटौ प्रतियोगित्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेद-कताभिन्नत्वनिवेशः	तदवच्छेदकतात्व-निष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकताभिन्नत्वनिवेशः
१	अस्ति	अस्ति	अस्ति	अस्ति
२	अस्ति	अस्ति	अस्ति	नास्ति
३	अस्ति	अस्ति	नास्ति	अस्ति
४	अस्ति	अस्ति	नास्ति	नास्ति
५	अस्ति	नास्ति	अस्ति	अस्ति
६	अस्ति	नास्ति	अस्ति	नास्ति
७	अस्ति	नास्ति	नास्ति	आस्ति
८	अस्ति	नास्ति	नास्ति	नास्ति
९	नास्ति	अस्ति	अस्ति	अस्ति
१०	नास्ति	अस्ति	अस्ति	नास्ति
११	नास्ति	अस्ति	नास्ति	अस्ति
१२	नास्ति	अस्ति	नास्ति	नास्ति
१३	नास्ति	नास्ति	अस्ति	अस्ति

१४	नास्ति	नास्ति	अस्ति	नास्ति
१५	नास्ति	नास्ति	नास्ति	अस्ति
१६	नास्ति	नास्ति	नास्ति	नास्ति

प्रथमभङ्गं विमुच्य शेषसर्वभङ्गानुसारिलक्षणानि दुष्टानि । तथाहि -

→ द्वितीयभङ्गवर्तिलक्षणम् -

निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगिता-वच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपका-भावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

य शो ल ता

दोषः - सर्वत्र लक्षणसमन्वयकारकाभावाऽप्राप्तिः, पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र वह्न्य-भावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायाः अपि प्रतियोगितात्वेन (प्रतियोगिता)-अवच्छेदकतात्वेन चैव अवच्छिन्नत्वेन निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य तादृशवह्न्य-भावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायामप्यवश्यम्भावात् ।

→ तृतीयभङ्गवर्तिलक्षणम् -

स्वावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगिता-वच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽ-निरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरण-निरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

दोषः पूर्वोक्तः एव, वह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायामपि प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-प्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-निरूपितत्वावश्यम्भावात् ।

→ चतुर्थभङ्गवर्तिलक्षणम् -

स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

दोषः -

पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः, वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टतादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायाः अपि प्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नतया तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया वह्नित्वगतैकत्वप्राप्तिसम्भवात् स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वसम्भवादिति । एवं तार्णवह्न्यभावमादायाऽप्यव्याप्तिर्बोद्धव्या ।

य शो ल ता

→ पञ्चमभङ्गवर्तिलक्षणम् -

निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगिताऽवच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

दोषः -

पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यादिषु सर्वत्र तादृशी साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता एव न लभ्यते या निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपिता भवेत्, तादृशस्थले वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायाः अपि

निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वावश्यम्भावात् ।

→ षष्ठभङ्गवर्तिलक्षणम् -

निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽ-निरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यता-निष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनु-योगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाऽभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

दोषः -

न कोऽप्यभावः लब्धुं शक्यते, न वा तादृशी साध्यतावच्छेदकता यन्निष्ठा प्रतियोगिता उक्तलक्षणानुसारेण ग्राह्या भवेत्, यतः पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्रापि तादृशवह्न्यभावीय-वह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायामपि निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगिता-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्व-मवश्यं वर्तते, वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायामपि निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न -साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-निरूपितत्वमवश्यं स्यादेवेति ।

→ सप्तमभङ्गवर्तिलक्षणम् -

स्वावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठप्रतियो-गितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदक-रूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

दोषः -

न हि तादृशोऽभावः लभ्यते यत्प्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता अभिप्रेताभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपिता भवेत्, पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र वह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रति-

योगितायामपि वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावृत्ति-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वावश्यम्भावात् । एवं न हि तादृशी साध्यतावच्छेदकता लभ्यते यन्निष्ठा प्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपिता न भवेत्, उक्तस्थले एव वह्नित्वनिष्ठ-साध्यतावच्छेदकतायामपि निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वाऽवश्यम्भावात् ।

→ अष्टमभङ्गवर्तिलक्षणम् -

स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपित-वृत्तित्वाभावः इति ।

दोषः -

न हि तादृशी साध्यतावच्छेदकता लभ्यते यन्निष्ठा प्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपिता भवेत्, पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्रापि वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायामपि निरूपितत्वसम्बन्धाऽवच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वाऽवश्यम्भावात् ।

→ नवमभङ्गवर्तिलक्षणम् -

निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगिताऽवच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन (साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरण-निरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

दोषः - न हि तादृशी साध्यतावच्छेदकता प्राप्यते यन्निष्ठा प्रतियोगिता (साध्यता)अवच्छेदक-

य शो ल ता

तात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपिता भवेत्, पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्रापि वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां (साध्यता)अवच्छेदकतात्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्ननिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता-निरूपितत्वाऽवश्यम्भावात् ।

→ दशमभङ्गवर्तिलक्षणम् -

निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरू-पितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन (साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रति-योगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदक-रूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

दोषः - पूर्वभङ्गवर्तिदोषः अत्र अनुवर्तते, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगिता-वच्छेदकताभिन्नत्वाप्रवेशे सति (साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नत्वप्रवेशात् । तथा यदभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितानिष्ठ -प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपिता भवेत् तादृशाऽभावाऽप्राप्तिप्रयुक्त-दोषोऽपि दुर्निवारः, पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र वह्न्यभावीयप्रतियोगितायामपि निरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वाऽवश्यम्भावात् ।

य शो ल ता

→ एकादशभङ्गवर्तिलक्षणम् -

स्वावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन (साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छे-दकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रति-योगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

दोषः - न हि तादृशोऽभावः लभ्यते यत्प्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता (प्रतियोगिता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपिता भवेत्, पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र लक्षणसमन्वयार्थमवश्यं ग्रहीतव्यवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता-

वृत्तिप्रतियोगितायामपि (प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-निरूपित्व-सम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वाऽवश्यम्भावात् । एवं न हि तादृशी साध्यतावच्छेदकता लभ्यते यन्निष्ठा प्रतियोगिता (साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रति-योगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपिता भवेत्, 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां (साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकताभिन्न-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वाऽ-वश्यम्भावात् ।

→ द्वादशभङ्गवर्तिलक्षणम् -

स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन (साध्यता-)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाऽभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति । य

दोषः - न हि तादृशी साध्यतावच्छेदकता लभ्यते यन्निष्ठा प्रतियोगिता (साध्यता)अवच्छेदक-तात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपिता भवेत्, 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र वह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां (साध्यता)अवच्छेदकतात्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता-निरूपितत्वावश्यम्भावात् । शो ल ता

→ त्रयोदशभङ्गवर्तिलक्षणम् -

निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-नुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-वच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

दोषः - 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वादित्यत्र वह्न्यभावमादायाऽव्याप्त्यापत्तेः, यतः वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकता-निष्ठप्रतियोगितायामपि साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वसत्त्वात् साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्न

(वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्याऽवच्छिन्न-वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठ)प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वं लभ्यते, तादृशवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसत्त्वाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेत् । तथा च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-वह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन वह्न्यभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं सम्भवति इति तादृशवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणञ्च 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानम्, तत्र तज्ज्ञानत्वहेतोरवृत्तित्वेन लक्षणाऽसमन्वयाद् अव्याप्तिः दुर्वारैवेति । एवम् 'अत्र तार्णवह्निः' इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्रापि वह्न्यभावमादाय अव्याप्तिः विभावनीया ।

य शो ल ता

→ चतुर्दशभङ्गवर्तिलक्षणम् -

निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

दोषः - न हि एतल्लक्षणानुसारेण तादृशः कोऽप्यभावः प्राप्यते यत्प्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगिता-

वच्छेदकताऽनिरूपिता भवेत्, पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र लक्षणसमन्वयार्थमवश्यं ग्रहीतव्य-वह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायामपि निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वावश्यम्भावात् ।

→ पञ्चदशभङ्गवर्तिलक्षणम् -

स्वावच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

दोषः - न हि तादृशः कोऽप्यभावः लभ्यते यत्प्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता (प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपिता भवेत्, 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र लक्षणसमन्वयार्थमवश्यं ग्रहीतव्यवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायामपि (प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्न-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वाऽवश्यम्भावात् ।

य शो ल ता

→ षोडशभङ्गवर्तिलक्षणम् -

स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यता-वच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपका-भावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

दोषः - एतच्च पूर्वोक्तमेव लक्षणम्, अतः अत्र पूर्वोक्तरीत्या 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावं तार्णवह्न्यभावञ्चादाय अव्याप्तिः, 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र, 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र च वह्न्यभावमादाय अव्याप्तिश्चेति ।

इत्थञ्च सर्वाण्यपि लक्षणानि दुष्टानि, केवलप्रथमभङ्गवर्तिलक्षणमेव निर्दुष्टम् ।

→ प्रथमभङ्गवर्तिलक्षणम् -

निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्व-

तादृशावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वञ्च निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यत्वादिनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकतात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्ना-

●

निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता) अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

यथा चैतल्लक्षणं निर्दुष्टं तथा भावितमेव प्रागिति नेह वितन्यते ।

एतत्सर्वं मनसिकृत्याह - **तादृशावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वञ्च** = साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वं सम्बन्धकोटिप्रविष्टप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वञ्च **निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यत्वादिनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकतात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकत्वाऽनिरूपितत्वम्**, अत्र आदिपदेन प्रतियोगित्वग्रहणम्, अवच्छेदकतापदेन च सामर्थ्यात् प्रतियोगितावच्छेदकताग्रहणमवसेयमिति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वञ्चेत्यर्थः । अत्र साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वं = निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं प्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वं = निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वम् - इत्येवं यथाक्रममन्वयः कर्तव्यः । ततश्च 'निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छे-

●

❁ વિસ્તૃત ભાવાર્થ સંક્ષિપ્ત શબ્દોમાં ❁

શબ્દાર્થ :- તાદૃશઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નત્વ = સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નત્વ અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નત્વ. એટલે કે નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નસાધ્યતા -પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ (આદિશબ્દથી પ્રતિયોગિતા ગ્રહણ કરવી) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન તથા અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠ = સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠ અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ-

*वच्छेदकत्वाऽनिरूपितत्वम्, **तेन** महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नसाध्यता-निरूपितवह्नित्ववृत्त्यवच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वे वह्न्यभावप्रतियोगित्वस्य वह्नित्वावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकतापर्याप्त्य-*

●

दकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन निरूपितत्वसम्बन्धाऽवच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाऽभावाधिकरणनिरूपित-वृत्तित्वाभावः' - इत्येवं पूर्वोक्तमेव लक्षणं फलितम् ।

एतल्लक्षणे प्रकृतपरिष्कारप्रवेशप्रयोजनस्य प्रदिदर्शयिषया प्राह - **तेने**त्यादि । **तेन** = साध्यता-वच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वस्थाने निरूपितत्वसम्बन्धाऽवच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वप्रवेशेन, सम्बन्धकोटिप्रविष्टप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वस्थाने निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगिता-निष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वप्रवेशेन च, अस्य '**न क्षतिः**' इत्यग्रेऽन्वयः, ततश्च एतत्प-रिष्कारेण या परिष्काररहितपूर्वोक्तलक्षणे अव्याप्तिः भवति सा निराकृता भवेदिति तात्पर्यम् । का हि सा आपत्तिः या एतत्परिष्कारमन्तरेण उक्तलक्षणे अनिवार्या भवति इति आशङ्कायामाह - **महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नसाध्यतानिरूपितवह्नित्ववृत्त्यवच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्व-गतैकत्वे**, अत्र महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नसाध्यतायाः ग्रहणाद् महानसीयवह्निसाध्यकं प्रक्रमात् पूर्वोक्तं स्थलं सूचितम्, तथा च 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन

●

નિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન એવી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિતત્વ. ગ્રંથકારે બે પરિષ્કાર સાધ્યત્વ - પ્રતિયોગિત્વ વગેરે શબ્દોનો ઉપયોગ ટાળવા પૂર્વક એક જ વારમાં દર્શાવી દીધા છે. માટે, આનો અર્થ એ થશે કે - (૧) સંબંધકોટિમાં જે પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ છે (પ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે) તેનો અર્થ 'નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ' - આ પ્રમાણે સમજવો.

गूढार्थ यशोलता विवेचना

नुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वे स्वनिरूपितवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता-पर्य्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन महानसीयवह्न्यभावप्रतियोगि-

●

महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे **वह्न्यभावप्रतियोगित्वस्य**, अस्य '**वृत्तित्वेऽपि न क्षतिः**' इत्यत्राऽन्वयः, '**स्वनिरूपितवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन**' इत्येतदपि अत्राऽनुयोज्यम्, तथा च मूलग्रन्थः सान्वयः एवं भवेत् - "*स्वनिरूपितवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन वह्न्यभावप्रतियोगित्वस्य महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नसाध्यतानिरूपितवह्नित्ववृत्त्यवच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वे वृत्तित्वेऽपि, स्वनिरूपितवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन च महानसीयवह्न्यभावप्रतियोगित्वस्य वह्नित्वावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वे वृत्तित्वेऽपि तेन न क्षतिः*" इति। एतदनुसारेण शब्दार्थः क्रियते - **स्वनिरूपितवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन** = वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः वह्नित्वनिष्ठत्वेन तादृशप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः प्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वेन च स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन इत्यर्थः ।

तथा च 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठ-साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायाः वृत्तित्वेन अव्याप्तिः

●

(૨) તથા જે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નત્વનો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે પ્રવેશ કરાવેલ છે તેનો અર્થ નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નસાધ્યતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ - આ પ્રમાણે સમજવો.

આખું લક્ષણ આ પ્રમાણે થાય કે - (૧) સ્વનિષ્ઠનિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદ-

त्वस्य च वृत्तित्वेऽपि ***न क्षतिः*** *।*

●

भवति, किन्तु साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वस्थाने निरूपितत्वसम्बन्धाऽवच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वप्रवेशेन तादृशाऽऽपत्तिः न भवति, तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायाः निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वेन एतत्परिष्काराऽनुसारेण तादृशवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टसाध्यतावच्छेदकतायाः अग्राह्यत्वादिति प्रघट्टकार्थः ।

एवं निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वप्रवेशप्रयोजनं प्रदर्शितम्, अधुना सम्बन्धकोटौ तादृशप्रवेशप्रयोजनप्रदिदर्शयिषया प्राह - **स्वनिरूपितवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन,** अत्र वक्ष्यमाणरीत्या पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्येतत्स्थलमाक्षिप्तं वर्तते, तत्र च महानसीयवह्न्यभावो गृह्यते, तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकता एव गृह्यते, ततः तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेदिति **महानसीयवह्न्यभावप्रतियोगित्वस्य** = महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायाः स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्न(वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यावच्छिन्न-महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिरूपितवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टावच्छेदकतानिष्ठ)प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन **वह्नित्वा-**

●

કત્વસંબંધથી (૨) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નસાધ્યતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન - સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-અનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવ-અધિકરણઅવૃત્તિત્વ. આ રીતે બે પરિષ્કાર દ્વારા પરિષ્કૃત લક્ષણ થયું.

પરિષ્કાર પ્રયોજન પ્રદર્શન

આ પરિષ્કાર કરવાનો ફાયદો/પ્રયોજન ગ્રંથકાર બતાવે છે કે - પરિષ્કાર - (૨) કરવાથી પૂર્વોક્ત લક્ષણ પ્રમાણે મહાનસીયવહ્નિત્વઅવચ્છિન્નસાધ્યતાનિરૂપિત (= નિરૂપિતત્વ-

वच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वे वृत्तित्वमनाविलम्, अत्र वह्नित्वावच्छिन्नसाध्यताग्रहणात् 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्येवं वह्निसाध्यकस्थलमेव सङ्गृहीतं भवति, तादृशस्थले साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव वर्तते ।

ततश्च 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्ट-प्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताव-च्छेदकरूपविधया वह्नित्वगतैकत्वरूपप्राप्त्या स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-नुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगित्वस्य साध्यतावच्छेदकतात्वाव-च्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे वृत्तित्वाद् अव्याप्तिसम्भवेऽपि सम्बन्धकोटौ प्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वस्थाने निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियो-गितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वप्रवेशेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयवह्नित्ववृत्तिताविशिष्टप्रतियो-गितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायाः निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगिताव-च्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टत्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वात् तादृशाऽभावग्रहणं न सम्भवति, तेन च नाऽव्याप्तिः इति भावः, अतः **न क्षतिः** = नोक्ताऽव्याप्तिद्वितयमिति प्रघट्टकार्थः ।

●

સંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયવહ્નિત્વઅવચ્છિન્નસાધ્યતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત) વહ્નિત્વવૃત્તિસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા (= વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યઅવચ્છિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપક)પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવહ્નિત્વગતએકત્વમાં (અહીં કૌંસમાં લખેલ મેટર જુદું - જુદું પાડી સળંગ વાંચશો તો વ્યવસ્થિત ખ્યાલમાં આવી જશે. કૌંસમાં બરાબરની નિશાની કરીને મેટર લખ્યું છે, પણ તે ગ્રંથકારના ભાવાર્થને જણાવે છે. શબ્દ થોડા જુદા પણ છે. કિંતુ ગ્રંથકારની પંક્તિ અને અમે કૌંસમાં લખેલ ભાવાર્થ બન્નેની સરખામણી કરશો તો પદાર્થ એકદમ સ્પષ્ટ થઈ જશે. પંક્તિ પણ બેસી જશે.) વહ્નિઅભાવની પ્રતિયોગિતા વૃત્તિ હોવા છતાં પણ ક્ષતિ = અવ્યાપ્તિ નહીં આવે. 'વહ્નિઅભાવ-પ્રતિયોગિત્વ'પદનો 'વૃત્તિત્વેઽપિ ન ક્ષતિઃ' - આ પદ સાથે અન્વય છે.

તથા પરિષ્કાર - (૧) કરવાથી **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં વહ્નિત્વઅવચ્છિન્ન

पुनः पूर्वपक्षाशङ्कामपाकर्तुमुपक्रमते - **यदि चे**त्यादिना ।

तत्र पूर्वपक्षस्याऽयमाशयः - ननु 'एकं प्रतिसन्धित्सोः अपरं प्रच्यवते' - इतिन्यायेन अव्याप्तिः न भवल्लक्षणपृष्ठं मुमुक्षति । अव्याप्तिरेवं भवेत् - स्थलं गृह्यते - 'पर्वतो वह्निमान् धूमात् ।' अत्र अव्याप्त्यापादकाभावः गृह्यते - महानसीयवह्न्यभावः । भवता पूर्वं यथा दर्शितं तथा निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वं भवति ।

●

જે સાધ્યતા તેની (જે) અવચ્છેદકતા (તન્નિરૂપિત)પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વગતએકત્વમાં (પ્રતિયોગિતા =)સ્વનિરૂપિતવહ્નિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા વૃત્તિ હોવા છતાં પણ અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

અવ્યાપ્તિ સર્વસ્વ

જુઓ, અહીં પ્રથમ અવ્યાપ્તિ આપતી વખતે વહ્નિત્વવૃત્તિપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા લીધી. જ્યારે દ્વિતીય અવ્યાપ્તિ આપતી વખતે વહ્નિત્વવૃત્તિસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા લીધી. તેના દ્વારા ફલિતાર્થ એ નીકળે કે વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યઅવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા લીધી. વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યથી અવચ્છિન્ન = વિશિષ્ટ જો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા હોય તો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલ પ્રતિયોગિતા વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્યથી અવચ્છિન્ન થઈ જ જાય. આ રીતે, ગ્રંથકાર અવ્યાપ્તિ દર્શાવવા માંગે છે. નિરાકરણ ભાવાર્થમાંથી સમજી લેવું.

પુનઃ અવ્યાપ્તિઆપાદન

पूर्वपक्ष :- (यदि च.) મહાશય ! આટલી સહેલાઈથી બચી જવાની તમે આશા રાખી હોય તો વ્યર્થ જાણજો ! આજે તમારો પનારો બુદ્ધિના બેતાજ બાદશાહ સાથે પડ્યો છે ! જુઓ, તમારું લક્ષણ પણ કેવી રીતે અવ્યાપ્તિગ્રસ્ત થઈ જાય છે ? -

સ્થળ - **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** । અભાવ - મહાનસીયવહ્નિઅભાવ. નિરૂપિતત્વસંબંધ-

यशोलता विनश्री

निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवति । यदि कथमपि निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदक-ताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽ-निरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वं भवेत् तर्हि महानसीय-वह्न्यभावग्रहणं सुकरं भवेत् । तत्र च यदि महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता पर्याप्ति-सम्बन्धेन वह्नित्वे भवेत् तर्हि निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगिता-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वं भवेत्, प्रकृते महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः एव पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरण-विधया वह्नित्वप्राप्तेः सम्भावना व्यक्तीकृता, न तु वह्नित्ववृत्तिताविशिष्टमहानसीयवह्न्यभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकतायाः इति तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेद-कतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपिता भवेदेव ।

●

અવચ્છિન્નસાધ્યતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-(સાધ્યતા)અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયો-ગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુ-યોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ છે.

જો તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિ-યોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ થઈ જાય તો અવ્યાપ્તિ આવી જાય - આ વાત તો તમે સ્વીકારો જ છો. માટે, હવે અમારે તાદૃશઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વને બનાવવાનું છે. તે માટે આખી આ વાતને મૂળથી જોવી પડશે -

વાસ્તવમાં, તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવ-ચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-

य शो ल ता वि न श्री

किन्तु महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता पर्याप्तिसम्बन्धेन वह्नित्वे कदापि न भवेत्, यतः 'एकं वह्नित्वं महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणम्', 'एकं वह्नित्वं महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायाः अवच्छेदकम्'..... इत्यादिप्रतीतयः नैव सञ्जायन्ते, अपि तु 'द्वे महानसीयत्व-वह्नित्वे महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणे', 'द्वे महानसीयत्व-वह्नित्वे महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायाः अवच्छेदके'..... इत्यादिकाः एव प्रतीतयः समुपजायन्ते इति निश्चीयते यदुत महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता पर्याप्तिसम्बन्धेन एकवह्नित्वे नैव वर्तते, किन्तु महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव वर्तते । तथा च तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव भवेत् । तादृशमहानसीय-वह्न्यभावीयमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमपि भवेत्, तादृशमहानसीयवह्न्य-भावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यादिनाऽनवच्छिन्नायाः एव ग्रहणात् ।

●

અવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ થાય છે. આની પાછળનું કારણ એ કે - 'મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વ - આ બે ધર્મ મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાના અવચ્છેદક છે' - આવી પ્રતીતિ થાય છે. આ પ્રતીતિ સાફ - સાફ જણાવે છે કે મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વ એ બે તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવની પ્રતિયોગિતાના અવચ્છેદક છે. મતલબ કે, આ બે ધર્મો - મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વ મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અનુયોગી છે. આ બે ધર્મોમાં અનુયોગિતા આવે, પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં પ્રતિયોગિતા આવે. પ્રતિયોગિતાનિરૂપક તાદશઅનુયોગિતા મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વમાં રહેલી હોવાથી અનુયોગિતા-અવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ જ બને.

※ વહ્નિસાધ્યક સ્થલે અવ્યાપ્તિ આપવા માટે મથામણ ※

તથા પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ જે પ્રતિયોગિતા આવી તે (પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદ-કતાત્વ અને પ્રતિયોગિતા - આ બે સિવાયના ધર્મોથી અવચ્છિન્ન નથી. એટલે કે (પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી ભિન્ન અને નિરૂપિતત્વસંબંધ-

यशोलता विवेचना

ततश्च 'द्वे महानसीयत्व-वह्नित्वे महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायाः अवच्छेदके' - इति-प्रतीतिवशात् तादृशनिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वं न भवति, किन्तु महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवति ।

●

અવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી ભિન્ન એવી પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત નથી.

આમ, (પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-નિરૂપિતત્વ-સંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-અનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગત-દ્વિત્વ બને, વહ્નિત્વગતએકત્વ નહીં - આ બાબતમાં નિયામક 'મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ - એ બે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાના અવચ્છેદક છે' - આવા પ્રકારની પ્રતીતિ છે.

જો 'મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક એક વહ્નિત્વ છે' - આવી પ્રતીતિ થતી હોત તો એક વહ્નિત્વમાં તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદકતા જાય. તાદૃશપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનો પર્યાપ્તિસંબંધથી અનુયોગી માત્ર એક વહ્નિત્વ થાય. તથા આ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પ્રતિયોગી થાય. તેમાં જે પ્રતિયોગિતા આવે તે વહ્નિત્વવૃત્તિતાવૈશિષ્ટ્ય વગેરે ધર્મોથી અવચ્છિન્ન નથી. માત્ર (પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાત્વ અને પ્રતિયોગિત્વ આ બે ધર્મોથી જ અવચ્છિન્ન છે. એટલે કે નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત ઉક્ત પ્રતિયોગિતા કહી શકાય. તન્નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ થઈ શકે.

ટૂંકમાં, જે રીતે 'વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક એક વહ્નિત્વ છે' - આવી પ્રતીતિ થવાને કારણે તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિત્વનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-ભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ થઈ જાય છે, તે રીતે જો 'મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-

यदि 'एकं वह्नित्वं महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायाः अवच्छेदकम्' - इति प्रतीतिः भवेत् तदा तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता वह्नित्वे भवेत् । पूर्वोक्तरीत्या उक्तप्रतीतौ सामान्येनैव तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः ग्रहणात् तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां प्रतियोगित्वेन अवच्छेदकतात्वेनैव च अवच्छिन्नत्वं वर्तते, नान्येन केनचिदिति तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपिताऽपि भवेदिति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेत् ।

तथा च यथा 'वह्न्यभावीयप्रतियोगिताया अवच्छेदकमेकं वह्नित्वं वर्तते' इति प्रतीतिवशाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वं भवति तथा 'महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायाः अवच्छेदकमेकं वह्नित्वम्' इति प्रतीतिवशाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि वह्नित्वगतैकत्वं भवेदेव ।

●

અવચ્છેદક એક વહ્નિત્વ છે' - આવા પ્રકારની પ્રતીતિ થતી હોય તો તાદશમહાનસીયવહ્નિ-અભાવીયપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્ન-(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-અનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ થઈ જાય.

પરંતુ, 'એક વહ્નિત્વ મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક છે' - આવી પ્રતીતિ ન થવાથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વગતએકત્વમાં ન રહી શકે.

किन्तु तादृशप्रतीतिरेव न जायते । 'महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायाः अवच्छेदके द्वे महानसीयत्व-वह्नित्वे' - इत्येव प्रतीतिः भवतीति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीय-वह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-वच्छेदकं रूपं महानसीयत्व-वह्नित्वोभयगतद्वित्वरूपमेव भवति इति एतावत् सर्वं चतुरस्रम् ।

किन्तु अस्माकमयं पर्यनुयोगः - 'एकं वह्नित्वमवच्छेदकम्' - इति प्रतीतिः प्रामाणिकी इष्यते न वा ? अत्र केचन विद्वांसः एतत्प्रतीतेः प्रामाणिकत्वमपाकुर्वन्ति । तेषामयमाशयः - एकं वह्नित्वमवच्छेदकमिति अत्र कस्याऽवच्छेदकम् ? साध्यत्वस्य प्रतियोगित्वस्य वा ? प्रतियोगित्वस्य अवच्छेदकत्वेऽपि किं महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगित्वस्य वह्न्यभावीयप्रतियोगित्वस्य वा ?..... इत्यादि किमपि न स्पष्टीकृतम्, यदि अत्र वक्तुः महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगित्वस्य अवच्छेदकमेकं वह्नित्वमच्छेदकमिति अभिप्रेतं स्यात् तदा तु एषा सुतरां भ्रमात्मिका एव भवेत्, ततश्च 'एकं वह्नित्वमवच्छेदकम्' इति प्रतीतिः प्रमा एव - इत्येतज्ज्ञातुं नास्ति किमपि प्रमाणमिति न हि एषा प्रतीतिः प्रमात्वेन उपगन्तुं शक्या इति ।

अत्रैव केचन विद्वांसः एतन्नियममङ्गीकुर्वन्ति । तेषामयमाशयः - तदभाववति तत्प्रकारकं ज्ञानमेवाऽप्रमा भवितुमर्हति, किम् एकस्मिन् वह्नित्वे नास्ति कस्याऽपि अवच्छेदकता ? अस्त्येव ननु । तर्हि अवच्छेदकतावति एकवह्नित्वे अवच्छेदकताऽवगाहिज्ञानं कथमप्रमाणं भवितुमर्हति ?

●

આટલી વાત તો એકદમ બરાબર છે. પણ, અમારો પ્રશ્ન હવે એ છે કે 'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આવી પ્રતીતિ પ્રામાણિક છે કે નહીં ? કોનું અવચ્છેદક ? સાધ્યતાનું કે પ્રતિયોગિતાનું ? - ઈત્યાદિ કોઈ સ્પષ્ટતા ઉક્ત વાક્યમાં નથી. આથી કેટલાક લોકો આ વાક્યને ખોટું માને છે. પણ, ન્યાયજગતના ઘણાં વિદ્વાનોનું માનવું છે કે ઉક્ત પ્રતીતિ પ્રામાણિક છે. મતલબ કે સાધ્યતાના કે પ્રતિયોગિતાના ઉલ્લેખ વિના થતી ઉક્ત પ્રતીતિ અર્થબોધ કરાવી શકે છે, લોકોને શાબ્દબોધ થાય છે - માટે તેને સાચી માનવી પડશે. રજતનો શુક્તિમાં જે ભ્રમ થાય છે = **इदं रजतं** - આવું જે જ્ઞાન તેને અપ્રામાણિક માનીએ છીએ, કારણ કે રજતત્વનો શુક્તિમાં સર્વથા અભાવ છે. જ્યારે 'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આ પ્રતીતિમાં એક વહ્નિત્વમાં અવચ્છેદકતા રહે છે. બની શકે છે કે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદકતા એક વહ્નિત્વમાં ન જાય. પણ,

तद्वति तत्प्रकारकत्वात् तादृशज्ञानस्येति 'एकं वह्नित्वम् अवच्छेदकम्' - इति ज्ञानं प्रामाणिकमेवेति अभ्युपगन्तव्यम् ।

यदि भवन्तः एतद्विद्वन्मतमङ्गीकुर्वन्ति तदा निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयवह्न्यभावीय-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छे-दकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्व-गतैकत्वं स्यादेव । तथा हि - 'एकं वह्नित्वमवच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ एकवह्नित्वे अवच्छेदकता भासते इति अवच्छेदकत्वं प्रतियोगि भवेत्, एकवह्नित्वमनुयोगि भवेत् । अतः अवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकाऽनुयोगिता एकवह्नित्वे भवेत्, ततः अवच्छेदकतानिष्ठ-प्रतियोगितानिरूपकानुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेत् । वह्नित्वे वर्तमाना अनुयोगिता पर्याप्तिसम्बन्धेनावच्छिन्ना भवेत्, यतः तादृशाऽवच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेनाधिकरणं वह्नित्वमेव वर्तते । तथा च तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव वर्तते । अवच्छेदकतानिष्ठा हि प्रतियोगिता अवच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना, नान्येन केनचिदपि । यदि अवच्छेदकता प्रतियोगितायाः साध्यतायाः वा स्यात् तदा तादृशावच्छेदक-तायां तत्प्रतियोगितानिरूपितत्वं तत्साध्यतानिरूपितत्वं वाऽवश्यम्भवेत्, तथा च तादृशसाध्यता प्रतियोगिता वा तादृशावच्छेदकतायां निरूपितत्वसम्बन्धेन वर्तेत, तादृशावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता च साध्यत्वेन प्रतियोगित्वेन वाऽवच्छिन्ना भवेत् । तथा च तादृशावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां

●

વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદકતા તો જાય ને ? તેમાં શું વાંધો ? માટે, ઉક્ત પ્રતીતિને અપ્રામાણિક ન માની શકાય.

❋ કેવલ અવચ્છેદકતાનું ગ્રહણ ❋

જો આ વિદ્વાનોના મંતવ્યને તમે સ્વીકારતા હો તો એનો મતલબ એ થયો કે એક વહ્નિત્વમાં અવચ્છેદકતા છે. આ અવચ્છેદકતામાં જે પ્રતિયોગિતા જશે તે પ્રતિયોગિતા અવચ્છેદકતાત્વથી અવચ્છિન્ન થશે. કારણ કે અવચ્છેદકતા વહ્નિત્વમાં રહે છે. માટે વહ્નિત્વ અનુયોગી થાય અને અવચ્છેદકતા પ્રતિયોગી થાય. અવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા માત્ર અવચ્છેદકતાત્વથી જ અવચ્છિન્ન થાય.

અહીં એક સ્પષ્ટતા કરવી જરૂરી બની જાય છે કે - આપણું લક્ષણ છે નિરૂપિતત્વસંબંધ-

निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं वा भवेत् । किन्तु तादृशावच्छेदकता न तु साध्यतायाः वर्तते न वा प्रतियोगितायाः, अनुल्लेखात् प्रतीतौ । तथा च तादृशावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि न भवेत्, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि न भवेत्, केवलाऽवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित्वमेव भवेत् ।

इत्थञ्च तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाम् अवच्छेदकतात्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वाद् महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगिता-तदवच्छेदकतात्वोभयभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वं स्यादेवातः तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाम् अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसत्त्वे निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यादेव । तथा च 'एकं वह्नित्वमवच्छेदकम्' - इति प्रतीतिविषयीभूतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण ग्रहीतुं शक्यते । तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः

●

અવચ્છિન્ન-સ્વનિષ્ઠ-(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાભિન્ન-(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્ન(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાભિન્ન-(સાધ્યતા)અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠ(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાભિન્ન(પ્રતિયોગિતા)-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

❋ એક નોંધપાત્ર ફેરફાર ❋

આ વખતના લક્ષણમાં ખાસ નોંધપાત્ર એ છે કે અત્યાર સુધી જે શબ્દો લક્ષણમાં કૌંસ વિના જ તમે જોતા હતા તે શબ્દો હવે તમને કૌંસમાં દેખાશે. કારણ કે આ બધાં શબ્દો લક્ષણમાં પ્રવેશ પામવા યોગ્ય નથી, તેની જરૂરત નથી. માત્ર સમજવામાં સરળ પડે તે માટે જ તે લખેલા હતા. વાસ્તવમાં લખી ન શકાય. કારણ કે ગુજરાતીમાં આપણે બોલીએ

पर्याप्तिसम्बन्धेनाऽपि अधिकरणविधया एकं वह्नित्वमेव प्राप्यते इति तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठ-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता एकस्मिन् वह्नित्वे भवेत् । ततश्च तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठ-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि वह्नित्वगतैकत्वमेव लभ्यते ।

अतः निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽ-निरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि केवलवह्नित्वे वर्तमाना लभ्यते, ततः निरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता) अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेत् ।

'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र पूर्वोक्तरीत्या निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ -प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगिता-वच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव वर्तते । ततश्च निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदक-

●

તો એમ બોલીએ છીએ કે 'પ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદકતા' નહીં કે 'પ્રતિયોગિતાની પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા' મતલબ કે પ્રતિયોગિતા અને અવચ્છેદકતા વચ્ચે ષષ્ઠીવિભક્તિ દ્વારા સૂચિત નિરૂપ્ય-નિરૂપકભાવ છે. પ્રતિયોગિતા અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વચ્ચે નહીં.

પ્રતિયોગિતાનિરૂપક/નિરૂપિતઅવચ્છેદકતા = પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા. અવચ્છેદકતા-નિરૂપિત/નિરૂપક પ્રતિયોગિતા જ્યારે કહેવામાં આવે ત્યારે અવચ્છેદકતા એટલે પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતા જ હોય. કારણ કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત પ્રતિયોગિતા હોય જ નહીં. પ્રતિયોગિતા પોતાના અવચ્છેદકમાં રહેલ અવચ્છેદકતાની નિરૂપિકા હોય. સાધ્યતા-અવચ્છેદકમાં રહેલ અવચ્છેદકતાની નિરૂપિકા પ્રતિયોગિતા કેવી રીતે હોય ? એ તો સાધ્યતા હોય.

માટે, પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતા કે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-નિરૂપકપ્રતિયોગિતા સંસ્કૃતમાં ન બોલાય. જે રીતે 'પ્રતિયોગિતાની પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા' - આ પ્રમાણે ગુજરાતીમાં ન બોલાય.

तात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं सम्भवत्येव । अतः तादृशः महानसीयवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणं पर्वतादिकं धूमस्तत्र वृत्तिरिति लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेव अव्याप्तिः ।

एवं 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्रैव तार्णवह्न्यभावमादायाऽपि अव्याप्तिः भवति । तथा हि - 'एकं वह्नित्वमवच्छेदकम्' इति प्रतीतिः प्रामाणिकी, तादृशप्रतीतौ च अवच्छेदकता एकवह्नित्वे वर्तते, अवच्छेदकता साध्यतायाः प्रतियोगितायाः वा ? इति नास्त्युल्लेखः, अतः तादृशावच्छेदकतायाः भानमवच्छेदकतात्वेनैव भवेत्, न तु प्रतियोगितावच्छेदकतात्वेन साध्यता-

●

આ તો સમજવામાં સ્પષ્ટતા રહે તે માટે જ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-પ્રતિયોગિતા... ઈત્યાદિ પ્રયોગો કરવામાં આવે છે. વાસ્તવમાં તો પ્રતિયોગિતા લખવાની આવશ્યકતા નથી. માટે, કૌંસમાં લખેલા શબ્દો સિવાયનું જ લક્ષણ છે તે ખાસ ખ્યાલમાં રાખવું.

❋ શુદ્ધ અવચ્છેદકતાનું ગ્રહણ સંભવિત - પૂર્વપક્ષ ❋

ચલો, મૂળ વાત ઉપર આવીએ - મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં જે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે અને (પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાત્વમાં જે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે તે સિવાયના અન્ય ધર્મોથી અનિરૂપિત એવી પ્રતિયોગિતા તરીકે આપણે તાદશવહ્નિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાવૃત્તિ પ્રતિયોગિતાને લઈશું. કહેવાનો ભાવ એ છે કે - 'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આ જ્ઞાનમાં વહ્નિત્વમાં જે અવચ્છેદકતા ભાસે છે તે સાધ્યતા કે પ્રતિયોગિતા કોઈથી પણ અવચ્છિન્ન નથી. જો 'એક વહ્નિત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદક છે' - આવું

वच्छेदकतात्वेन वा, न वा तादृशाऽवच्छेदकतायां निरूपितत्वसम्बन्धेन साध्यता प्रतियोगिता वा वर्तते । ततश्च अवच्छेदकतायाः वह्नित्वे वर्तमानत्वेन तादृशवह्नित्वनिष्ठाऽनुयोगितानिरूपिता-वच्छेदकतानिष्ठा या प्रतियोगिता सा अवच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना, न तु प्रतियोगित्वेन साध्यत्वेन वा । अतः तादृशवह्नित्ववृत्त्यवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाम् अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छे-दकतानिरूपितत्वमेव स्यात्, अवच्छेदकतात्वातिरिक्तप्रतियोगित्व-साध्यत्व-वह्नित्ववृत्तितावैशिष्ट्यादि-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां नास्ति, अवच्छेदक-तात्वाऽतिरिक्तसर्वधर्मैः तादृशावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायाः अनवच्छिन्नत्वात् । यदि च तादृशाऽ-वच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायाम् अवच्छेदकतात्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वं वर्तते तदा अवच्छेदकतात्व-तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगित्वोभयभिन्नधर्मानवच्छिन्नत्वं तु सुतरां स्यादेव ।

●

જ્ઞાન થાય તો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા = સાધ્યતાયાઃ અવચ્છેદકતા = સાધ્યતાનિરૂપિત-અવચ્છેદકતા - આ પ્રમાણે જણાય અને તો જ સાધ્યતા નિરૂપિતત્વસંબંધથી અવચ્છેદકતામાં રહે અને અવચ્છેદકતામાં રહેલ પ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદિકા બને. પણ, પ્રસ્તુત જ્ઞાનમાં તો સાધ્યતાનો કે પ્રતિયોગિતાનો કોઈનો પણ ઉલ્લેખ નથી.

માટે, વહ્નિત્વમાં જે અવચ્છેદકતા તેમાં જે પ્રતિયોગિતા આવશે તે માત્ર અવચ્છેદ-કતાત્વથી જ અવચ્છિન્ન થશે. તે સિવાયના દુનિયાના કોઈ પણ ધર્મથી નહીં. મતલબ કે તાદૃશઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિ-યોગિતાઅવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત છે.

તમારા લક્ષણ મુજબ તે પ્રતિયોગિતા લઈ શકાય કે જે (૧) મહાનસીયવહ્નિ-અભાવીયપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાથી ભિન્ન અને (૨) (પ્રતિયોગિતા)-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠ (પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાથી ભિન્ન એવી (પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત હોય.

પ્રસ્તુત પ્રતિયોગિતા જો અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠ(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત હોય તો મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છે-દકતાથી અને અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી ભિન્ન એવી અવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત જ હોય ને ! માટે, મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છે-દકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતા તરીકે ઉક્ત જ્ઞાનમાં ભાસમાન વહ્નિત્વવૃત્તિઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા લઈશું. આ પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિ-

યશોલતા વિનશ્રી

अतः यथा तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायाम् अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं वर्तते तथैव निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशतार्णवह्न्यभावीय-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमपि भवेदेवेति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशतार्णवह्न्य-भावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृशावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगि-तायाः ग्रहणं सम्भवति । तादृशाऽवच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया केवलवह्नित्व-स्यैव प्राप्तेः तादृशाऽवच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता केवलवह्नित्वे एव भवेत्, तादृशाऽवच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेत् ।

ततः निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेद-कताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽ-निरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितायाः अपि केवलवह्नित्ववृत्तित्वसम्भवाद् निरूपितत्व-

●

અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ થશે. કારણ કે પ્રતિયોગિતાના અધિકરણના તમામે તમામ્ અધિકરણમાં તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક પર્યાપ્તિઅનુયોગિતા રહે - આવો ન્યાય હોવાથી તથા તે મુજબ ઉક્ત પ્રતિયોગિતાનું અધિકરણ જે વહ્નિત્વવૃત્તિઅવચ્છેદકતા તેનું અધિકરણ માત્ર વહ્નિત્વ હોવાથી તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા માત્ર વહ્નિત્વમાં જ જશે. સ્પષ્ટ છે કે તાદશઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક પણ માત્ર વહ્નિત્વગતએકત્વ જ થાય.

આ રીતે, તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુ-યોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ થઈ ગયું.

❀ વહ્નિસાધ્યક સ્થલે અવ્યાપ્તિ દુર્વાર ❀

તમારા લક્ષણ મુજબ જે અભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયો-ગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતા-

सम्बन्धावच्छिन्न-तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता) अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेत् ।

पूर्वोक्तरीत्या 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ -प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियो-गितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव वर्तते इति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगि-तावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगिता-वच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वाद् निरूपितत्वसम्बन्धाव-च्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छे-दकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरू-पितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं सम्भवत्येव ।

●

નિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિ-યોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં રહે તે અભાવ લઈ શકાય.

પ્રસ્તુતમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન -અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયો-ગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ તરીકે પૂર્વોક્તરીત્યા વહ્નિત્વગતએકત્વ મળી જવાથી મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવ-ચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતા-નિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિ-

य शो ल ता
वि न श्रा

ततश्च तादृशः तार्णवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणं पर्वतः, धूमस्तत्र वृत्तिरिति लक्षणासमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः । इत्थञ्च भवता प्रदर्शितपरिष्कारपरिकलितमपि लक्षणं 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादाय तार्णवह्न्यभावमादाय चाव्याप्तिग्रस्तं भवत्येव, 'एकं वह्नित्वम् अवच्छेदकम्' - इति प्रतीतेः प्रमाणत्वाद् 'एकं वह्नित्वं महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायाः तार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितायाः वा अवच्छेदकम्' - इति प्रतीतेः अप्रामाणिकत्वेऽपि ।

अधुना 'अत्र महानसीयवह्निः' इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र यथा वह्न्यभावमादाय अव्याप्तिः अवश्यम्भाविनी तथा प्रदर्शनावसरः ।

●

યોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્ત્યનુયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વગતએકત્વમાં રહી જવાથી તાદૃશ-પ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ શકાશે. તેનું અધિકરણ જલહ્રદ. ધૂમ ત્યાં વૃત્તિ. અવ્યાપ્તિ દુર્વાર ! (આ આખી અવ્યાપ્તિ આપી તેના મૂળમાં જઈએ તો સમજાઈ જશે કે લક્ષણપરિષ્કાર કરતી વખતે 'કોના - કોનાથી અનિરૂપિત પ્રતિયોગિતા હોવી જોઈએ ?' - તે જણાવ્યું. પણ, 'કોના - કોનાથી નિરૂપિત પ્રતિયોગિતા હોવી જોઈએ ?' - તે જણાવ્યું નથી. આથી 'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આવી પ્રતીતિમાં ભાસમાન અવચ્છેદકતા પૂર્વપક્ષે લઈ લીધી. આ અવચ્છેદકતા પ્રતિયોગિતાથી પણ નિરૂપિત નથી કે સાધ્યતાથી પણ નિરૂપિત નથી. કોઈથી નિરૂપિત નથી. માટે, નિરૂપિતત્વસંબંધથી મહાનસીયવહ્નિ-અભાવીયપ્રતિયોગિતા તો આમાં ન જ રહે, અન્ય કોઈ પ્રતિયોગિતા કે સાધ્યતા પણ ન રહે. માટે, પ્રતિયોગિતામાં કે સાધ્યતામાં તાદૃશઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદકતા પણ ન આવે અને લક્ષણ મુજબ આ પ્રતિયોગિતા ગ્રહણ થઈ જાય. વાસ્તવમાં આ અવચ્છેદકતા જે લીધી છે તે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાની છે જ નહીં. અન્ય ગમે તેની હોઈ શકે. મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાની તો ન જ સંભવે. છતાં મહાનસીયવહ્ન્યભાવીય પ્રતિયોગિતાની જ અવચ્છેદકતા પકડાય, અન્ય કોઈ નહિ - તેવો કોઈ ખુલાસો લક્ષણમાં ન હોવાથી તે અવચ્છેદકતા પણ આવી ગઈ. અને અવ્યાપ્તિ પણ આવી ગઈ.)

❋ મહાનસીયવહ્નિસાધ્યક સ્થલે અવ્યાપ્તિ ❋

અત્યાર સુધી **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ દર્શાવી. આ જ રીતે '**अत्र महानसीयवह्निः वर्तते**' - **इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन**

प्रकृतस्थले साध्यतावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेन अधिकरणविधया केवलवह्नित्वं केवल-महानसीयत्वं वा न प्राप्यते, अपि तु महानसीयत्व-वह्नित्वोभयमेव प्राप्यते, अतः निरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव वर्तते, यतः 'प्रकृतसाध्यतायाः अवच्छेदकं महानसीयत्व-वह्नित्वद्वितयम्' - इत्येव स्वारसिकी प्रतीतिः सर्वेषां प्राज्ञानां शिष्टानाञ्च समुपजायते, न तु 'प्रकृतसाध्यतायाः अवच्छेदकमेकं वह्नित्वम्' इत्याकारकप्रतीतिः । ततश्च स्पष्टं निश्चीयते यदुत प्रकृतसाध्यता-वच्छेदकता पर्याप्तिसम्बन्धेन महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव भवेत् ।

यथा 'चत्वारो जनाः शिबिकावहने प्रत्यलाः' - इति प्रतीत्या निश्चीयते यदुत शिबिकावहन-सामर्थ्यं पर्याप्त्या सम्बन्धेन जनचतुष्टये एव वर्तते, न तु एकस्मिन्नेव जने, जनचतुष्टयसमवायस्यैव शिबिकावहनप्रत्यलत्वात्, अन्यथा एकेनैव जनेन शिबिकावहनाऽऽपत्तेः । यदि च तादृशशिबिका-मुद्दिश्य 'एकोऽपि जनः एतच्छिबिकावहने प्रत्यलः' - इति प्रामाणिकी स्वरसवाहिनी प्रतीतिः जनानां भवेत् तदा तादृशशिबिकावहनसामर्थ्यमेकस्मिन्नपि पर्याप्तं भवेत् । किन्तु 'चत्वारो जनाः शिबिकावहने प्रत्यलाः' इति प्रतीतिकाले न हि तादृशी प्रतीतिः सम्भवति, अतः शिबिकावहन-सामर्थ्यं चतुर्षु एव पर्याप्तमुच्यते ।

●

महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - આ સ્થલમાં વિષયિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક વહ્નિ-અભાવને લઈને પણ અવ્યાપ્તિ આવશે. જૂના પદાર્થનું પુનરાવર્તન થઈ જાય તથા પદાર્થ સ્પષ્ટ થઈ જાય તે માટે પુનઃ જોઈ લઈએ -

નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાભિન્ન-(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠ(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાભિન્ન(પ્રતિયોગિતા)અવ-ચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ છે.

જ્યારે, નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાભિન્ન-(સાધ્યતા)-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠ(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાભિન્ન(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદ-કતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વ-ગતદ્વિત્વ છે. જો આ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વની જગ્યાએ વહ્નિત્વગતએકત્વ ગોઠવાઈ

तथैव 'महानसीयत्व-वह्नित्वद्वितयं प्रकृतसाध्यतायाः अवच्छेदकम्' - इत्येव स्वारसिकी प्रतीतिः यतो भवति ततः प्रकृतसाध्यतावच्छेदकता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव पर्याप्ता भवति, न तु केवलवह्नित्वे केवलमहानसीयत्वे वा । 'वह्नित्वमेकं प्रकृतसाध्यतायाः अवच्छेदकमि'ति प्रतीतेः प्रामाणिकत्वे एकवह्नित्वेऽपि प्रकृतसाध्यतावच्छेदकता पर्याप्ता भवेत्, किन्तु नैषा प्रतीतिः प्रामाणिकी, प्रकृतसाध्यतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणत्वाऽभाववति प्रकृतसाध्यतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणत्ववत्त्वग्रहेण तदभाववति तत्प्रकारकत्वात् । अतः तादृशसाध्यतावच्छेदकता न वह्नित्वे एकस्मिन् पर्याप्त्या वर्तेत, किन्तु महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव । अतः निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव स्यात् । तथा च तादृशनिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वं नैव जायते, किन्तु महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव जायते । एवं भवता प्रतिपाद्यते ।

●

જાય તો અવ્યાપ્તિ સ્પષ્ટતયા આવી જાય. માટે, હવે આપણે મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વની જગ્યાએ વહ્નિત્વગતએકત્વને ગોઠવવાનો પ્રયાસ કરીશું.

આપણને સહુને આવી પ્રતીતિ થાય છે કે 'મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતાના અવચ્છેદક મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વ ઉભય છે.' આ પ્રતીતિના આધારે બધી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના પર્યાપ્તિસંબંધથી અધિકરણ મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ જ મળે. આ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વમાં રહેલ દ્વિત્વ એ જ અનુયોગિતાઅવચ્છેદક બને. 'એક વહ્નિત્વ મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતાનું અવચ્છેદક છે' - આવી પ્રતીતિ હોત તો એનો મતલબ એ થાય કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા માત્ર વહ્નિત્વમાં રહે છે. આ બાબતને સ્પષ્ટ કરવા માટે એક લૌકિક દૃષ્ટાંત જોઈએ.

'ચાર માણસો ડોળી ઊંચકવાની શક્તિ ધરાવે છે' - આવું આપણે બોલીએ પણ છે અને વ્યવહાર પણ કરીએ છીએ. આ પ્રતીતિમાં 'ડોળી ઊંચકવાની શક્તિ ચાર માણસોમાં જ પર્યાપ્ત છે, એકાદમાં નહીં' - આવું સ્પષ્ટતયા પ્રતિભાસિત થાય છે.

'એક માણસમાં ડોળી ઊંચકવાની શક્તિ પર્યાપ્ત છે' - જો આવી પ્રતીતિ થાય તો એનો સીધો અર્થ એ જ નીકળે કે માત્ર એક જ માણસ ડોળી ઊંચકી શકે છે. એટલે કે ડોળી

अत्रायमस्माकं पर्यनुयोगः - अस्तु 'एकं वह्नित्वं प्रकृतसाध्यतायाः अवच्छेदकम्' - इति प्रतीतेरप्रामाणिकत्वम्, अपि तु 'एकं वह्नित्वमवच्छेदकम्' - इति प्रतीतिः प्रामाणिकी एवाऽभ्युपगम्यते ननु ? एतत्प्रतीतौ अवच्छेदकत्वमेकस्मिन् वह्नित्वे वृत्ति (= वर्तमानं) भासते इति अवच्छेदकत्वं प्रतियोगि भवति, एकं वह्नित्वमनुयोगि, तथा च अवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकानुयोगिता एकस्मिन् वह्नित्वे वर्तते । उक्तप्रतीतौ तादृशाऽवच्छेदकता केवलवह्नित्वे एव पर्याप्ता इति वह्नित्वं पर्याप्तिसम्बन्धेनानुयोगि भवति, तथा च अवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता एकस्मिन् वह्नित्वे भवेत् ।

एतादृशावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता केवलावच्छेदकतात्वेनैव अवच्छिन्ना भवेत्, न तु निरूपितत्वसम्बन्धेन साध्यत्वेन प्रतियोगित्वेन वाऽवच्छिन्ना भवेत्, यतः तादृशप्रतीतौ तादृशावच्छेदकता साध्यत्वस्य प्रतियोगित्वस्य वा इति नोल्लिखितं वर्तते । अतः निरूपितत्वसम्बन्धेन

●

ઊંચકવાની શક્તિ માત્ર એક જ માણસમાં પર્યાપ્ત છે. પણ, આવી પ્રતીતિ કોઈને થતી નથી. માટે, સ્પષ્ટ થઈ જાય કે ડોળી ઊંચકવાની શક્તિ ચાર માણસોમાં છે. આ જ રીતે 'મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વઉભય મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠ સાધ્યતાના અવચ્છેદક છે' - આવી પ્રતીતિ થાય છે. 'મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠ સાધ્યતાનું અવચ્છેદક માત્ર એક વહ્નિત્વ છે' - આવી પ્રતીતિ નથી થતી. ∴ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ જ થાય. વહ્નિત્વગતએકત્વ ન થાય.

હા ! 'એક વહ્નિત્વ સાધ્યતાનું અવચ્છેદક છે' - આવી પ્રતીતિ ન થવા છતાં 'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આવી પ્રતીતિ તો થાય જ છે. મતલબ કે મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા ભલે પર્યાપ્તિસંબંધથી એક વહ્નિત્વમાં ન રહે, કિંતુ માત્ર અવચ્છેદકતા તો એક વહ્નિત્વમાં પર્યાપ્તિસંબંધથી રહે જ ને ! અવચ્છેદકતા રહેનાર છે, વહ્નિત્વ રાખનાર છે. માટે, અવચ્છેદકતામાં પ્રતિયોગિતા આવે અને વહ્નિત્વમાં અનુયોગિતા આવે.

કેવલઅવચ્છેદકતાનું ગ્રહણ

તમારા લક્ષણ મુજબ આ અવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા જો લેવી હોય તો (૧) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાભિન્ન (૨) (સાધ્યતા)-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠ(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાભિન્ન(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાથી અનિ-રૂપિત હોવી જોઈએ. આ પ્રતિયોગિતા માત્ર અવચ્છેદકતામાં રહેલી હોવાથી ફક્ત

साध्यत्वं प्रतियोगित्वं वा नैव तादृशावच्छेदकतायां वर्तते । तथा च तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठ-प्रतियोगितायाम् अवच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वस्यैव सद्भावाद् अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमेव स्यात्, अवच्छेदकतात्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वाच्च अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमेव भवेत् ।

यदि च तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाम् अवच्छेदकतात्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वं वर्तते तदा साध्यताऽवच्छेदकतात्वोभयभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वं सुतरां स्यादेव । ततश्च यथा तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाम् अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं वर्तते तथैव निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यादेवेति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण 'एकं वह्नित्वमवच्छेदकम्' इति प्रतीतिविषयीभूताऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता ग्रहीतुं शक्यते ।

●

અવચ્છેદકતાત્વથી જ અવચ્છિન્ન છે. સાધ્યતાથી પણ કે પ્રતિયોગિતાથી પણ અવચ્છિન્ન નથી. કારણ કે 'કોની અવચ્છેદકતા છે ?' તે તો જણાવ્યું જ નથી. જો 'સાધ્યતાની અવચ્છેદકતા છે' - આ પ્રમાણે જણાતું હોત તો નિરૂપિતત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહી શકત અને નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-તાદશઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદકતા પણ સાધ્યતામાં આવત. પણ, અહીં તેવું જણાવ્યું નથી.

જો એ જણાવવામાં આવે તો તો આ અવ્યાપ્તિ જ ન આવી શકે. 'એક વહ્નિત્વ મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતાનું અવચ્છેદક છે' - આવી તો પ્રતીતિ થઈ ન શકે. માટે, તમારે કહેવું પડે કે 'એક વહ્નિત્વ વહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતાનું અવચ્છેદક છે.' વર્તમાનમાં તો મહાનસીયવહ્નિ જ સાધ્ય તરીકે ભાસે છે. વહ્નિ સાધ્ય તરીકે જણાતું નથી. માટે, પ્રસ્તુત જે સાધ્યતા તેનાથી ભિન્ન એવો ધર્મ તાદશઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનો અવચ્છેદક બની જવાથી નિરૂપિતત્વ-સંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાભિન્ન(ધર્મનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા)-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ તાદશ એક વહ્નિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ પ્રતિયોગિતામાં રહેતું હોવાથી તાદશપ્રતિયોગિતા લઈ જ ન શકાય. તો પછી તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ થાય તો પણ ફાયદો શું ?

तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता पूर्वोक्तरीत्या वह्नित्वे एव भवतीति तादृशनिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि केवलवह्नित्वे भवेत् । ततश्च यथा तादृशावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वं भवति तथैव निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेत् ।

●

માટે, મોઘમ્ રાખવામાં જ અવ્યાપ્તિ આપવી શક્ય હોવાથી 'એક વહ્નિત્વમાં અવચ્છેદકતા છે' - આ પ્રતીતિ લેવામાં આવી છે. આ પ્રતીતિમાં અવચ્છેદકતાનિષ્ઠ જે પ્રતિયોગિતા ભાસિત થાય છે તે માત્ર અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠ(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત છે. તે સિવાયની અન્ય કોઈ (પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત નથી - આ વાત પૂર્વે આપણે જોઈ ગયા છીએ.

જો આ પ્રતિયોગિતા અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત હોય તો (૧) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાથી ભિન્ન અને (૨) અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી ભિન્ન અવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત જ હોય ને !

⁂ તાદૃશઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતા ગ્રાહ્ય ⁂

તમારા પરિષ્કાર મુજબ (૧) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતા-ભિન્ન - (૨) અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતા લઈ શકાતી હોવાથી 'એક વહ્નિત્વમાં અવચ્છેદકતા છે' - આ જ્ઞાનમાં ભાસમાન જે અવચ્છેદકતા તન્નિષ્ઠપ્રતિયોગિતા લઈ શકાશે. આ પ્રતિયોગિતા તો માત્ર વહ્નિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતામાં જ વૃત્તિ હોવાથી તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા માત્ર વહ્નિત્વમાં જ જશે. આથી, તાદૃશઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ થશે. આમ, આપણને નિરૂપિતત્વ-સંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ તરીકે વહ્નિત્વ-ગતએકત્વ મળી જશે.

તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિત્વનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-(પ્રતિયોગિતા)-

प्रकृते यः वह्न्यभावः गृहीतः निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं पूर्वोक्तरीत्या वह्नित्वगतैकत्वमेव वर्तते इति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-

●

અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠ(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ તો વહ્નિત્વગતએકત્વ છે જ. આ રીતે, બન્ને પ્રકારના રૂપ અભિન્ન થઈ જવાથી સ્વનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠ(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાભિન્ન-(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠ(પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં વૃત્તિ થઈ જશે. તેથી તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક વહ્નિઅભાવ લઈ શકાશે. તેનું અધિકરણ તજ્જ્ઞાન, તજ્જ્ઞાનત્વ હેતુ ત્યાં વૃત્તિ. આ રીતે અવ્યાપ્તિ આપવી સુશક્ય હોવાથી તમારું લક્ષણ દુષ્ટ બનશે.

હા ! આ અવ્યાપ્તિ તો જ શક્ય બને જો 'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આવી પ્રતીતિ પ્રામાણિક હોય. જો તમે એમ માનતા હો કે ફક્ત 'અવચ્છેદક'નો ઉલ્લેખ હોય તો પ્રતીતિ સત્ય ન થઈ શકે. કારણ કે કોનો અવચ્છેદક છે ? - ઈત્યાદિ સ્પષ્ટતા તે જ્ઞાનમાં થઈ શકતી નથી, 'વહ્નિત્વ પ્રતિયોગિતાનું અવચ્છેદક છે'... ઈત્યાદિ રીતે કોઈનો ને કોઈનો ઉલ્લેખ થાય તો જ તે પ્રતીતિ પ્રામાણિક બની શકે. આવું જો તમે માનતા હો તો 'એક વહ્નિત્વ મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતાનું અવચ્છેદક છે' - આવી પ્રતીતિ તો અપ્રામાણિક હોવાથી

वच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं सम्भवतीति तादृशो वह्न्यभावः धर्तुं शक्यते ।

तादृशवह्न्यभावस्याधिकरणम् 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानम्, तज्ज्ञानत्वहेतुस्तत्र वृत्तिरिति लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

एवम् 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्रापि अव्याप्तिः भवेत्, वह्न्यभावमादाय । तथा हि - 'एकं वह्नित्वम् अवच्छेदकम्' - इति प्रतीतेः प्रामाणिकत्वेन तादृशवह्नित्ववृत्त्यवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण धर्तुं शक्यते, यतः तादृशावच्छेदकतानिष्ठ-प्रतियोगिता अवच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना, अवच्छेदकतात्वातिरिक्तसर्वधर्मैरनवच्छिन्ना, अतः तादृशावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाम् अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमेव भवेत्, अतः तत्र अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमेव स्यात् । यदि च तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता अवच्छेदकतात्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्ना

●

મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતાથી નિરૂપિત અવચ્છેદકતા એક વહ્નિત્વમાં મળે નહીં. તે સિવાયની પ્રતિયોગિતા વગેરેની અવચ્છેદકતા લેવામાં આવે તો તેમાં રહેલી પ્રતિયોગિતા તો સાધ્યતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત થઈ જવાને કારણે લક્ષણઘટક ન બની શકે.

માટે, 'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આ પ્રતીતિ પ્રામાણિક હોય તો જ ઉક્ત રીતે અવ્યાપ્તિ આપી શકાય છે. કારણ કે અવચ્છેદકતામાં રહેલી જે પ્રતિયોગિતા લો તે (૧) અવચ્છેદકતાત્વ અને (૨) સાધ્યત્વ - આ સિવાયના અન્ય ધર્મથી અનવચ્છિન્ન હોવી અનિવાર્ય હોવાથી આ અવચ્છેદકતામાં રહેલી પ્રતિયોગિતાથી ભિન્ન પ્રતિયોગિતા લઈ શકાતી નથી. આ પ્રતિયોગિતા માત્ર (૧) અવચ્છેદકતાત્વથી જ અવચ્છિન્ન હોવાથી, (૨) સાધ્યત્વથી પણ અનવચ્છિન્ન હોવાથી (૧) અવચ્છેદકતાત્વ અને (૨) સાધ્યત્વ - આ બેથી ભિન્ન ધર્મથી તો અનવચ્છિન્ન બની જ જાય.

तदा अवच्छेदकतात्व-साध्यतोभयभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्ना भवेद् एव। तथा च तादृशाऽवच्छेदकता-वृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यादेव ।

एषा हि अवच्छेदकता पर्याप्तिसम्बन्धेन केवलवह्नित्वे एव वर्तते । 'एकं वह्नित्वं प्रकृत-साध्यतावच्छेदकम्' - इति प्रतीतिः न प्रामाणिकी इति साध्यतावच्छेदकता पर्याप्तिसम्बन्धेन केवलवह्नित्वे न वर्तते, 'तार्णत्व-वह्नित्वोभयं प्रकृतसाध्यतावच्छेदकम्' - इति प्रतीतेः प्रामाणिकत्वेन साध्यतावच्छेदकता पर्याप्तिसम्बन्धेन तार्णत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव वर्तते, किन्तु प्रकृते केवलावच्छेदकता गृहीता, तादृशावच्छेदकता च पर्याप्तिसम्बन्धेन केवलवह्नित्वेऽपि भवेत्, न तत्र काऽपि क्षतिः । तथा च तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता केवलवह्नित्वे एव भवेत्, तादृशावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपमपि वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेत् ।

य शो ल ता

एतदवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-प्रतियोगितारूपेण धर्तुं शक्यते, अतः निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता केवलवह्नित्वे एव भवेत्, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यता-निष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रति-योगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपमपि वह्नित्व-गतैकत्वमेव भवेत् ।

पूर्वोक्तरीत्या तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः केवलवह्नित्वे एव पर्याप्तत्वेन निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रति-योगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव वर्तते इति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न -साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे

निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं सम्भवतीति तादृशवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणम् 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानम्, वह्नेरत्राऽविषयत्वात्, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोः वृत्तित्वेन लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः इति ।

इत्थञ्च साध्यताद्यवच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वस्य परिष्कारमभ्युपगम्य "निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्ति-प्रतियोगितानिरूपकाऽभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः" - इत्येवं परिष्कृतलक्षणाऽभ्युपगमेऽपि

→ पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावं तार्णवह्न्यभावं चादायाऽव्याप्तिः भवति । → 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र → 'अत्र तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्,

●

આ રીતે,

(૧) **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં તાદશ મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અને

(૨) **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં તાદશ વહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ આટલા વિસ્તૃત પરિષ્કારો કરવા છતાં તમે દૂર કરી શક્યા નથી. અહીં આપણે બન્ને સ્થલમાં જુદી - જુદી અવ્યાપ્તિ વિસ્તારથી સ્પષ્ટતાપૂર્વક દર્શાવી છે. ગ્રંથકાર બન્ને અવ્યાપ્તિને એક સાથે જ દર્શાવશે. હવે શબ્દાર્થ જોઈએ.

यदि चैकं *वह्नित्वं महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नस्य प्रतियोगित्वस्य साध्यत्वस्य वावच्छेदकमिति प्रतीतिविरहेण महानसीयवह्नित्वावच्छिन्न-प्रतियोगित्वाद्यवच्छेदकतात्वेन तत्पर्य्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वं वह्नित्व-*

●

तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र च वह्न्यभावमादाय अव्याप्तिः भवति ।

ततश्च कथमेतल्लक्षणं निर्दुष्टमिति उद्घोष्यते ?

एतत्सर्वं मनसिकृत्याह - **एकं वह्नित्वम्** इत्यादि । '**एकं वह्नित्वं महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नस्य प्रतियोगित्वस्य** = महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायाः **अवच्छेदकम्**' इत्याकारकप्रतीतिविरहेण 'एकं वह्नित्वं महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नस्य **साध्यत्वस्य** = महानसीयवह्निसाध्यकस्थलीयसाध्यतायाः अवच्छेदकम्' इतिप्रतीतिविरहेण च, **वा**शब्दादेतत्प्रतीतिद्वितयसूचनम्, **महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वाद्यवच्छेदकतात्वेन** = महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वाद्यवच्छेदकतात्वरूपेण, आदि-पदात् साध्यतायाः ग्रहणम्, **तत्पर्य्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वं** = महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वं महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वम्, तथा च महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतात्वरूपेण महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वम्, महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकतात्वरूपेण महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वञ्च, 'प्रतियोगिताद्यवच्छेदकतात्वरूपेण' - इत्येवं ग्रहणात् सर्वासां प्रतियोगिताद्यवच्छेदकतानां ग्रहणं भवति, ततश्च निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-

●

❁ શબ્દાનુપાતી અર્થ ❁

શબ્દાર્થ :- 'એક વહ્નિત્વ મહાનસીયવહ્નિત્વઅવચ્છિન્નસાધ્યતાનું કે પ્રતિયોગિતાનું અવચ્છેદક છે' - આવા પ્રકારની પ્રતીતિ ન થવાથી મહાનસીયવહ્નિત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાત્વરૂપે મહાનસીયવહ્નિત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાની પર્યાપ્તિસંબંધથી અનુયોગિતાની અવચ્છેદકતા વહ્નિત્વગતએકત્વમાં ન હો ! આદિ શબ્દ દ્વારા સાધ્યતાનું ગ્રહણ થાય છે. તેને લઈને ઉક્ત વાક્ય જ ફરીથી પુનરાવર્તિત કરો તો... તાદૃશ પ્રતીતિ ન થવાથી મહાનસીયવહ્નિત્વઅવચ્છિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વરૂપે મહાનસીયવહ્નિત્વ-

गतैकत्वे मास्तु,परन्तु 'एकं वह्नित्वमवच्छेदकम्' इति प्रतीतेः प्रामाणिकत्वेऽवच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताया यथाविवक्षिताऽनिरूपितत्ववत्या

●

प्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वं ('पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्याकारकस्थले महानसीयवह्न्यभावग्रहणे), ('अत्र महानसीयवह्निः'- इत्येतज्ज्ञानं) विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्येतत्स्थले च) निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्नित्वावच्छिन्नसाध्यत्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वञ्च **वह्नित्वगतैकत्वे मास्तु** = न भवतु ।

परन्तु 'एकं वह्नित्वम् अवच्छेदकम्' - इतिप्रतीतेः 'कस्याऽवच्छेदकम् ? प्रतियोगित्वस्य साध्यत्वस्य वा ?' - इत्यादिस्पष्टोल्लेखाऽकारिण्याः **प्रामाणिकत्वे,** तृतीयामप्रयोज्य सप्तमीप्रयोगात् केषाञ्चन विदुषां तादृशप्रतीतेरप्रामाणिकत्वाऽभ्युपगमः अनुमीयते, तादृशप्रतीतौ भासमाना**ऽवच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितायाः** = तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठायाः केवलाऽवच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्नायाः अवच्छेदकतात्वभिन्नधर्मानवच्छिन्नायाः अतः एव **यथाविवक्षिताऽनिरूपितत्ववत्याः** = पूर्वं यद् अनिरूपितत्वं विवक्षितं तदनुसारेण अनिरूपितत्वविशिष्टायाः, तथा च 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावग्रहणाऽवसरे निरूपितत्वसम्बन्धाऽवच्छिन्न-महानसीयवह्न्यभावीयमहानसीयवह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वविशिष्टायाः प्रतियोगितायाः 'अत्र

●

અવચ્છિન્નસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાની (= તત્) પર્યાપ્તિસંબંધથી જે અનુયોગિતા છે તેની અવચ્છેદકતા વહ્નિત્વગતએકત્વમાં ન હો !

પરંતુ 'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આવી પ્રતીતિને જો તમે પ્રામાણિક માનતા હો તો આ પ્રતીતિમાં ભાસમાન વહ્નિત્વમાં રહેનારી જે અવચ્છેદકતા તેમાં જે પ્રતિયોગિતા આવે છે તે માત્ર અવચ્છેદકતાત્વથી જ અવચ્છિન્ન હોવાથી અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નતાદૃશ-પ્રતિયોગિતા નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વ-નિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત થઈ જશે. આ વિવક્ષિત અનિરૂપિતત્વવિશિષ્ટ અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન તાદૃશપ્રતિયોગિતા અનુયોગિતાથી નિરૂપિત તો છે જ. આમ, યથાવિવક્ષિતઅનિરૂપિતત્વવિશિષ્ટ-અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકીભૂત

निरूपकीभूतस्य पर्य्याप्त्यनुयोगित्वस्य वह्नित्वगतैकत्वेऽवच्छेदकत्वस्य सत्त्वादव्याप्तितादवस्थ्यम् ***इति विभाव्यते;***

●

महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वविशिष्टायाः प्रतियोगितायाः च इत्यर्थः, एतदुभयविधयाऽपि तादृशप्रतिभासमानावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः ग्रहणं सम्भवतीति भावः।

तादृशप्रतियोगितायाः **निरूपकीभूतस्य पर्य्याप्त्यनुयोगित्वस्य अवच्छेदकत्वस्य वह्नित्वगतैकत्वे सत्त्वात्**, तादृशप्रतीतौ भासमानाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः उक्तरीत्या निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नसाध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण च ग्रहणसम्भवात्, तादृशावच्छेदकतायाः पर्याप्तिसम्बन्धेन केवलवह्नित्वे एव सत्त्वेन तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया वह्नित्वगतैकत्वस्यैव प्राप्तेश्च 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपम्, 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नसाध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपञ्च वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेत्, ततः **अव्याप्तितादवस्थ्यम्** = पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावस्य ग्राह्यत्वाद् 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानम्,

●

જે પર્યાપ્તિસંબંધથી અનુયોગિતા તે માત્ર વહ્નિત્વમાં જ રહેલી હોવાથી તાદશઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકતા વહ્નિત્વગતએકત્વમાં મળી જશે. આથી, અવ્યાપ્તિ જેવી ને તેવી ઊભી જ છે. અવ્યાપ્તિને તમે દૂર નહીં કરી શકો.

विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावस्य च ग्राह्यत्वात् तत्तत्स्थले अव्याप्तिः तदवस्था एव स्यादिति भावः ।

'इति यदि विभाव्यते तदा' .... इत्याद्युक्त्या परिहरति । उत्तरपक्षस्याऽयमाशयः - अत्रादौ तद्विचारणीयं यदुताऽव्याप्तेः मूलं किम् ? यः परिष्कारः कृतः तेन अभिप्रेतप्रतियोगिता साध्यत्वेन अवच्छेदकतात्वेन चावच्छिन्ना भवेदिति न नियमितम्, अपि तु साध्यत्वभिन्नेन अवच्छेदकतात्वभिन्नेन च अवच्छिन्ना न भवेदिति नियमितम्, अतः अवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता धर्तुं शक्याऽभवत्, तादृशप्रतियोगितायाः साध्यत्वभिन्नेन अवच्छेदकतात्वभिन्नेन च अनवच्छिन्नत्वात् । किन्तु तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता साध्यत्वेनाऽवच्छिन्ना न वर्तते, केवलाऽवच्छेदकतात्वेनैव अवच्छिन्ना वर्तते, अतः यदि साध्यत्वेनाऽवच्छिन्ना एव प्रतियोगिता ग्राह्या इति नियम्यते तदा तु तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता धर्तुं न शक्यते, तादृशप्रतियोगितायाः साध्यत्वेन अनवच्छिन्नत्वात् । तथा च साध्यतानिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि प्रतियोगिताविशेषणविधया उपादेयम्, साध्यत्वावच्छिन्ना हि प्रतियोगिता साध्यतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपिता भवति ।

●

આમ, તમારી શરત મુજબ જે પ્રતિયોગિતા (૧) સાધ્યત્વ અને (૨) અવચ્છેદકતાત્વ - આ બે સિવાયના ધર્મથી અનવચ્છિન્ન હોય તે પ્રતિયોગિતા લઈ શકાતી હોવાથી 'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આવી પ્રતીતિમાં ભાસમાન વહ્નિત્વમાત્રવૃત્તિઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાને લઈને આ અવ્યાપ્તિ આપવામાં આવી છે - જો તમે આવી વિભાવના કરતા હો તો...

❋ સાધ્યતાદિઅવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ ❋

ઉત્તરપક્ષ :- (तदा.) મહાશયજી ! તમે દર્શાવેલી અવ્યાપ્તિ સો ટકા અમારા લક્ષણમાં આવે છે. પણ, આ અવ્યાપ્તિ દૂર કરવી કંઈ મુશ્કેલ નથી. એક નાનકડો પરિષ્કાર કરશું કે આ બન્ને અવ્યાપ્તિ દૂર થઈ જશે. (૧) **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं विषयिता-सम्बन्धेन महानसीयवह्निमत् तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં તાદશવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે પરિષ્કાર કરશું કે -

સ્વનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદ-કતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છે-

तथा चैवं लक्षणम् - निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

एतल्लक्षणानुसारेण 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावमादाय नाऽव्याप्तिः । तथा हि - पूर्वं निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगिताविधया 'एकं वह्नित्वम् अवच्छेदकम्' - इत्यादिप्रतीतौ भासमानावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः ग्रहणं कृतम्, यतः तादृशावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता अवच्छेदकतात्वभिन्नेन साध्यताभिन्नेन च अनवच्छिन्ना वर्तते, केवलाऽवच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना

●

દકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-**નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતા-નિરૂપિત**પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવ-અધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

આખું લક્ષણ યથાવત્ જ છે. ફક્ત પ્રતિયોગિતાના જે બે વિશેષણ હતા તેમાં એક વિશેષણનો ઉમેરો કર્યો. સાદો અર્થ એ થયો કે - (૧) અભિપ્રેતઅભાવીયપ્રતિયોગિતા અને (૨) અવચ્છેદકતાત્વ - આ બે સિવાયના ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જે પ્રતિયોગિતા તન્નિરૂપક-પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ અને (૧) સાધ્યતા (૨) અવચ્છેદકતાત્વ - આ બે સિવાયના ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન તથા (૩) સાધ્યતાથી અવચ્છિન્ન એવી જે પ્રતિયોગિતા તન્નિરૂપકપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ - આ બન્ને રૂપ અભિન્ન હોવા જોઈએ.

હવે, આ સ્થલમાં તમે અવ્યાપ્તિ આપવા માટે 'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આ પ્રતીતિમાં ભાસમાન અવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા લીધી હતી. આ પ્રતિયોગિતા તો જ લઈ શકાય કે જો ઉક્ત ત્રણ શરતમાંથી પસાર થાય. બે શરતમાંથી તો તાદશવહ્નિત્વવૃત્તિ-અવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા પાસ થઈ શકશે. કારણ કે પૂર્વે જણાવ્યું તે મુજબ પ્રસ્તુત

वर्तते । अतः तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं वर्तते । किन्तु सा अवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता साध्यत्वेनाऽवच्छिन्ना न वर्तते, यतः 'एकं वह्नित्वमवच्छेदकम्' - इतिप्रतीतौ या अवच्छेदकता भासते सा साध्यतायाः अस्तीति नोल्लिखितम्, ततश्च तादृशसाध्यता तादृशाऽवच्छेदकतायां निरूपितत्वसम्बन्धेन वर्तमाना नैव भवेत्, अतः तादृशसाध्यताऽवच्छिन्नत्वमपि तादृशाऽवच्छेदकतायां न भवेत् । ततश्च तादृशाऽवच्छेदकतायां वर्तमानप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं नैव भवेत् ।

इत्थञ्च 'एकं वह्नित्वमवच्छेदकम्' इति प्रतीतौ भासमानावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसत्त्वेऽपि निरूपितत्वसम्बन्धाऽवच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वविरहात् तादृशप्रतियोगिता धर्तुं न शक्यते, यस्यां प्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)

●

પ્રતિયોગિતા અવચ્છેદકતાત્વ સિવાયના અન્ય કોઈ ધર્મોથી અવચ્છિન્ન નથી. માટે, (૧) સાધ્યતા અને (૨) અવચ્છેદકતાત્વ - આ બે સિવાયના ધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ તાદશવહ્નિત્વ-વૃત્તિઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતામાં રહી જશે. પણ સાથે હવે એક નવું વિશેષણ ઉમેરવામાં આવેલ છે કે (૩) પ્રતિયોગિતા સાધ્યતાથી અવચ્છિન્ન હોવી જોઈએ.

આપણે જોઈ ગયા છીએ કે 'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આ જ્ઞાનમાં સાધ્યતાનો કે પ્રતિયોગિતાનો કોઈનો પણ ઉલ્લેખ ન હોવાથી કોઈ પણ સાધ્યતા કે પ્રતિયોગિતા અવચ્છેદકતામાં નિરૂપિતત્વસંબંધથી રહેતી નથી. તો પછી પ્રસ્તુત મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતા તો કેવી રીતે નિરૂપિતત્વસંબંધથી તાદશપ્રતિયોગિતામાં રહે ? એટલી સ્પષ્ટતા થવી જરૂરી છે કે - પ્રસ્તુતમાં જે સાધ્ય હોય તેમાં રહેલી સાધ્યતા જ સાધ્યતા તરીકે પકડાય. તે સિવાયના અનુમાનમાં ભાસમાન સાધ્યમાં રહેલી સાધ્યતા તે વ્યક્તિ માટે સાધ્યતા કહેવાય જ નહીં.

❋ તત્તત્સ્થલે તત્તત્સાધ્યતા જ ગ્રાહ્ય ❋

કહેવાનો આશય એ છે કે '**पर्वतो वह्निमान् धूमात्**' - આવું અનુમાન જો ચૈત્રને થતું

अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वे सति निरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं भवेत्, तादृशप्रतियोगितायाः एव एतल्लक्षणाऽनुसारेण धर्तव्यत्वात् ।

यदि तादृशप्रतीतौ 'एकं वह्नित्वं साध्यतावच्छेदकम्' - इत्येवं साध्यतायाः उल्लेखः क्रियते तदा तादृशाऽवच्छेदकतायां साध्यतानिरूपितत्वं प्रतीयते इति निरूपितत्वसम्बन्धेन साध्यता तादृशाऽवच्छेदकतायां वर्तेत, ततश्च निरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता साध्यतावच्छिन्ना भवेत्, अवच्छेदकतात्वेन चावच्छिन्ना वर्तते एवेति तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं (साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वञ्च भवेताम् एव । साध्यताऽवच्छेदकतात्वोभयभिन्नधर्मानवच्छिन्नत्वमेव तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाम् अस्ति, तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः साध्यतायाम् अवच्छेदकतात्वे चोभयस्मिन्नेव वर्तमानत्वात् । तथा च तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगिताऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वमपि भवेत्, पूर्वोक्तरीत्या तादृशप्रतियोगितायाः साध्यत्वेनाऽवच्छिन्नत्वाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि च भवेत् ।

●

હોય તો ચૈત્ર માટે માત્ર વહ્નિમાં જ સાધ્યતા આવે. તે જ સમયે મૈત્ર કદાચ **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत् तज्ज्ञानत्वात्** - આવા પ્રકારનું અનુમાન કરી રહ્યો હોય તો મૈત્ર માટે સાધ્યતા માત્ર મહાનસીયવહ્નિમાં જ જાય.

ચૈત્ર માટે મહાનસીયવહ્નિમાં સાધ્યતા છે જ નહીં. અને મૈત્ર માટે વહ્નિમાં સાધ્યતા નથી. કારણ કે સાધ્યતા વગેરે બુદ્ધિજન્યધર્મો છે. તમારી બુદ્ધિમાં જે રીતે ભાસે તે રીતે વહ્નિ વગેરેમાં સાધ્યતા વગેરે ધર્મો આવે છે. માટે, પ્રસ્તુતમાં સાધ્યતાથી મહાનસીયવહ્નિ-નિષ્ઠસાધ્યતા જ ગૃહીત થાય. અથવા તો પ્રકૃત શબ્દ દરેક જગ્યાએ જોડી દેવો. ટૂંકમાં, સાધ્યતાથી મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠ જ સાધ્યતા ગૃહીત થાય, વહ્નિનિષ્ઠ કે અન્યમાં રહેનારી સાધ્યતા ગૃહીત ન થઈ જાય તેનું ધ્યાન રાખવું અનિવાર્ય છે.

મૂળ વાત એ છે કે 'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આ જ્ઞાનમાં વહ્નિત્વમાં જે અવચ્છેદકતા ભાસે છે તેમાં રહેલી પ્રતિયોગિતા માત્ર અવચ્છેદકતાત્વ ધર્મથી અવચ્છિન્ન

अतः 'एकं वह्नित्वं साध्यतावच्छेदकम्' - इतिप्रतीतौ भासमानाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगिताऽवच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यता-निष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितारूपेण धर्तुं शक्यते । किन्तु प्रकृतस्थले 'एकं वह्नित्वं साध्यतावच्छेदकम्' - इतिप्रतीतिरेव न सम्भवति, स्याच्चाऽप्रमैव सा स्यात्, 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र साध्यतावच्छेदकतायाः महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव पर्याप्तत्वात् ।

तथा च प्रकृतस्थले 'एकं वह्नित्वं साध्यतावच्छेदकम्' - इतिप्रतीतिः सर्वथैव न सम्भवति, 'महानसीयत्व-वह्नित्वोभयं साध्यतावच्छेदकम्' - इतिप्रतीतिस्तु सम्भवत्येव । एतादृशप्रतीतौ भासमानसाध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता साध्यत्वेन अवच्छिन्ना भवेत्, अवच्छेदकतात्वेन च, साध्यताऽवच्छेदकतात्वोभयभिन्नधर्मैरनवच्छिन्ना एवेति तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वम्, (साध्यता)अवच्छे-दकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वञ्चैव भवेताम् । तथा च तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठ-प्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धाऽवच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं निरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वञ्च स्यातामेवेति निरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियो-गितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ

●

છે. જો મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતા નિરૂપિતત્વસંબંધથી તાદશઅવચ્છેદકતામાં રહેતી હોત તો તાદશઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાથી અવચ્છિન્ન થઈ જાત. પણ, મહાનસીય-વહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતા તો નિરૂપિતત્વસંબંધથી તાદશઅવચ્છેદકતામાં રહેલી જ નથી.

❋ મહાનસીયવહ્ન્યભાવ ગ્રાહ્ય નહીં થાય ❋

જો 'એક વહ્નિત્વ મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતાનું અવચ્છેદક છે' - આવા પ્રકારની પ્રતીતિ થતી હોત તો નિરૂપિતત્વસંબંધથી મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતા તાદશઅવચ્છેદકતામાં રહી જાત. અને તાદશઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠ-સાધ્યતામાં રહી જાત. કિંતુ પૂર્વે જોઈ જ ગયા તે મુજબ મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતાની

य शो ल ता वि न श्री

-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता धर्तुं शक्यते, किन्तु 'महानसीयत्व-वह्नित्वोभयं साध्यतावच्छेदकम्' इतिप्रतीतौ भासमानाऽवच्छेदकतायाः पर्याप्ति-सम्बन्धेन महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नैव वर्तमानत्वात् तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव वर्तमाना भवेत् । अतः निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव वर्तमाना भवेत्, तथा च निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवेत् ।

प्रकृते यदि वह्न्यभावः धर्तुमिष्यते तदा निरूपितत्वसम्बन्धाऽवच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीय-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रति-

●

અવચ્છેદકતા જો પર્યાપ્તિસંબંધથી એક વહ્નિત્વમાં રહી શકતી હોય તો જ 'મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠ-સાધ્યતાની અવચ્છેદકતા એક વહ્નિત્વમાં છે' - આવા પ્રકારની પ્રતીતિ થઈ શકે. કારણ કે 'મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદક એક વહ્નિત્વ છે' - આવા જ્ઞાનનો મતલબ એ જ થાય કે મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા માત્ર વહ્નિત્વમાં પર્યાપ્ત છે. પણ, હકીકતે મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વઉભયમાં પર્યાપ્ત છે. ફલિતાર્થ એ થયો કે

→ વાસ્તવમાં મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વઉભયમાં પર્યાપ્ત છે. માટે,

→ 'મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદક એક માત્ર વહ્નિત્વ જ છે' - આવા પ્રકારની પ્રતીતિ અસંગત ઠરે. માટે,

→ નિરૂપિતત્વસંબંધથી મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતા અવચ્છેદકતામાં રહી શકે નહીં. માટે,

योगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वं भवेत्, तदावश्यकम् । तत्र 'एकं वह्नित्वम् अवच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ अवभासमानावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां केवलाऽवच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्नत्वं वर्तते, अतः तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाम् अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-निरूपितत्वमेव वर्तते,अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽ-निरूपितत्वमेव वर्तते ।

यत्र च अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं भवेत् तत्र निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं भवेदेव, अवच्छेदकतात्वभिन्नेनाऽनवच्छिन्नस्य अवच्छेदकतात्व-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितो-भयभिन्नानवच्छिन्नत्वाऽवश्यम्भावात्, भूतले घटभिन्नस्याऽभावे घट-पटोभयभिन्नाभावस्याऽवश्य-म्भाववत् ।

●

→ મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતામાં તાદશઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદકતા રહી શકશે નહીં. માટે,

→ મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિતત્વ તાદશઅવચ્છેદકતા-નિષ્ઠપ્રતિયોગિતામાં રહેશે નહીં.

આપણા લક્ષણ મુજબ સાધ્યતા પણ અવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદિકા બનવી જોઈએ. જુઓ, અત્યાર સુધી લક્ષણ એ હતું કે - જે પ્રતિયોગિતા (૧) સાધ્યતા અને (૨) અવચ્છેદકતાત્વ - આ બે સિવાયના ધર્મોથી અવચ્છિન્ન ન હોય તે પ્રતિયોગિતા લઈ શકાય. એટલે કે સાધ્યતામાં અને અવચ્છેદકતાત્વમાં - આ બે સિવાયમાં તાદશ-પ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદકતા ન રહેવી જોઈએ. એટલે કે સાધ્યતામાં અને અવચ્છેદકતાત્વમાં જે અવચ્છેદકતા છે તે સિવાયની જે અવચ્છેદકતા તેનાથી નિરૂપિત પ્રતિયોગિતા ન હોવી જોઈએ.

હવે એક નવું વિશેષણ ઉમેર્યું કે સાધ્યતાથી અવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા હોવી જોઈએ. એટલે કે તાદશ પ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદકતા સાધ્યતામાં હોવી જોઈએ. મતલબ કે તાદશ-અવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતામાં સાધ્યતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિતત્વ રહેવું જોઈએ.

'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આ પ્રતીતિમાં અવચ્છેદકતા રહેનાર છે. માટે,

तथा च तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धाऽवच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमवश्यं स्यात् । किन्तु 'एकं वह्नित्वम् अवच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ वह्नित्ववृत्त्यवच्छेदकता तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायाः वर्तते इति नोल्लिखितम्, अतः तादृशाऽवच्छेदकतायां वह्न्यभावीयप्रतियोगितानिरूपितत्वं नैव भवेत्, वह्न्यभावीयप्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धेन तत्र नैव भवेच्च । ततश्च तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगिताऽवच्छिन्ना नैव भवितुमर्हतीति तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं नैव स्यात् ।

●

અવચ્છેદકતામાં પ્રતિયોગિતા આવશે. આ પ્રતિયોગિતા અવચ્છેદકતાત્વથી જ અવચ્છિન્ન છે. પણ, નિરૂપિતત્વસંબંધથી મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતા તાદશઅવચ્છેદકતામાં રહેતી ન હોવાથી મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છિન્ન તાદશઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા નહીં થાય.

❉ કેવલઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતાનું વારણ ❉

આ રીતે, ઉક્ત પ્રતીતિમાં ભાસમાન અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતામાં (૧) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નસાધ્યતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન (૨) અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન એવી અવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિતત્વ રહેલું હોવા છતાં પણ (૩) મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠ સાધ્યતા નિરૂપિતત્વસંબંધથી તાદશઅવચ્છેદકતામાં ન રહેતી હોવાથી મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠ સાધ્યતામાં તાદશઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદકતા ન આવવાને કારણે સાધ્યતાનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ તાદશઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતામાં રહેલું નથી. માટે, 'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આ જ્ઞાનમાં ભાસમાન અવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા લઈ શકાશે નહીં. મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતાથી અવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી મળે. આ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી પ્રતિયોગિતા માત્ર (સાધ્યતા)અવચ્છેદકતાત્વથી અને સાધ્યતાથી જ અવચ્છિન્ન છે. આમ, આ પ્રતિયોગિતામાં

(૧) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નસાધ્યતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન -

(૨) અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન અવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિતત્વ રહેલું છે. અને

ततश्च तादृशप्रतीतौ भासमानाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसत्त्वेऽपि निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वविरहात् तादृशाऽवच्छेदकता-निष्ठप्रतियोगिता धर्तुं नैव शक्यते, यस्यां प्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्य-भावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वे सति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभा-वीयप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं भवेत् तादृशप्रतियोगितायाः एव ग्राह्यत्वात् । अतः 'एकं वह्नित्वम् अवच्छेदकम्' इत्याकारकप्रतीतौ भासमानाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता नैव धर्तव्या इति स्थितम् ।

●

(૩) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ પણ રહેલું છે.

માટે, આ પ્રતિયોગિતા લઈ શકાશે. પણ, આ પ્રતિયોગિતા તો મહાનસીયત્વવૃત્તિ-સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં પણ રહે છે અને વહ્નિત્વવૃત્તિસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં પણ રહે છે. માટે, આ પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા મહાનસીયત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં - આ બન્નેમાં રહેલી છે. માટે, તાદૃશઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ જ થાય. વહ્નિત્વગતએકત્વ નહીં.

આથી નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વ-નિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નસાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ થશે.

❁ પરિણામે અવ્યાપ્તિ પણ દૂર ❁

જ્યારે નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતા-ત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવ-ચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ થશે. માટે, નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠઅવચ્છે-દકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-નિરૂપિતત્વ-સંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-

य शो ल ता वि न श्री

'एकं वह्नित्वं तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ भासमाना-वच्छेदकता गृह्यते यदि, तदा तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां निरूपितत्वसम्बन्धेन प्रतियोगिता वर्तमाना भवेदिति तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता प्रतियोगित्वेन अवच्छेदकतात्वेन चावच्छिन्ना भवेत् । अतः तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न -तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वम्, (प्रतियोगिता)अवच्छेद-कतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वञ्च भवेताम् । तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता अवच्छेदकतात्व-तादृशप्रतियोगित्वोभयभिन्नधर्मैरनवच्छिन्ना इति तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियो-गितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न -(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यात् । पूर्वोक्तरीत्या तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगित्वेनाऽ-वच्छिन्नत्वात्तस्यां निरूपितत्वसम्बन्धाऽवच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगिता-वच्छेदकतानिरूपितत्वं वर्तते एव ।

ततश्च निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगिता-वच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽ-निरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-

●

અવચ્છેદક રૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વમાં તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકત્વઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી રહેશે નહીં. માટે, તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક વહ્નિઅભાવ લઈ નહીં શકાય. કિંતુ મહાનસીયવહ્નિ-અભાવ જ લેવો પડશે. તેનું અધિકરણ તજ્જ્ઞાનભિન્ન જ્ઞાનો. તજ્જ્ઞાનત્વ હેતુ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિને કોઈ અવકાશ રહેતો નથી.

આમ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ જે પ્રતિયોગિતા લેવાની છે તેના વિશેષણ તરીકે નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ કરાવવા માત્રથી **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં તાદશવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર થઈ જશે.

प्रतियोगितारूपेण तादृशप्रतीतौ भासमानाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता धर्तुं शक्यते । सत्या हि सा प्रतीतिः, तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः एकस्मिन् वह्नित्वे एव पर्याप्तत्वात् । तथा च तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः वह्नित्वे पर्याप्तत्वेन तादृशवह्न्यभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता केवलवह्नित्वे एव भवेदिति निरूपित-त्वसम्बन्धाऽवच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्ब-न्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगिता वह्नित्वे एव भवेत् ।

तादृशनिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरू-पितनिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरू-पितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेत्, महानसीयत्व -वह्नित्वगतद्वित्वं नैव भवेत् ।

निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदक-तात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न -साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तु महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवति, न तु वह्नित्वगतैकत्वम् । अतः निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-निरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वे निरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धा-वच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वासत्त्वाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-

निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपवृत्तित्वं न सम्भवतीति प्रकृतस्थले तादृशवह्न्यभावः धर्तुं न शक्यते ।

प्रकृते महानसीयवह्न्यभावो धर्तुं शक्यते । तथा हि -

'एकं वह्नित्वमवच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ भासमानाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां पूर्वोक्ताऽनुसारेण निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकता-ऽनिरूपितत्वसत्त्वेऽपि निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वाऽसत्त्वाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृश-महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता धर्तुं न शक्यते ।

यशोलता

'एकं वह्नित्वं तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ भासमानाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगिताऽवच्छेदकतात्वोभयभिन्न-धर्माऽनवच्छिन्नत्वसत्त्वाद् महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगित्वावच्छिन्नत्वासत्त्वाच्च तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितारूपेण धर्तुं शक्यते, किन्तु 'एकं वह्नित्वं तादृश महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकम्' इत्याकारकप्रतीतिरेव मिथ्या, तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः एकवह्नित्वे पर्याप्तत्वाऽभावात् । ततः कुतः तामाश्रित्य काऽपि विचारणा

शोभते ? कुड्यं विना चित्रकर्मतुल्या हि सा ।

'महानसीयत्व-वह्नित्वोभयं तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकम्' - इत्याकारक-प्रतीतिः तु प्रमा, तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव पर्याप्तत्वात् । तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायाम् अवच्छेदकतात्व-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितोभयातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात्, तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगित्वेनाऽवच्छिन्नत्वसत्त्वाच्च तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितारूपेण धर्तुं शक्यते।

तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव पर्याप्तत्वात् तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता तादृशमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव स्यात्, अतः निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि तादृशमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव भवेत् । तथा च निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वं न भवेत्, किन्तु महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवेत् ।

निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशसाध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशसाध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपमपि महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव अस्ति इति पूर्वमुक्तमेव । तथा च निरूपितत्वसम्ब-

य शो ल ता

न्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपे निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगिताऽवच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगिताऽवच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपवृत्तित्वं तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां सम्भवतीति तादृशमहानसीयवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते ।

'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञाने महानसीयवह्निः विषयितासम्बन्धेन वर्तते इति महानसीयवह्न्यभावः तत्र नैव स्यात्, तद्भिन्नेषु स्यात्, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतुरवृत्तिरिति लक्षणसमन्वयान्न काऽप्यव्याप्तिः ।

ननु 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिवारणाय निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगिताव-

●

❀ માત્ર સાધ્યતાનો પરિષ્કાર અધૂરો ❀

હા ! **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ ઉક્ત પરિષ્કારથી દૂર નહીં થાય. કારણ કે જે પરિષ્કાર કરવામાં આવ્યો છે તે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે કરવામાં આવ્યો છે. જ્યારે અવ્યાપ્તિ આપનાર પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી જે પ્રતિયોગિતા લેવાની છે તે પ્રતિયોગિતા લેવામાં છલ કરે છે. એને છલ કરતો રોકવા માટે તે પ્રતિયોગિતાના વિશેષણ

च्छेदकतानिरूपितत्वमेव निवेशनीयम्, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता-निरूपितत्वं सम्बन्धकोटौ न निवेशनीयम्, तादृशपरिष्काराऽकरणेऽपि उक्ताऽऽपत्तेः वारणसम्भवात् । तथा हि - तादृशपरिष्काररहितं लक्षणं - 'निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन निरूपितत्वसम्बन्धाऽवच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः' - इत्येवं भवेत् ।

एतल्लक्षणानुसारेण 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र 'एकं वह्नित्वमवच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ भासमानावच्छेदकतानिष्ठ-प्रतियोगिता तु निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितारूपेण धर्तुं नैव शक्यते, पूर्वोक्तरीत्या तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसत्त्वेऽपि निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वस्याऽसत्त्वात् ।

●

તરીકે પરિષ્કાર કરવો જોઈએ. મતલબ કે જે પરિષ્કાર કર્યો તે મુજબ નિરૂપિતત્વસંબંધ-અવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ થશે. તથા પૂર્વોક્ત રીત્યા 'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આ પ્રતીતિમાં ભાસમાન વહ્નિત્વવૃત્તિઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિ-યોગિતામાં નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વ-નિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ રહેલું હોવાથી નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન -પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતા-

अतः 'महानसीयत्व-वह्नित्वोभयं तादृशसाध्यतावच्छेदकम्' - इतिप्रतीतौ भासमानावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता एव लक्षणघटकीभूता, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृशप्रतियोगितायाः ग्राह्यत्वात् । तादृशाऽवच्छेदकतायाः महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव पर्याप्तत्वेन तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव भवेदिति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न -(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित -निरूपितत्वसम्बन्धाऽवच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवेत् ।

यदि चाऽत्र वह्न्यभावः धर्तुमिष्यते तदा 'एकं वह्नित्वम् अवच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ अवभासमानाऽवच्छेदकता गृह्यताम् 'एकं वह्नित्वं वह्न्यभावप्रतियोगितावच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ अवभासमानाऽवच्छेदकता वा गृह्यताम्, तथापि निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेदिति तादृशो वह्न्यभावः नैव धर्तुं शक्यः भवेत्, ततः कुतः वह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः सम्भवेत् ? ततः नैव उक्तपरिष्कारः सम्बन्धकोटौ निवेशनीयः ***इति चेद् ?***

●

અનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ વહ્નિત્વગત-એકત્વ મળી જશે. માટે, મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધ-અવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નસાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં વૃત્તિ હોવાથી તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ શકાશે. તેનું અધિકરણ પર્વત. ધૂમ ત્યાં વૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણઅસમન્વય થવાથી અવ્યાપ્તિ આવશે જ.

न, 'अत्र महानसीयवह्निः' इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिवारणायाऽपि सम्बन्धकोटौ निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ -प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वस्याऽवश्यम्प्रवेशनीयत्वात्। तथा हि - 'महानसीयत्व-वह्नित्वोभयम् अवच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ भासमानाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता गृह्यते । यथा 'एकं वह्नित्वम् अवच्छेदकम्' - इति प्रतीतिः प्रामाणिकतयाऽभ्युपगता तथैव 'महानसीयत्व-वह्नित्वोभयम् अवच्छेदकम्' इत्याकारकप्रतीतिः अपि प्रामाणिकी अभ्युपगन्तव्या । तथा च तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायाः अवच्छेदकतात्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् तादृशाऽ-वच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वोभयभिन्नधर्माऽनवच्छिन्न-त्वमवश्यं स्यादेव, ततः तादृशावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृश-वह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रति-योगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं भवेदेव । तथा च निरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगिता-रूपेण तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता धर्तुं शक्यते ।

तादृशाऽवच्छेदकता च महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव पर्याप्तेति तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठ-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव भवेत् । अतः निरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न(प्रतियोगिता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् भवेत्, ततश्च निरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवेत् ।

उक्तस्थले निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता) अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-वच्छेदकं रूपमपि महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव अस्ति इति पूर्वं प्रतिपादितमेव ।

तथा च निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता) अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपे निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपवृत्तित्वं स्यादिति तादृशवह्न्यभावो धर्तुं शक्यते, तदधिकरणम् 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्याकारकं ज्ञानम्, तज्ज्ञानत्वहेतुस्तत्राऽवृत्तिः नास्तीति लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

यदि सम्बन्धकोटौ अपि निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छदकतानिरूपितत्वं निवेश्यते तदा नोक्ताऽऽपत्तिः स्यात्, यतः 'महानसीयत्व-वह्नित्वोभयम् अवच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ अवभासमानाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगिताऽवच्छेदकतात्वोभयधर्मभिन्नधर्मानवच्छिन्ना इति तादृशप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं सम्भवेत्, किन्तु तादृशप्रतीतौ 'अवच्छेदकता तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायाः वर्तते' - इत्येवं न निर्दिष्टमिति तादृशाऽवच्छेदकतायां तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिरूपितत्वं न भवेत्, निरूपितत्वसम्बन्धेन च तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगिता तादृशाऽवच्छेदकतायां वृत्तिमती अपि न भवेदिति तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगित्वेन अवच्छिन्ना नैव भवेत्, केवलाऽवच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना भवेत् । तथा च तादृशवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायाम् अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमेव भवेत्, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियो-

गितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं नैव भवेत् ।

अतः तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता धर्तुं न शक्यते, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपिता सती या प्रतियोगिता निरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपिता तादृशप्रति-योगितायाः एव ग्राह्यत्वात्, तादृशावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसत्त्वेऽपि निरूपितत्वसम्बन्धाऽ-वच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वविरहात् ।

यदि तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितामुल्लिख्य 'महानसीयत्व-वह्नित्वोभयं तादृशवह्न्यभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकम्' इत्याकारकप्रतीतौ अवभासमानाऽवच्छेदकता गृह्यते तदा तस्याः तादृशवह्न्य-भावीयप्रतियोगितानिरूपितत्वरूपेण उल्लेखात् तादृशाऽवच्छेदकतायां निरूपितत्वसम्बन्धेन तादृश-वह्न्यभावीयप्रतियोगिता वर्तमाना भवेदिति निरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगित्वेन तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता अवच्छिन्ना भवेदेव, तथा च तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियो-गितायां निरूपितत्वसम्बन्धाऽवच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता-निरूपितत्वं भवेदेव, अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वञ्च तत्र वर्तते एव । तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगिताऽवच्छेदकतात्वोभयभिन्नसर्वधर्मै-रनवच्छिन्ना, अतः तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृश-वह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वम्, अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकतानिरूपितत्वञ्चैव भवेत्, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगिता-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं नैव भवेत् ।

इत्थञ्च तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीय-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमपि वर्तते, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीय-

यशोलता

प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि वर्तते इति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता धर्तुं शक्यते ।

तादृशाऽवच्छेदकतायाश्च महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव पर्याप्तत्वात् तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव भवेत्, तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपमपि महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवेदिति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न -(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित -निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव वर्तमाना भवेत्, निरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपमपि महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवेत् ।

य शो ल ता

किन्तु 'महानसीयत्व-वह्नित्वोभयं तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकम्' - इत्याकारक-प्रतीतिरेव भ्रान्तिपूर्णा, तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः वह्नित्वे एव पर्याप्तत्वात्, न हि महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता वर्तते इति कश्चिदपि प्रतिपद्यते । 'एकं वह्नित्वं तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतिरेव प्रमा इति तादृशप्रतीतौ भासमानाऽवच्छेदकता एव धर्तुं शक्यते, तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता पूर्वोक्तरीत्या निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित -निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-प्रतियोगितारूपेण धर्तुं शक्यते ।

तादृशावच्छेदकतायाः एकवह्नित्वे एव पर्याप्तत्वात् तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता केवलवह्नित्वे एव भवेत्, तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेत् । अतः तादृशनिरूपितत्वसम्बन्धा-वच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदक-तात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनु-योगिता केवलवह्नित्वे एव भवेत्, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियो-गितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नतादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेत् ।

निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदक-तात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशसाध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदक-रूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वं वर्तते ।

अतः पूर्वोक्तरीत्या निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशसाध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरू-पितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-नुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपे निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीय-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छे-दकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियो-गितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्व-विरहाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता-

भिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-नुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपवृत्तित्वं न सम्भवतीति तादृशवह्न्यभावः धर्तुं न शक्यते । ततः कुतः तमादाय अव्याप्तिः ?

किन्तु प्रकृते पूर्वोक्तरीत्या महानसीयवह्न्यभावः एव ग्राह्यः, तादृशनिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छे-दकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपतया महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वप्राप्तेः, तादृशमहानसीयवह्न्यभावा-धिकरणम् 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानातिरिक्तं किमपि, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोरवृत्ति-त्वेन लक्षणसमन्वयः सुकरः ।

इत्थञ्च 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिवारणाय निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमप्युपादेयम्, सम्बन्धकोटौ निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमप्युपादेयमिति ।

किञ्चैवमुभयत्र परिष्कारमभ्युपगम्य 'निरूपितत्वसम्बन्धाऽवच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छे-दकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽ-निरूपितनिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपक-

❋ સંપૂર્ણ વિસ્તૃત લક્ષણ ❋

આ અવ્યાપ્તિને દૂર કરવા માટે સંબંધકોટિમાં પ્રવિષ્ટ પ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ કરાવી દેવો. તેથી, હવે લક્ષણ આ પ્રમાણે થશે કે -

સ્વનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવ-ચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-**નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવ-ચ્છેદકતાનિરૂપિત**પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતા-નિષ્ઠ-

पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-नुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः' - इत्येवं लक्षणमभ्यु-पगम्यते तदा 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः न भवेत् ।

पूर्वम् 'एकं वह्नित्वमवच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ भासमाना अवच्छेदकता गृहीता तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता च केवलाऽवच्छेदकतात्वेनैव अवच्छिन्ना, न अवच्छेदकता-त्वातिरिक्तेन केनाऽपि, अतः तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता तादृशावच्छेदकतात्व-महानसीय-वह्न्यभावीयप्रतियोगित्वोभयभिन्नधर्मैरनवच्छिन्ना एव भवेत् । तथा च तादृशाऽवच्छेदकतावृत्ति-प्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगिताव-च्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितारूपेण तादृशा-ऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता धर्तुं शक्यते । अतः निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयवह्न्य-भावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियो-गितावच्छेदकताभिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वं प्राप्तम् ।

किन्तु निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगिता-वच्छेदकतानिरूपितत्वं यदि परिष्काररूपेण निवेश्यते तदा नोक्तप्रतीतिविषयीभूतावच्छेदकता धर्तुं शक्यते, यतः 'एकं वह्नित्वमवच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ 'अवच्छेदकता तादृशमहानसीय-वह्न्यभावीयप्रतियोगितायाः वर्तते' इति नोल्लिखितम्, अतः तादृशाऽवच्छेदकतायां तादृशमहानसीय-वह्न्यभावीयप्रतियोगितानिरूपितत्वं न प्रतीयते इति निरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशाऽवच्छेदकतायां तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगिता वर्तमाना नास्ति । ततः तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता

●

નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિત-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણ-અવૃત્તિત્વ.

યશોલતા
વિવેચના

निरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगिताऽवच्छिन्नाऽपि न भवेदिति तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं नैव स्यात्, तादृशावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता अवच्छेदकतात्वेनावच्छिन्ना अस्ति इति तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायामवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमेव भवेत्, किन्तु पूर्वोक्तरीत्या निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं तु नैव भवेत्, तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगित्वेन तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायामवच्छिन्नत्वविरहात् ।

इत्थञ्च तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसत्त्वेऽपि निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वविरहात् तादृशावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता धर्तुं न शक्यते, यस्यां प्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वे सति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं भवेत् तस्याः एव प्रकृतलक्षणानुसारेण ग्राह्यत्वात् ।

●

આખું લક્ષણ યથાવત્ જ છે. ફક્ત સંબંધકોટિમાં જે પ્રતિયોગિતા હતી તેના વિશેષણ અત્યાર સુધી બે હતા, તેમાં નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતા-નિરૂપિતત્વનો ઉમેરો કરેલ છે. પૂર્વે લક્ષણ હતું કે (૧) અભિપ્રેતઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાભિન્ન - (૨) અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત જે પ્રતિયોગિતા હોય તે પ્રતિયોગિતા લઈ શકાય. તે પ્રતિયોગિતા-નિરૂપકપર્યાપ્તિ ઈત્યાદિ... જ્યારે હવે ઉક્ત બે પરિષ્કાર તો છે જ. ઉપરાંતમાં જે પ્રતિયોગિતા (૩) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત હોય તે જ પ્રતિયોગિતા લઈ શકાય. આ નંબર - (૩) પરિષ્કાર કરવાથી ઉક્ત અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

❋ બે રૂપ એક થાય તો અવ્યાપ્તિ આવે ❋

અવ્યાપ્તિ આપવી હોય તો મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વ-

यदि 'एकं वह्नित्वं महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकम्' - इत्येवं प्रतीतौ भासमानाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता गृह्यते तदा तादृशाऽवच्छेदकतायाः महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वेनोल्लेखात् तादृशाऽवच्छेदकतायां महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिरूपितत्वमवभासते, अतः तादृशाऽवच्छेदकतायां महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धेन वर्तमाना भवेत् । ततश्च तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छिन्नत्वं भवेत्, अवच्छेदकतात्वावच्छिन्नं तु वर्तते एवेति तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि भवेत्, अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि भवेत् ।

तादृशावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिता तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगिताऽवच्छेदकतात्वोभयभिन्नसर्वधर्मैः अनवच्छिन्ना इति तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमपि स्यादेव । ततश्च तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्यापि सत्त्वात्, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वस्यापि सत्त्वाच्च निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नतादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता धर्तुं शक्यते । तादृशावच्छेदकतायाः एकवह्नित्वे एव पर्याप्तत्वात् तादृशावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि एकवह्नित्वे एव भवेत्,

●

સંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતા-અનિરૂપિત-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ અને નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-નિરૂપિતત્વ-સંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયો-

तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपमपि वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेदिति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽ-निरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धाऽवच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि एकवह्नित्वे एव भवेत्, निरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नतादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगिताऽवच्छेदकतानिरूपित-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपमपि वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेत् ।

किन्तु 'एकं वह्नित्वं तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकम्' - इति प्रतीतिरेव मिथ्या, 'महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता केवलवह्नित्वे एव पर्याप्ता' इति किं कदापि श्रुतं वंशानुवंशेऽपि ? न हि बालोऽपि एतदङ्गीकर्तुमुत्सहते । अतः 'महानसीयत्व-वह्नित्वोभयं तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकम्' - इति प्रतीतिरेव प्रमा। तादृशप्रतीतौ अवभासमानाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिताऽपि पूर्ववत् तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगित्वेन अवच्छेदकतात्वेन चैव अवच्छिन्ना वर्तते, एतत्प्रतीतौ अवच्छेदकतायाः तादृशमहानसीयवह्न्यभावीय-प्रतियोगितानिरूपितत्वरूपेणोल्लेखान्निरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगिता तादृशाऽवच्छेदकतायां वर्तमाना भवेदिति निरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगित्वेनाऽवच्छिन्नत्वं स्यादेव, अवच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वञ्च तत्राऽस्ति एवेति तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीय-वह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वम्, अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकतानिरूपितत्वञ्च स्यातामेव ।

●

ગિતાઅવચ્છેદકરૂપ - આ બન્ને રૂપ અભિન્ન થવા અનિવાર્ય છે. સાધ્યતાકોટિવાળું રૂપ તો વહ્નિત્વગતએકત્વ છે. માટે સંબંધકોટિમાં પણ વહ્નિત્વગતએકત્વને અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ તરીકે ગોઠવવું રહ્યું. તે માટે એવી પ્રતિયોગિતા શોધવી પડે કે (૧) જે પ્રતિયોગિતાનિરૂપક-પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ બને અને (૨-A) જે પ્રતિયોગિતા મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાભિન્ન-

तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगिताऽवच्छेदकतात्वोभयभिन्नधर्मैः अनवच्छिन्ना इति तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता) अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमपि भवेदेव ।

इत्थञ्च तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वस्यापि सत्त्वात्, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता) अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्याऽपि सत्त्वाच्च तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितारूपेण धर्तुं शक्यते ।

●

(B) અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત હોય અને (C) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત હોય.

જો આવી પ્રતિયોગિતા મળે તો જ તમે અવ્યાપ્તિ આપી શકો. પણ, આવી પ્રતિયોગિતા મળશે જ નહીં. પહેલી શરતમાંથી પાસ થઈ જાય તો બીજીમાંથી પાસ નહીં થાય. બીજી શરતમાંથી પાસ થશે તો પહેલીમાંથી પાસ નહીં થાય. એમાં પણ બીજી શરતના ત્રણ વિકલ્પમાંથી પહેલા બે વિકલ્પોમાંથી પસાર થવા છતા ત્રીજામાંથી પસાર થવું મુશ્કેલ થઈ પડશે.

કહેવાનો આશય એ છે કે - મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતા લઈએ તો તે પ્રતિયોગિતા (૧) (પ્રતિયોગિતા)અવચ્છેદકતાત્વ (૨) પ્રતિયોગિતા - આ બે સિવાયના અન્ય ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન હોવાથી અને (૩) પ્રતિયોગિતાથી અવચ્છિન્ન હોવાથી તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતા (A) તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન - (B) અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્ન - એવી અવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત પણ થશે અને (C) મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ અવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત પણ થશે.

यशोलता विवेचनम्

तादृशप्रतियोगिताश्रयीभूतावच्छेदकतायाः महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव पर्याप्तत्वात् तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव भवेत्, तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपमपि महानसीयत्व-वह्नित्व-गतद्वित्वमेव भवेदिति तादृशनिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगिता-वच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगिता-वच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव भवेत्, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवेत् ।

'एकं वह्नित्वम् अवच्छेदकम्' - इति प्रतीतौ भासमानाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता निरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगिता-वच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितारूपेण धर्तुं नैव शक्यते, यतः पूर्वोक्तानुसारेण तादृशाऽवच्छेदकता-वृत्तिप्रतियोगितायाः केवलाऽवच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्नत्वेन अवच्छेदकतात्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्न-त्वसत्त्वे साध्यताऽवच्छेदकतात्वोभयभिन्नधर्मानवच्छिन्नत्वाऽवश्यं सम्भवात् तादृशावच्छेदकतावृत्ति-

●

આમ, તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા દ્વિતીય શરતમાંથી તો પસાર થઈ જ શકે છે. પણ, તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ જ બને છે. કારણ કે ઉક્ત પ્રતિયોગિતા મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય જે (૧) મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તેમાં પણ રહે છે અને (૨) જે વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તેમાં પણ રહે છે. આમ, આ પ્રતિયોગિતાને લઈને તો અવ્યાપ્તિ આપવાની વાતને ભૂલી જ જવી રહી.

⌘ મહાનીયવહ્ન્યભાવ ગ્રાહ્ય ન રહેતા અવ્યાપ્તિ દૂર ⌘

હવે, 'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આ પ્રતીતિમાં ભાસમાનઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ-

प्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं सम्भवति । किन्तु तादृशप्रतीतौ 'साध्यतायाः अवच्छेदकम्' - इत्येवमनुल्लेखेन तादृशाऽवच्छेदकतायां साध्यता-निरूपितत्वं न भासते इति निरूपितत्वसम्बन्धेन साध्यता तादृशाऽवच्छेदकतायां वर्तमाना नैव भवेत् । अतश्च तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता केवलाऽवच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना भवेत्, निरूपितत्वसम्बन्धेन साध्यत्वेनाऽवच्छिन्ना न भवेदिति तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाम् अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमेव भवेत्, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं न भवेत् ।

इत्थञ्च तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धाऽवच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसत्त्वेऽपि निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वाऽसत्त्वाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितारूपेण कथं हि तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता धर्तुं शक्यते ?

●

પ્રતિયોગિતા લઈએ. આ પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગત-એકત્વ જ છે. કારણ કે આ પ્રતિયોગિતા માત્ર વહ્નિત્વવૃત્તિઅવચ્છેદકતામાં જ રહે છે. આમ, અવ્યાપ્તિ આપવા માટે જરૂરી જે બે શરતો તેમાંથી પ્રથમ શરતમાંથી આ પ્રતિયોગિતા પાસ થઈ જાય છે. પણ દ્વિતીય શરતમાંથી પાસ થઈ શકે તેમ નથી.

હા ! આ પ્રતિયોગિતા માત્ર અવચ્છેદકતાત્વથી જ અવચ્છિન્ન હોવાથી (૧) પ્રતિયોગિતા અને (૨) અવચ્છેદકતાત્વ - આ બે સિવાયના ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ થશે. માટે, આ પ્રતિયોગિતામાં (A) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-(B) અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ તો રહી જ જશે. કિંતુ આ પ્રતિયોગિતા પ્રતિયોગિતાથી અવચ્છિન્ન ન હોવાથી (C) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ આ પ્રતિયોગિતામાં નહીં જાય. આમ, દ્વિતીય શરતમાંથી આ પ્રતિયોગિતા પસાર નહીં થઈ શકતી હોવાથી અવ્યાપ્તિ આપાદક કોઈ

यदि 'एकं वह्नित्वं साध्यतावच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ अवभासमानाऽवच्छेदकता गृह्यते तदा 'साध्यतावच्छेदकम्' इत्युल्लेखेन तादृशाऽवच्छेदकतायां साध्यतानिरूपितत्वं भासते, ततः निरूपितत्वसम्बन्धेन साध्यतायाः तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तित्वमप्यनाविलमिति तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशसाध्यत्वेनाऽवच्छिन्ना भवेत्, अवच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नत्वञ्च तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां भवेदेवेति तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि भवेत्, अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि भवेत् ।

●

પ્રતિયોગિતા મળી શકશે જ નહીં. માટે, અવ્યાપ્તિ આવવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ રહેતો નથી.

⊠ અવ્યાપ્તિનિવારણહૃદય ⊠

કહેવાનો આશય એ છે કે - નવા પરિષ્કાર મુજબ જે પ્રતિયોગિતા (૧) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન - મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ - અવચ્છેદકતાભિન્ન (૨) અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન - અવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત હોય અને (૩) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત હોય તે જ પ્રતિયોગિતા લઈ શકાય. 'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આ જ્ઞાનમાં ભાસમાન અવચ્છેદકતામાં રહેલ પ્રતિયોગિતા (૧) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્ન - (૨) અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન અવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત છે. કિંતુ આ પ્રતિયોગિતા (૩) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત નથી. કારણ કે નિરૂપિતત્વસંબંધથી મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા તાદૃશ-અવચ્છેદકતામાં રહેતી નથી. તેનું કારણ એ કે પ્રતીતિમાં તેનો ઉલ્લેખ નથી થતો. એટલે કે 'એક વહ્નિત્વ મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનું અવચ્છેદક છે' - આવી પ્રતીતિ નથી થતી. તેની પાછળ કારણ એ કે તેવી પ્રતીતિ દ્વારા 'મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા માત્ર વહ્નિત્વમાં પર્યાપ્ત છે' - આવું જણાવાય છે. જ્યારે વસ્તુસ્થિતિ એવી નથી. વાસ્તવમાં તો મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વઉભયમાં પર્યાપ્ત છે.

ફલિતાર્થ એ કે

→ મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વઉભયમાં પર્યાપ્ત છે. માટે,

तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता साध्यताऽवच्छेदकतात्वोभयधर्मेण एवाऽवच्छिन्ना, साध्यतावच्छेदकतात्वोभयभिन्नसर्वधर्मैरनवच्छिन्ना एवेति तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमपि भवेत् । तथा च तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वस्याऽपि सत्त्वात्, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्यापि सत्त्वाच्च निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता धर्तुं शक्यते ।

●

→ મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા માત્ર વહ્નિત્વમાં પર્યાપ્ત છે - આ વાત અપ્રામાણિક ઠરે. માટે,

→ 'એક વહ્નિત્વ મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનું અવચ્છેદક છે' - આવા પ્રકારની પ્રતીતિ અપ્રામાણિક ઠરે. માટે,

→ 'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આવા પ્રકારની તાદશપ્રતિયોગિતાના ઉલ્લેખ વિનાની પ્રતીતિને જ, માનવી હોય તો, પ્રામાણિક માની શકાશે. માટે,

→ ઉક્ત પ્રતીતિમાં તાદશપ્રતિયોગિતાનો શબ્દતઃ ઉલ્લેખ ટાળવો જ પડે. માટે,

→ નિરૂપિતત્વસંબંધથી તાદશપ્રતિયોગિતા અવચ્છેદકતામાં ન રહે. માટે,

→ તાદશપ્રતિયોગિતામાં અવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાની નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતા ન આવે. માટે,

→ નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-તાદશ(= મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય)પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ તાદશઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતામાં ન આવે. માટે,

→ 'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આવા જ્ઞાનમાં ભાસમાનઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતા નહીં લઈ શકાય કે જેનાથી તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ હોવાથી અમને અવ્યાપ્તિ આવે.

હવે, લક્ષણ મુજબ મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતા જ લેવી પડશે. પૂર્વે જણાવ્યા મુજબ આ પ્રતિયોગિતા (૧) પ્રતિયોગિતા (૨)

યશોલતા વિજ્ઞના

तादृशप्रतियोगिताश्रयीभूतावच्छेदकतायाः एकवह्नित्वे एव पर्याप्तत्वात् तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि एकवह्नित्वे एव भवेत्, तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेदिति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता एकस्मिन् वह्नित्वे एव भवेदिति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेत्।

पूर्वोक्तरीत्या निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तु महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव वर्तते इति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे निरूपितत्वसम्बन्धाऽवच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रति-

●

અવચ્છેદકતાત્વ - આ બે સિવાયના ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન હોવાથી અને (૩) પ્રતિયોગિતાથી અવચ્છિન્ન હોવાથી આ પ્રતિયોગિતામાં (૧) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-તાદશપ્રતિયોગિતા-નિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્ન - (૨) અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન - અવચ્છેદકતા-અનિરૂપિતત્વ પણ રહેશે અને (૩) નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ પણ રહેશે.

આ પ્રતિયોગિતા મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય (૧) મહાનસીયત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતામાં પણ રહેશે અને (૨) વહ્નિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં પણ રહેશે.

योगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वविरहाद् निरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं नैव सम्भवति इति तादृशमहानसीयवह्न्यभावः धर्तुं न शक्यते,

માટે, આ પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા મહાનસીયત્વ - વહ્નિત્વ બન્નેમાં રહે. તાદશઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ જ બને.

આ રીતે, નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-નિરૂપિતત્વ-સંબંધઅવચ્છિન્ન-તાદશપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ થાય છે.

જ્યારે પૂર્વે જણાવ્યું તેમ નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ છે, એટલે કે બન્ને રૂપ એક નહીં થયા.

માટે, તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવ-ચ્છિન્નઅવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-પ્રતિ-યોગિતાનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં નહીં રહે. તેથી તાદશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ

ततः कुतः तमादायाऽव्याप्तिः ?

किन्तु प्रकृते वह्न्यभावः एव ग्राह्यः । तत्राऽपि 'एकं वह्नित्वमवच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ भासमानाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितारूपेण धर्तुं नैव शक्यते, पूर्वोक्तरीत्या तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसत्त्वेऽपि निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वविरहात् ।

'एकं वह्नित्वं तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ भासमानाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता धर्तुं शक्यते, यतः एतत्प्रतीतौ 'वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकम्' इत्येवमुल्लिखितम् इति तादृशाऽवच्छेदकतायां वह्न्यभावीयप्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धेन वृत्तिः भवेत्, तादृशाऽवच्छेदकतायां वह्न्यभावीयप्रतियोगितानिरूपितत्वसत्त्वात्, तथा च तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छिन्नत्वं स्यादेव, अवच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वमपि भवेदेवेति तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न

●

નહીં શકાય.

ꕥ વહ્નિઅભાવનું ગ્રહણ શક્ય ꕥ

કિંતુ વહ્નિઅભાવ લેવો પડશે. આ વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતા ઉક્ત ત્રણે ય પરિષ્કારમાંથી પાસ થઈ જશે. કારણ કે આ પ્રતિયોગિતા (૧) અવચ્છેદકતાત્વ અને (૨) પ્રતિયોગિતા - આ બે સિવાયના ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન છે અને (૩) પ્રતિયોગિતાથી અવચ્છિન્ન છે. તેથી, આ પ્રતિયોગિતામાં (૧) નિરૂપિતત્વસંબંધ-અવચ્છિન્ન-તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્ન - (૨) અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ પણ રહેશે. અને (૩) તાદશવહ્નિ-અભાવીયપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ પણ રહેશે.

આ પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ જ છે.

-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि भवेत्, अवच्छेदकतात्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि भवेत् ।

तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगित्वेन अवच्छेदकतात्वेन चैवाऽवच्छिन्ना, तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगिताऽवच्छेदकतात्वोभयभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्ना एवेति तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ -प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियो-गितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमपि भवेत् । इत्थञ्च तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वस्याऽपि सत्त्वात्, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रति-योगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्याऽपि सत्त्वाच्च निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरू-पितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रति-योगितारूपेण तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता धर्तुं शक्यते एव ।

तादृशप्रतियोगिताश्रयीभूतावच्छेदकतायाः केवलवह्नित्वे एव पर्याप्तत्वात् तादृशावच्छेदकता-निष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता केवलवह्नित्वे एव वर्तमाना भवेत्, तादृशावच्छेदकतानिष्ठ-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपमपि वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेदिति निरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धा-वच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-

●

કારણ કે આ પ્રતિયોગિતા માત્ર વહ્નિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતામાં જ રહે છે. માટે, આ પ્રતિયોગિતા-નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા માત્ર વહ્નિત્વમાં જ આવે. આમ, આ વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-નિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ થશે.

यशोलता
વિ ન આ

नुयोगिताऽपि केवलवह्नित्वे एव वर्तमाना भवेत्, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीय-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगिता-निष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपमपि वह्नित्व-गतैकत्वमेव भवेत् ।

निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदक-तात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं च वह्नित्वगतैकत्वमेव वर्तते इति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपि-तत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-वच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रति-योगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगिता-वच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छे-दकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न

●

તથા પૂર્વે જણાવ્યું તે મુજબ નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ જ છે. આમ, બન્ને રૂપ અભિન્ન થઈ ગયા.

ફલતઃ તાદશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદ-કતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-નિરૂપિતત્વસંબંધ-અવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદક(રૂપ)ત્વ સંબંધથી નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વમાં રહી જશે.

-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं सम्भवतीति तादृशवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणं जलह्रदादिकम्, धूमस्तत्राऽवृत्तिरिति लक्षणसमन्वयात् कुतः अव्याप्त्याशङ्काऽपि ?

अत्र यदि निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमेव प्रवेश्यते, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य प्रवेशः सम्बन्धकोटौ नेष्यते तदा 'निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता) अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः' - इत्येवं लक्षणं भवेत् । तदनुसारेण च 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र तादृशमहानसीयवह्न्यभावमादाय या अव्याप्तिः तद्वारणं नैव सम्भवति ।

तथा हि - 'एकं वह्नित्वम् अवच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ 'महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकम्' - इत्येवमुल्लेखाऽसम्भवात् तादृशाऽवच्छेदकतायां तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिरूपितत्वं न भासते इति तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धेन तत्र नैव वर्तते, अतः तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीय-

●

તેથી, તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક વહ્નિઅભાવ લઈ શકાશે. તેનું અધિકરણ જલહ્રદ. ધૂમ ત્યાં અવૃત્તિ. આ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિને કોઈ અવકાશ નથી. આમ, આપણું નિર્દોષ લક્ષણ કુલ છ પરિષ્કારોથી બનેલું છે.

य शो ल ता वि न आ

वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छिन्नत्वाऽसम्भवाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीय-वह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं माऽस्तु, किन्तु तादृशाऽवच्छेदकता-वृत्तिप्रतियोगितायाः अवच्छेदकतात्वातिरिक्तसर्वधर्मैरनवच्छिन्नत्वेन तादृशप्रतियोगितायां तादृशमहान-सीयवह्न्यभावीयप्रतियोगिताऽवच्छेदकतात्वोभयभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वं वर्तते एवेति तादृशावच्छे-दकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगिता-निष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं भवेदेव ।

तथा च निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगि-तावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छे-दकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण पूर्वप्रदर्शितरीत्या तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायाः ग्रहणं सम्भवत्येव, तादृशप्रतियोगिताश्रयीभूतावच्छेदकतायाः केवलवह्नित्वे एव पर्याप्तत्वात् तादृशावच्छेद-कतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता केवलवह्नित्वे एव भवेत्, तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठ-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमपि केवलवह्नित्वगतैकत्वमेव भवेत् । तथा च निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न -(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि केवलवह्नित्वे एव भवेत्, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न -तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदक-तात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-नुयोगितावच्छेदकं रूपमपि वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेत् ।

पूर्वोक्तरीत्या निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता) अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्ब-न्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वमेवाऽस्ति इति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छे-दकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽ-निरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपक-

पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवह्नित्वगतैकत्वे निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता-निरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वं सम्भवतीति तादृश-महानसीयवह्न्यभावो धर्तुं शक्यते, तदधिकरणं पर्वतः, धूमस्तत्राऽवृत्तिरिति लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

यदि सम्बन्धकोटौ निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं निवेश्य 'निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ -प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन निरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगिता-वच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपका-भावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः' - इत्येवं लक्षणमभ्युपगम्यते तदा नोक्ताऽव्याप्तिः, 'एकं वह्नित्वमवच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ भासमानाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायाः पूर्वोक्तरीत्या निरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगित्वाऽनवच्छिन्नत्वेन तादृशाऽवच्छेदकतावृत्ति-प्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगिता-वच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदक-ताऽनिरूपितत्वसत्त्वेऽपि निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ -प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वाऽसत्त्वाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीय-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-

यशोलता

भिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीय-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता नैव धर्तुं शक्यते ।

ततश्च पूर्वोक्तरीत्या 'महानसीयत्व-वह्नित्वोभयं तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ भासमानाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता एव ग्राह्या, तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य च सत्त्वेऽपि तादृशप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वस्यैव प्राप्तेः महानसीयवह्न्यभावो धर्तुं न शक्यते, किन्तु पूर्वोक्तरीत्या वह्न्यभावः एव ग्राह्यः । वह्न्यभावाधिकरणे च जलह्रदादौ धूमहेतोरवृत्तित्वेन लक्षणसमन्वयान्न काचिदव्याप्त्याशङ्का इति ।

य शो ल ता

एवं सम्बन्धकोटौ निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वनिवेशेऽपि निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वाऽनिवेशे लक्षणमेवं स्यात् - 'निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाऽभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः' इति ।

एतल्लक्षणानुसारेणाऽपि 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः भवेदेव । तथा हि - यदि उक्तस्थले महानसीयवह्न्यभावः ग्राह्यः तदा निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)-अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रति-

योगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपञ्चैकं भवेत् तदावश्यकम् ।

तदर्थं विकल्पद्वयम् -

(१) यदि निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वं भवेत्,

(२) यद्वा निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वं भवेत् तदा तादृशरूपद्वितयस्याऽभेदः शक्यः भवेत् ।

तत्र प्रथमो विकल्पः न सम्भवति, यतः 'एकं वह्नित्वम् अवच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ भासमानाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसत्त्वेऽपि पूर्वोक्तरीत्या निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वविरहात् तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता धर्तुं नैव शक्यते ।

निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितारूपेण 'महानसीयत्व-वह्नित्वोभयं तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ भासमानाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता एव ग्राह्या, तादृशप्रतियोगिताश्रयीभूताऽवच्छेदकतायाः महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव पर्याप्तत्वात् तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवेत् ।

यशोलता

इत्थञ्च निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवेत्, न तु वह्नित्वगतैकत्वमिति प्रथमः विकल्पः न शक्यः ।

किन्तु द्वितीयो विकल्पः सम्भवति । यदि 'एकं वह्नित्वं साध्यतावच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ भासमानाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता गृह्यते तदा तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता साध्यत्वेन अवच्छेदकतात्वेन चैवाऽवच्छिन्ना, एतदुभयातिरिक्तसर्वधर्मैरनवच्छिन्ना इति तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं सम्भवति इति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता धर्तुं शक्यते । एवम् 'एकं वह्नित्वम् अवच्छेदकम्' - इत्यत्र भासमानावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिताऽपि तादृशप्रतियोगितारूपेण धर्तुं शक्यते, साध्यताऽवच्छेदकतात्वोभयभिन्नाऽनवच्छिन्नत्वसत्त्वात्तस्याम् ।

य शो ल ता

तादृशप्रतियोगिताश्रयीभूताऽवच्छेदकतायाः वह्नित्वे एव पर्याप्तत्वात् तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता केवलवह्नित्वे एव भवेत्, तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपमपि च वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेदिति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता केवलवह्नित्वे एव भवेत्, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेत्, न तु महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वम् ।

किन्तु निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण

'महानसीयत्व-वह्नित्वोभयमवच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ भासमानाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिताऽपि धर्तुं शक्यते । तद्यथा - पूर्वं यथा दर्शितं तथा 'महानसीयत्व-वह्नित्वोभयमवच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतेः 'एकं वह्नित्वमवच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतिवत् प्रामाणिकत्वमनाविलम् । तादृशाऽवच्छेदकतायाः साध्यतानिरूपितत्वरूपेणाऽनुल्लेखात् तादृशाऽवच्छेदकतायां साध्यतानिरूपितत्वं न भासते इति निरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशाऽवच्छेदकतायां साध्यता वृत्तिः नैव भवेत्, न वा तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायाः निरूपितत्वसम्बन्धेन साध्यता अवच्छेदिकाऽपि भवेदिति तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाम् अवच्छेदकतात्वभिन्नसर्वधर्मैः अनवच्छिन्नत्वसत्त्वात् साध्यताऽवच्छेदकतात्वोभयभिन्नसर्वधर्मैः अनवच्छिन्नत्वं तु सुतरां स्यादेव इति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य तादृशाऽवच्छेदकतावृत्ति-प्रतियोगितायां सत्त्वाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता धर्तुं शक्यते ।

तादृशप्रतियोगिताश्रयीभूतावच्छेदकतायाः महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् पर्याप्तत्वात् तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् भवेत्, तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपमपि महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवेत् । ततश्च निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव भवेदिति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपमपि महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवेत् ।

पूर्वोक्तरीत्या निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-

य शो ल ता

प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं महानसीयत्व -वह्नित्वगतद्वित्वमेव वर्तते इति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न -(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियो-गितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपे निरूपितत्वसम्बन्धा-वच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अव-च्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितनिरूपितत्वसम्बन्धा-वच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेद-कताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽ-निरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धाऽ-वच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिवच्छेदकमहानसी-यत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपवृत्तित्वं सम्भवतीति तादृशमहानसीयवह्न्यभावो धर्तुं शक्यते, तदधिकरणं पर्वतः, धूमस्तत्र वृत्तिरिति लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

य शो ल ता

यदि निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं निवेश्य 'निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्व-निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन निरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता-निरूपित-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरण-निरूपितवृत्तित्वाभावः' इत्येवं लक्षणमभ्युपेयते तदा 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र महानसीय-वह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः नैव सम्भवेत् ।

एतल्लक्षणाऽनुसारेण महानसीयवह्न्यभावः यदि ग्राह्यः तदा विकल्पद्वितयाऽन्यतरविकल्प-

सम्भवः आवश्यकः, विकल्पद्वितयं यथा -

(१) निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगिताव-च्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकता-ऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगिता-वच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वं भवेत्,

(२) यद्वा निरूपितत्वसम्बन्धाऽवच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता) अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्ब-न्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वं भवेत् ।

तत्र प्रथमो विकल्पस्तु नैव सम्भवति इति प्राग्वदेवाऽत्रापि अनुसन्धेयम् । द्वितीयविकल्पोऽपि एतल्लक्षणानुसारेण न जातु सम्भवति । पूर्वं निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगिता-वच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकता-ऽनिरूपितप्रतियोगितारूपेण 'महानसीयत्व-वह्नित्वोभयमवच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ भासमानाऽ-वच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता ग्रहीतुं शक्या जाता, यतः तादृशावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायाः अवच्छेदकतात्वाऽतिरिक्तसर्वधर्मैरनवच्छिन्नत्वेन तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमनाविलम् । तादृशाऽवच्छेदकतायाश्च महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव पर्याप्तत्वाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमभवत् ।

य शो ल ता

किन्तु एतल्लक्षणानुसारेण सैव प्रतियोगिता धर्तुं शक्यते यस्यां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न -साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमपि स्यात्, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि भवेत् । 'महानसीयत्व-वह्नित्वोभयमवच्छेदकम्' - इत्याकार-कप्रतीतौ अवभासमानावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायाः केवलाऽवच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्नतया

अवच्छेदकतात्वातिरिक्तसर्वधर्मानवच्छिन्नतया च तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वोभयातिरिक्तसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वावश्यम्भावात् तादृशप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं भवेत् ।

किन्तु तादृशप्रतीतौ 'साध्यतावच्छेदकम्' - इत्येवं नोल्लिखितम्, ततः तादृशाऽवच्छेदकतायां साध्यतानिरूपितत्वज्ञानाऽसम्भवात् तादृशावच्छेदकतायां निरूपितत्वसम्बन्धेन साध्यता वर्तमाना नैव भवेदिति तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धेन साध्यत्वावच्छिन्ना नैव भवेत्, केवलावच्छेदकतात्वावच्छिन्ना एव भवेत् । अतः तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं नैव भवेत्, अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमेव भवेत् ।

य शो ल ता

इत्थञ्च तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धाऽवच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसत्त्वेऽपि निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वविरहात् तादृशावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-प्रतियोगितारूपेण धर्तुं नैव शक्यते ।

यदि 'महानसीयत्व-वह्नित्वोभयं साध्यतावच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ अवभासमानावच्छेदकता गृह्यते तदा तादृशाऽवच्छेदकतायां साध्यतानिरूपितत्वं भासते, 'साध्यतावच्छेदकम्' - इत्युल्लेखात्, तथा च तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छिन्नत्वं भासते, निरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशाऽवच्छेदकतायां साध्यतायाः वृत्तेः । अवच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वञ्च तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां भासते एवेति तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि स्यात्, अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि स्यात् । तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकतात्वोभयभिन्नसर्वधर्मैः अनवच्छिन्नत्वं वर्तते एव, साध्यत्वेन

अवच्छेदकतात्वेन चैव तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायाः अवच्छिन्नत्वात् ।

तथा च तादृशावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ -प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगिता-वच्छेदकताऽनिरूपितत्वमपि स्यात् । ततश्च तादृशावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धा-वच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वस्यापि सत्त्वात्, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न -साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्यापि सत्त्वाच्च निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ -प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगिता-वच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपित-प्रतियोगितारूपेण तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता धर्तुं शक्यते ।

तादृशप्रतियोगिताश्रयीभूतावच्छेदकतायाः महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् पर्याप्तत्वात् तादृशाऽ-वच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव भवेत्, तादृशा-वच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपमपि महानसीयत्व-वह्नित्वगत-द्वित्वमेव भवेदिति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता) अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धा-वच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि महा-नसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् भवेत्, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवेत् ।

यशोलता

किन्तु 'महानसीयत्व-वह्नित्वोभयं साध्यतावच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतिरेव मिथ्या, 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्येतत्स्थले वह्नित्वपर्याप्ता हि साध्यतावच्छेदकता कथं नु महानसीयत्वेऽपि भवेदिति महानसीयत्व-वह्नित्वोभयं न प्रकृतसाध्यतावच्छेदकं भवितुम् अर्हति, यद्यपि अन्यत्र महानसीयत्व-वह्नित्वोभयं साध्यतावच्छेदकं भवेदपि, किन्तु प्रकृते प्रकृतस्थलापेक्षया एव तद्विचिन्त्यते इति 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्याकारकस्थलीयसाध्यता एव गृह्यते ।

अतः प्रकृते 'एकं वह्नित्वं साध्यतावच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतिरेव ग्राह्या । तादृशप्रतीतौ 'साध्यतावच्छेदकम्' इत्युल्लेखात् तत्र भासमानाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता साध्यत्वेनाऽवच्छिन्ना भवेत्, यतः 'साध्यतावच्छेदकम्' इत्युल्लेखेन तादृशाऽवच्छेदकतायां साध्यतानिरूपितत्वं भासते इति निरूपितत्वसम्बन्धेन साध्यता अवच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदिति तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धेन साध्यताऽवच्छिन्ना एव भवेत् । तथा च तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायाम् अवच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वं तु वर्तते एव, साध्यतावच्छिन्नत्वमपि स्यादिति तादृशावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि भवेत्, अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि भवेत् ।

तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता साध्यत्वेन अवच्छेदकतात्वेन चैव अवच्छिन्ना, साध्यताऽवच्छेदकतात्वोभयातिरिक्तसर्वधर्मैरनवच्छिन्ना इति तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यादेव । इत्थञ्च तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्यापि च सत्त्वात् तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिता निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितारूपेण धर्तुं शक्यते ।

तादृशप्रतियोगिताश्रयीभूतावच्छेदकतायाः केवलवह्नित्वे एव पर्याप्तत्वात् तादृशावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता केवलवह्नित्वे एव भवेत्, तादृशाऽवच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपमपि वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेदिति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता केवलवह्नित्वे एव भवेत्, निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगिताव-

य शो ल ता

च्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव भवेत् ।

तादृशनिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं तु महानसीयत्व-वह्नित्वगत-द्वित्वमेव वर्तते इति निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशसाध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितनिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशसाध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपे निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीय-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-तादृशमहानसीयवह्न्यभावीय-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वाऽसत्त्वाद् निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वाऽसम्भवः इति तादृशमहानसीयवह्न्यभावः धर्तुं नैव शक्यते ।

यशोलता

किन्तु प्रकृते पूर्वोक्तरीत्या वह्न्यभावः एव ग्राह्यः, वह्न्यभावाधिकरणं य जलह्रदादिकम्, धूमस्तत्राऽवृत्तिरिति लक्षणसमन्वयान्नाऽव्याप्त्याशङ्काऽपि ।

एतावता उभयत्र परिष्कारमङ्गीकृत्य 'निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽ-

निरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽ-निरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः' - इत्येवमेव लक्षणमङ्गीकर्तव्यम् ।

यदि निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वम् अनिवेश्य 'निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन निरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगिता-वच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूप-वृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः' - इत्येवं लक्षणमङ्गीक्रियते तदा

●

❀ કુલ ૭ પરિષ્કારોથી ઘટિત લક્ષણ ❀

નિર્દોષ લક્ષણ - સ્વનિષ્ઠ[૧]-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાભિન્ન[૩]-અવચ્છેદક[૨]-તાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-(અભિપ્રેતઅભાવીય)પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાનિષ્ઠ[૪]-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાભિન્ન અવ[૫]-ચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-સાધ્યતાનિષ્ઠ[૬]-નિરૂપિતત્વ-સંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ-વૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ. આ ૭ પરિષ્કારોથી પરિષ્કૃત લક્ષણ મુજબ '**पर्वतो वह्निमान् धूमात्**' - આ સ્થલમાં તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને કે '**अत्र महानसीयवह्निः वर्तते' इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં તાદૃશવહ્નિઅભાવને લઈને પણ અવ્યાપ્તિ નહીં આવે. આ રીતે પંક્તિપ્રજ્ઞાપ્ય ભાવાર્થ પૂર્ણ થાય છે. થોડી પ્રાસંગિક વાતની ઝલક આપી દઈએ. આ ૬ પરિષ્કારમાંથી કોઈ એક પરિષ્કારને છોડી, કોઈ ૨ પરિષ્કારને છોડીને, કોઈ ૩ પરિષ્કાર છોડીને પણ

લક્ષણ બની શકે છે. આ ૬ પરિષ્કારની ચારણીથી આપણે ૬૪ ભાંગા મેળવી શકીએ છીએ. માટે, ૬૪ લક્ષણ બનશે. આમાંથી જે લક્ષણમાં ૬ એ ૬ પરિષ્કાર સમાવિષ્ટ હોય તે જ લક્ષણ નિર્દોષ. બાકી બધા લક્ષણ અસંભવ-અવ્યાપ્તિ વગેરે દોષથી ગ્રસ્ત થશે. ૬૪ ભાંગા કરવા માટેની રીત --

ભાંગા બનાવવાની પદ્ધતિ - સરળ + સીધી

	સંબંધ કોટિના પરિષ્કાર			***સાધ્યતાકોટિના પરિષ્કાર***		
	(૧) **પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતા ભિન્નત્વનો પ્રવેશ**	(૨) **અવચ્છેદકતાત્વ-નિષ્ઠઅવચ્છેદ-કતાભિન્નત્વનો પ્રવેશ**	(૩) **પ્રતિયોગિતા નિષ્ઠઅવચ્છેદકતા નિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ**	(૪) **સાધ્યતાનિષ્ઠ અવચ્છેદકતા ભિન્નત્વનો પ્રવેશ**	(૫) **અવચ્છેદકતાત્વ નિષ્ઠઅવચ્છે-દકતાભિન્નત્વનો પ્રવેશ**	(૬) **સાધ્યતાનિષ્ઠ અવચ્છેદકતા નિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ**
૧	✓	✓	✓	✓	✓	✓
૨	આ કોલમમાં	આ કોલમમાં	✓	✓	✓	×
૩	૩૨ વાર	૬૪ નંબર સુધી	આ કોલમમાં	✓	×	✓
૪	✓ પછી	૧૬ વાર ✓	૬૪ નંબર	✓	×	×
૫	૩૨ વાર ×	પછી ૧૬ વાર	સુધી	×	✓	આ રીતે
૬	- આ	× - આ રીતે	આઠ વાર	×	✓	આ કોલમમાં
૭	પ્રમાણે કરો.	કરો.	✓ પછી	×	આ રીતે	૬૪ નંબર
૮	તેથી		આઠ વાર	×	આ કોલમમાં	સુધી
૯	૬૪ ભાંગા		× - આ	આ રીતે	બે ✓, બે	એક ✓
૧૦	થઈ જશે.		રીતે કરો.	ચાર ✓ અને	× એ પ્રમાણે	એક ×
૧૧				૪ ×	૬૪ નંબર સુધી	એક ✓
૧૨				આ કોલમમાં	કરો.	એક ×
				કરો.		આ રીતે કરો.

આ ભાંગા બનાવવાની બહુ સરળ પદ્ધતિ છે. ગમે તેટલા પદના ભાંગા બનાવવા હોય તેમાં પાછળથી ડબલ-ડબલ કરતા જવાનું. દા.ત. બે પદ હોય તો

	૧	૨
૧	✓	✓
૨	✓	×
૩	×	✓
૪	×	×

'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्रापि वह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः भवेत्, 'एकं वह्नित्वमवच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ भासमानाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः साध्यत्वावच्छेदकतात्वोभयभिन्नानवच्छिन्नप्रतियोगितारूपेण ग्रहणसम्भवात् । 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्रापि महानसीयवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः भवेत्, 'महानसीयत्व-वह्नित्वोभयमवच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ भासमानाऽवच्छेदकतानिष्ठ-प्रतियोगितायाः साध्यत्वावच्छेदकतात्वोभयभिन्नानवच्छिन्नप्रतियोगितारूपेण ग्रहणसम्भवात् ।

●

આ રીતે છેલ્લેથી પહેલી કોલમમાં એક ✓, એક × આ રીતે ગોઠવવું. તેના પછીની કોલમમાં બે ✓ અને બે × ગોઠવવા. તેથી ૪ ભાંગા તૈયાર થઈ જાય.

જો ૩ પદ હોય તો આ જ રીતે,

	૧	૨	૩
૧	✓	✓	✓
૨	✓	✓	×
૩	✓	×	✓
૪	✓	×	×
૫	×	✓	✓
૬	×	✓	×
૭	×	×	✓
૮	×	×	×

છેલ્લેથી પહેલી કોલમમાં એક ના આંતરે એક ✓ મૂકવા બીજી કોલમમાં બેના આંતરે બે ✓ મૂકવા. ત્રીજી કોલમમાં ચાર ના આંતરે ચાર ✓ મૂકવા. તેથી ૮ ભાંગા તૈયાર થઈ જાય.

જો ૪ પદ હોય તો આ રીતે ૧૬ ભાંગા થાય. ૫ પદ હોય તો ૩૨ ભાંગા થાય અને ૬ પદ હોય ત્યારે ૬૪ ભાંગા થાય. છેલ્લેથી પહેલી કોલમમાં ૬૪ ભાંગામાં એકના આંતરે ✓ આવે. છેલ્લેથી બીજી કોલમમાં બે ✓ પછી બે ×. ત્રીજી કોલમમાં ચાર ✓ પછી ચાર × આ રીતે મૂકવા. ચોથી કોલમમાં ૮ ✓, પછી ૮ ×, પછી ૮ ✓, પછી ૮ ×,પછી ૮ ✓, પછી ૮ ×, પછી ૮ ✓ અને પછી ૮ × આવશે. પાંચમી કોલમમાં ૧૬ ✓ પછી, ૧૬ × પછી, ૧૬ ✓ પછી, ૧૬ ×. છઠ્ઠી કોલમમાં ૩૨ ✓ પછી ૩૨ × આવશે.

यदि निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं सम्बन्धकोटौ अनिवेश्य 'निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन निरूपितत्वसम्बन्धाऽवच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः' - इत्येवं लक्षणमभ्युपगम्यते तदाऽपि 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावमादाय, अव्याप्तिः 'महानसीयत्व-वह्नित्वोभयमवच्छेदकम्' -इत्याकारकप्रतीतौ भासमानाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वोभयभिन्नानवच्छिन्नप्रतियोगितारूपेण ग्रहणसम्भवात् ।

●

✲ ૬૪ ભાંગા અને તેના લક્ષણો ✲

આ રીતે ભાંગા બનાવી દીધા પછી લક્ષણ બનાવો. અને તેમાં કયા દોષો આવશે તે વિચારી લો. પ્રથમ લક્ષણ નિર્દોષ જ છે. દ્વિતીય ભાંગા પ્રમાણે આ રીતે લક્ષણ બને કે - સ્વનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી નિરૂપિતત્વ-સંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

આ લક્ષણ મુજબ **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં તાદૃશવહ્નિઅભાવને લઈને તથા 'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આ જ્ઞાનમાં ભાસમાન અવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાને લઈને અવ્યાપ્તિ આવશે. (કેવી રીતે ? તે દર્શાવવાનું - વિસ્તારના ભયથી અને પૂર્વેના પદાર્થો જેણે સ્પષ્ટ કરી દીધા છે તેવા અધ્યેતાઓ માટે અત્યંત સ્પષ્ટ હોવાથી - અમે ટાળીએ છીએ. દરેક જગ્યાએ સ્વયં દોષસંગતિ કરી લેવી.)

'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र च महानसीयवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः दुर्वारा एव, 'एकं वह्नित्वमवच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतौ भासमानावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगित्वावच्छेदकतात्वोभयभिन्नानवच्छिन्नप्रतियोगितारूपेण ग्रहणसम्भवात् ।

●

❀ તૃતીય ભાંગો અસંભવગ્રસ્ત ❀

તૃતીય ભાંગા પ્રમાણે લક્ષણ -

સ્વનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

આ લક્ષણ પ્રમાણે દોષ - અસંભવ ! કારણ કે આ લક્ષણનો સમન્વય કરવા માટે એવી પ્રતિયોગિતાની અપેક્ષા રહે કે જે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી હોય = સાધ્યતાથી અવચ્છિન્ન હોય. પણ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ વગેરેથી અવચ્છિન્ન ન હોય = સાધ્યતાભિન્ન ધર્મોથી અવચ્છિન્ન ન હોય - આવી પ્રતિયોગિતા મળવી જ શક્ય નથી, કારણ કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા = સાધ્યતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા જે રીતે સાધ્યતાથી અવશ્ય અવચ્છિન્ન હોય તે રીતે અવચ્છેદકતાત્વથી પણ અવચ્છિન્ન હોય જ. આ રીતે, લક્ષણઘટક પ્રતિયોગિતા જ અપ્રસિદ્ધ હોવાથી અસંભવ સ્પષ્ટ છે.

❈ ચોથા ભાંગાનું લક્ષણ પણ તદ્દન અસંભવિત ❈

ચતુર્થ ભાંગા પ્રમાણે લક્ષણ થાય -

સ્વનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વ સંબંધથી નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

દોષ - અસંભવ. કારણ કે આ લક્ષણ મુજબ સાધ્યતાભિન્ન કોઈ પણ ધર્મ જેના

यदि च उभयत्राऽपि उक्तपरिष्कारं निराकृत्य 'निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगिता-वच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकता-ऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन निरूपितत्वसम्बन्धाऽवच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-

●

અવચ્છેદક ન બને તેવી પ્રતિયોગિતા જરૂરી છે. 'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આ પ્રતીતિમાં ભાસમાનઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા પણ સાધ્યતાથી ભલે અવચ્છિન્ન ન હોય પણ, અવચ્છેદકતાત્વથી તો અવચ્છિન્ન છે જ. માટે, આ પ્રતિયોગિતા પણ ન લઈ શકાય. આમ, લક્ષણઘટક પ્રતિયોગિતા જ અસંભવિત છે. માટે, અસંભવદોષ આવશે.

✳ પાંચમો ભાંગો - વદતો વ્યાઘાત ✳

પાંચમા ભાંગા પ્રમાણે લક્ષણ થશે -

સ્વનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદ-કતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતા-નિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી (સાધ્યતા)અવચ્છેદ-કતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-સાધ્યતાનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વસંબંધઅવ-ચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિ-યોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

આ લક્ષણ તો વદતો વ્યાઘાત - જેવું હોવાથી અસંભવદોષ સ્પષ્ટ છે. કારણ કે આ લક્ષણનો સમન્વય કરવા માટે એવી પ્રતિયોગિતાની જરૂરત પડે કે જે પ્રતિયોગિતાનો અવચ્છેદક અવચ્છેદકતાત્વ સિવાયનો કોઈ ધર્મ ન થતો હોય અને સાધ્યતા ધર્મ અવચ્છેદક થતો હોય. જો અવચ્છેદકતાત્વ સિવાયનો કોઈ ધર્મ તાદશપ્રતિયોગિતાનો અવચ્છેદક ન હોય તો સાધ્યત્વ કેવી રીતે તાદશપ્રતિયોગિતાનું અવચ્છેદક બની શકે ? અને જો સાધ્યતા તાદશપ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદિકા બનતી હોય તો અવચ્છેદકતાત્વ સિવાયના તમામ ધર્મો તાદશપ્રતિયોગિતાના અનવચ્છેદક કેવી રીતે બની શકે ? આમ, કોઈ પણ પ્રતિયોગિતામાં ઉપરોક્ત બે ધર્મ એક સાથે સંભવી ન શકતા હોવાથી અસંભવ સ્પષ્ટ રીતે આવી જશે.

❄ ૬૪ એ ૬૪ ભાંગાનો દિશાનિર્દેશ ❄

આ જ રીતે તમારે સ્વયં ૬૪ એ ૬૪ ભાંગા વિચારી લેવા. દરેક ભાંગામાં કયા કયા

य शो ल

भिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः' - इत्येवं लक्षणमभ्युपगम्यते तदा तु सुतरां 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादाय अव्याप्तिः स्यात्, 'एकं वह्नित्वमवच्छेदकम्' इत्यत्र भासमानावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वोभय-

●

દોષો આવશે તે પણ સમજી લેવું. દરેક ભાંગાને અહીં બતાવવા શક્ય ન હોવાથી તેની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે છે. આટલી વાત મગજમાં ફીટ રાખવી કે - જો છટ્ઠો પરિષ્કાર કરવામાં ન આવે તો **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં તાદશવહ્નિઅભાવને લઈને અને 'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આ પ્રતીતિમાં ભાસમાન વહ્નિત્વવૃત્તિઅવચ્છેદકતામાં રહેનારી પ્રતિયોગિતાને લઈને તો અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે જ.

આ જ રીતે જો પાંચમો પરિષ્કાર ન કરવામાં આવે તો અસંભવ દોષ લાગુ પડે.

જો ચતુર્થ પરિષ્કાર ન કરવામાં આવે તો પણ અસંભવ દોષ.

જો તૃતીય પરિષ્કાર ન કરવામાં આવે તો **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અને 'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આ પ્રતીતિમાં ભાસમાન અવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાને લઈને અવ્યાપ્તિ.

વિ ન શ્રા

જો દ્વિતીય પરિષ્કાર ન કરવામાં આવે તો અસંભવ દોષ. અને,

જો પ્રથમ પરિષ્કાર ન કરવામાં આવે તો પણ અસંભવ દોષ લાગુ પડશે.

આ દોષો ત્યારે લાગુ પડે કે જ્યારે પ્રથમાદિ જે - તે પરિષ્કારને છોડી અન્ય તમામ પરિષ્કારો કર્યા હોય. તે પાંચમાંથી જો હજુ એકાદ પરિષ્કાર ન કર્યો હોય તો અસંભવ દોષ ટળી જાય. કિંતુ અવ્યાપ્તિ દોષ તો આવશે જ. ઈત્યાદિ સ્વયં સમજી લેવું. અનુકૂળતા હોય તો ૬૪ એ ૬૪ લક્ષણો અલગ કાગળમાં લખી તેમાં આવતા દોષો વિચારશો તો ધીરે - ધીરે આ પદાર્થ પૂર્ણતયા પારદર્શકતાને પામી જશે.

⁂ નિરૂપિતત્વસંબંધનો પ્રવેશ શા માટે ? ⁂

પ્રશ્ન :- આ બધી વાત તો તમારી બરાબર ! પણ, એક વાત હજુ સમજાતી નથી કે આપણે જે ઉત્તરપક્ષની પંક્તિ અત્યારે કરી રહ્યા છીએ તેમાં 'સાધ્યતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા-નિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ કરવો' - આટલું જ જણાવ્યું છે. સાધ્યતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાના વિશેષણ તરીકે નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નત્વને મૂકવામાં નથી આવ્યું, તો પછી તમે શા માટે વારે વારે

નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નત્વને સાધ્યતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાના વિશેષણ તરીકે મૂકો છો ?

હા ! ગ્રંથકારે પોતે પણ પૂર્વે નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતા દર્શાવી છે, છતાં ત્યાં લખી એટલે અહીં પણ લખવું શું જરૂરી છે ? તથા ખાસ પ્રશ્ન તો એ થાય કે - માત્ર સાધ્યતાનિષ્ઠ અવચ્છેદકતાને જ શા માટે સંબંધથી અવચ્છિન્ન તરીકે દર્શાવો છો ? જો અવચ્છેદકતા સંબંધથી અવચ્છિન્ન બનતી હોય તો અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા પણ સંબંધથી અવચ્છિન્ન હોય જ. જો અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠ અવચ્છેદકતા સંબંધથી અવચ્છિન્ન બનતી ન હોય તો સાધ્યતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા પણ સંબંધથી અવચ્છિન્ન ન જ બને ! ન્યાય ઉભયત્ર તુલ્ય છે.

છતાં શું સાધ્યતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતામાં કોઈ વિશેષતા છે કે જેથી તમે તે અવચ્છેદકતાને નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન જણાવો છો ? જો નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નસાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતા માનતા હો તો સ્વરૂપસંબંધથી અવચ્છિન્ન અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા થાય જ. કારણ કે પ્રતિયોગિતાના અધિકરણમાં અવચ્છેદકતાત્વ સ્વરૂપ સંબંધથી રહે છે. માટે તો અવચ્છેદકતાત્વમાં તાદૃશપ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદકતા રહે છે. આથી અવચ્છેદકતાત્વ-નિષ્ઠ જે પ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદકતા તે સ્વરૂપસંબંધથી અવચ્છિન્ન થશે જ. તો પછી જે રીતે નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્ન... આ પ્રમાણે સાધ્યતા-નિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનો ઉલ્લેખ કરો છો તે રીતે સ્વરૂપસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્ન... આ પ્રમાણે અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનો પણ ઉલ્લેખ કરો !

જો અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાના વિશેષણ તરીકે સ્વરૂપસંબંધઅવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ કરાવવો નિરર્થક હોય તો સાધ્યતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાના વિશેષણ તરીકે, સ્વરૂપસંબંધઅવ-ચ્છિન્નત્વના પ્રવેશની જેમ, નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ નિરર્થક નહીં બને ?

·⁕· વૃત્તિઅનિયામકનું સ્પષ્ટીકરણ જરૂરી ·⁕·

ઉત્તર :- જુઓ ! અમે સાધ્યતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાના વિશેષણ તરીકે નિરૂપિતત્વસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ કરાવીએ છીએ તેની પાછળ પ્રયોજન છે જ. અવચ્છેદકતાત્વ એ અવચ્છેદકતામાં સાક્ષાત્ વૃત્તિનિયામકસંબંધથી રહે છે. જ્યારે અવચ્છેદકતામાં સાધ્યતા પરંપરાથી વૃત્તિઅનિયામક સંબંધથી રહે છે. સાક્ષાત્સંબંધથી તો અવચ્છેદકતાત્વ વગેરે કતિપય ધર્મો જ અવચ્છેદકતામાં રહે. તેમાંથી અન્યૂનઅનતિરિક્ત ધર્મો જ અવચ્છેદક બનવાના છે. પણ, જ્યારે પરંપરા સમ્બન્ધનો અને વૃત્તિઅનિયામકનો દરવાજો ખોલી

भिन्नानवच्छिन्नप्रतियोगितारूपेण ग्रहणसम्भवात्, 'महानसीयत्व-वह्नित्वोभयमवच्छेदकम्' - इत्यत्र भासमानावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः साध्यतावच्छेदकतात्वोभयभिन्नानवच्छिन्नप्रतियोगितारूपेण ग्रहणसम्भवाच्च । 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावमादाय चाऽव्याप्तिः स्यादेव, 'एकं वह्नित्वमवच्छेदकम्' - इत्यत्र भासमानावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः साध्यत्वावच्छेदकतात्वोभयभिन्नानवच्छिन्नप्रतियोगितारूपेण ग्रहणसम्भवात्, 'महानसीयत्व-वह्नित्वोभयमवच्छेदकम्' - इत्यत्र भासमानावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायाः तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगित्वावच्छेदकतात्वोभयभिन्नानवच्छिन्नप्रतियोगितारूपेण ग्रहणसम्भवाच्च ।

ततः प्रथममुपदर्शितमुभयत्र परिष्कारपरिकलितं लक्षणमेवाङ्गीकर्तव्य*मिति स्थितम्* ।

●

નાંખવામાં આવે તો તો કાલિકાદિસંબંધથી ઘણાં બધાં ધર્મો અવચ્છેદકતામાં રહેતા હોવાથી તે તમામ ધર્મો અવચ્છેદક માનવા પડે.

માટે, પરંપરાસંબંધમાં બધાં સંબંધની બાદબાકી કરી માત્ર નિરૂપિતત્વસંબંધનો જ પ્રવેશ કરાવવાનો હોવાથી નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નત્વનો સાધ્યતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાના વિશેષણ તરીકે પ્રવેશ કરાવવામાં આવેલ છે. જો સાધ્યતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાના વિશેષણ તરીકે કોઈનો પ્રવેશ ન કરાવવામાં આવે તો કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નઅવચ્છેદકતા પણ ગૃહીત થઈ જાય. કાલિકસંબંધથી તો ઘટત્વાદિ ધર્મો પણ અવચ્છેદકતામાં રહી જાય. તે બધાંનો સ્વીકાર તો કરવો જ નથી. નિરૂપિતત્વસંબંધથી તો પ્રસ્તુતમાં માત્ર સાધ્યતા જ અવચ્છેદકતામાં રહેશે. માટે, નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નઅવચ્છેદકતા માત્ર સાધ્યતાનિષ્ઠ જ ગૃહીત થશે.

સ્પષ્ટ રહે કે, અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા સ્વરૂપસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે તો ખરી જ. કિંતુ તે લખવાનું પ્રયોજન નથી. કારણ કે તે સાક્ષાત્ જ અવચ્છેદકતામાં રહે છે. જ્યારે સાધ્યતા સાક્ષાત્ અવચ્છેદકતામાં નથી રહેતી. માટે, તે અવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાની અવચ્છેદિકા નિરૂપિતત્વસંબંધથી થાય છે - તેવું જણાવવું જરૂરી બને છે. તેથી નિરૂપિતત્વ-સંબંધઅવચ્છિન્નસાધ્યતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનો ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી બની જાય છે.

આ જ દિશામાં અન્ય ઊહાપોહ સ્વયં કરી લેવો.

❊ શબ્દોનો ભાવ, ભાવાર્થ પછીના શબ્દાર્થમાં ❊

શબ્દાર્થ :- (જો આ પ્રમાણે વિભાવના કરતા હો તો) સાધ્યતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા-

तदा साध्यत्वादिनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वमप्युपादेयम् ।

●

एतत्सर्वं मनसिकृत्याह - **इति** = 'एकं वह्नित्वमवच्छेदकम्' - इत्याकारकप्रतीतेः प्रामाणिकत्वे तत्र भासमानावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितायां निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयवह्न्यभावीय-प्रतियोगितानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता-भिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयवह्नित्वावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्यापि च सत्त्वेन 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' इत्यत्र महानसीयवह्न्य-भावमादाय 'अत्र महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञान-त्वाद् - इत्यत्र वह्न्यभावमादाय च अव्याप्तेः दुर्वारत्वम् - इत्येवं **यदि विभाव्यते तदा** लक्षणे **साध्यत्वादिनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वमप्युपादेयम्**, आदिग्रहणात् प्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकता-निरूपितत्वमप्युपादेयम्, साध्यता-प्रतियोगितानिष्ठा हि अवच्छेदकता निरूपितत्वसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्ना वर्तते इति तादृशाऽवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितायां वृत्त्यनियामकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् तादृशा-वच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगिताविशेषणविधया निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नत्वमपि प्रवेष्टव्यम्, साध्यत्वादि-निष्ठा हि अवच्छेदकता प्रतियोगितायाः वर्तते इति केवलपरिचायकतया, स्पष्टबोधार्थमस्माभिः

●

નિરૂપિતત્વનું પણ ગ્રહણ કરવું. મતલબ કે, જો 'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આ પ્રતીતિ સાચી હોય તો આ પ્રતીતિમાં ભાસમાન વહ્નિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન અને અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન અવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત છે. માટે, નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદક-તાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત એવી જે ઉક્ત પ્રતીતિમાં ભાસમાન અવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ **'महानसीयवह्निः अत्र वर्तते' इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - આ સ્થલમાં મળશે. માટે, તાદૃશવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આવે. જો આવી રીતે તમે વિભાવના કરતા હો તો લક્ષણમાં (નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન) સાધ્યતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ પણ પ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે મૂકવું. જો સાધ્યતાઅવચ્છે-દકતામાં નિરૂપિતત્વસંબંધથી રહે તો જ સાધ્યતામાં અવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાની નિરૂપિત-ત્વસંબંધઅવચ્છિન્નઅવચ્છેદકતા આવે. તથા સાધ્યતામાં તો જ નિરૂપિતત્વસંબંધથી સાધ્યતા

तद्विशेषणविधया प्रतियोगिताऽपि गृह्यते इति 'प्रतियोगितावच्छेदकता' - इत्येवमुल्लेखः क्रियते ।

एवञ्च पूर्वोक्तमेव लक्षणं फलितम् - निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न(प्रतियोगिता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपितनिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वनिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकताभिन्न-(साध्यता)अवच्छेदकतात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताभिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताऽनिरूपित-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतानिष्ठ-प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

●

રહે જો 'સાધ્યતાની અવચ્છેદકતા એક વહ્નિત્વમાં છે' - આવું જ્ઞાન થાય. પણ, આવું જ્ઞાન તો થતું નથી. માટે, તાદૃશજ્ઞાનમાં ભાસમાન વહ્નિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતામાં રહેલી પ્રતિયોગિતા લઈ ન શકાય. મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વઉભયનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલી પ્રતિયોગિતા લેવી પડે. તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ બને. માટે, તાદૃશવહ્નિઅભાવ લઈ ન શકાય. અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

❋ આદિપદથી પ્રતિયોગિતાનું ગ્રહણ ❋

મૂળ પંક્તિમાં સાધ્યત્વ પછી આદિ શબ્દ લખેલ છે. તે આદિ શબ્દ દ્વારા પ્રતિયોગિતા લેવાની. મતલબ કે પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વનો પણ પ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે પ્રવેશ કરવો. કહેવાનો આશય એ છે કે - '**पर्वतो वह्निमान् धूमात्**' - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈએ. તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા-ભિન્ન-અવચ્છેદકતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત પ્રતિયોગિતા તરીકે 'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આ જ્ઞાનમાં ભાસમાન વહ્નિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાવૃત્તિપ્રતિયોગિતા લઈ શકાય. કારણ કે આ પ્રતિયોગિતા માત્ર અવચ્છેદકતાત્વથી જ અવચ્છિન્ન હોવાથી, પ્રતિયોગિતાથી પણ અવચ્છિન્ન ન હોવાથી આ પ્રતિયોગિતા પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વ-ભિન્ન ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ મળે. તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ થઈ જાય. તાદૃશમહાનસીયવહ્નિઅભાવ હવે લઈ શકાય. અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બને. જો તમે આવી વિભાવના કરતા હો તો સંબંધકોટિમાં પ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે (નિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન-)પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વનો પણ પ્રવેશ

एतल्लक्षणानुसारेण यथा च नोक्तापत्तिः तथा पूर्वं न्यक्षेण भावितमिति ततोऽवसेयम् ।

अत्र च तत्तत्परिष्कारपदप्रवेशाप्रवेशाभ्यां बहवो भङ्गाः भवन्ति तत्तल्लक्षणानि च सर्वाण्यपि दुष्टानि इति स्वयं परिभावनीयं विबुधै*रिति दिक्* ।

•••

કરાવવો.

'એક વહ્નિત્વ અવચ્છેદક છે' - આ જ્ઞાનમાં કોનો અવચ્છેદક ? પ્રતિયોગિતાનો કે સાધ્યતાનો ? - તેની કોઈ સ્પષ્ટતા ન હોવાથી પ્રતિયોગિતા, નિરૂપિતત્વસંબંધથી અવચ્છેદકતામાં રહે નહીં, ફલતઃ અવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાની નિરૂપિતત્વસંબંધ-અવચ્છિન્નઅવચ્છેદકતા તાદૃશપ્રતિયોગિત્વમાં રહે નહીં. માટે, પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-નિરૂપિતત્વ-સંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતાથી નિરૂપિતત્વ તાદૃશ જ્ઞાનમાં ભાસમાન વહ્નિત્વનિષ્ઠઅવ-ચ્છેદકતામાં રહેનાર પ્રતિયોગિતામાં ન રહેતું હોવાથી તાદૃશપ્રતિયોગિતા લઈ નહીં શકાય. મહાનસીયવહ્નિઅભાવીય મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વઉભયનિષ્ઠઅવચ્છેદકતામાં રહેનારી પ્રતિયોગિતા જ લેવી પડશે. તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ. આ રીતે મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ ન શકાતા અવ્યાપ્તિ આવી નહીં શકે. ('આ પ્રમાણે જો તમે વિભાવના કરતા હો તો સંબંધકોટિમાં પ્રતિયોગિત્વ-નિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ કરાવવો...' આ પ્રમાણે અર્થ કરવો. મતલબ કે **यदि... च इति विभाव्यते तदा प्रतियोगित्वनिष्ठाऽवच्छेदकतानिरूपितत्वमप्युपादेयम्** - આ પ્રમાણે પંક્તિ ઉમેરવી.)

पूज्य आचार्य भगवंत **श्री यशोविजयसूरीश्वरजी महाराजा**
द्वारा रचित–संपादित–अनुवादित साहित्य सूचि

नं.	पुस्तक का नाम	भाषा/विषय	किंमत ₹
१.	न्यायालोक	संस्कृत+गुजराती	१७०/–
२.	भाषारहस्य	संस्कृत+गुजराती	१६०/–
३.	स्याद्वाद रहस्य (भाग १ से ३)	संस्कृत+हिन्दी	४३५/–
४.	वादमाला	संस्कृत+हिन्दी	१२०/–
५.	षोडशक (भाग १–२)	संस्कृत+हिन्दी	२००/–
६.	अध्यात्मोपनिषत् (भाग १–२)	संस्कृत+गुजराती	१९०/–
७.	द्वात्रिंशद् द्वात्रिंशिका (भाग १ से ८)	संस्कृत+गुजराती	२०००/–
८.	FRAGRANCE OF SENTIMENTS	ENGLISH	25 /-
९.	GLIMPSES OF SENTIMENTS	ENGLISH	30 /-
१०.	ABUNDANT JOY OF SENTIMENTS	ENGLISH	25 /-
११.	WHAT IS SUPERIOR ? INTELLECT OR FAITH ?	ENGLISH	10 /-
१२.	LUST GETS DEFEATED, DEVOTION WINS...	ENGLISH	10 /-
१३.	WHAT IS SUPERIOR ? SADHANA OR UPASANA ?	ENGLISH	10 /-
१४.	द्विवर्ण रत्नमालिका	संस्कृत+गुजराती	अमूल्य
१५.	वासना हारे, उपासना जीते	गुजराती	अमूल्य
१६.	बुद्धि हारे, श्रद्धा जीते	गुजराती	अमूल्य
१७.	साधना चढे के उपासना?	गुजराती	अमूल्य
१८.	संवेदननी सुवास	परमात्मभक्ति/गुजराती	अमूल्य
१९.	संवेदननी झलक	परमात्मभक्ति/गुजराती	अमूल्य
२०.	संवेदननी मस्ती	परमात्मभक्ति/गुजराती	अमूल्य
२१.	संवेदननी सरगम	परमात्मभक्ति/गुजराती	अमूल्य
२२.	संयमीना कानमां	साधु–साध्वीजी भगवंतो के लिए	अमूल्य
२३.	संयमीना दिलमां	साधु–साध्वीजी भगवंतो के लिए	अमूल्य
२४.	संयमीना रोमरोममां	साधु–साध्वीजी भगवंतो के लिए	अमूल्य
२५.	संयमीना सपनामां	साधु–साध्वीजी भगवंतो के लिए	अमूल्य
२६.	संयमीना व्यवहारमां	साधु–साध्वीजी भगवंतो के लिए	अमूल्य

२७.	विद्युतप्रकाशनी सजीवता अंगे विचारणा	गुजराती	१०/–
२८.	विद्युतप्रकाश : सजीव या निर्जीव?	हिन्दी	१०/–
२९.	यशोविजय छत्रीशी	अभिनव प्रभुस्तुति	अमूल्य
३०.	प्रभु वीर की अंतिम देशना	उत्तराध्ययनसूत्र सूक्ति चयन	निःशुल्क
३१.	संवेदन की सुवास	प्रभु भक्ति	
३२.	संवेदन की मस्ती	प्रभु भक्ति	
३३.	संवेदन की झलक	प्रभु भक्ति	
३४.	संवेदन की सरगम	प्रभु भक्ति एवं अध्यात्मसाधना	१००/–
३५.	श्रावक दिनचर्या	गुजराती	अमूल्य
३६.	द्रव्य–गुण–पर्यायनो रास + द्रव्यानुयोगपरामर्श (भाग १ से ७)	संस्कृत + गुजराती	५०००/–
३७.	द्रव्य–गुण–पर्यायनो रास + अध्यात्मअनुयोग (भाग १–२)	संस्कृत + गुजराती	१०००/–
३८.	द्रव्य–गुण–पर्याय का रास + द्रव्यानुयोगपरामर्श (भाग १ से ७)	संस्कृत + हिन्दी	५०००/–
३९.	द्रव्य–गुण–पर्यायनो रास + अध्यात्मअनुयोग (भाग १–२)	संस्कृत + हिन्दी	१०००/–
४०.	पोलिसी	गुजराती	७०/–
४१.	पोलिसी	हिन्दी	१००/–
४२.	POLICY	ENGLISH	100 /-
४३.	जवांमर्दी (भाग १–२)	गुजराती	२००/–
४४.	BATTLE OF THOUGHTS	ENGLISH	125 /-
४५.	अध्यात्मोपनिषत् (भाग १–२)	संस्कृत + हिन्दी	५००/–
४६.	पोलिसी डाइजेस्ट	गुजराती	१०/–
४७.	संमूर्च्छिम मनुष्य : आगमिक अने पारंपरिक सत्य	गुजराती	५०/–
४८.	संमूर्च्छिम मनुष्य : आगमिक और पारंपरिक सत्य	हिन्दी	५०/–

नोंध : अध्ययनशील पू. साधू–साध्वीजी भगवंतो और ज्ञानभंडार को भेट रूप में मिलेगी।

प्राप्ति स्थान : दिव्य दर्शन ट्रस्ट,
३९, कलिकुंड सोसायटी, धोलका, जि. अहमदाबाद – ३८७८१०.

॥ વિભાગવાર પૃષ્ઠ સૂચિ ॥

(ચૌદ વિભાગોમાં કયા વિભાગમાં કેટલા પૃષ્ઠો અને કેટલી દીધિતિઓ સમાવેશ પામી છે તેની સૂચિ અહીં પ્રસ્તુત કરાઈ છે.)

વિભાગ	દીધિતિ	પૃષ્ઠ
વિભાગ - ૧	૧ + ૨	૩૧૨
વિભાગ - ૨	૩	૬૪૪
વિભાગ - ૩	૪	૧૦૮૮
વિભાગ - ૪	૫	૧૩૯૬
વિભાગ - ૫	૫	૧૭૬૬
વિભાગ - ૬	૫	૨૦૯૪
વિભાગ - ૭	૫	૨૪૩૬
વિભાગ - ૮	૫	૨૭૮૨
વિભાગ - ૯	૫ + ૬	૩૧૦૨
વિભાગ - ૧૦	૬	૩૪૧૦
વિભાગ - ૧૧	૭	૩૭૪૬
વિભાગ - ૧૨	૭	૪૦૨૦
વિભાગ - ૧૩	૭ + ૮	૪૨૮૮
વિભાગ - ૧૪	૯ તથા પરિશિષ્ટ	૪૪૨૪ + પરિશિષ્ટ

ઊડાનની પરિસીમા
'GSLV' છે,
ઊંચાઈની પરિસીમા
'એવરેસ્ટ' છે,
ઊંડાઈની પરિસીમા
'પેસેફિક' છે,
તેમ વ્યાપ્તિના વિશ્વમાં
તર્કની ઊડાનની....
તર્કની ઊંચાઈની....
તર્કની ઊંડાઈની.....
પરિસીમા છે :

"ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક"

- प्रकाशक -
श्री दिव्यदर्शन ट्रस्ट

9 789382 019763

MULTY GRAPHICS
(022) 23873222 • 23884222